صـ ۹۹

کتاب کتبخانہ میں بعد از ترتیب
پہنچ گئی ہے
عبد الکریم ۲۱ جولائی
۱۹۲۶ء

رجوع خوردن ج ۱ و ج ۲ و ۹۴۰ و ۹۲ و ۹۳ و ملحق ۱۰

بر ورود محترم
دستور

۱۳۳۱

روز دوشنبه ۱۹ جنوری بعد عصر
واپس داده شد
عبد العزیز
اسد الله

میثم قادری

فتاوی عزیزی

جلد اول

از امام العلماء قدوۃ الفضلاء اوحد محدثین عرب و عجم قطب سماء الشرف و الکرم ہادی الخلق الی سواء السبیل مصداق علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل زبدۂ ارباب تمیز عزیز الفقہاء والاتقیاء حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

بہ تصحیح تام و تنقیح تمام باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد وفقہ اللہ لما یحب و یرضی

در مطبع مجتبائی واقع دہلی بحسن زیبائش طبع گردید

سنہ ۱۳۲۲ ہجری

بسم الله الرحمن الرحیم

بعد حمد خدای جل وعلا ونعت حضرت سرور انبیا صلے اللہ علیہ وسلم بر ضمائر طالبان ہدایت وبصائر مشتریان درایت مخفی مباد کہ از دیر باز چنین آرزوی بود کہ فتاوای امام المتقین رئیس الکاملین قدوۂ ارباب تمیز حضرة مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالی کہ حضرت الیشان وقتاً فوقتاً بہ جواب سائلین نوشتہ اند ودران مسائل ونکات عجیبہ وغریبہ بیان فرمودہ اند اگر میسر شوند آن را یکجا جمع کردہ شائع کردہ شود تا خلقے کہ از فیضان ظاہری وباطنی ایشان مستفیض است ازین نیز بہرہ وافی بردارد وشائقین از اجوبۂ مسائل مالاینحل کہ علمای عصر ودیگر طالبین استفسار نمودہ اند اطلاع یابند ومحظوظ شوند فالحمد للہ علی ذلک کہ بتوجہات کامل اکمل فاضل اجل مجموعۂ خوبیہای بیکران مولانا خلیل الرحمن عمہ صاحب برہان پوری حال وارد بلدۂ حیدر آباد دکن حفظہ اللہ عن شرور الزمن والفتن حسب تمنای دلی حاصل گردید پس بموجب آنکہ السعی منی والاتمام من اللہ تعالی آن مجموعہ را باسرع از منہ بتصحیح حضرت مولانا مولوی محمد احسن صاحب مدظلہ العالی وبہ حسن سعی کارپردازان مطبع از حلیۂ طبع محلی ساختہ پیشکش ناظرین وشائقین کردہ آمد ودر اواخر این مجموعہ برای نزہتہ ناظرین مختصر حالات وانساب وکمالات کہ حضرت مرزا محمد بیگ صاحب دہلوی نوشتہ اند ملحق کردہ شدہ است باید دید۔

وما توفیقی الا باللہ

محمد عبد الاحد عفا اللہ عنہ الصمد مالک مطبع مجتبائی دہلی

٢٧۔ رمضان المبارک ١٣١١ھ

بسم الله الرحمن الرحیم

برخی از احوال افضل الفضلاء اکمل الکملاء خاتم المحدثین زبدة المفسرین قدوهٔ اهل صفا و تمیز خضر مولانا شاه عبد العزیز محدث دهلوی قدس سرّه العزیز

بدانکه مولانا شاه عبد العزیز ابن شیخ اجل ولی الله محدث دهلوی قدس سره بقیة السلف حجة الخلف خاتم المفسرین امام المحدثین جامع علوم ظاهری و باطنی بود در علم و حلم و زهد و ورع و تقوی و تدریس و تلقین رتبه بلند و مقامی ارجمند داشت خلقی بی تعداد و بی شمار از عرب و عجم بشاگردی آن زبدة الابرار بهره یاب شده بمقام فضیلت و تکمیل رسید و شاگردان وے در اقالیم دور و دراز رسیده باب علوم دین بروے خلق کشادند و فیضیاب ساختند **ولادت** شریف ایشان سنه ۱۱۵۹ ہجریہ مقدسه است و اسم شریف تاریخی غلام حلیم ست تمامی علوم و نسبت باطنی از والد ماجد خویش حاصل نمود (والد کاملے بود که نظیر ایشان علاوه هند در دیگر بلاد هم نبود چنانچه صاحب سیر الاخبار می گوید که حضرت شاه ولی الله دهلوی والد مولانا ممدوح از فحول علماء عصر جامع معقول و منقول و از حقائق و معارف آگاه بود بارشاد مریدان می پرداخت و تدریس علوم عقلی و نقلی استعمال داشت محدثے بود بهفت سال سند احادیث در مکه معظمه و مدینه منوره زادهما الله شرفا و تعظیما نموده بود بعد ازان بهند آمده در دهلی کهنه مسکن داشت شهره آفاق بود و مجمع فضلاے روزگار از دور از شهرها آمده سند حدیث میگرفتند مثل وے محدثے و مفسرے و فقیہے بعد شیخ عبد الحق رح کم بوجود آمده صحاح سته از بر داشت و باسناد صحیح حدیث را نقل میفرمود و در سنه یازده صد و هفتاد و پنج هجری بعالم آخرت شتافت انتهی **باید دانست** که طریقه سلوک ایشان موسوم به ولی اللهی است و آن اقرب طرق وصول الی الله است چنانچه والد ماجد ایشان در تفهیمات الٰهیه میفرمایند قد منّ الله سبحانه علیّ وعلی اهل زمانی بان یمنحنی طریقا من السلوک هی اقرب الطرق وهی مرکبة من خمس اقترابات اعنی الایمان الحقیقی وقرب النوافل وقرب الوجوب وقرب الفرائض وقرب الملکوت وجعل هذه الطریقة غایة من ارادها اتاه الله تعالی وفهمنی ربی جل جلاله انا جعلناك امام هذه الطریقة واوصلناك ذروة سنامها وسددنا طرق الوصول الی حقیقة القرب کلها الیوم غیر طریقة واحدة وهو محبتك والانقیاد

لك فالسماء ليس على من عاداك بسماء وليست الارض عليه بارض فاهل المغرب واهل المشرق كلهم رعيتك وانت سلطانهم علموا ولم يعلموا فان علموا فازوا وان جهلوا خابوا ۱۲ انتهی -

ترجمہ البتہ احسان کرد اللہ سبحانہ برمن و بر مردمان عہد من کہ عطا نمود مرا طریقہ سلوک کہ قریب تر است از طرق دیگر و آن مرکب از پنج است اول ایمان حقیقی دوم قرب نوافل سوم قرب وجوب چہارم قرب فرائض پنجم قرب ملکوت، و گردانیدہ است این طریقہ را غایت طرق ہر کہ بدین حصول طریقہ ارادہ کند حق تعالی او را خواہد داد و رب من جل جلالہ علم دادم اکہ بیشک مقرر گردانیدیم ترا امام این طریقہ و رسانیدیم ترا بر بلندی کوہان و بند ساختیم از امروز جملہ طرق وصول قرب حقیقت بجز این طریقہ و آن محبت و اتباع تست پس بران کسیکہ عناد دارد و از تو آسمان آسمان نیست و زمین زمین نہ پس اہل مغرب و اہل مشرق ہمہ ایشان رعیت تواند و تو سلطان ایشان دانند یا ندانند پس اگر دانند بمراد رسند و اگر ندانند در خسران مانند انتہی نسب ایشان از واسطہ سی و چہارم بحضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ بدین سند میرسد کہ عبد العزیز بن ولی اللہ بن عبد الرحیم بن وجیہ الدین شہید بن معظم بن منصور بن احمد بن محمود بن قوام الدین عرف قاضی قوادن بن قاضی قاسم بن قاضی کبیر عرف قاضی بدہا بن عبد الملک بن قطب الدین بن کمال الدین بن شمس الدین المفتی عرف قاضی پران بن شیر ملک بن عطا ملک بن ابو الفتح ملک بن عمر و الحاکم مالک بن عادل ملک بن فاروق بن جرجیس بن احمد بن محمد شہریار بن عثمان بن ہامان بن ہمایون بن قریش بن سلیمان بن عفان بن عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہم اجمعین ہکذا فی قرۃ العیون مولانا مرحوم مرجع علماء و مشائخ بود بتمامی علوم متداولہ و غیر متداولہ و فنون عقلیہ و نقلیہ دستگاہ فوق البیان می داشت و بکثرت حفظ و علم تعبیر رویا و سلیقۂ وعظ و انشاء و نجوم و تحقیقات نفائس علوم و مذاکرہ و مباحثہ خصوصی ممتاز بین الاقران و معتقد فیہ موافق و مخالف بود چنانچہ تمامی علماء و فضلاء و فقراء و سلاطین و امرائے شیعہ و سنی در مدح وے زبان تر دارند صاحب دلائل و براہین بود ہر حجتے کہ می کرد قاطع بود و ہر دلیلے کہ پیش می آورد محکم تفسیر عزیزی کہ در تفسیر سورۂ بقرہ و دو جزو آخرین قرآن است بغایت محبوب و مقبول خلائق است واحدی از علمای سلف بہ این چنین بیان در تفسیر نپرداختہ و کتاب تحفۂ اثنا عشریہ در عقائد اہل تشیع باین خوبی و تحفگی تصنیف فرمودہ کہ علماء شیعہ از جواب آن لاجواب ہستند و بغایت معتقد و مرید اند تمامی عمر خود را در تدریس و افتاء و فصل خصومات و وعظ و تربیت و تکمیل تلمیذان بسر بردہ و جاہ و عزت ظاہری بکمال باطنی حاصل نمود در ملک ہندوستان ریاست علم و عمل بر ایشان و بر برادران ختم است در ہند و در ولایت دیگر ہم کسی بہ نظر نمی آید کہ سند تلمذی یا استفادۂ ظاہری و باطنی نسبت این خاندان نہ داشتہ باشد و یا نسبت شاگردی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

برخی از احوال افضل الفضلاء اکمل الکملاء خاتم المحدثین زبدۃ المفسرین مو قدوۂ اہل صفا و تمیز خضر مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی قدس سرہ العزیز

بدانکہ مولانا شاہ عبد العزیز ابن شیخ اجل ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ بقیۃ السلف حجۃ الخلف خاتم المفسرین امام المحدثین جامع علوم ظاہری و باطنی بود در علم و حلم و زہد و ورع و تقوی و تدریس و تلقین رتبہ بلند و مقامی ارجمند داشت خلقی بے تعداد و بے شمار از عرب و عجم بشاگردی آن زبدۃ الابرار بہرہ یاب شدہ بمقام فضیلت و تکمیل رسید و شاگردان وے در اقالیم دور و دراز رسیدہ باب علوم دین بروے خلق کشادند و فیضیاب ساختند **ولادت** شریف ایشان ۱۱۵۹ سنہ الہجریہ مقدسہ است و اسم شریف تاریخی غلام حلیم ست تمامی علوم و نسبت باطنی از والد ماجد خویش حاصل نمود (و او کاملے بود کہ نظیر ایشان علاوہ ہند در دیگر بلاد ہم نبود چنانچہ صاحب سیر الاخبار می گوید کہ حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی والد مولانا ای مرحوم از فحول علماء عصر جامع معقول و منقول و از حقائق و معارف آگاہ بود با ستر شاد مریدان می پرداخت و تدریس علوم عقلی و نقلی استعمال داشت محدثے بود بہفت سال سند احادیث در مکہ معظمہ و مدینہ منورہ زادہما اللہ شرفا و تعظیما نمودہ بود بعد ازان بہند آمدہ در دہلی کہنہ مسکن داشت شہرہ آفاق بود و مجمع فضلائے روزگار از دور دراز شہرہا آمدہ سند حدیث میگرفتند مثل وے محدثے و مفسرے و فقیہے بعد شیخ عبد الحق رح کم بوجود آمدہ صحاح ستہ از بر داشت و باسناد صحیح حدیث را نقل میفرمود و در سنہ یازدہ صد و ہفتاد و پنج ہجری بعالم آخرت شتافت انتہی **باید دانست** کہ طریقہ سلوک ایشان موسوم بہ ولی اللّٰہی است و آن اقرب طرق وصول الی اللہ است چنانچہ والد ماجد ایشان در تفہیمات الٰہیہ میفرمایند قدمن اللہ سبحانہ علی و علی اہل زمانی بان منحنی طریقا من السلوک ہی اقرب الطرق و ہی مرکبۃ من خمس اقترابات اعنی الایمان الحقیقی و قرب النوافل و قرب الوجوب و قرب الفرائض و قرب الملکوت و جعل ہذہ الطریقۃ غایۃ من ارادہا اتاہ اللہ تعالی فسمنی ربی جل جلالہ انا جعلناک امام ہذہ الطریقۃ و اوصلناک ذروۃ سنامہا و سددنا طرق الوصول الی حقیقۃ القرب کلہا الیوم غیر طریقۃ واحدۃ و ہو محبتک و الانقیاد

لك فالسماء ليس على من عاداك بسماء وليست الارض عليه بارض فاهل المغرب واهل المشرق
كلهم رعيتك وانت سلطانهم علموا اولم يعلموا فان علموا فازوا وان جهلوا خابوا ۱۲ انتهى -

ترجمہ البتہ احسان کرد اللہ سبحانہ بر من و بر مردمان عہد من کہ عطا نمود مرا طریقہ سلوک کہ قریب تر است از طرق دیگر
و آن مرکب از پنج است **اول** ایمان حقیقی **دوم** قرب نوافل **سوم** قرب وجوب **چہارم** قرب فرائض **پنجم** قرب ملکوت،
و گردانیدہ است این طریقہ را خاتمہ طرق ہر کہ برین حصول طریقہ ارادہ کند حق تعالی او را خواہد داد و رب من جل جلالہ
علم داد مرا کہ بیشک مقرر گردانیدیم ترا امام این طریقہ و رسانیدیم ترا بر بلندی کوہان و بند ساختیم از امروز جملہ طرق وصول قرب
حقیقت بجز این طریقہ و آن محبت و اتباع تست پس ہر آن کسیکہ عناد دارد از تو آسمان آسمان نیست و زمین زمین نہ پس
اہل مغرب و اہل مشرق ہمہ ایشان رعیت تواند و تو سلطان ایشان دانند یا نہ دانند پس اگر دانند بمراد رسند و اگر ندانند در خسران
مانند انتہی **نسب ایشان** از واسطہ سی و چہارم بحضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ بدین سند
میرسد کہ عبد العزیز بن ولی اللہ بن عبد الرحیم بن وجیہ الدین شہید بن معظم بن منصور بن احمد بن محمود بن قوام الدین
عرف قاضی قوازن بن قاضی قاسم بن قاضی کبیر عرف قاضی بدہا بن عبد الملک بن قطب الدین بن کمال الدین
بن شمس الدین المفتی عرف قاضی پیران بن شیر ملک بن عطا ملک بن ابو الفتح ملک بن عمر الحاکم مالک بن عادل
ملک بن فاروق بن جرجیس بن احمد بن محمد شہریار بن عثمان بن ہامان بن ہمایون بن قریش بن سلیمان
بن عفان بن عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہم اجمعین ہکذا فی قرۃ العیون مولانا
مرحوم مرجع علماء و مشائخ بود و بتمامی علوم متداولہ و غیر متداولہ و فنون عقلیہ و نقلیہ دستگاہ فوق البیان می داشت و
بکثرت حفظ و علم تعبیر رویا و سلیقۂ وعظ و انشا و نجوم و تحقیقات نفائس علوم و مذاکرہ و مباحثہ خصوم ممتاز بین الاقران
و معتقد فیہ موافق و مخالف بود چنانچہ تمامی علماء و فضلاء و فقراء و سلاطین و امرای شیعہ و سنی در مدح وے
زبان تر دارند صاحب دلائل و براہین بود ہر حجتے کہ می کرد قاطع بود و ہر دلیلے کہ پیش می آورد محکم تفسیر عزیزی کہ در تفسیر سورہ
بقرہ و دو جزو آخرین قرآن است بنہایت محبوب و مقبول خلائق است و احدی از علمای سلف باین چنین بیان در تفسیر
نپرداختہ و کتاب تحفۂ اثنا عشریہ در عقائد اہل تشیع باین خوبی و تحقیق تصنیف فرمودہ کہ علماء شیعہ از جواب آن لاجواب ہستند
و بنہایت معتقد و مرید اند تمامی عمر خود را در تدریس و افتا و فصل خصومات و وعظ و تربیت و تکمیل تلمیذان بسر بردہ و جاہ و عزت
ظاہری بکمال باطنی حاصل نمود در ملک ہندوستان ریاست علم و عمل بر ایشان و بر برادران ختم است در ہند و در ولایت
دیگر ہم کسی بنظر نمی آید کہ سند تلمذی یا استفادۂ ظاہری و باطنی نسبت این خاندان نہ داشتہ باشد و یا نسبت شاگردی

نسب نامہ حضرت

فضائل حضرت

این خاندان باعث افتخار نه فهمیده باشند صاحب اتحاف میگوید خاندان ایشان خاندان علوم وحدیث وفقه حنفی است خدمت
این علم شریف چنانکه ازین اهل بیت بوجود آمده درین کشور از خاندان دیگر معلوم ومعهود نیست تخم عمل بالحدیث درحقیقت
پدر ایشان رح درین سرزمین کاشته اند وایشان آنرا برگ وبار بخشیده اند الخ مشهور از تلامیذ ایشان

ذکر شاگردان آنحضرة

حضرت مولانا شاه رفیع الدین برادر آنحضرت وشاه محمد اسحق محدث دهلوی نبیسهٔ آنحضرت ومفتی صدر الدین خانصاحب
دهلوی ومولانا رشید الدین خان دهلوی وحضرت شاه غلام علی شاه صاحب - ومولوی
مخصوص الله صاحب پسر مولانا شاه رفیع الدین صاحب ومولوی عبدالحی صاحب داماد آنحضرت ومولوی کریم الله صاحب
ومولوی محمد اسمعیل صاحب شهید برادرزادهٔ آنحضرت ومولانا میر محبوب علیصاحب ومولوی محمد یعقوب صاحب دهلوی
عبدالخالق صاحب اکابران دهلی ومفتی الهی بخش صاحب کاندهلوی ومولوی فضل حق صاحب خیرآبادی ومولانا حسن علی
لکهنوی ومولانا حسین احمد صاحب ملیح آبادی وبزرگان دیگر که اسامی ایشان یاد نمی آید رحمهم الله تعالی اجمعین
چنان گذشته اند که هریکے آفتاب وماهتاب بود که جهان از انوار علم ایشان منور بود وجهانیان از برکات ایشان
مستفیض درین زمان که علماء وفضلاء ومحدث وفقیه که بنظر مے آیند همگی زله ربائے مائدهٔ ایشان است ؎

ذکر کمالات آنحضرة

بدانکه حضرت مولانا بسیار صاحب حالات وکرامات بوده اند واکثر کرامات ایشان هم بسلک تحریر آمده اند
وکتاب کمالات عزیزی بزبان اردو در کمالات ایشان نیز شهرتے تمام دارد وبرخی ازان از دیگر کتب تبرکاً
وتیمناً هم نبشته می آید واضح بادکه حضرت هفده ساله بود که والد ایشان ازین دار فانی بملک جاودانی رحلت فرمودند
چند علماء از قصبه پهلت شاگردان این خاندان قصد دهلی نمودند در اثناء راه مباحثهٔ علمی پیش آمد گاڑیبان
که از قوم هنود بود اوهم سوال کرد وخواست که جواب شافی داده شود تمامی علماء از جواب آن ساکت ماندند
چراکه نزد ایشان جواب او موافق فهم او نبود گفتند که ما در دهلی میرویم از مولوی صاحب پرسیده جواب
خواهیم داد وقتیکه در دهلی رسیدند مولانا صاحب اورا طلبیده گفت که چه سوال داری گفت میپرسم که خدا
هندو است یا مسلمان گفت اگر خدا هندو بودی سلسله گاوکشی نبودے اوازین جواب شافی مسلمان گردید
ازانجمله آنکه یک پادری برائے مباحثه در دهلی آمد مسٹر مٹکف بهادر ایجنٹ از پادری بگفت که شرط اینست
هرکه مغلوب شود دو هزار روپیه نقد ادا نماید اگر مولوی صاحب مغلوب شوند من از طرف ایشان ادا خواهم ساخت چراکه او فقیر
اند پادری صاحب بعد ایجاب شرط نزد مولانا صاحب آمد وگفت که من سوالے دارم وجواب آن از معقول میخواهم نه از
منقول وآن اینست که پیغمبر شما حبیب خدا است هنگام شهادت امام حسین چرا بجناب الهی فریاد نکرد حالانکه حبیب

محبوب محبوب تر میشود ضرور اثر دعا باجابت رسیده وحق تعالی توجه فرمووے جواب واد که پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم وقتیکه
برای فریاد بحضور سبحانه تعالی رسیدند از پردهٔ غیب ندائے رسید که البته از جانب قوم بر نبیسهٔ شما ظلم وستم شد و او را شهید
ساخت اما چه کنم که درین زمان صدمه مصلوبیت فرزند عیسٰیؑ یاد آمده است ازین جهت پیغمبر ما خاموش ماند پادری ازین
جواب الزامی لاجواب شد و دو هزار روپیه بابته شرط روبروے ایجنٹ نهاد ازانجمله آنکه مولانا ے ممدوح باوجود توغل علم
حدیث وقرآن در علم معقول هم یکتاے روزگار بود چنانچه یک روز مولوی مدن معقولی از وطن مالوفه خود بقصد مباحثه
اندرون مدرسه آمدند آنحضرت اشارت بفرش نمودند گفت که من هرگز بفرش نخواهم نشست خدام حسب الارشاد مولانا ے
ممدوح براے مولوی مدن پلنگ نواڑی آوردند و از سوزنی وتکیه آراستند و بران نشاندند مولوی مدن بعد اظهار
اشتیاق ملاقات قصد گفتگو بعلم معقول نمودند مولانا ممدوح فرمود که این را پیش مولوی رفیع الدین برید و مراعذر
وارید که فقیر سواے قال اللہ وقال الرسول در امر دیگر گفتگو کردن اولی نمی پندارد مولوی مدن قبول نکرد و سوالے
مالاینحل پیش کرد آنحضرت باین خوبی وخوش اسلوبی چنین جواب معقول داد که مولوی مدن از پلنگ برخاسته
بفرش ایستاده وگفت که "عاقبت مدن خراب گشت" هرچند مولانا ے ممدوح براے نشستن پلنگ اصرار نمود اما نه
نشستند وبسیار معذرت کردند وگفتند که لیاقت مدن در جاے پا انداز شما هم نیست للہ قصور معاف فرمائید که در سخت
بے ادبی گرفتار شدم بعد عفو تقصیر بفرش نشستند ازانجمله آنکه در مجلس عشره محرم (که مولانا ممدوح درس میفرمودند
هزار ها کس جمع میشدند و اهل تشیع نیز می آمدند) شخصے سوال کرد که هنگام مبارزت یزید با حضرت امام حسین علیه السلام
حق تعالی کجا بود حضرت فرمودند که بمیزان عدل که صبر امام به ظلم آن نافرجام غالب آمد ازانجمله آنکه روزے صاحب
رزیڈنٹ دہلی براے ملاقات آنحضرت آمد عند التذکره سوالے پیش نهاد وگفت که کسے جواب این ندهد و آن اینست
که شخصے مسافر راه گم کرده دید که یکے خسپیده است ودیگرے نشسته و این میخواهد که راه از که پرسد مولانا جواب داد
که راه براے رهروان است نه براے نشستن و این نشسته هم باین انتظار است که کے از خواب بیدار شود تا راه معلوم کرده
بمنزل مقصود رسیم پس آن شخصے سومی را الیق است که او هم نشیند و همراه شخص نشسته رود ازانجمله آنکه شخصے از اهل
تشیع ملازم انگریزی پیش آنحضرت آمد وگفت قبله بندگی مولانا پرسیدند که جناب علی مرتضی کرم اللہ وجهه ریش میداشتند
یا نه او گفت بلے میداشتند باز پرسید که نام تو چیست گفت شیعهٔ علی مولانا گفت که ریش شما نیست و فقیر میدارد او گفت
که ما دنیا داریم باز گفت که آنحضرت گرده و ببری هم بر سر میداشتند و بدندان مسی و بدست پاے حنامی مالیدند و بدستان
مبارک چهله و انگشتری هم میداشتند او عذر کرد که خطا دارم و میخواهم که سُنّی شوم اما در چهار شک است فرمود که فرشتگان

مقربین حضرت رب العالمین چہار اند و اصحاب جلیل القدر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہم چہار و دست و پا ہم چہار و خمیر انسان ہم از چہار کہ خاک و آب و آتش و باد اند و آنرا عناصر اربعہ گویند غرضکہ بہمین طور ہفتاد مثال فرمود او تو جماعت ایشان توبہ و استغفار کرد و از اہل سنت گشت **روزی** بخشی محمود خان رئیس شاہجہان آباد رقعہ شادی بخدمت حضرت فرستاد مولانا بجواب آن بر پشت رقعہ این شعر نویسانیدہ واپس کرد جملہ حضار مجلس از خواندن آن محظوظ گشتند و آن اینست ؎ در محفل خود راہ مدہ ہمچو منے را ✤ افسردہ دل افسردہ کند انجمنے را ✤ **روزے** شخصے عرض نمود کہ انسان در محفل رقص و سرود در تمام شب بخلاف عبادت بیدار می ماند و اصلا خواب و غنودگی برو غلبہ نمے کند مولانا ممدوح چہ مثال زیبا گفت کہ رقص و سرود مثل بستر خار دار است کہ از کلفت آن خواب گرد او نمی گردد و عبادت مانند بستر گلہا ست کہ از لطافتش روح او تازگی می پذیرد و دماغش معطر می گردد و طبیعت او سکون می پذیرد و استراحت می ورزد -

از انجملہ آنکہ شخصے ملازم بادشاہے رو بروے حضرت مولانا آمد و عرض کرد کہ تنخواہ والد مرحوم یکصد و سی[۱۳۰] بود و من فقط سی می یابم و آن خرچ اخراجات خانگی را مکتفی نمیشود چکنم سخت حیرانم فرمودند کہ جانب جنوب برو بعد از چہاردہ منزل شہر مسلمانان خواہد آمد دران قیام کنی و اگر دو سہ فاقہ شود ہم بران صبر کنی انشاء اللہ تعالیٰ بوطن خود با مراد آئی آن شخص بموجب ارشاد بہمراہی دو کس بر اسپ سوار شدہ رخ بجانب جنوب کرد بعد چہاردہ منزل بشہر ٹونک دار الریاست نواب امیر خانصاحب رسید و دران اقامت ورزید و در مسجد از نوابصاحب ہم ملاقی شد لیکن از کیفیت احوال او ہیچ نپرسید و این را نوبت دو فاقہ رسید روزے نواب با ارکان دولت مشورہ میکرد کہ آیا با فرنگیان چگونہ معاملہ کنیم ہمہ ارکین صلاح جنگ دادند اما راے نواب چنین شد کہ شخصے سوار مقیم مسجد را طلبیدہ از وہم مشورہ کنید غرضکہ او را طلبیدہ و راے صائب او را از ہمہ پسندتر او فتاد و او را با عزاز و اکرام مشاہرہ پانصد روپیہ تعین نمودہ و فیل و شتر وغیرہ سامان جلوس دادہ بحضور جنرل اختر لونی بمقام دہلی براے معاملت صلح فرستاد و آن شخص اولاً بحضور مولانا آمد و بغایت معتقد گشت و چند اشرفی بطور نذرانہ گزرانید و گفت چنانکہ آن جناب از کشف فرمودہ بودند ہمان طور بوقوع آمد فرمودند از کشف نگفتہ بودم بلکہ از سیاق کلام مجید **از انجملہ** آنکہ شخصے آمد و خواب خود بیان نمود کہ خرہ روغن می نوشد چونکہ مولانا در تعبیر رویا مہارتے کامل داشت فرمود کہ بی بی شما در حقیقت والدہ شما ست (یعنے کھلی تیل پیتی ہے) تحقیق نمائید او سخت تعجب نمود آزردہ برخاست بعد تفحص بسیار معلوم شد کہ فی الحقیقت مولانا ممدوح راست فرمودہ اند وجہش این بود کہ آنرا در حالت شیر خوارگی از مادر خود مفارقت افتاد و جوان شد بعد مدتے مدید عقد مناکحت با او بست **از انجملہ** آنکہ شخصے آمد و عرض کرد کہ امشب چنین خوابے دیدہ ام کہ دو سگ از زوجہ من

مباشرت میکنند سخت حیرانم و بغایت متفکرم فرمودند جاے اندیشه و فکر نیست شاید که زوجه تو موی زهار را از مقراض
بیگیرد امتناع باید کرد آن شخص بخانه آمد و حسب ارشاد یافت **ازانجمله** آنکه شخصے پر ملال و آزرده حال که از بشره او
آثار غم هویدا بود نزد مولانا آمد و خواب عرض نمود که امشب می بینم که از والده خود همبستری میکنم از ان وقت
زنده در گورم و هر چند غور و فکر میکنم ماجرای این خواب بفهم من نمی آید فرمودند که از بی بی خود پرسیده شود شاید
از و حرکتے بوقوع آمده باشد که کلام مجید را نزد مهاجن گرو کرده است او را انفکاک کرده توبه و استغفار باید کرد و
از چنین حرکات احتراز **ازانجمله** آنکه شخصے آمد و ماجرای خواب بیان کرد که مهتابے مثل هلال از مشرق نمودار
گشته تا وسط آسمان بدر کامل میشود و از درمیان دو پاره شده مثل دو هلال باز بسمت مشرق بسرعت تمام میرود
و غروب میشود امید که از تعبیر این خواب آگاه سازند آنجناب فرمودند که زوجه ترا حمل سه ماهه بود امروز آخر شب ساقط
گردید چونکه زن او باتفاق رائے اطبا عقر بود او سخت متعجب و پریشان بخانه آمد و استفسار نمود کیفیت ماجرای خواب
چنانکه فرموده بودند عیان افتاد **ازانجمله** آنکه مولانا در عالم رویا خاص از حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه مشرف
به بیعت شده اند و از نکات و اسرار غریبه بهره وافی برداشته اند چنانچه خود مولانا ممدوح شرح رویای خویش بمکتوبے
نوشته اند و آن اینست که هفت سال میگزرد که بست و هفتم ماه رجب شب معراج علے اکثر الروایات فقیر در خواب
دید که مسجد اینست دران فرش سفید براق گسترده اند و بران فرش مردم بسیار باشکال نورانی و لباسهای فاخره
منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشسته اند فقیر هم بدریافت این معنی دران مقام بر فرش مذکور جا گرفته ناگاه جناب
امیر علیه السلام از جانب قبله نمایان شدند و سمت آن فرش توجه فرمودند و مردم همه برائے تعظیم برخاستند و بر لب
فرش منتظر ایستادند فقیر در وسط فرش منتظر ایستاده بسبب هجوم اشخاص با عظمت تا لب فرش نتوانست رسید ایشان
تشریف آورده تفریق صفوف نموده نزد فقیر آمده چار زانو نشسته اند فقیر بادب تمام دو زانو مقابل نشسته الطاف بسیار فرمود
و با هیچکس کلام نفرموده محض با فقیر هم کلام شدند فقیر آن وقت را غنیمت دانسته چند چیز دران وقت که در ذهن حاضر
شده عرض نمود جواب با صواب یافت **اول** آنچه فرمودند این بود که شنیده ام شخصے بزبان پشتو کتابے تصنیف کرده است
و دران کتاب چیزیکه تکفیر من بود درج نموده شما را اطلاع این معنی هست یا نه فقیر عرض نمود که بنده زبان پشتو نمیداند از حال
کتابهای این لغت آگاه باشد موافق فرموده حضور تحقیق خواهم کرد. باز عرض نمودم که از مذاهب فقها کدام یک مختار و
دلپسند جناب است فرمودند که هیچ مذهب پسند ما نیست یا بطور ما نیست افراط و تفریط بعمل آورده اند باز عرض نمودم که
از طرق اولیاء الله کدام یک طور پسند جناب عالی است فرمودند درینجا هم همان جوابها است و در هر طریقه چیزهاے نامرضی

باخلاف طورها احداث نموده اند وبا اینهمه از طورها قصور دارند زیرا که در عهد ما سه طریق شغلی که در تقرب الی الله مفید
باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قرآن و نماز آنها فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن و نماز را شغل نمیدانند
بعد ازان عرض نمودم که تلاوت قرآن و نماز را چگونه شغل باید گردانید از جناب ایشان طریق شغل و تلاوت قرآن
و نماز را القا شده و چیزے بزبان هم فرموده اند لیکن بیشتر ازو تاثیر باطنی معلوم کرده ام و حالت باطن من
تغیر شدید پیدا کرده که در وصف نمی آید ازان وقت آنرا در باطن خود مستقر می یابم عرض کردم که هرچند مرا توسل
بجناب عالی از راه طرق و سلاسل بسیار بحمد الله حاصل است لیکن میخواهم که بلا واسطه بیعت نمایم آنجناب دست
خود را دراز کرده دست فقیر را گرفته بیعت فرمودند دران وقت القا را اثر عظیم در باطن فقیر نمودند بعد ازان عرض
نمودم که اکثر صحابه خصوصاً قریشیان با جناب عالی مشاجرات نموده اند در حق آنها حکم چیست و چگونه بوده است
این حقیقت فرمودند که ما از ایشان شکایت برادرانه داشتیم یا فرمودند شکایت برادری داشتیم و شکر رنجیها
درمیان بود مردم نافهم این را دور دور برده اند و بسیار افزوده باز عرض نمودم که فلان جماعه خود را سید از اولاد
جناب عالی می انگارند فرمودند آن جماعه از اولاد من نیستند دروغ میگویند بعد ازان یکایک برخاسته و
بهمان سمت سرعت کنان تشریف بردند و مردم دیگر که منتظر بودند در حیرت ایستادند که کاش این صحبت قدرے
امتداد می پذیرفت **ازانجمله** آنکه روزے وعظ حدیث بود که شخصے آمد او را از انگشت شهادت اشاره به پس پشت
کرد آن شخص بعد وعظ بخدمت حضرت عرض نمود که خواب دیده ام که جناب سرور کائنات علیه الصلوة والتسلیمات
رونق افروزند و جناب روبروے حضور وعظ حدیث شریف میفرمایند ناگاه این کمترین هم حاضر شد آنجناب
همون طور اشاره کرد چنانکه هنوز در وقت وعظ کرده بودند ازین سبب حیرانم براے خدا آگاه سازند فرمودند سبب
آنست که از دهن شما بوے حقه می آید و آن در حضور باعث ناپسندیدگی است ازینجهت اشاره به پس پشت کرده
شد **ازانجمله** آنکه سال اول بود که مولانا ختم قرآن شریف در تراویح کرده بودند که ناگاه شخصے از زره بکتر آراسته و
علم بدست گرفته بعد تراویح آمد و گفت که حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم کدام جاے تشریف میدارند جمله
مردمان موجوده بخدمت او آمدند و سخت متحیر شدند که معامله چیست نامش را پرسیدند گفت ابوهریره و گفت که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمودند که امروز ختم قرآن عبد العزیز است ما خواهیم رفت و مرا در جاے دیگر بکارے فرستاده بودند
ازینجهت تاخیرے واقع شد این گفته غائب شدند **ازانجمله** آنکه چون مولانا براے نماز جمعه بمسجد جامع رفتی عمامه
تا چشم بستے شخصے فصیح الدین نامی که اکثر بخدمت حاضر بودے روزے ازین سبب استفسار نمود مولانا کلاه خود را

بر سر او نهاد او دفعةً بیهوش شد و بدیر افاقه یافت پرسیدند چه شد گفت اندرون مسجد جامع زیاده از سه کس نمی یافتم که بصورت انسان باشند باقی کسے را بصورت خرس و کسے را بصورت خنزیر و کسے را بہ ہیئت بوزنہ دیدم ازین واقعه لرزه بر اندامم افتاد و بیهوش گشتم فرمودند از همین سبب است که پرسیده بودی **ازانجمله** آنکه مولانا در یک هفته دوبار وعظ فرمودے و مردمان از صلحاء و علماء بسیار آمدی و از برکات و فیوض حضرت ایشان عوام هم کیفیت و لذت مثل علماء یافتی و صوت ایشان در گوش هر قریب و بعید یکسان رسید **روزے** حضرت بیمار بودند از چند روز طعام هم نخورده بودند و شدت مرض بسیار بود که یوم وعظ آمد فرمودند که مرا دو کس گرفته باشند و در اثناے بیان علحده شوند

آنحضرت بدستور وعظ فرمودند بعد ازان وعظ آیه شریفه ذوی القربیٰ والیتامیٰ والمساکین وابن السبیل فرمودند و حصص جمله اسباب و نقدی خود را بموجب آیه شریفه کردند زان بعد چند اشعار عربی و فارسی خواندند و بجاے این شعر مشهور "من نیز حاضر میشوم تصویر جانان در بغل" "من نیز حاضر میشوم تفسیر قرآن در بغل" و چند مصراع چنین که یکے از مصنف و دیگرے خود را خواندند باز گفتند که کفن من مثل پوشش حیات من باشد چنانچه همیشه پیراهن ایشان از ادھوتر بود و پائجامه ایشان از گاڑھا باز فرمودند که نماز جنازه بیرون شهر ادا کنند و بادشاه را از حضوری جنازه منع سازند چنانچه مردمان بعد انتقال ایشان همان کردند چنانکه فرموده بودند نوبت نماز جنازه ایشان به پنجاه و پنج بار رسید مردمان جوق جوق می آمدند نماز میخواندند صدمه وفات ایشان بر اهل عالم طاری بود کسے نه بود که وے از وفات آنحضرت غمگین نه بود مزار پر انوار ایشان در دہلی بیرون ترکمان دروازه متصل مزار والد ماجد ایشان است نور الله مرقده و تربته وفات آن جامع الکمالات باقوال صحیحه در سنه یکهزار دو صد و سی و نه هجری یست

تاریخ سن وفات ایشان واقف اسرار سبحانی فخر اولاد حضرت مجدد الف ثانی حضرت مولانا شاه رؤف احمد صاحب نقشبندی مجددی احمدی بفارسی چنان نبشته اند

شاه عبد العزیز فخر جهان	عالم علم آیت قرآن
صبح یکشنبه هفتمین شوال	از بدن گشته روح او پران
سن هجری چو جستم از هاتف	گفت اے نکته سنج قاعده دان

سال فوتش ز ہر عدد پیداست
خواہی از ہر عدد کہ تاریخش
یک بیفزا و ضرب کن در دہ
در صد و بست و چار باقی را
پس بنقصان یک عدد دریاب

از احد تا الوف زین عنوان
اولا چار چند کن پس ازان
پس بکن طرح بست بست ایجان
ضرب فرما تو اے فہیم زمان
فوت آن مفخر زمین و زمان

ونیز از حکیم مومن خان دہلوی بزبان اردو تاریخی عجیب است ملاحظہ باید نمود

انتخاب نسخۂ دین مولوی عبد العزیز
جانب ملک عدم تشریف فرما کیون ہوئے
ہے ستم اے چرخ تو کسکو یہان سے لیگیا
جب اٹھائی نعش اک عالم تہ و بالا ہوا
کیا کس و ناکس پہ تھا صدمہ کیا جس وقت دفن
مجلس درد آفرین تعزیت مین۔ مین بھی تھا

بے عدیل و بے نظیر و بیمثال و بے مثل
آگیا تھا کیا کہین مردو نکے ایمان مین خلل
کیا کیا یہ ظلم تونے بیکسون پر اے اجل؛
لوٹتا تھا خاک پر ہر قدسئی گردون محل
ڈالتا تھا خاک سر پر ہر عزیز و مبتذل
جب پڑھی تاریخ مومن نے یہ آکر بے بدل

دست بیداد اجل سے بے سر و پا ہوگئے
فقر و دین فضل و ہنر لطف و کرم علم و عمل
۳۹ ۵ ۱۲

برخی احوال دختران و برادران و نبیرگان شاہ صاحب

از اولاد حضرت سوائے سہ دختران پسرے پیدا نشد و آن ہمہ بحیات ایشان انتقال فرمودند سلسلۂ ایشان ہمین طور است کہ صاحبزادی کلان بعقد نکاح مولوی عیسے صاحب (فرزند کلان حضرت مولانا شاہ رفیع الدین صاحب) بود و صاحبزادی دومی بعقد نکاح شیخ محمد افضل صاحب ابن شیخ احمد ابن شاہ اسمعیل ابن شیخ منصور ابن احمد ابن محمود بود (کہ نسب نامہ ایشان بہ نسب نامہ حضرت شاہ ولی اللہ میرسد) از ایشان مولانا محمد اسحق و مولوی محمد یعقوب پیدا شدند و صاحبزادی سومی بہ مولوی عبدالحی صاحب منسوب بود۔ بعد حضرت مولانا ہر سہ برادران ایشان قائم مقام ایشان شدند و بہ درس و تدریس مشغول گشتند اسامی مبارکش این است مولانا شاہ رفیع الدین صاحب و مولانا شاہ عبدالقادر صاحب و مولانا شاہ عبدالغنی صاحب جائے مزار ایشان نزد مزار حضرت مولانا شاہ ولی اللہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ است نور اللہ مرقدہم و تربتہم اوصاف و کمالات این حضرات خارج از حد بیان است ہر یکے فرید دہر وحید عصر صاحب علم و حلم و عمل و تقوی و فہم و ذکا و فراست و دیانت و امانت و مراتب ولایت بود و ہمچنین اولادِ اولاد آن حضرت ﷺ

این سلسلہ از طلائے ناب است	
این خانہ تمام آفتاب است	

بعد اینان سلسلۂ درس و تدریس بنام حضرت مولانا محمد اسحق صاحب مہاجر رحمۃ اللہ علیہ است ایشان

عـه سال ولادت ۶ ذی الحجہ ۱۱۹۵ھ ۱۲ عـه ۲۸ ذی الحجہ ۱۲۱۰ھ ف۱ از اولاد ایشان مولوی محمد موسیٰ صاحب مولوی مخصوص اللہ صاحب و مولوی عیسی صاحب و مولوی حسن جان صاحب و یک صاحبزادی وفات آنحضرت ۵ شوال المکرم ۱۲۳۳ھ ف۲ از اولاد ایشان صرف یک دختر بود کہ بمولوی مصطفےٰ برادرزادۂ خویش منسوب کردہ بودند از ایشان یک دختر پیدا شد و او بزوجیت مولوی محمد اسمعیل صاحب شہید دادہ شد از ایشان مولوی محمد عمر پیدا شدند و بست و دوم جمادی الثانی ۱۲۶۰ھ انتقال فرمودند چنانچہ تاریخ وفات آن ”از مرگِ شیخ زمان“ پیداست سلسلۂ ظاہری حضرت مولانا شاہ عبدالقادر صاحب منقطع گردید اللہ باقی والکل فان عمر شریف حضرت شصت و ہشت سال بود کہ بتاریخ شانزدہ رجب المرجب ۱۲۳۰ھ سفر آخرت پیش آمد ۱۲ ف۳ حال آنجناب بکماہی معلوم نشد ہمین قدر بدریافت رسید کہ از اولاد صاحبزادی ایشان دختران بحیات اند ۱۲

محمد بیگ عفی عنہ

بعد چندے مع قبائل بہمراہی برادر خورد مولوی محمد یعقوب[۵۱] صاحب بہ نیت ہجرت قصد مکہ معظمہ فرمودند
چنانچہ تمامی علماء و رؤساء نیز حضرت ابوظفر سراج الدین محمد بہادر شاہ تا درگاہ حضرت خواجہ قطب الدین
بختیار کاکی رحمہ اللہ بمعیت آنحضرت برفتند و مرخص گردانیدند از صدمہ مفارقت آن مجمع البرکات تمامی
اہل این دیار مغموم بودند و ہر صغیر و کبیر از درد فراق آن یگانہ آفاق دلگیر و ملول۔
آنحضرت بمکہ معظمہ مکرمہ تا شش سال کامل بہ درس و تدریس پرداختند و بہ بست و پنجم ماہ رجب المرجب
شب شنبہ قریب طلوع صبح صادق سنہ ۱۲۶۲ھ ازین دار فانی بملک جاودانی رحلت فرمودند اِنَّا لِلّٰهِ وَ
اِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُوْنَ۔ صاحب اتحاف بحوالہ **قول جلی** حضرت شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ می گوید کہ ایشان
فرمودند آگاہی آمد این فرزندان کہ لطف الٰہی ایشانرا بما عطا کردہ است و ہمہ سعد اند نوعے از ملکیت در
ایشان ظہور خواہد کرد لیکن تدبیر غیب تقاضا میکند کہ دو شخص دیگر پیدا میشوند کہ در مکہ و مدینہ سالہا
احیاء علوم دین نمایند و ہمانجا وطن اختیار کنند از طرف مادر نسب ایشان بما متمکن باشد زیراکہ
آدمی زادہ بوطن مادر میلان طبع دارد و انتقال جامعہ کہ والدۂ ایشان متمکن باشند بسبر زمینی مستحیل است
مگر بقسر قاسر انتہی بلفظہ محرر سطور گوید کہ مصداق این آگاہی سوائے ہر دو نواسۂ حضرت مولانا شاہ
عبد العزیز صاحب دہلوی کہ مولانا محمد اسحٰق و محمد یعقوب اند بظاہر معلوم نمی شوند کہ ایشان از دہلی وطن
خود ہجرت نمودہ در مکہ اقامت فرمودند و سالہا سال باحیائی روایت حدیث باہل عرب و عجم پرداختند
واللہ اعلم بالصواب۔
بعد از ہجرت حضرت مولانا محمد اسحٰق صاحب مولوی موسیٰ[۵۲] صاحب و مولوی مخصوص اللہ[۵۳] صاحب فرزندان
حضرت شاہ رفیع الدین صاحب بمدرسہ شاہ صاحب بدرس و تدریس مشغول شدند الحال بجز مولوی
معز الدین صاحب از نبیرگان حضرت شاہ رفیع الدین رحمہ اللہ دیگرے یافتہ نمیشود حق تعالےٰ در عمرِ وے
برکت دہاد۔

محمد بیگ عفی عنہ
۵ رمضان المبارک سنہ ۱۳۱۱ھ

۵۱ سال وفات ۲۸ ذی الحجہ سنہ ۱۲۸۲ھ ۵۲ تاریخ وفات ۱۲ رجب سنہ ۱۲۶۹ھ ۵۳ تاریخ وفات ۱۳ ذی الحجہ سنہ ۱۲۷۱ھ۔

اللہ یجتبی الیہ من یشاء ویہدی الیہ من ینیب

الحمد للہ علی احسانہ کہ کتاب مستطاب مجموعہ فتاوائے حضرت مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی رحؒ مسمیٰ بہ

فتاویٰ عزیزی

۱۳۲۲ھ

باہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا اللہ عنہ الصمد بماہ ربیع الاول سنہ ۱۳۲۲ھ

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع شد

رساله

دربیانِ استحباب رفع سبّابه در تشهد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله والمنة والصلوة والسلام علی صاحب الشرع والسنة وعلی آله واصحابه ازمة الحق والائمه بدانکه امام ابوحنیفه رحمة الله علیه گفته است حلال نبود کسے را که بقول ما تمسک کند تا آنکه نداند ماخذ آنرا از کتاب وسنت واجماع وقیاس جلی در مسئله دوم اصول امام اعظم آمده که فقه را از چهار اصل گیرند اول کتاب الله تعالیٰ دوم سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم سوم اجماع است مجتهدان عصر واحد چهارم قیاس نظری که دران نص نباشد بر نظری که دران نص باشد و هر حکم که به کتاب وسنت ثابت گردد جز بکتاب وسنت منسوخ نشود و اجماع وقیاس مخالف کتاب وسنت باطل بود و نسخ بعد از زمان پیغمبر صلی الله علیه وسلم روا نبود مجتهد گاه خطا کند و گاه بحق رسد و چون خطای او ظاهر گردد تقلید او در خطا حرام بود اینست اصول امام اعظم رحمة الله علیه اکنون بشنو که ثابت شد باحادیث صحیحه نزد امام اعظم وصاحبیه و امام مالک و امام شافعی و امام احمد وغیرهم رحمهم الله که حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم در تشهد نماز برائے توحید خدائے تعالیٰ اشارت بانگشت کردے وتصریح کرده اند محققان ومتبعان آثار واخبار نبویه علیه افضل الصلوة والتحیه که وارد نشده در منع اشارت هیچ آیتے وحدیثے وچون نرسید بعضے را سنت در اقوال ائمه منع کردند آنرا القیاس نه بکتاب وسنت وقیاس واجماع مخالف نص باطل باشد پس خطا کرد و تقلید او در خطا حرام بود و ترتیب دادم این رساله را بر یک مقدمه وسه فصل **مقدمه** در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف است **فصل اول** در احادیث صحیحه **فصل دوم** در روایات فقهیه قویه **فصل سوم** در ادله مانعان واجوبه آن

مقدمه در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف امت قال الله تعالیٰ وما اٰتٰکم الرسول فخذوه وما نهٰکم عنه فانتهوا واتقوا الله ان الله شدید العقاب ـ فرمود حق تعالیٰ چیزیکه بدہد شمارا پیغمبر یعنی از اوامر و نواہی پس بگیرید آنرا یعنی عمل کنید برآن و چیزیکه منع کند شمارا ازان پس باز مانید و بترسید از خدای تعالیٰ بدرستیکه خدای تعالیٰ سخت عقاب کننده است یعنی عذاب سخت میکند کسے را که خلاف فرمان رسول الله کند وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم من یعش منکم بعدی فسیریٰ اختلافاً کثیراً فعلیکم بسنتی تمسکوا بها وعضوا علیها بالنواجذ رواه احمد والترمذی یعنی فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم کسیکه زنده خواهد ماند از شما بعد من پس خواهد دید اختلاف بسیار پس لازم ست بر شما که چنگ زنید بسنتِ من و بگزید بران بدندانها یعنی محکم گیرید وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم من احب سنتی فقد احبنی ومن احبنی کان معی فی الجنة رواه الترمذی یعنی فرمود پیغمبر صلی الله علیه وسلم کسیکه دوست دارد سنت مرا پس تحقیق دوست داشت مرا و کسیکه دوست داشت مرا باشد با من در جنت

فصل اول

در احادیث صحیحه روایت کرد امام ربانی محمد بن الحسن الشیبانی در موطأ خود از امام مالک و او از مسلم بن ابی مریم و او از علی بن عبد الرحمن المعاوی که گفت دید مرا عبد الله بن عمر رض که بازی میکردم بسنگریزه ها در نماز چون از نماز فارغ شدم نهی کرد مرا و گفت بکن آنچه رسول الله صلی الله علیه وسلم میکرد گفتم چه میکرد پیغمبر خدا صلعم گفت بود رسول الله صلی الله علیه وسلم وقتیکه در نماز نشستی بنهادی کف دست راست را بر ران راست و قبض کردی همه انگشتانرا و اشارت کردی بانگشتے که متصل انگشت نر است و بنهادی کف دست چپ بر ران چپ گفت محمد که ما کار پیغمبر خدا صلعم را اختیار کردیم و همین ست قول ابی حنیفه تا اینجا ترجمه عبارت موطأ او است و در بدائع و نهایه آورده که نص کرد امام محمد در کتاب مشیخته به اشارت و حدیث آورده است که پیغمبر خدا صلے الله علیه وسلم اشاره کردی و بعد ازان گفته که آنچه پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز اورا اختیار کردیم و همین ست قول ابی حنیفه و قول ما و در ذخیره و شرح زاهدی مذکور ست که امام محمد بعد ازان گفته که آنچه پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز اورا اختیار کردیم و همین ست قول ابی حنیفه و قول من و در کفایه و تاتارخانی حدیث بروایت امام محمد آورده که پیغمبر خدا صلعم اشارت کرده است بعد ازان گفت محمد که همین ست قول من و قول ابی حنیفه و در عنایه مذکور است که نص کرد محمد بن حسن در کتاب مشیخته و حدیث آورده که پیغمبر خدا صلعم اشاره کردی در نماز و نیز روایت کرد امام احمد و ابن السکیت در صحاح خود از عبد الله بن عمر قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الاشارة بالاصبع اشد علی الشیطان من الحدید اما آنچه روایت کرده اند ائمه شافعیه در کتب حدیث قریب بتواتر است چنانچه در

صحیح مسلم از عبد الله بن زبیر روایت کرد که چون پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم از نماز نشستی دست راست بر ران راست نهادی و دست چپ بر ران چپ نهادی و اشاره بانگشت سبابه کردی و نر انگشت بر انگشت میانه نهادی و عبد الرزاق از ابی هریره روایت کرد که پیغمبر خدا فرمود صلعم که تحقیق یک جز از هفتاد جزء پیغمبری تاخیر سحور است و جزء دیگر تعجیل افطار است و جزء دیگر اشارت بانگشت ست از نماز و روایت کرد حاکم از عقبه بن عامر که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود که نوشته میشود در هر اشارت که اشارت میکند در نماز خود ده نیکی بمقابله هر انگشت یک نیکی و فضائل اشارت بسیار ست درین مختصر نگنجد وای بر کسے که از فضائل محروم باشد

فصل دوم در روایات فقهیه از کتب معتبره حنفیه ابن الهمام در شرح هدایه گفته منع اشارت خلاف عقل و نقل است و در ملتقط مذکور ست که نیست در اشارت اختلاف علماء و در خانیه گفته که اشارت در وقت لا اله الا الله بلا اختلاف است و در کفایه مذکور ست که علامه نجم الدین زاهدی گفته که هرگاه متفق شد روایات از همه اصحاب ما که اشارت سنت است و همچنین از علمائے کوفه و علمائے مدینه و بسیار ست اخبار و آثار پس عمل بآن اولی باشد امام ابن الهمام در شرح هدایه و صاحب کفایه و محقق حلبی در حلیة المهتدی و شیخ شمنی در شرح نقایه گفت که وقت تهلیل عقد و اشارت کند تا عمل بهر دو طریق جمع گردد و امام ابو یوسف در امالی خود گفته که انگشت خرد و دومی را بندد و انگشت میانه با انگشت نر حلقه کند و بانگشت سبابه اشاره کند و در شرح وقایه گفته همچنین ست نزد علماء ما و صاحب هدایه در مختارات النوازل گفته که اشارت وقت لا اله الا الله نیک است و در منیة المصلی میگوید که وقتیکه بشهادتین رسد اشاره بسبابه کند

فصل سوم در دلائل منع کنندگان و جوابهائے آن بعضے گفته اند بهتر آنست که اشاره نکند و فتوی برین ست زیرا که بناء نماز بر سکینه و وقار ست یعنی بر آرامش و آهستگی ست و در اشارت سکینه و وقار نیست جواب این دلیل آیت و حدیث نیست و نه اجماع پس قیاس است و قیاس و اجماع با وجود حدیث صحیح باطل باشد ظاهر است که منع کننده را احادیث صحیحه و روایات فقهیه حنفیه نرسیده بود و گرنه هر که گوید فعل پیغمبر صلعم که این خلاف سکینه و وقار است خصوصاً در نماز باتفاق جمیع مومنین کافر گردد و در صلوٰة مسعودی میگوید که این سنت علماء متقدمین ست متاخران بآخر نهی کردند منسوخ شد بنا بران که این قول رافضیان گرفتند جواب اول آنکه دلیل بر خلاف اصول امام اعظم است زیرا که این دلیل قیاس ست و قیاس و اجماع با وجود حدیث صحیح بر خلاف آن باطل باشد دوم آنکه مقرر ست که نسخ بعد زمان پیغمبر صلی الله علیه وسلم روا نبود سوم مخالفت رافضیان از بدعتهای ایشان می باید نه در سنتهائیکه ایشان بران عمل کنند که این مخالفت

عین مخالفت پیغمبر باشد صلی الله علیه وسلم نمی بینی که رافضیان درود می فرستند و ابتدا به بسم الله میکنند و بدست راست میخورند و بدست چپ استنجا میکنند و درود و تسمیه و تحمید و ثنا و موالات در وضو و ناخن گرفتن و حلق موی بغل و موی زیرناف اگر ترک سنتها برای مخالفت رافضیان ضروری باشد باید که سنیان اکثر سنتهای عادت و عبادت را ترک کنند و مخالفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم روا دارند و باز خود را سنی گویند زہے غرور شیطانی و تعصب و در محیط آورده که اشارت بر قول امام ابوحنیفه و محمد رحمهما الله سنت ست و همچنین در کتابهای دیگر مذکور ست اگر ذکر کنیم سخن دراز گردد بالجمله بدلیل یا ظن کسے مخالفت پیغمبر خدا صلعم کردن و خلاف امام مذہب رفتن و با وجود این خود را سنی پنداشتن جز جهل و نادانی و یا تعصب نفسانی چیزے دیگر نباشد سنی آنکه کار سنت کند و رافضی آنکه ترک کند و بر خلاف امام مذہب رود۔ فقط کتبه عبد العزیز عفا الله عنه تمام شد رساله الاشارة المسبحة

بسم الله الرحمن الرحیم

سوال مراد از دوازده خلیفه که در صحیح بخاری و صحیح مسلم و دیگر صحاح موجود است کدام کدام اند و علمای اهل سنت چرا به یک معنی مراد این حدیث اتفاق نکرده اند و پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم چرا معنی مفصل این حدیث بیان نه فرموده که امت در تعیین معنی مراد آن در اختلاف افتادند و هر یک فرقه بزعم دیگر گمراهی و ضلالت اختیار کرد

جواب عبارت این سوال خالی از اضطراب و اختلال نیست بیانش آنکه جملهٔ اولی از ان مشعر ست بر اینکه سائل بر مراد علمای اهل سنت از مصادیق دوازده خلیفه که در احادیث صحیحه ایشان بروے کار آمدن آنها منصوص است اطلاعی ندارد لهذا ازان استفسار میکند پس برین تقدیر بناء سوال بر استکشاف مراد ایشان ازان خلفا خواهد بود و جملهٔ ثانیه ازان اعنی قول او "و علماء اهل سنت چرا بر یک معنی این حدیث اتفاق نکرده اند" دلالت دارد بر اینکه معترض بر مراد ایشان بتفصیل اطلاع دارد و سوال از لمیت اختلاف ایشان در تعیین مصادیق آن خلفا میکند پس برین تقدیر بناء سوال بر استفسار لمیت افتراق و عدم اتفاق ایشان بر یک قول خواهد بود و هل هذا الا تهافت و تساقط بالجمله اگر مقصودش از سوال استکشاف مراد علماء اهل سنت ازین خلفاء است چنانکه صدر سوالش بران دلالت دارد گوییم مثالے از امثال هذا الاختیار بما اراد بها الرسول المختار لیکن آنچه از محتملات آن در ظاهر نظر اشبه می نماید و مختار بعضے از ائمه فن شریف حدیث مثل تورپشتی و قاضی عیاض و متبعیهما کالشیخ المحقق عبد الحق الدهلوی و غیرهم من الاجلة قدس الله اسرارهم است و میل امام نووی در شرح صحیح مسلم نیز بطرف آن معلوم میشود آنست که مراد ازان خلفاء اثنا عشر مقسطین که مروج و مقیم دین متین و منفذ احکام

شریعت غرا او صاحب تسلط تام در اطراف غیر او والی خلافت نبوت بالاستحقاق والاتفاق لا علی سبیل التغلب والشقاق باشند ہستند و بروے کار آمدن این خلفا بر سبیل ولاو اتصال یکدیگر لازم نیست بلکه از وقت ظهور خلافت راشده تا قریب قیام ساعت این عدد تمام خواهد شد پس ازجمله این خلفاء بعضے مثل خلفاء اربعه و حضرت امام حسن و عمر بن عبد العزیز بروے کار آمده اند و اتمام این عدد تا قرب قیامت صورت خواهد بست و اکثر طرق این حدیث و بعض احادیث دیگر موئد آنیست ازانجمله آنچه در صحیح مسلم وارد است لایزال الدین قائما حتی تقوم الساعة ویکون علیهم اثنا عشر خلیفة و ایضاً دران کتاب وارد است لایزال الاسلام عزیزا منیعا و ازانجمله است آنچه در حدیث حذیفه نزدیک بزار و طبرانی آمده لایزال امر امتی صالحا چنانچه ابن حجر در فتح الباری نقل نموده وازانجمله است آنچه در سنن ابی داود واقع شده کلهم یجمع علیه الناس وازانجمله است آنچه در طبرانی وارد شده لایضرهم عداوة من عاداهم وازانجمله است آنچه اخراج کرده است آنرا احمد و بزار از حدیث ابن مسعود انه سئل کم یملک هذه الامة من الخلیفة فقال سألنا عنها رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال اثنا عشر بعده نقباء بنی اسرائیل وازانجمله است آنچه شیخ ابن حجر در فتح الباری از ابن جوزی نقل کرده که گفته اخرج مسدد فی مسنده الکبیر من طریق ابی بحران ابا الجلد حدثه انه لاتهلک هذه الامة حتی یکون فیها اثنا عشر خلیفة کلهم یعمل بالهدی و دین الحق وازانجمله است آنچه ابوداود آنرا از طریق اسود بن سعید از جابر بن سمره اخراج کرده و زیاده نموده بران فلما رجع الی منزله اتته قریش فقالوا ثم یکون ما ذا قال ثم یکون الهرج واخرج البزار هذه الزیادة من وجه آخر فقال فیها ثم رجع الی منزله اتبعه فعلت ثم یکون ما ذا قال الهرج کذا فی فتح الباری و ایام هرج قریب قیام ساعت خواهد بود چنانچه امام بخاری در صحیح خود از شقیق ابن سلمه اخراج نموده که گفت کنت مع عبد الله و ابی موسی فقال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان بین یدی الساعة ایاما ینزل فیها الجهل ویرفع فیها العلم ویکثر فیها الهرج والهرج القتل و ابن جوزی هرج را که در حدیث اثنا عشر خلیفه واقع است برہمین ہرج که قریب قیام ساعت خواهد بود حمل کرده چنانچه شیخ ابن حجر در فتح الباری بآن تصریح کرده حیث قال فالمراد بقوله ثم یکون الهرج ای القتل المؤدیة لقیام الساعة انتهی هذا جواب السوال علی طبق مایفهم من صدر المقال فان اختلج فی روع السائل علی هذه الارادات المرضیة شئ من الاوهام الفاسدة والتهویشات الردیة فعلیه بالبیان وعلینا ذوه بالبرهان و اگر مقصودش از سوال استفسار ثمیت اختلاف علما در بیان مراد آن احادیث است گویم این معنی برکسانیکه فی الجمله بهره از عقل و علم دارند مخفی نیست لیکن چونکه ظاهر از تحریر سائل معلوم میشود که مایه علمی ندارد

لهذا به بیان آن بر سبیل اجمال پرداخته میشود باید دانست که اینحدیث محتملات کثیره دارد و هر حدیثے
که اینچنین باشد اتفاق علما دران صورت نمی بندد بلکه رائے هر عالمی بسوی احتمالے ازان احتمالات که
در ظن او نظر بر قرائن و امارات قوت می یابد میرود و هیچ مذهبے نیست که دران این قسم احادیث موجود نباشد
و علماء آن مذهب دران اختلاف نکرده باشند هر چند این دعوی بجهت کمال ظهور مستغنی از بیان ست
لیکن برائے رفع اوهام متعصبین بذکر شاهد پرداخته میشود که شریف مرتضی در نهج البلاغة از کلام حضرت
امیر المومنین نقل کرده لله بلاد فلان فلقد قوم الاود الخ و ابن ابی الحدید در شرح آن گفته المکنی عنه عمر البلاد
بن الخطاب قد وجدت النسخة التی بخط الرضی و تحت فلان عمر حدثنی بذلک فخار بن معد الموسوی
الاودی الشاعر و قال الراوندی فی شرحه انه عم مدح بعض اصحابه بحسن السیرة و ان الفتنة هی التی وقعت بعد
رسول الله صلعم من الاختیار و الاثرة و قال الجارودیة انه کلام قاله فی امر عثمان کما یمدح الآن الامیر المیت
فی ایام الامیر الحی بعده فیکون ذلک تعریضا له انتهی مختصرا پس بدستور معترض گویم که علماء شیعه چرا
بر یک معنی مراد این حدیث اتفاق نکرده اند بالجمله سوال معترض بهر تقریریکه باشد ناشی از قصور اطلاع او
در علم دینیه و عدم اطلاع بر مذهب اهل سنت و امامیه است و آنچه گفته است که پیغمبر خدا صلعم چرا معنی مفصل
اینحدیث بیان نفرمودند که امت در تعیین مراد آن در اختلاف افتادند گوییم این کلام مالامال از اختلال است
و تعرض بجمیع آن موجب اطناب و املال ست لیکن بحکم ما لا یدرک کله لا یترک کله در ینجا بذکر سه خلل اکتفا میرود
اول آنکه ازین کلام لازم می آید که در کلام شارع اصلا از اقسام خفی و مشکل و مجمل و متشابه که از مقابله ظاهر و نص
و مفسر و محکم اند احدے واقع نباشد حالانکه وقوع آن در کلام شارع بر هیچ یکے از اهل علم مخفی نیست دوم آنکه
بر تقدیر وقوع این اقسام در کلام الله بر جناب رسالت پناه که ترجمان الحق و مبین معانی کلام الله بودند لازم
بود که ایضاح آن میفرمودند و خفا و اشکال و اجمال و تشابه آن زائل میفرمودند حالانکه بعضے از افراد اقسام
ثلثه اول و جمیع افراد اقسام رابع غیر مبین واقع اند سوم آنکه این اشکال مشترک الورود است چرا که مخالفین او را
بهم میرسد که تقریرهای نام بوطش را در اکثر احادیث امامیه جاری نمایند مثلا در حدیث نهج البلاغة که آنفا مذکور
شده بگویند که حضرت امیر مکنی عنه لفظ فلان را که در حدیث لله بلاد فلان واقع است چرا بیان نفرمودند که
امت در تعیین آن در خلاف افتاده اند فما هو جوابکم ههنا فهو ثمه جوابنا درین حدیث احتمال تقیه نیست
چرا که حضرت امیر آنرا در زمان خلافت راشده خود فرموده اند و آنزمان زمان تقیه نیست چرا که نزد محققین شیعه

ثابت است وانچه گفته است که هریک فرقه بزعم دیگرے گمراهی وضلالت اختیار کردند سخیف تر از تمامی کلمات ردیه اوست بچند وجه اول آنکه در کلام الله اکثر آیات احکامی که باتفاق سنی وشیعه وحی منزل من السماء وغیر منسوخ وغیر ماول اند امت در تعیین مراد آن در اختلاف افتادند وهریک بزعم دیگرے گمراهی وضلالت اختیار کرده مثل آیه فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی وثلاث ورباع که اسماعیلیه ازان جواز ازدواج هیژده زن می فهمند ودیگران جواز چهار زن وهریکے بزعم دیگرے گمراه است پس اگر در احادیث نبویه نیز بعض مردم بغلط فهمی اختلاف نموده باشند ازان کدام قباحت لازم می آید دوم آنکه اگر مرادش آنست که یک فرقه از علماء اهل سنت که بجاے خود تعیین مراد آن احادیث نموده بزعم فرقه دیگر ازان که تعیین خلاف آن کرده گمراه است پس غیر مسلم ست چراکه هرکسے از علماء اهل سنت که یکے از محتملات این احادیث را ترجیح داده اختیار نموده اصلا بزعم دیگرے گمراه نیست واگر مرادش آنست که یک فرقه از علماء امت بسبب تعیین مراد آن بزعم دیگرے اختیار ضلالت وگمراهی کرده مثل شیعه وسنی که هر واحد بزعم دیگرے اختیار ضلالت وگمراهی کرده گوییم ما مردم شیعه را بسبب تعیین مراد درین احادیث خاطی نمیگوییم بل بنا بر آن میگوییم که بر حضراتیکه شیعه حمل این احادیث می نمایند بزعوم ایشان صفاتے که درین احادیث مذکور اند بر ایشان صادق نمی آیند مثل قوت وعزت اسلام در وقت ایشان واجتماع ناس بر ایشان وغیرهما من الصفات المذکورة فی طرق هذه الاحادیث واگر شیعه این همه صفات را بر ائمه اطهار منطبق کرده دهند اصلا ایشان هم نظر برین تعیین نزد ما گمراه نخواهند بود۔ فقط تمام شد تقریر مولانا شاه عبدالعزیز صاحب محدث دهلوی ؒ۔

سوال اجرت برخواندن قرآن گرفتن جائزست یا نه **جواب** حکم اجرتے که حافظان قرآن برخواندنش میگیرند چند صورت دارد جدا جداگانه در ذهن خود منقسم باید فرمود وخلط نباید کرد تا اشتباه واقع نشود صورت اول آنکه ثواب قرآن خوانده خود را بعوض مبلغ کذا بدست کسے بفروشند واین صورت محض باطل است باجماع اهل سنت آرے نزد امامیه رائج ومتعارف ست بلکه ثواب روزه ها وحج ودیگر عبادات را نیز میفروشند دلیل بطلانش آنکه حقیقت بیع مبادلة المال بالمال ست وثواب طاعات مال نیست بلکه حقیست که برای این شخص بحکم وعدهٔ الهی ثابت میشود ودر آخرت استیفای آن خواهد نمود وبیع حقوق خواه دنیوی باشند خواه اخروی مثل حق الولاء وحق الارث وحق مرور وحق تعلّی وامثال ذلک جائز نیست صورت دوم آنکه شخصے را براے ختم نمودن قرآن بمزدوری بگیرند وثواب آن ختم بمستاجر برسد واین صورت نزد حنفیه

جائز نیست و نزد شافعیه طولے و تفصیلے دارد و دلیل عدم جواز این صورت آنست که قاعده کلیه حنفیه است
کما فی شرح الوقایة وغیره الاصل عندنا انه لا یجوز الاجارة علی الطاعات وعلی المعاصی لکن لما وقع الفتور فی الامور
الدینیة یفتی بصحتها لتعلیم القرآن والفقه تحرزا عن الاندراس و نکته در آنکه اجاره برادای طاعات خواه فرض باشد
خواه نفل جائز نیست آنست که شخصے که مباشر طاعت شده است بحکم وعده الٰهی مستحق اجر اخروی گشته پس اگر
اجر دنیوی را از مخلوق بران عمل طلب نماید اجتماع عوضین و اجرین در حق یک کس بیک فعل لازم خواهد آمد مثل
آنکه شخصے اجیر خاص یک کس قرار یافته او را میرسد که اجیر خاص شخص دیگر شود در همان مدت کذا فی شرح الهدایة
و قوله علیه السلام اقرؤا القرآن ولا تاکلوا به مثل ان یستاجر رجلا لیقرأ علی راس قبر قیل هذه القراءة لا یستحق به الثواب
لا للمیت ولا للقاری انتهی صورت سوم آنکه شخصے حسبة لله ثواب قرآن خوانده خود بکسے بخشد یا بقصد
ثواب او خواندن آغاز کند و هرگز خیال معاوضه در خاطر او خطور نکند و آنکس بطریق مکافات بعد از ان
یا در اثنای خواندن آن بوے چیزے بدهد یا احسان نماید یا شخصے باشد که از سالها بر شخصے انعام و احسانے
میکند و آنکس در مکافات آن قرآن و کلمهٔ تهلیل و امثال ذلک برائے او می خواند و ثوابش باو می بخشد
این صورت جائز است بلا شبهه بلکه مستحب زیرا که مکافات احسان باحسان مستحب است و فی الحدیث من
صنع الیکم معروفا فکافئوه الخ ولیکن درینجا هم غورے می باید و آن آنست که اگر نیت آن در خواندن مکافات
احسان اوست پس جائز و مستحب است و اگر باین نیت میخواند که ازین خواندن بذمه او مکافات ثابت
خواهم کرد پس در حقیقت اجاره شد آرے دانستن مکافات مضر نیست لیکن فرق را تامل باید کرد صورت
چهارم آنکه شخصے طلب علم دینی یا حفظ قرآن یا اشتغال بطاعت دیگر میخواهد لیکن از راه تنگدستی و فقدان
وجه معاش فراغت اشتغال باین امور ندارد مردے دیگر صاحب مایه ذمه دار وجه قوت او شود تا بفراغ
بال مشغول بطاعت گردد درین صورت هر دو را اجر کامل بر سر طاعت او حاصل میشود و مورد این آیه همین است
قال الله تعالی للفقراء الذین احصروا الی آخرها و اعانت بر طاعت که در حدیث جابجا ممدوح واقع شده
همین است لیکن این را اجرت گفتن مجاز است صورت پنجم آنکه شخصے قرآن را نه بر وجه طاعت بلکه بنابر قصد
مباحی میخواند و بران اجر میگیرد مثل رقیه و تعویذ و ختم بعضے سور قرآن برای حصول بعضے مطالب دنیوی
و یا برای استخلاص از عذاب گور یا برای انس زنده یا مرده بصوت خوش و این قسم نیز جائز است
بلا کراهت و همین است مورد این حدیث که ان احق ما اتخذتم علیه اجرا کتاب الله و قصه رقیه لدیغ بسوره فاتحه

سورۂ بقرہ

وگرفتن اجرت برآن نیز ازہمین قبیل ست ہمہ صور را جدا جدا با احکام آنہا در خاطر محفوظ باید داشت والسلام علیکم وعلی من لدیکم بہمین تفصیل معلوم شد کہ در احادیث مختلفہ تعارضے نیست مثلاً در حدیث عبادة بن الصامت قال قلت یارسول اللہ رجل اہدی الیّ قوساً کنت اعلمہ الکتاب والقرآن ولیست بمال فارمی علیہا فی سبیل اللہ قال ان کنت تحب ان تطوق طوقاً من نار فاقبلہا رواہ ابوداؤد وابن ماجہ واین در صورتے است کہ در وقت تعلیم طلب مکافات منظور داشتہ بود بہمین نیت تعلیم کردہ بود وعلی ہذا القیاس احادیث دیگر واللہ اعلم بالصواب **سوال** از معنی بیت حافظ شیرازی ؎ جنگ ہفتاد و دو ملت ہمہ را عذر بنہ ❊ چون ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند ❊ **جواب** ازین شعر مستزاد شرحش میداست ؎

ہفتاد و دو فرقہ در رہت مے پویند - ای لے مانند	گم کردہ ترا ہر طرف مے جویند - سرگردانند
سررشتۂ حق بدست یک طائفہ ہست - درویشانند	باقی بہ تکلف سخنے مے گویند - ایشانند

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رسالہ نماز زنان

وضع نماز زنان بطور مردان ست فرق چند است اول آنکہ زنان را تمام بدن خود باید پوشید از پارچہ تنک وسبطر کہ رنگ بدن یا مو معلوم نشود اگر رنگ معلوم گردد دخل پوشیدن نیست نماز نادرست است وہر قدر کہ پوشش کامل تر بود بہتر است حتی کہ دستہا و پاہا ہمہ پوشیدہ ماندن بہتر است واحتیاط است تا بمقدور ہر دو قدم وہر دو دست را پوشیدہ دارد فاما ورا بانیطور نپوشد کہ نگاہ از جای سجدہ بند شود وسجدہ گاہ بنظر نیاید دوم آنکہ اذان واقامت کہ آنرا تکبیر گویند زنان را نباید گفت سنت ہمین ست در حق ایشان کہ بدون اذان واقامت نماز گزارند سوم آنکہ وقت شروع نماز اللہ اکبر گویند دست ہا تا گوش نبر دارند بلکہ تا شانہ ہا بردارند زیادہ بلند نکنند چہارم آنکہ ہر دو دست ہا را زیر ناف نہ نہند بلکہ زیر پستان نہند پنجم آنکہ باواز بلند ہیچ وقت قرات نخوانند ونہ تکبیرات باواز گویند ہمہ را آہستہ گویند ہیچ جا آواز بلند نکنند تا سلام ہمین طور آہستہ ہر وقت ہر چیز را گفتہ باشند ششم آنکہ ہر گاہ بنشینند خواہ برای سجدہ خواہ برای التحیات بر پای چپ نہ نشینند بطور مردان بلکہ وضع نشستن زنان در نماز اینست کہ ہر دو پا را بطرف راست برآرند وبر سرین چپ نشینند ہفتم آنکہ در سجدہ سرین خود را بلند نکنند بلکہ شکم آنہا با رانہای ایشان در وقت سجدہ کردن پیوستہ ماند وبالضرور سر متصل زانو خواہد ماند بفاصلہ از زانو بطور مردان نخواہد شد فقط

سوال هر مسلمان را پارچهٔ کفن نزد خود نگاهداشتن مسنون است یا نه و بعض میگویند که زیاده از مدت یک سال پارچهٔ کفن نباید داشت می باید که یکسال کفن نزد خود نگاهداشته بعد انقضای سال پارچهٔ مذکور بکسی دهد و پارچهٔ دیگر نگاهدارد **جواب** اگر مسلمان پارچهٔ کفن خود خریده یا از کسے گرفته نزد خود مهیا دارد برای کفن خود مضائقه نیست چنانچه از حدیث صحیح بخاری معلوم میشود و داشتن بسالها هم مضائقه ندارد مگر که بسیار کهنه شود و طاقت این ندارد که مرده را دران بپیچیده کنند پس آنوقت فقیر را بدهد یا خود استعمال نماید مضائقه ندارد در بخاری از سهیل روایت است که آورد زنے پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم یک چادر بافته که دران حاشیه بود و گفت که بافته ام این چادر را از دست خود پس آورده ام تا که شما را این پارچه پوشانم پس گرفت آنرا پیغمبر خدا صلعم محتاج شده بسوی او پس بیرون آمد بسوی یاران و چادر لنگ حضرت بود پس بسیار تحسین نمود شخصے از حاضران مجلس پس گفت مرا دهید این را بسیار خوب است پس مردمان گفتند که خوب نکردی پوشیده بودند آنرا پیغمبر خدا دران حالیکه احتیاج مند بود بسوے آن و باز سوال کردی میدانستی که ایشان سوال را رد نمیکنند گفت والله که من سوال نکردم که بپوشم او را جز این نیست که سوال کردم آنرا تا که باشد کفن من گفت سهیل پس بود آن چادر کفن آن شخص **سوال** اگر کسے از رشوت وغیره که ممنوع و غیر جائز است یک حویلی احداث ساخته یا که دیهات خریده مدتے بران قابض است اکنون آن حویلی و دیهات را میفروشد وجه قیمت آن حویلی و دیهات شرعاً حلال است یا نه **جواب** آنچه مال رشوت گرفته است بلاشبهه حرام و خبیث است لیکن هرگاه آن مال را تغییر نمود و بنای حویلی عمارت کرد مالک آن شد فروختن آن جائز است اما آن مال خبثے دارد که از کسب حرام حاصل شد حاصل آنکه در بیع و شرا تملیک موقوف بر ملکیت است و آن ثابت شد و کراهت و نزاهت تابع حلت کسب و حرمت آنست هرگاه کسب حرام شد مال نیز حرام شد هرچند تغییر در ملک این شخص داخل شد مثل مزدوری زنا و حلوان کاهن یعنی نذریکه پیش منجم یا زنار دار برای استکشاف امور غیبیه مستقبله می برند آرے اگر قرضداران را یا معامله داران را از مال بدهد در حق آنها حلال میشود و در حق این شخص خبث آن می ماند مگر موافق روایت احیاء العلوم هرگاه این شخص ازان فعل توبه کرده حلال شد بشرطیکه آن مال برضامندی گرفته باشد و حق کسے تلف نکرده باشد والا رضاء صاحب حقوق در غصوبات شرط است والله اعلم **سوال** اگر کسے از قرض که مشروع است گرفته مسجد احداث نماید بعده از زر رشوت وغیره که غیر جائز است زر قرض ادا نماید شرعاً احداث این قسم مسجد درست است یا نه **جواب** این قسم

احداث کردن مسجد درست است حکم مسجد دارد وامید ثواب بران متوقع است زیراکه ازمال که قرض گرفته بناساخته ودروقت ادای دین این قرض اگرچه ازمال خبیث ادا نماید خبث این درمالیکه اول قرض گرفته است تاثیر نمیکند والله اعلم **سوال** اگر ناکح مذهب سنت وجماعت ومنکوحه مذهب امامیه داشته باشد درمیان هردو مرد وزن بمذهب اهل سنت وجماعت نکاح جائز است یانه **جواب** نکاح کردن درمیان مرد سنی وزن شیعه مبنی بر تکفیر وعدم تکفیر این فرقه است درمذهب حنفی موافق روایات مفتی به حکم فرقه شیعه حکم مرتدان است چنانچه درفتاوی عالمگیری مرقوم است پس نکاح کردن اززان که درین فرقه باشد درست نیست ودرمذهب شافعی دو قول ست بریک قول کافراند ودرقول دیگر فاسق چنانچه درصواعق محرقه مسطورست لیکن قطع نظر ازان انعقاد مناکحت باین فرقه موجب مفاسدهای بسیار میگردد مثل بدمذهب شدن اهل خانه واولاد وعدم موافقت صحبت وغیر ذلک پس احتراز ازان واجب ست والله اعلم **سوال** اگر مردمان بر نماز استاده اول از آیات قرانی واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی وغیره واستغفار خوانند جائز ست یانه **جواب** خواندن آیات انی وجهت وجهی الخ در ضمن دعاء دیگر که دران استغفار هم ست ثابت شده دربعضے روایات آمده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعداز تحریمه میخواندند ودربعضے این هم آمده که وقتیکه استاده شوند سوی نماز این بخوانند وخواندن واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی پیش ازدورکعت که بعدطواف کعبه میخوانند ثابت شده چنانچه درمشکوة این هردو روایت موجود اند دعا اینست انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین ان صلوتی ونسکی ومحیای ومماتی لله رب العالمین لاشریک له وبذلک امرت وانا اول المسلمین اللهم انت الملک لااله الا انت وانا عبدک ظلمت نفسی واعترفت بذنبی فاغفرلی ذنوبی جمیعا انه لایغفر الذنوب الا انت واهدنی لاحسن الاخلاق لایهدی لاحسنها الا انت لبیک وسعدیک والخیر کله فی یدیک والشر لیس الیک انا بک والیک تبارکت وتعالیت استغفرک واتوب الیک **سوال** برای حصول مطالب دنیوی چه باید خواند **جواب** حسبنا الله ونعم الوکیل پانصد بار اول وآخر درود ده بار تاحصول مقصود وبرای استمالت قلوب حکام یامقلب القلوب بالخیر دوصد بار بعدازعشا باید خواند ویاقاضی الحاجات صدبار نیز برای این کارمجرب ست واگر ختم خواجگان برای حصول مهم اتفاق افتد بهتر ست یاقاضی الحاجات نیز باید خواند **سوال** اگرزنی برخلاف مرضی زوج خود ازخانه زوجش بیرون رود وممانعت زوج خودرا بخاطر نیاورده اوراایذا بسبب این نافرمانی رساند یامهر آن زن ونفقه وکسوت وسکنی آن باطل میشود یابرذمه زوج اوباقی میماند علماء بنارس نوشته اندکه بصورت خارج شدن زن ازبیت زوج خود مهرونفقه

وکسوت وسکنی آن باطل میگردد کما فی تحفة الفقهاء المرأة اذا خرجت عن البیت بغیر اذن زوجها بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وفی الذخیرة اذا خرجت المرأة مع المحارم بغیر اذن الزوج ودخلت فی بیت الوالدین وغیرهم بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وسکناها نقل من الحسامیة اذا خرجت المرأة من البیت مع غیر محرم بغیر اذن زوجها بطل مهرها
ونفقتها وکسوتها وسکناها وعن الطحاوی فی قول محمد بن الحسن الشیبانی الفتوی علیه کذا فی فتاوی الصدر
الشهید وفی النهایة شرح الهدایة اذا خرجت المرأة من بیت زوجها باغیة بلا اذن زوجها وصاحبها وذهبت من
قریة الی قریة اخری سقطت نفقتها ومهرها من ذمة زوجها هذا النقل من التجنیس فی شرح الهدایة من الذخیرة
المرأة اذا خرجت من بیت زوجها مع غیر المحرم وبغیر اذن الزوج ودخلت بیت الوالدین او غیرهما بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وسکناها فی المحیط وعلیه الفتوی کذا فی المضمرات **جواب** روایات فقهیه در مقدمه سقوط
مهر زن بسبب برآمدن از خانه شوهر بے اذن او بملاحظه درآمد مهربان من این روایات مفتی بها نیست ومخالف
قواعد ومتون است زیراکه مهر زن را دین صحیح نوشته اند واین نوشته اند کسائر الدیون لا یسقط الا بالاداء
او بالابراء ونیز در مقام تعلیل فقها نوشته اند مهر بتمامه مقابله وطی اول است هرگاه یکبار وطی کرد گویا استیفاء
تمتع نمود ومهر که بمنزله ثمن است لازم الادا گشت من بعد اگر وطی دیگر یا خدمات دیگر یا اقامت در خانه واقع نشود
در وجوب مهر قصور نمیکند بلکه بسبب زنا ولعان ساقط نمیشود آرے نان ونفقه مقابل احتباس در خانه است
اگر از خانه برآید بے اذن زوج نفقه وکسوت واجب نمیماند قاعده فقه است که نفقه شخص جزاء احتباس است اگر شخصے را
در کارے مشغول سازند نفقه او از ان کار یا از صاحب کار باید گرفت چنانچه عامل زکوة را از زکوة می دهانند وقاضی
ومفتی ومحتسب را از بیت المال مسلمین وعلی هذا القیاس **سوال** ترکیب دفع آسیب وسحر عنایت شود **جواب**
عمل برائے آسیب زده روغن سرشف در آوند مسی انداخته چهارده بار آیه قطب یعنی ثم انزل علیکم من بعد الغم تا
بذات الصدور که در سیپاره لن تنالوا البر در سوره آل عمران است خوانده بران روغن بدمد هر بار که خوانده
دم کرده باشد پس روغن مذکور بر تمام بدن آسیب زده بمالد بوجهیکه موضع یک موی هم خالی نماند واحتیاط نماید
که آن روغن را بر زمین ننهد ودست دران نه اندازد وهر که اول روز بمالد همان کس هر روز مالیده باشد
واز وقتیکه اول روز مقرر کند تجاوز ننماید انشاء الله آسیب دفع گردد وبرائے دفع سحر معوذتین وآیات سحر
که مرقوم گردد در آب جاری که آب گنگ باشد یا غیر آن در سبوچه طلبیده دران این تعویذ را انداخته از ان
آب مسحور را قدرے باید نوشانید ودست وپای هم باید شویانید واگر اتفاق غسل شود بهتر است واین عمل

روز یکشنبہ باشد چند بار ہمین روز کردہ باشد انشاء اللہ تعالی دفع سحر ہم خواہد شد آیات دفع سحر اینست
فوقع الحق وبطل ما کانوا یعملون فغلبوا ہنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرۃ ساجدین قالوا آمنا سورہ اعراف
برب العالمین رب موسی وہارون ۰ فلما القوا قال موسی ما جئتم بہ السحر ان اللہ سیبطلہ ان اللہ لا یصلح عمل سورہ یونس
المفسدین ویحق اللہ الحق بکلماتہ ولو کرہ المجرمون ۰ انما صنعوا کید ساحر ولا یفلح الساحر حیث اتی ۰ سورہ طہ
سوال بیعت در اصل چیست و استحصال آن از روے نص است یا حدیث شریف **جواب** یعنی بیعت از روے لغت
معاہدت و معاقدت است و باصطلاح متکلمین دست بعہد دادن ست و باصطلاح متصوفین دست
عقیدت را بدست ارشاد مرشدین منعقد ساختن پس اگر غرض سائل استفسار از بیعت کلامی است
پس آن بیعت کہ اصحاب کبار بعد از نبی صلی اللہ علیہ وسلم بخلافۃ خلفاے راشدین واقع شد دست
بعہد و توثیق اجرائے خلافت جناب شان بود رضی اللہ عنہم و مفہوم آیہ کریمہ یبایعونک تحت الشجرۃ سورہ فتح
ماخذ نص است و اگر استفسار از بیعت تصوفی است پس آن بیعت کہ از مسترشدین واقع میشود دست عقیدت
خود را بدست ارشاد مرشدین منعقد ساختن است و این انعقاد بواسطہ احدی از دیگرے منتہی بہ علی مرتضی
رضی اللہ عنہ و از ان جانب بجناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میگردد و درینصورت ماخذ آن فعل نبی است

سوال بروز عقد نکاح اعلان کلمہ ہا و صفت ایمان مجمل و مفصل از چہ راہ آیا بنظر تلقین است یا کہ استحکام عقد **جواب**
از روے شریعت غرا درمیان مومن و کافر نکاح منعقد نمیگردد و ظاہر است کہ از ایشان درحالت لاعلمی یا از روے
سہو اکثر کلمہ کفر صادر میگردد کہ ایشان بران متنبہ نمیشوند درینصورت اکثر نکاح متناکحین منعقد نمیگردد لہذا
متاخرین از علماے محتاطین احتیاطاً صفت ایمان مجمل و مفصل را بحضور متناکحین میگویند و میگویانند تا
انعقاد نکاح بحالت اسلام واقع شود فی الحقیقت کہ علماء متاخرین این احتیاط را در عقد نکاح افزودہ اند
خالی از برکت اسلامی نیست کسانیکہ از اسلام بہرہ ندارند بلطف آن کے میرسند معلوم نیست کہ تلقین ایمان
در اکثر فرقہ خلافیہ جائز است بسبب موجہ آن چہ بہم رسانیدہ اند زیرا کہ کل فرق اسلامیہ متفق اند برین کہ
ایمان بعد البعث درست نیست و بعث عبارت از انتقال روحانی ست

سوال شفاعت امت حصر
بر ذات جناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم است یا اصحاب کبار ہم شفیع میتوانند شد و اطاعت ایشان چہ فائدہ
و عداوت ایشان چہ ضرر دارد **جواب** الشفاعۃ فیما یتعلق بامور الدنیا والآخرۃ ہو السوال فی التجاوز
عن الذنوب والجرائم و از روے لغت لفظ شفاعت عام است شفاعت جزی و شفاعت ذنوبی

وشفاعت جرمی از احدے بادیگرے وتابع بامتبوع تواند شد وشفاعت ذنوبی بواسطه وبلا واسطه بجناب
پیغمبر صلی الله علیه وسلم متحقق وثابت است در نصوص مرشد برای مسترشد ومعلم برائے متعلم واسطه شفاعت میتواند
افتاد واطاعت اصحاب کبار بحکم آیه کریمه اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم وبمصداق حدیث
صحیح اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم نصی است پس اطاعت ایشان اطاعت وعده انهم یدخلون
الجنة وعداوت ایشان موجب وعید انهم یخلدون فی النار **سوال** سبب اختلاف اقوال مفتیان که عبارت
از امام اعظم وغیرهم است چیست **جواب** سبب اختلاف بین العلماء این ست که بعضے ظواهر آیت وحدیث را
معمول به میسازند وبعضے بتاویل آن پس این اختلاف منجر باصول نمیگردد بلکه بمفهوم کلام سلف اختلاف العلماء
رحمة باخودها مصیب اند بخلاف فرق خلافیه که درمیان علماء آنها بین الاصول اختلاف است زیراکه احدے
به نبوت پیغمبر ما صلعم ودیگر به نبوت علی مرتضی رضی الله عنه وبعضے به الوهیت آن قائل اند پس به بین تفاوت
ره از کجاست تا بکجا والسلام علی من اتبع الهدی **سوال** شخصے که از حدیث شریف منکر شود چه حکم دارد
جواب انکار حدیث شریف چند احتمال دارد اول آنکه تمامی احادیث را انکار کند این خود کفر است دوم آنکه حدیثے
متواتر بے تاویل را انکار نماید این انکار هم کفر است سوم آنکه حدیث صحیح را که از آحاد باشد محض بهوائے نفسانی
نظر برینکه این احادیث منافی طبع یا خلاف مصلحت دنیوی است انکار نماید این انکار گناه کبیره است و
این منکر مبتدع به بدعت سیئه چهارم آنکه حدیثے را بسبب قوت حدیث دیگر یا بجهت آنکه اعتماد بر قول ناقل نداره
حدیث تصور نکرده بانکار آن پرداخته ومنشأ انکار هوای نفسانی وغرض دنیوی نباشد وهمچنین سبب
کلام خود منظور نداشته باشد وغرضے دیگر از اغراض فاسده مقصود او نباشد بلکه بنا بر قواعد اصول حدیث
یا مخالفت حدیث مذکور با کدام آیت قرآنی بگمان منکر یا امثال آن انکار حدیث نموده باشد پس حرجے
دران نیست **سوال** کسیکه از کتاب فقه منکر شود از روے شرع شریف حکم چیست **جواب** این هم چند
احتمال دارد اول آنکه اگر آن شخص مثلاً شافعی است وانکار کتاب حنفی مینماید قباحتے ندارد دوم آنکه
کتاب غیر معتبر ونامعلوم را انکار کند این هم مستلزم قباحتے نیست سوم آنکه منکر شود بجهت آنکه این کتاب
از علوم دینیه است پس این خود کفر است چهارم آنکه منکر شود بجهت آنکه این کتاب از فقه اهل سنت است
پس آن شخص مبتدع است چه انکار آن شخص بجهت عدم اعتقاد بحقیقت آن کتاب است گو مطابق باحادیث
صحیحه اهل سنت باشد بخلاف انکار شافعی کتاب حنفی را انکارش بجهت ترجیح مذهب خود بر مذهب حنفی

میباشند نه بجهت بطلان اصول و فروع حنفیه **سوال** کسیکه کلمه کفر بر زبان میراند و نمیداند که این کلمه کفر است یا نه کافر میشود یا نه **جواب** کفر این شخص درمیان فقهاء مختلف فیه است و روایات آن در خزانة الروایات وغیره مذکور است بهرحال آن شخص را ازین قول توبه و استغفار باید کرد **سوال** کسیکه اهانت علم و علما نماید حکم او چیست **جواب** کسیکه اهانت دین و علما نماید بجهت آنکه این علم و این علماء موجب اختیار باطل و اهانت حق اند و این علم محض برای قضایا و حق تلفی موضوع است پس آن شخص کافر است و اگر اهانت مثل علم نجوم وغیر آن نماید هیچ قباحتے ندارد و اگر اهانت غیر علم دین نماید کفرے دران نیست آرے ممنوع است لیکن امتناع اهانت آن بقدر مرتبه علم ست اعنی اگر علم شریف تر است مثل صرف و نحو اهانت آن ممنوع است و اگر علم بان مرتبه نیست اهانت آن در امتناع باین مرتبه نیست **سوال** کسے را که پدر و مادر او عاق کرده باشند بخشیده شود یا نه۔ **جواب** عاق که در عوام مشهور است یعنی اخراج پسر از نسبت خود هیچ اصلے ندارد و باین علق بے اصل پسر از ثبوت احکام آن مثل اخذ میراث وغیر آن خارج نمیشود و در شرع عقوق والدین بمعنی ایذا رسانی والدین است و آن گناه کبیره است و در مذهب اهل سنت هیچ صاحب کبیره مخلد در نار نخواهد شد پس بعقوبت پدر و مادر ابتداءً یا بعد صدور امر عفو از جناب الٰهی یا شفاعت رسالت پناهی یا کشیدن عذاب نار بپاداش عقوق بخشیده خواهد شد والله اعلم بالصواب **سوال** دار الاسلام دار الحرب میشود یا نه **جواب** در کتب معتبره اکثر همین روایت اختیار کرده که دار الاسلام دار الحرب میتواند شد بشروط ثلثه در در مختار مینویسد لا تصیر دار الاسلام دار الحرب الا بامور ثلثة باجراء احکام اهل الشرک و باتصالها بدار الحرب و بان لا یبقی فیها مسلم او ذمی آمنا بالامان الاول علی نفسه و دار الحرب تصیر دار الاسلام باجراء احکام اهل الاسلام فیها انتهی و در کافی مینویسد ان المراد بدار الاسلام بلاد یجری فیها حکم امام المسلمین و یکون تحت قهره و بدار الحرب بلاد یجری فیها امر عظیمها و تکون تحت قهره انتهی درین شهر حکم امام المسلمین اصلا جاری نیست و حکم رؤساء نصاری بے دغدغه جاری است و مراد از اجراء احکام کفر این ست که در مقدمه ملکداری و بندوبست رعایا و اخذ خراج و باج و عشور اموال تجارت و سیاست قطاع الطریق و سراق و فیصل خصومات و سزای جنایات کفار بطور خود حاکم باشند آرے اگر بعضے احکام اسلام را مثل جمعه و عیدین و اذان و ذبح بقر تعرض نکنند نکرده باشند لیکن اصل الاصول این چیزها نزد ایشان هبا و هدر است زیرا که مساجد را بے تکلف هدم مینمایند و هیچ مسلمان یا ذمی بغیر استیمان ایشان درین شهر و در نواح آن نمیتواند آمد برای منفعت خود

واردین و مسافرین و تجار مخالفت نمی نمایند اعیان و دیگر مثل شجاع الملک و ولایتی بیگم بغیر حکم ایشان
درین بلاد داخل نمیتوانند شد و ازین شهر تا کلکته عمل نصاری ممتد است آرے در چپ و راست مثل
حیدرآباد و لکهنو و رامپور احکام خود جاری نکرده اند بسبب مصالحه و اطاعت مالکان آن ملک و از روی احادیث
و تتبع سیرت صحابه کرام و خلفای عظام همین مفهوم میشود زیراکه در عهد حضرت صدیق اکبر ملک بنی یربوع را
حکم دار الحرب دادند حال آنکه جمعه و عیدین و اذان در انجا جاری بود مگر انکار حکم زکوة کرده بودند و همچنین تمامه
دگر دو نواح آنرا حکم دار الحرب دادند باوجودیکه مسلمانان دران بلاد موجود بودند و علی هذا القیاس در عهد
خلفای کرام همین طریق مسلوک بود بلکه در عهد حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم فدک و خیبر را حکم دار الحرب فرمودند
حالانکه تجار اهل اسلام بلکه بعضے سکنه آنجا نیز دران مکانات در وادی القری مشرف باسلام بودند و فدک
و خیبر را کمال اتصال بود با مدینه منوره باقیماند حکم حربیه و رقیه کفار حربی پس درین مسئله هم اختلاف روایات
بسیار ست اکثر فقها مینویسند که صورت مرقوق شدن ایشان همین ست که استیلا واقع شود و باز باجراز بدار الاسلام
بیایند آن زمان مملوک میشوند و بعضے فقها نوشته اند که اگر حربیان بخوشی خود یا بزور و قهر اولاد خود را و اقارب
خود را بیع نمایند و همچنین در انها رائج نیز مملوک میشوند و موافق حدیث همین مذهب قوی معلوم میشود
زیراکه بیع بسیاری از عبید و اماء در عهد آنجناب همین قسم واقع شده مثل بیع زید بن حارثه و سلمان فارسی
و دیگر کسان همین قسم واقع شده بود و آنحضرت مملوکیت آنها را مسلم داشتند و در جامع الرموز میفرمود
و یتملک بهما ای بالاستیلاء والاحراز حرهم لاستیلاء علی مباح فلو اهدی ملک من اهل الحرب الی
مسلم هدیة من احرارهم ملکه الا اذا کان ذی قرابة له ولو دخل دارهم مسلم بامان ثم اشتری من احدهم
ابنه ثم اخرجه الی دارنا قهرا ملکه واکثر المشائخ علی انه لا یملکه فی دارهم وهو الصحیح وعن محمد انه یملکه حتے
یجبر علی اخراجه وعن ابی یوسف یجبر وقال الکرخی ان کانوا یرون جواز البیع فالبیع جائز و الا فلا
کما فی المحیط وفیه اشعار بان الکفار فی دارهم احرار ولیس کذلک فانهم ارقاء فیها وان لم یکن ملک لاحد
علیهم علی ما فی عتاق المستصفی وغیره **سوال** درحق سید مبتدع یا مجاهر بالفسق یا متکلم بکلمه کفر چه حکم است
جواب این مسئله حاجت بجواب ندارد زیراکه نص قرآنی درین باب کافی و شافی است قال الله تعالی
قال یا نوح انه لیس من اهلک انه عمل غیر صالح و در حدیث صحیح آمده که در مشکوة شریف موجود است
که ان ال ابی فلان لیسوا لی باولیائی انما ولیی الله الخ و در روایت دیگر است ان اولیائی الا المتقون

سوال در تحفه اثنا عشریه مرقوم است که منکر ضروریات دین کافر است علو درجه ایمان حضرت علی و بهشتی بودن ایشان و لائق خلافت پیغمبر صلی الله علیه وسلم بودن از روی احادیث بلکه آیات قطعیه متواتره ثابت است پس منکر این امور کافر باشد چنانچه خوارج در احکام اخروی کافر اند دعای مغفرت برای ایشان نباید کرد و نماز جنازه ایشان نباید خواند پس درین صورت شیعه هم کافر باشند چراکه نصوص قطعیات در حق حضرت صدیق اکبر و فاروق اعظم زیاده تر از جناب امیر است و خود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بر جنازه شخصے که با حضرت عثمان رضی الله عنه عداوت داشت نماز نه خوانده پس اختلاف در کفر شیعه نزد اهل سنت چه سبب است **جواب** خوارج یک مذهب دارند ازینجهت در حال آنها علما را اختلاف نیست زیرا که خوارج با وصف تعدد فرق آنها همه بر انکار ایمان حضرت امیر و بهشتی بودن ایشان و سلب لیاقت خلافت از ایشان متفق اند و بخلاف شیعه که مذاهب مختلفه دارند بعضے بر مجرد تفضیل حضرت امیر بر شیخین و اولویة خلافت ایشان اکتفا مینمایند و بعضے ازین مرتبه ترقی نموده بر تخطیه شیخین و اعوان ایشان تصریح مینمایند و برخی بر تفسیق و تبدیع ایشان تا آنکه جمیع از امامیه نوبت بتکفیر رسانیده اند ازین جهت علما را در حال شیعه اختلاف افتاد بعضے علما بر مرتبه اولی از تشیع حکم کردند و بعضے بر مرتبه دوم و بعضے بر مرتبه سوم حالا آنچه مفتی به و مرجح است همین است که اینها نیز در رنگ خوارج در احکام اخروی کافر اند و در توجیه کلام تحفه اثنا عشریه میتوان گفت که خوارج را بالاتفاق در احکام اخروی کافر نوشته است و در احکام دنیوی جائز است که بعضے علما آنها را نیز مسلمان دانند حتی یجوز المناکحة معهم والتوارث بینهم و بین غیرهم من اهل الحق و اختلافیکه در حال شیعه است نیز در احکام دنیوی است نه در احکام اخروی فلا فارق بینهما **سوال** چون به نسبت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم واجب چیزے نیست چراکه واجب آنرا میگویند که بدلیل ظنی ثابت گردد و سجده سهو جائز نیست مگر بر ترک واجب پس درین صورت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم را سجده سهو جائز نباشد و در احادیث ثابت است که جناب پیغمبر دو سه بار سجده سهو کرده اند **جواب** در شروح مسلم مذکور ست که بعضے امور نسبت بآنجناب نیز متصف بمرتبه وجوب بوده اند زیراکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را نیز مرتبه اجتهاد نزد اهل سنت ثابت است و بعضے احکام اجتهادیه نسبت بایشان هم ظنی بود بان یغلب علی ظنه صلی الله علیه وسلم ان الآیة تدل علی کذا مع احتمال ان یکون معناه غیر هذا او بان یغلب علی ظنه ان الفرد الفلانی داخل فی مفهوم الآیة نظرا الی مشارکته فی اکثر الامور مع احتمال ان یکون غیر داخل نظرا الی الفارق الخفی پس مرتبه وجوب بآنحضرت

نیز متحقق میتواند شد علاوه آنکه در نفس الامر سجده سهو یا بترک فرض است یا بترک سنت پس احتمال است که
آنچه ما او را واجب میدانیم در علم آنحضرت فرض بود یا سنت بود که مجبور بسجده سهو شده وآنچه میگوئیم که سجده سهو
برای تدارک ترک واجب است نسبت بعلم خود میگوئیم نه بعلم آنجناب والحاصل ان قول الحنفیة ان الواجب یجبر ترکه
بسجدتی السهو مقید بالنسبة الی الامة بل الحنفیة خاصة لا مطلقا کیف والشافعیة لا یقولون بوجوب سجدتی
السهو بترک الفرض او السنة فیکون علم الرسول خارجا عن هذه القاعدة کما ان علم الشافعیة خارج عن هذه
القاعدة **سوال** حضرت شاه ولی الله محدث قدس سره خلافت را بنص ثابت کرده اند چون وقت خلافت
در سقیفه بنی ساعده انصار در باب خلافت نزاع کردند وصحابه کبار از نص الائمة من قریش جمیع انصار را بنی سعد
تسکین داده از وقت حضرت صدیق اکبر رض فرمودند که اگر گروه مسلمانان یکے را از عمر بن الخطاب وابو عبیدة بن الجراح
که استحقاق خلافت دارند اختیار کنند خلیفه میشود پس اگر نص میشد حضرت صدیق رض این لفظ چه قسم میفرمودند
وحضرت فاروق وقت شهادت خود خلافت در میان شش کس چه قسم تجویز میفرمودند وحضرت زبیر رض وطلحه رض
در وقت خلافت حضرت امیر رض چه قسم بیعت طوعا وکرها میکردند واگر خلافت باجماع باشد پس برود جواب
در صحت خلافت حضرت امیر ظاهر است که حضرت ابان باوصف اجتهاد تمام عمر بیعت نکرده اند وبسیارے
از صحابه از حضرت امیر آزرده خاطر شده پیش معاویه رض رفتند وحضرت سعد وقاص رض وغیره صحابه کبار در جنگ حضرت
امیر شریک نشدند **جواب** آنچه حضرت شاه ولی الله رح فرموده اند که خلافت بنص ثابت است مراد ایشان آنست
که در نفس الامر نصوص متواتره دلالت میکنند برین خلافت علی الترتیب نه آنکه خلافت در وقت انعقاد بنص
ثابت شده چه در وقت انعقاد خلافت هر کس بدلیلے که او را فی الفور حاضر شد تمسک نمود وفرصت تتبع نصوص
از معادن آنها نیافت لضیق الوقت وآنچه حضرت صدیق فرمود که اگر گروه مسلمانان یکے را ازین دو کس
اختیار کنند خلیفه میشود غرض ایشان آن بود که اظهار انصاف نمایند ودعوی نص برائے خود نکنند چه معلوم داشتند
که یابی الله والمومنون الا ابابکر وایشان را یقین بود که این امر شدنی است حاجت دعوی نص برائے خود نیست خود بخود
خواهد شد وحضرت عمر فاروق رض که وقت شهادت در میان شش کس خلافت را شوری گذاشتند بنا بر همین بود که
تعیین خلیفه را بر ذمه خود نگیرند والا از حضرت عمر رض بارها منقول است که اشاره بخلافت ختنین علی الترتیب نمودند
وحضرت زبیر رض وطلحه رض که در وقت خلافت حضرت امیر رض کلمات اکراه گفته باشند از انجهة است که بیعت بدون قاتلان
حضرت عثمان میشد هر چند در نفس الامر اعتقاد استحقاق خلافت حضرت امیر میداشتند وآنچه از مقررات است

که خلافت باجماع ثابت میشود مراد آنست که اجماع اکثر اہل حل وعقد بران متحقق باشد اگر یک دو کس خارج از اجماع شوند پروا نباید کرد که للاکثر حکم الکل چنانچه سعد ابن عباده در وقت انعقاد خلافت حضرت ابوبکر صدیق داخل در اجماع نشد وابان ابن عثمان رض از مجتهدین صحابه نبود تا خلافت او مضر باشد وکسانی از صحابه که از حضرت امیر آزرده خاطر شده بیش مخالف رفتند بیش از دو سه کس نبوده اند مثل مغیره بن شعبه وغیره که در مجتهدین صحابه معدود نیستند ومعهذا آزردگی ایشان از جهت شکایت اخلاق بود نه از جهت سلب لیاقت خلافت چه همان اشخاص در نقل مناقب حضرت امیر رض روایات بسیار کرده اند آری حضرت سعد بن ابی وقاص ومحمد بن مسلمه واسامة بن زید وعبد الله بن عمر رض ودیگر جمعی از متورعین صحابه در جنگ اہل اسلام با حضرت امیر بنا بر کمال احتیاط شریک نشدند وحضرت امیر نیز آنها را معذور داشتند ودر حق ایشان فرمودند که ہولاء قعدوا عن الباطل ولم یقوموا مع الحق لیکن بر ہمه آنها در بث مناقب ونشر فضائل حضرت امیر قصوری نکرده اند وبیعت ہر ہر فرد در انعقاد خلافت ضرور نیست اگر جمعی بیعت کنند ودیگران تسلیم نمایند خلافت منعقد میشود بالجمله حالا که نصوص ہمه مجتمع شده اند ثبوت خلافت ہر چہار بلا شبهه از روی نصوص ثابت است گو در وقت انعقاد بنصوص ثابت نشده باشد که بسبب ضیق وقت ودہشت حادثه وتردد خواطر تتبع نصوص اتفاق نیفتاد وازین جنس مسائل بسیار ہست که حالا بنصوص ثابت شده اند ودر صدر اول باقیسه واجتهادات ثابت میکردند این مسئله ہم از ہمین جنس است

سوال شخصی از قوم نواصب میگوید که جناب حضرت امیر در وقت حکومت خراسان وفارس باین قدر حکومت دنیای ناچیز منقذ الیه مغرور شده دعوی الوہیت کرده اند وفرعون لعین وغیره دیگر حکام ہم وقت حکومت خویش دعوی الوہیت کردند پس فرق میان ہر دو چه باشد

جواب انچه این ناصبی میگوید که جناب حضرت امیر دعوی الوہیت کرده اند سراسر دروغ وبہتان ہست اول از نص صحیح ایشان این دعوی برآرد بعد ازان جواب طلبد واگر مرادش آنست که از ایشان کلماتیکه از اولیاء در وقت سکر سر میزند صادر شده مثل انا منشئ الارواح انا باعث من فی القبور انا ید الله انا وجه الله انا القرآن الناطق پس ہیچ مساسی با دعاندارد چه دعوی الوہیت ازین کلمات فہمیدن کار احمقان ہست مفہوم این کلمات غیر از مظہریت اتم جناب الٰہی چیزی دیگر نیست وہو عین مفاد اقوال الصوفیه وماذا یقول القائل فی قول سورۂ قصص
نار موسی انی انا الله رب العالمین وقوله تعالیٰ ان الذین یبایعونک انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیہم سورۂ فتح
وقوله تعالیٰ وما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی الی غیر ذلک من النصوص بالجمله مقوله فرعون آن بود سورۂ انفال

سورۂ قصص
سورۂ نازعات

که ما علمت لکم من اله غیری و انا ربکم الاعلی واصلا غیر خود را در مرتبهٔ الوهیت ثابت میکرد و مفهوم این کلمات آنست که حضرت جناب رب العزت را با صاحب این کلمات نسبتے حاصل است که مدار احکام اتحاد است در بعضے وجوه شتان بین المقولین **سوال** باوصف صحت حدیث الخلافة بعدی ثلثون سنة و ترک خلافت حضرت امام حسن رضی الله عنه بجهت استماع همین حدیث پس حضرت امام حسین رضی الله عنه بکدام دعوی از مکه معظمه برآمده در کربلا شهید شدند و علاوه حدیث متواتر در مشکوٰة وغیره موجود است که اکثر بادشاهان ظالم خواهند بود و بسیار ظلم خواهند کرد صحابه عرض نمودند که در انوقت مسلمانان تعرض از بادشاهان نخواهند کرد حضرت علیه السلام فرمودند که مسلمانان را نمیرسد که از بادشاه وقت که به تسلط سلطنت گرفته باشد تعرض نمایند ورنه آن مسلمانان خود ظالم و باغی خواهند گردید پس حضرت امام حسین رضی الله عنه چرا مقابله کردند و سلطنت یزید از روے تسلط ظاهر و ثابت است **جواب** خروج حضرت امام حسین علیه السلام بنا بر دعوی خلافت راشده پیغامبر که بمرور سی سال منقضی گشت نبود بلکه بنا بر تخلیص رعایا از دست ظالم بود و اعانة المظلوم علی الظالم من الواجبات وانچه در مشکوٰة ثابت است که حضرت صلی الله علیه وسلم از بغی و خروج هر بادشاه وقت اگرچه ظالم باشد منع فرموده اند پس در آن وقت است که آن بادشاه ظالم بلا منازع و مزاحم تسلط تام پیدا کرده باشد و هنوز اهل مدینه و اهل مکه و اهل کوفه به تسلط یزید پلید راضی نشده بودند و مثل حضرت امام حسین و عبدالله بن عباس و عبدالله بن عمر و عبدالله بن زبیر رضی الله عنهم بیعت نکرده بالجمله خروج حضرت امام حسین رضی الله عنه براے دفع تسلط او بود نه براے رفع تسلط وانچه در حدیث ممنوع است آن خروج است که براے رفع تسلط سلطان جائر باشد والفرق بین الدفع والرفع ظاهر مشهور فے المسائل الفقهیة **سوال** درصورتیکه کسے نیت کند که اگر این کار من حسب حاجت برآید گاو سید احمد کبیر یا گوسپند شیخ سدو وغیره بدهم و بعد انجاح حاجت گاو را ذبح بنام خدا کرد و حال آنکه در نیت نسبت گاو به سید احمد و شیخ سدو میکند و حدیث انما الاعمال بالنیات ناطق است و ان الله لا ینظر الی صورکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم بر ینمعنی شاهد است و نیة المومن خیر من عمله نیز دلیل بر ینکه نیت را دخل ضرور است پس درصورت مذکوره اکل گاو وغیره درست است یا نه **جواب** مدار حل و حرمت ذبیحه بر قصد و نیت ذابح است اگر به نیت تقرب الی الله یا براے اکل خود یا براے تجارت و دیگر امور مباحه ذبح میکند حلال است والا حرام قال فے التفسیر النیشاپوری تحت قوله وما اهل به لغیر الله قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة وقصد بذبحها التقرب الی غیر الله صار مرتدا و ذبیحته ذبیحة مرتد انتهی وفے الدر المختار ذبح لقدوم الامیر ونحوه کواحد من العظماء یحرم لانه اهل به لغیر الله ولو ذکر اسم الله تعالی

سورۂ بقره

ولو ذبح للضيف لا يحرم لانه سنة الخليل عليه السلام واكرام الضيف اكرام الله تعالى والفارق انه ان قدمها
ليأكل منها كان الذبح لله والمنفعة للضيف او للوليمة او للربح وان لم يقدمها ليأكل بل يدفعها لغيره كان
لتعظيم غير الله فيحرم وهل يكفر قولان بزازية وشرح وهبانية قلت وفي صيد المنية انه لا يكره ولا يكفر لانا لا نسيئ
الظن بالمسلم انه يتقرب الى الآدمي بهذا النحر ونحوه في شرح الوهبانية عن الذخيرة ونظمه فقال ع وفاعله جمهورهم
قال كافر وفضل اسمعيل ليس بكفره هكذا في مطالب المومنين والاشباه والنظائر وفي الحديث لعن الله من
ذبح لغير الله رواه احمد وايضا ملعون من ذبح لغير الله رواه ابوداؤد وفي غرائب ابي عبيد وبستان الفقيه وكنز العباد
انه لا يجوز ذبح البقر والغنم عند القبور لقوله عليه السلام لا عقر في الاسلام يعني عند القبور هكذا في سنن ابي داؤد و
هكذا لا يجوز على البناء الجديد وعند شراء الدار لان النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن ذبائح الجن بناء على انهم يكرمون
فابطل النبي صلى الله عليه وسلم ونهى عنه وهكذا في الكتب الشافعية كما قال النووي في شرح صحيح مسلم في
تفسير ما اخرجه عن قوله صلى الله عليه وسلم لعن الله من لعن والده ولعن الله من ذبح لغير الله واما الذبح لغير الله
فالمراد به ان يذبح باسم غير الله كمن ذبح للصنم او للصليب او لموسى وعيسى عليهما السلام او للكعبة ونحو ذلك
فكل هذا حرام ولا تحل هذه الذبيحة سواء كان الذابح مسلما او نصرانيا او يهوديا كما نص عليه الشافعي رح واتفق عليه
اصحابنا فان قصد مع ذلك تعظيم المذبوح لغير الله والعبادة له كان ذلك كفرا فان كان الذابح مسلما قبل
ذلك صار بالذبح مرتدا وذكر الشيخ ابراهيم المروزي عن اصحابنا ان ما يذبح عند استقبال السلطان تقربا اليه
انه افتى اهل بخارا بتحريمه لانه مما اهل به لغير الله وقال الرافعي هذا انما يذبحونه استبشارا بقدومه فهو كذبح العقيقة
لولادة المولود ومثل هذا لا يجري فيه التحريم والله اعلم - فان قيل قوله تعالى وما لكم الا تاكلوا مما ذكر اسم الله عليه
وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضطررتم اليه وكذا قوله تعالى وكلوا مما ذكر اسم الله عليه ان كنتم بآياته مومنين عام
يتناول ما قصد به التقرب الى الله وغيره فيكون الكل حلالا قلنا هذه الآيات عامة مخصصة بالنص الآخر
وهو قوله تعالى في سورة المائدة حرمت عليكم الميتة والدم ولحم الخنزير وما اهل به لغير الله والمنخنقة والموقوذة
والمتردية والنطيحة وما اكل السبع الا ما ذكيتم وما ذبح على النصب فلو ان رجلا مسلما خنق شاة وذكر اسم الله
عليها لا تحل مع انه ذكر اسم الله عليها وكذا لو ذبح شاة على النصب من الانصاب او على قبر من القبور قصد به التقرب
الى صاحب القبر او صاحب النصب وذكر اسم الله عليها لا تحل بهذا النص الصريح ومدار كل ذلك على قصد التقرب
الى غير الله او تغيير الطريق المشهور في الذبح من استعمال الآلة المحددة ونحو ذلك فعلمنا انها الى قوله وقد

سورہ انعام ربض

فصل لکم حوالة علے ما ذکر فی الآیات الاخر کآیة المائدة وغیرہا وکان سبب نزول ہذہ الآیة شبہة المشرکین حیث کانوا یقولون للمسلمین بطریق الالزام انتم لا تاکلون المیتة وقد قتلہا اللہ وتاکلون ما تقتلون بایدیکم فقد رجحتم مقتولکم علے مقتول اللہ فاجاب اللہ تعالیٰ عن ذلک بان المیتة لم یذکر معہا اسم اللہ فلذلک حرمت وکذا الموقوذة والمنخنقة والمتردیة لم تقتل علی الوجہ الماذون فیہ من اللہ فحرمت وما قتلناہ بایدینا انما صار حلالاً لان قتلہا وقع باذن اللہ تعالیٰ وبالوجہ المشروع بحیث خرج منہ الدم المسفوح ومع ذکر اسم اللہ فتحلیل ہذا وتحریم ذلک عین التعظیم لامر اللہ واما حدیث القتل فمغالطة وہمیة لان الکل مقتول اللہ سواء کان بایدینا او بایدی غیرنا او ماتت حتف انفہا اذ لا موت عندنا الا باذن اللہ کما قال اللہ تعالیٰ یتوفی الانفس حین موتہا ولذلک اجمع اہل السنة والجماعة علی ان المقتول میت لاجلہ واللہ اعلم واما ما وقع فی البیضاوی وغیرہ من التفاسیر انہم قالوا وما اہل بہ لغیر اللہ ای ما رفع الصوت بہ عند ذبحہ للصنم فمبنی علی ما جری عادة المشرکین فی ذلک الزمان ولذا لم یفرقوا فی التفاسیر القدیمة بین ما ذکر اسم غیر اللہ علیہ وبین ما قصد بذبحہ التقرب الی غیر اللہ لان مشرکی ذلک الزمان کانوا مخلصین فی الکفر وکانوا اذا قصدوا التقرب بذبح بہیمة الی غیر اللہ ذکروا علیہا عند الذبح اسم ذلک الغیر بخلاف مشرکی المسلمین فانہم یخلطون بین الکفر والاسلام فیقصدون التقرب بالذبح الی غیر اللہ ویذکرون اسم اللہ علیہا وقت الذبح فالاول کفر صریح والثانی کفر صورتہ صورة الاسلام وکانوا یعتقدون ان لا طریق للذبح الا ہذا سواء کان للہ او لغیر اللہ وقد یجری ہذہ العادة فی زماننا ایضا فانہم یشتہرون ان فلان یذبح بقرة لاجل السید احمد کبیر مثلا سواء ذکروا اسم اللہ علیہا عند امرار السکین اولا واما ما وقع فی الہدایة وغیرہا ویکرہ ان یذکر مع اسم اللہ تعالیٰ شیئاً آخر وہو ان یقول عند الذبح اللہم تقبل من فلان وہذہ ثلاث مسائل احدہا ان یذکر موصولاً لا معطوفا فیکرہ ولا یحرم الذبیحة وہو المراد بما قال ونظیرہ ان یقال بسم اللہ محمد رسول اللہ لان الشرکة لم توجد فلم یکن الذبح واقعاً لہ الا انہ یکرہ لوجود القرآن صورة فیتصور بصورة المحرم والثانیة ان یذکر موصولاً علے وجہ العطف والشرکة بان یقول بسم اللہ واسم فلان او یقول بسم اللہ وفلان او بسم اللہ ومحمد رسول اللہ بکسر الدال فیحرم الذبیحة لانہ اہل بہ لغیر اللہ والثالثة ان یقول مفصولاً عنہ صورة ومعنی بان یقول قبل التسمیة وقبل ان یضجع الذبیحة او بعد الذبح وہذا لا باس بہ لما روی ان النبی صلے اللہ علیہ وسلم قال بعد الذبح اللہم تقبل ہذہ من امة محمد ممن شہد لک بالواحدانیة ولی بالبلاغ

والشرط ہو الذکر الخالص المجرد علی ما قال ابن مسعودؓ جردوا التسمیة انتہی ما فی الہدایة صریح فیما ذکرنا
من ان قصد التقرب الی غیر اللہ محرم للذبیحة سواء کان بطریق الاستقلال او بطریق الشرکة نعم لو
ذکر ذکرا مجردا عن غیر قصد التقرب الی غیر اللہ ففیہ تفصیل فان ذکر موصولا لا معطوفا فیکرہ مثلا ان یقول
بسم اللہ محمد رسول اللہ واللہم تقبل من فلان لا یحرم الذبیحة لعدم قصد التقرب الیہ وانما کرہ لاجل المشابہة
فی ذلک بذکر اسم غیر اللہ لقصد التقرب ولو ذکرہ معطوفا یحرم ایضا وان لم یکن فیہ معنی التقرب لکنہ
صریح فی الشرکة والصریح لا یحتاج الی النیة واذا ذکر مفصولا لا بطریق العطف ولا بطریق الوصل لا یکرہ
ولا یحرم لانتفاء المشابہة صورة ومعنی مثلا ان یقول بسم اللہ وتوقف ثم قال محمد رسول اللہ من غیر
قصد التقرب الی غیر اللہ واذا عرفت معنی ہذا الکلام عرفت ان صاحب الہدایة وضع المسئلة فیما
اذا لم یکن المذکور مقرونا بقصد التقرب الی الغیر ذکرا مجردا فہو بمعزل من مسئلتنا الموضوعة فیما قصد التقرب
الی غیر اللہ فانہا حرام مطلقا وعرفت ایضا ان ما وقع فی التفسیر الاحمدی من تفریع قولہ علی ما وقع فی الہدایة
ونقلہ فی ذلک التفسیر کما ذکرنا وہو قولہ ومن ہہنا علم ان البقرة المنذورة للاولیاء کما ہو الرسم فی زماننا
حلال طیب لانہ لم یذکر اسم غیر اللہ وقت الذبح وان کانوا ینذرونہا لہم انتہی مبنی عن الغفلة عن قول
صاحب الہدایة وہو قولہ والثالثة ان یقول مفصولا عنہ صورة ومعنی فان الانفصال المعنوی کیف یتصور
اذا کان النذر للاولیاء فانہ عین التقرب الیہم فنیتہم دائمة الی وقت الذبح فلا انفصال معنی اصلا لما
تقرر فی قواعد الفقہ من استدامة النیة الی آخر العمل وایضا مبنی علی عدم الفرق بین الذکر المجرد والذی
وضع صاحب الہدایة المسئلة فیہ وبین ما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ الذی وضعنا المسئلة فیہ واین ہذا
من ذاک **سوال** قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ستفترق امتی ثلثة وسبعین فرقة کلہم فی النار الا واحدة
مراد از بودن جمیع فرقہ ہا در نار اگر خلود نار است فہذا مخالف للنص والاحادیث القطعیة زیرا کہ ہیچ فرقہ
نیست از فرق اسلامیہ کہ در نار ہمیشہ ماند واگر مراد خلود نیست بلکہ چند مدت فمسلم لیکن برین تقدیر لازم
می آید کہ از فرقہ ناجیہ کسے در نار نباشد حال آنکہ احادیث قطعیہ وارد است کہ فساق مومنین را چند مدت
دخول نار خواہد شد **جواب** این شبہہ شبہہ قدیمہ است وعلماء پنج شش جواب ازین شبہہ نوشتہ اند
کہ در شرح عقائد ملا جلال وحواشی آن مذکور ومسطور اند ومنتخب اجوبہ مذکورہ سہ جواب است **جواب اول**
کہ اصح واقوی است جواب محقق دوانی است باختیار شق ثانی جواب دادہ اند حاصلش آنکہ مراد دخول است

لیکن دخول من حیث الاعتقاد و فرقه ناجیه را اصلا از جهت اعتقاد دخول نار نخواهد شد اگرچه از جهت تقصیرات عمل در نار داخل شوند و آنچه برین جواب ایراد کرده اند که اضمار من حیث الاعتقاد در لفظ حدیث که کلها فی النار یا کلهم فی النار بدون قرینه است و اضمار بدون قرینه جائز نیست پس مرفوع است بآنکه درینجا چهار قرینه برین تخصیص موجود است اول آنکه ستفترق امتی ثلثة و سبعون فرقة فرموده اند و افتراق در عمل درین عدد منحصر نیست خواه تنها گرفته شود خواه مع الاعتقاد چنانچه بدیهی است چه ریش تراشان و حریر پوشان و تارکان نماز و تارکان روزه و مانعان زکوة و تارکان حج و مرتکب هر کبیره مثل زنا و لواطت و شرب خمر و قمار و سراق و قطاع الطریق و غیرهم من اصناف العصاة فرقه جداگانه است پس مراد نیست مگر افتراق من حیث الاعتقاد پس موجب دخول نار نیز همان اعتقاد فاسد خواهد بود دوم آنکه استثناء الا واحدة دلالت میکند بر آنکه منشاء نجات این فرقه امر لیست مشترک در سائر آحاد این فرقه و مشترک در سائر آحاد این فرقه نمیتواند شد مگر اعتقاد لاختلاف آحاد کل فرقه فی الاعمال سوم آنکه تعریف فرقه ناجیه باین عبارت که الذین هم علی ما انا علیه و اصحابی دلالت میکند بر آنکه چیزے واحد بعینه مشترک است درمیان این فرقه و رسول ؐ و جمیع اصحاب او صلی الله علیه وسلم و همچو مشترک غیر از عقائد نیست بالبداهة چهارم آنکه در صدر این حدیث در روایات صحیحه این عبارت وارد شده که افترقت الیهود علی احدی و سبعین فرقة و افترقت النصاری علی ثنتین و سبعین فرقة و ستفترق امتی علی ثلثة و سبعین فرقة و ظاهر است که درینجا مراد افتراق بحسب عقائد است پس درین امت نیز مراد همان افتراق خواهد بود و منشاء دخول نار افتراق مذکور است پس منشاء دخول نار همان عقائد که در آنها افتراق واقع باشد شده جواب دوم که مختار حجة الاسلام امام غزالی است و محققین محدثین آنرا پسند نموده اند آنست که مراد از فرقه ناجیه کسانے هستند که آنها را دخول نار مطلق نیست لا من حیث الاعتقاد و لا من حیث العمل یعنی بلے سبق عذاب در بهشت خواهند رفت خواه از معصیت آنها عفو الهی واقع شود یا بر اهوال قیامت و شدائد قبر در حق آنها اکتفا کرده آید یا شفاعت پیغمبر ؐ در محو آثار ذنوب ایشان تاثیر قوی نماید و این فرقه نخواهد بود مگر خواص اهل سنت که عقیدةً و عملاً راه بدعت نه پیمودند اگرچه مصدر بعضے تقصیرات فرعیه گشته باشند و تفسیر این فرقه که الذین هم علی ما انا علیه و اصحابی برین تقدیر بسیار چسپان است زیرا که در عهد رسول ؐ و صحابه کرام هم در عقیده و هم در عمل بدعتے نبوده است اگرچه از بعضے افراد در طاعت قصور و ارتکاب فجور بوقوع آمده و امام حجة الاسلام غزالی درین جواب تقیید نماید کرده اند و گفته اند که مراد از فرقه ناجیه کسانے هستند که بلے حساب و بلے شفاعت در بهشت خواهند رفت

لیکن درینصورت دائرہ نجات بسیار تنگ میشود والذین ہم علی ما انا علیہ و اصحابی نیز ازینمعنی تنہا فرد وار د
زیرا کہ جمیع صحابہ را بغیر حساب و بغیر شفاعت داخل بہشت فہمیدن خلاف دلائل قطعیہ است لہذا متاخرین محققین
جواب را کہ در اصل مختار امام غزالی ست اصلاح نمودہ بتقریرے کہ سابق مذکور شد قرار دادہ اند فلا غبار علیہ
انشاء اللہ جواب سوم آنکہ معنی کلہا فی النار کل واحد من افراد کل فرقۃ فی النار پس مفہوم این عبارت ایجاب
کلی شد و استثنائے کہ در الا واحدۃ واقع است مفید رفع این ایجاب کلی آمد و رفع ایجاب کلی بصدق جزئی نیز صادق
میتواند شد چنانچہ ظاہر ست پس معنی الا واحد آن شد کہ ہر ہر فرد ازین فرقہ داخل نار نخواہد شد گو بعض بسبب
تقصیر اعمال داخل شوند درینصورت اشکال زائل شد و وجہ امتیاز درمیان فرقہ ناجیہ و فرق غیر ناجیہ ہمین قدر شد
کہ فرق غیر ناجیہ کلہم داخل نار اند و این فرقہ کلیہ در دوزخ نخواہد رفت لیکن باعث امتیاز این فرقہ از فرق
دیگر اعمال نمیتواند شد لاشتراکہا فی الجمیع پس نیست آن باعث مگر صحت عقائد پس در انتہای این جواب
رجوع بجواب اول ضرور خواہد افتاد و بہترین اجوبہ جوابی دیگر ست کہ در کتب و حواشی مسطور نیست و موافق استعمال
قدیم عرب است و در احادیث شاہد استعمال این نیز موجود است خلاصہ اش آنکہ کلہا فی النار عبارت از بطلان است
میگویند فلان چیز فی النار ست یعنی باطل است چنانچہ در حدیث صحیح وارد شدہ کہ الہذا فی النار یعنی
زنا نمودن ازین باطل ست قال اللہ تعالی ان الذین یاکلون اموال الیتامی ظلما انما یاکلون فی بطونہم
نارا ای اکلا باطلا حراما لظہور ان مال الیتیم لیس نارا حقیقۃ ولا یمکن حملہ علی المجاز بالاعتبار الاول لان
الاکل فی البطن ینادی علی ان المجاز لیس بمراد پس معنی کلام اینچنین شد کہ کل الفرق علی الباطل و لو بحسب
عقیدۃ او عقیدتین او عمل او عملین و الفرقۃ الناجیۃ لا بطلان فی عقیدتہم و عملہم الا ان نخص الفرقۃ
الناجیۃ بمن لا بدعۃ فی اعتقادہ و عملہ اصلا کما ہو تنقیح الجواب الثانی او نخص البطلان بالاعتقادیات
فقط فیرجع الی الجواب الاول ولہذا در صدر کلام اشارہ نمودیم کہ جواب اول ہمان است ارجح و اقوی

سوال سود دادن بحربیان درست است یا نہ **جواب** عبارات کتب فقہیہ عام واقع شدہ اند دادن و گرفتن
را شامل اند مثل لا ربوا بین المسلم و الحربی فی دار الحرب و قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی در رسالہ توجیہ دادن سود
نیز نوشتہ اند این وقت فقیر را یاد نیست لیکن اینقدر ظاہر است کہ گرفتن سود از حربیان باین وجہ حلال است
کہ مال حربی مباح است اگر در ضمن آن نقض عہد نباشد و حربی چون خود بخود بدہد بلاشبہہ حلال خواہد بود
و دادن سود بحربیان باین وجہ حلال است کہ خورانیدن حرام بمسلمانان درست نیست و آنہا حرام خوار اند

اگر چیزے بطریق سود داده خواهد شد بیش ازین نیست که حرام خواهد خورد و آما ذمیان هر چند که کافر حرام خوار باشند در دار الاسلام دادن سود از ینجهت حرام ست که ترویج معامله سود در دار الاسلام میشود و در دار الحرب این هر دو علت مفقود است پس مباح باشد و تحقیق اینست که دادن سود بالتبع حرام ست که مال کسے نمیگیرد بلکه مال خود میدهد و مال خود دادن گو در آن نقصان خود باشد خصوصاً برائے دفع حاجت و دفع ظلم مباح است پس وجه حرمت دران همین دو چیز است یکی آنکه غیر را حرام میخوراند مثل دادن رشوت به قاضی و حاکم دوم آنکه باعث ترویج این معامله در دار الاسلام میشود و لهذا دادن سود بنا بر اضطرار در دار الاسلام هم جائز داشته اند غرضکه در گرفتن و دادن فرق بسیار است گو در اصل وزر هر دو شریک اند

سوال حویلی مشتمل بر مکانات متعدده فروخته میشود و شفیعان او اجازت داده اند مگر یک شفیع شفعه خود طلب میخواهد لیکن تمام حویلی را خرید نمیکند بلکه مکانے که متصل زمین او ست خریداری مینماید و مشتری راضی بتفریق بیع نمیشود و میگوید یا تمام حویلی خرید کن یا از شفعه دست بردار شو شفیع را میرسد که مکان متصل خود را بگیرد و تمام حویلی را خریداری نکند یا نه **جواب** درین مسئله اختلاف است در مختار الجوابات مینویسد که فتوی بر همین است که شفیع را میرسد که تفریق بیع نماید فی مختار الجوابات رجل باع ارضین و بعض کل من الشفیعین ملازق باحد الارضین کان للشفیع ان یاخذ الارض التی تلازق ارضه دون الاخری اذا کان الآخر یطلب شفعة ما کانت تلازق ارضه وان کان لا یطلب یقال لهذا الطالب اما ان تاخذ الکل او تدع الکل اذا لم یرض المشتری بتفریق الصفقة هذا قول ابی حنیفة رح الاول اما علی قوله الآخر و هو قولهما ان یاخذ ما کان شفعة به یفتے **سوال** حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه در وقت بیعت ثلاثین فی الصحیفة فرموده اند و ان کان عمر و این کلام دلالت میکند بر آنکه حضرت فاروق رضی الله عنه اولی بالامر نبوده اند کما یقال اکرمت زیدا و ان کان جاهلا و امثلة کثیرة جدا **جواب** اینجا لفظ و ان کان فقط برائے مبالغه است در اطاعت و انقیاد باوصف مبالغه عمر در تشدد و اخذ بالعزیمة که متابعت این قسم شخص بسیار گران و ثقیل است این ترکیب را از قبیل آن ترکیب که در حدیث صحیح در اطاعت والدین وارد شده باید فهمید و لفظ حدیث اینست لا تعقن والدیک وان امراک ان تخرج عن اهلک و مالک و همچنین ترکیب دیگر که در همین حدیث وارد است لا تشرکن بالله وان حرقت او قطعت لفظ وان کان عمر لم یوجد فی کتب الاحادیث المعتبرة بل وجد بخلافه و هو ان علیا لما اتی بالصحیفة من قبل الصدیق رض

ذا ہمتہ عالیۃ وذلک بقولہ عرصتہا طامس الاعلام مجہول ومنہا ان یکون حدید البصر فی الکشوف والواقعات
وذلک لقولہ ترمی الغیوب بعینی مفرد لہق وہکذا الی آخر الابیات ثم شرع فی بیان وارد الجذب الالٰہی
المہیج لعد اشواقا والمشیر للوجد والحال فانہ من شروط الطلب ولذلک قیل ؎ مستے و دلہ شرط طریق
افتادہ است ❊ بے ست شدن کار کسے نکشادہ است ❊ وذلک بان شبہ سعی الناقۃ بحرکات النعامۃ
التی مات بکرہا دفرضہا فی عین اشتداد الحر فی النہار لیشیر الی حر المطلب وختم ذلک بقولہ عن تراقیہا رعابل
ثم شرع فی بیان مایعرض للسالک من صرف التقصیر فی اداء حقوق الشریعۃ والطریقۃ وعدم نفع احد
من الاقارب والاصدقاء وذلک قولہ تسعی الوشاۃ خبابیہا الخ وقولہ وقال کل خلیل کنت آملہ و مایعرض
للسالک فی ہذا الوقت من التوکل العظیم والالتجاء الی الشیوخ الکمّل وتجدید الاستغفار والتوبۃ وذلک
بقولہ انبئت ان رسول اللہ الخ وبقولہ فقد اتیت رسول اللہ معتذرا ثم اشار الی مراعاۃ الادب مع الشیخ
بقولہ لقد اقوم مقاما ولیقوم بہ واشار الی تجدید البیعۃ لقولہ حتی وضعت یمینی الخ ثم اشار الی ان مراعات
الشیخ اذا کان رسولا جامعاً للاحکام الشریعۃ والطریقۃ اشد واہم من مراعاۃ حقوق الشیخ اذا کان ولیا فقط
وذلک بقولہ لذاک اہیب واشار الی الشیخ الولی بقولہ من خادر من لیوث الخ وکانہ اشار الی علی اسد اللہ رضہ
فانہ شیخ الولایۃ المطلقۃ المحمدیۃ وانما ذکرہ بلفظ الخادر ووصفہ بالاختفاء لان امر الولایۃ مبطن وانہم تحت
القباب واشار الی شروط الشیخ من قولہ یغذو فیلحم ضرغامین ای الروح والقلب فان الشیخ یربیہما معاً
یقطع العلائق من العشائر والاخوان ومن شروط الشیخ انہ اذا ساور قرنا الخ یعنی لہ ہمتہ فی دفع الوساوس
والخطرات والشبہات وقولہ منہ تظل سباع الجو ضامزۃ یعنی لایقدر شیاطین الانس والجن علی اضلال من دخل
فی طریقتہ واما قولہ ولایمشی لوادیہ الاراجیل فاشارۃ الی ان من شرط المرید ان یکون عالی الہمۃ لاراجلا
واشار الی فناء النفس لقوۃ الشیخ بقولہ ولایزال بوادیہ اخو ثقۃ مطرح البز الخ ثم علوا الی ترجیح الرسول علیہ السلام
بقولہ ان الرسول لنور یستضاء بہ مہند من سیوف اللہ مسلول ثم اشار الی رفقاء الطریقۃ وجلساء الخانقاہ
بقولہ فی عصبۃ من قریش الخ ووصفہم بصفات عظیمۃ منہا ان قائلہم قال ببطن مکۃ ای من جانب الغیب
لما اسلموا ای دخلوا فی الطریقۃ وبایعوا الشیخ زولوا ای ترکوا المال والجاہ والاوطان والعشائر بالترک
والتجرید وقطع العلائق وہی الہجرۃ الحقیقیۃ لکنہم ما جنبوا ومازالوا عند لقاء الاعداء من النفس والشیطان
والخلق بل قویت ہمتہم علی المجادلۃ ومنہا انہم شم العرانین الابطال لایبالون بمخاصمۃ النفس ثم اشار

الی انہم لبسوا لباس التقوی والشریعۃ بقولہ لبوسہم من نسیج واشار الی عزائم الشرع بقولہ بیض سوابغ الخ
واشار الی نفی العجب بقولہ لا یفرحون الخ والی الصبر علی مشاق الطریقۃ بقولہ ولبسوا المجاز یعالج واشار
الی النشاط فی الطریقۃ بقولہ یمشون مشی الجمال الزہر الخ واشار الی فناء نفوسہم بسیوف المحبۃ بقولہ لا یقع
الطعن الا فی نحورہم الخ وعند ذلک ینتہی السلوک الکسبی ویبقی الوہبی **سوال** ہنڈوی کنانیدن جائز است
یا مکروہ **جواب** در کتب فقہ ہنڈوی را کہ سفتجہ وسفاتج گویند مکروہ نوشتہ اند و در شرح وقایہ مینویسد ویکرہ
السفتجۃ وہی اقراض لسقوط خطر الطریق فی المغرب السفتجۃ بضم السین وفتح التاء ان یدفع مالا لطریق الاقراض
لیدفع الی صدیقہ فی بلد آخر وانما یقرضہ لسقوط خطر الطریق آمدیم بر ینکہ این معاملہ در ینجا بسہ صورت
میشود گاہی مبلغ را بقدرہ مینویسند نہ زیادہ نہ کم وگاہے کم میگیرند وزیادہ مینویسند وگاہے بالعکس یعنی زیادہ
میگیرند وکم مینویسند در صورت اول شبہہ ربانیست ودر ہر دو صورت دیگر صریح رباست یا در دادن ویا
در گرفتن اما طریق حلال کردن این ربا بسیار آسان است صورتش آنکہ مثلاً اگر صد روپیہ ہنڈوی
میکنند وده روپیہ ہنڈاون دادن لازم می آید پس دو کم صد روپیہ بساہوکار بدہد ودو روپیہ افلوس
بکنانند در عوض دوازده روپیہ فروخت نماید کہ بسبب غیر جنس بودن فلوس دو روپیہ حلال میشود
ودر حدیث صحیح آمده کہ در مشکوۃ موجود است کہ شخصے از خیبر آمد وخرما آورد بسیار خوب ونفیس بود
آنحضرت فرمودند اکل تمر خیبر ہکذا یعنی آیا تمام خرمای خیبر ہمین قسم میباشد عرض کرد کہ یا رسول اللہ انما
ناخذ ہذا صاعا بصاعین یعنی تمام خرمائے خیبر این قسم نمیباشد اما این قسم را بمضاعف خریدیکنیم یک صاع
را بدو صاع فرمودند عین الربوا لا تفعل ہذا یعنی این عین رباست یک جنس را بہم جنس زیادہ وکم خریدن
این کار مکن بلکہ بع الجمیع بالدراہم ثم ابتع بالدراہم جنیبا یعنی خرمای ردی را بدراہم بفروش وبآن دراہم
خرمای جید را خرید یکن ازینجا معلوم شد کہ توسیط غیر جنس تفاضل را حلال میکند واگر ساہوکار چیزے
از صد روپیہ واپس میدہد کہ آنرا بھرت میگویند پس علاجش نیز ہمین است مثلاً اگر صد روپیہ را
ہنڈوی میکنانند وپنج روپیہ ازان واپس میدہند پس باید نود روپیہ نقد بدہند وپنج روپیہ را فلوس
کنانیده بدہد در عوض ده روپیہ وده روپیہ خود بگیرد وعلما در دفع کراہت سفاتج تدبیرے نوشتہ اند
کہ اول ساہوکار را مبلغ بے شرط ہنڈوی قرض بدہد بعد ازان بگوید کہ این قرض را بفلان کس
در فلان شہر بده واو باین مضمون نوشتہ بدہد زیرا کہ کراہت ہنڈوی ازہمین جہت است کہ باین قرض

منفعتے بخود میکشد یعنی ایمنے از خطر راہ وشہرت قتیے در پے منفعت این کس مشروط باشد شبہہ ربا دارد چون منفعت مشروط نباشد ہمینی متحقق نگشت واللہ اعلم **سوال** تمامی اقالیم نصاری باتفاق دار الحرب است یانہ اگر ہست اہل اسلام را ازان نصاری سود گرفتن جائز ست یانہ **سوال** دیگر بعد اداے جمعہ در دیار معمولہ کفار فرضیت فرض ظہر ساقط میشود یانہ **سوال** دیگر اہل اسلام بنابر ضرورتے از کفرہ مبلغ سود میگیرند یعنی کفرہ را مبلغ میدہند و ربوا میگیرند یا مبلغ قرض میگیرند و سود میدہند جائز است یانہ **جواب** سوالات شروطیکہ در دار الحرب در روایات فقہیہ مذکور ست ملاحظہ باید نمود چنانچہ برخے ازان درین قرطاس ثبت خواہد شد درین اقلیم آن شروط را قیاس باید کرد اگر متحقق شدند پس دار الحرب قرار یافت وبحکم اذا ثبت الشئی ثبت بلوازمہ ہرگاہ دار الحرب شد ربا گرفتن و دادن بکفرہ آنجا جائز شد زیراکہ در ہدایہ مذکور ست ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب وقاعدہ مقرر است کہ الاطلاق فی الروایات نفی عن تعمیمہ پس ہر دو صورت اخذ و اعطا در نفی داخل شد لیکن مسلمان را باید کہ در دادن سود بحربی احتیاط کند بضرورت ندہد و اقامت جمعہ در دار الحرب اگر از طرف کفار والی مسلمانان در ہر کانے منسوب باشد باذن او درست است والا مسلمانان را باید کہ یک کس را کہ امین و متدین باشد رئیس قرار دہند کہ باجازت و حضور او اقامت جمعہ و اعیاد و انکاح من لا ولی من الصغار وحفظ مال غائب و ایتام و قسمت ترکات متنازع فیہا علی حسب السہام می نمودہ باشد نہ آنکہ در امور ملکی تصرف کند و مداخلت نماید و اگر این امور ہیچ یک شخص نکردد باید کہ بعد از اداے نماز جمعہ چہار فرض بہ نیت آخر ظہر ادرکت وقتہ ولم اصلہ ادا نمایند تا از عہد فرض بالیقین برآیند فی الہدایہ لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب خلافا لابی یوسف والشافعی لہما ان الاعتبار بالمستامن منہم فی دارنا ولنا قولہ علیہ السلام لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب ولان مالہم مباح فی دارہم فبای طریق اخذہ المسلم اخذ مالا مباحا اذا لم یکن فیہ غدر بخلاف المستامن منہم لان مالہ صار محظورا بعقد الامان انتہی وفی العالمگیریۃ فی باب استیلاء الکفار اعلم ان دار الحرب تصیر دار الاسلام بشرط واحد وہو اظہار حکم الاسلام فیہا قال محمد فی الزیادات انما تصیر دار الاسلام دار الحرب عند ابی حنیفۃ بشرائط ثلاث احدہا اجراء احکام الکفار علی سبیل الاشتہار وان لا یحکم فیہا بحکم الاسلام والثانی ان یکون متصلۃ بدار الحرب لا یتخلل بینہما بلدۃ من بلاد الاسلام والثالث ان لا یبقی فیہا مومن ولا ذمی آمنا بالامان الاول الذی کان ثابتا قبل استیلاء الکفار للمسلم باسلامہ والذمی بعقد الذمۃ

وصورة المسئلة علے ثلثة اوجه اما ان یغلب اہل الحرب علے دار من دارنا اوارتد اہل مصر وغلبوا واجروا احکام الکفر او نقض اہل الذمة العہد وتغلبوا علی دارہم ففی کل من ہذہ الصور لاتصیر دار الحرب الا بثلاث شرائط وقال ابو یوسف ومحمد بشرط واحد لاغیر وہو اظہار احکام الکفر وہو القیاس انتہی ایضا فی العالمگیریة فی باب الجمعة بلاد علیہا ولاة کفار یجوز للمسلمین اقامة الجمعة ویصیر القاضی قاضیا بتراضی المسلمین ویجب علیہم ان یلتمسوا والیا مسلما کذا فی معراج الدرایة انتہی **سوال** بت پرستے مدد از بت میخواست عالمی منع کرد که شرک مکن بت پرست گفت که اگر شریک خدا دانسته پرستش کنم البته شرک ست واگر مخلوق فہمیده پرستش نمایم چگونه شرک باشد عالم گفت که در کلام مجید متواتر آمده که از غیر خدا مدد مجوئید بت پرست گفت که بنی نوع انسان از یکدیگر چرا سوال مینمایند عالم گفت که بنی نوع زنده اند از ایشان سوال منع نیست وبتان تو مثل کنہیا وکالکا وغیره مرده اند قدرت بر ہیچ چیز ندارند بت پرست گفت که شما از اہل قبور مدد وشفاعت میطلبید باید که بر شما ہم شرک عائد شود القصه ہر چه مقصد ومراد شما از اہل قبور ست ہمان قسم مقصود من ہم از صورت کنہیا وکالکا است بحسب ظاہر نه قوت اہل قبور دارد نه بت واگر میگوئی که بقوت باطن اہل قبور کشائش حالات مینمایند بسا جا از بتان ہم روائی حاجات میشود واگر میگوئید که با ایشان میگوئیم که از خدا برای ما شفاعت بخواہید من ہم از بتان ہمین استدعا دارم پس ہر گاه که جواز استمداد از اہل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد از پرستش سیتلا ومسانی وغیره چگونه باز خواہند آمد **جواب** درین سوال چند جا اشتباه واقع شده آن چند جا باخبردار باید شد آنگاه به فضل الہی جواب سوال بخوبی واضح خواہد شد اول آنکه مدد خواستن چیز دیگر است وپرستش چیز دیگرست عوام مسلمین برخلاف حکم شرع از اہل قبور مدد میخواہند وپرستش نمیکنند وبت پرستان مدد ہم میخواہند وپرستش ہم میکنند پرستش آنست که سجده کند یا طواف نماید یا نام او را طریق تقرب ورد سازد یا ذبح جانور بنام او کند یا خود را بنده فلانی بگوید وہر که از مسلمانان جاہل با اہل قبور این چیزہا بعمل آرد فی الفور کافر میگردد واز مسلمانی می برآید دوم آنکه مدد خواستن دو طور میباشد مدد خواستن مخلوقی از مخلوقی مثل آنکه از امیر وبادشاه نوکر وگدا در مہمات خود مدد میجویند وعوام الناس از اولیا دعا میخواہند که از جناب الہی فلان مطلب ما را درخواست نمائید این نوع مدد خواستن در شرع از زنده ومرده جائز است دوم آنکه بالاستقلال چیزیکه خصوصیت بجناب الہی دارد مثل دادن فرزند یا بارش باران یا دفع امراض یا طول عمر ومانند این چیزہا بے آنکه دعا وسوال از جناب الہی در نیت منظور باشد از مخلوقے

درخواست نمایند این نوع حرام مطلق بلکه کفر است واگر از مسلمانان کسے از اولیاے مذہب خود خواہ
زندہ باشند یا مردہ این نوع مدد خواہد از دائرہ مسلمانان خارج میشود بخلاف بت پرستان کہ ہمین نوع
مدد را از معبودان باطل خود میخواہند و آنرا جائز میشمارند و آنچہ بت پرست گفت کہ من ہم از بتان خود شفاعت
میخواہم چنانچہ شما ہم از پیغمبران و اولیا شفاعت میخواہید پس درین کلام ہم دغل و تلبیس است زیرا کہ
بت پرستان ہرگز شفاعت نمیخواہند بلکہ معنی شفاعت را نمیدانند و نہ در دل خود تصور میکنند معنی شفاعت
سفارش است و سفارش آنست کہ کسے مطلب کسے را از غیر خود بعرض و معروض ادا سازد و بت پرستان
در وقت درخواست مطالب خود از بتان نمیفہمند و نمیگویند کہ سفارش ما بحضور پروردگار جل و علا نمائید و
مطالب ما را از جناب او تعالی بر آرید بلکہ از بتان خود درخواست مطلب خود میکنند و آنچہ گفتہ است کہ ہرچہ
مقصد شما از اہل قبور است ہمان قسم مقصود من ہم از صورت کنہیا و کالکا است نیز خطا در خطا است زیرا کہ ارواح را
تعلق بہ بدن خود کہ در قبر مدفون است البتہ میباشد زیرا کہ مدت دراز درین بدن بودہ اند و آنہا قبور معبودان
خود را تعظیم نمیکنند بلکہ از طرف خود صورتہا و سنگہا و درختان و دریاہا را قرار میدہند کہ صورت فلانے است نہ اینکہ آن
چیز را تعلق با آن ارواح باشد یا بدن آنہا در انجا سوختہ گردد و این قرار داد افترائی را ہیچ اثر نیست آرے حاجت روا
بندگان خالق اکبر از راہ رحمانیت خود میفرماید آنہا میفہمند کہ از طرف بتان این فائدہ حاصل شد حق تعالی کہ عالم الغیب
والخفیات است حالات بندگان خود را میداند و در زندگانی آنہا حاجت روائی منظور است از ہر طرف کہ مطلب خود خواہند
مطلب ایشان را بایشان میدہد چنانچہ پدر مشفق حاجت پسر خود را کہ صغیر السن است میداند و در وقتیکہ از خدمتگار و دایہ خود
چیزے میطلبد باو میدہد حالانکہ خدمتگار و دایہ مقدور ندارد ہمچنین است حال بتان بلکہ حال اہل قبور نیز موافق
قاعدہ اہل اسلام و آنچہ مرقوم شدہ پس ہرگاہ کہ جواز استمداد از اہل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد
از پرستش سیتلا و مسانی وغیرہ چگونہ باز خواہند آمد پس فرق درمیان استمداد از اہل قبور و پرستش سیتلا و مسانی بچند
وجہ است اول آنکہ اہل قبور معلوم اند کہ صلحا و بزرگان بودہ اند و سیتلا و مسانی موہوم محض از وجود آنہا معلوم نیست
بلکہ ظاہر خیال بندی این مردم است دوم آنکہ سیتلا و مسانی بر تقدیر وجود آنہا از قبیل ارواح خبیثہ شیاطین
اند کہ کمر بر ایذای خلق بستہ اند اینہا را با ارواح طیبہ انبیا و اولیا چہ مناسبت سوم آنکہ استمداد از اہل قبور بطریق
دعا است کہ از جناب الہی عرض کردہ مطلب ما بر آرند و پرستش این چیزہا بنا بر اعتقاد استقلال و قدرت است
کہ کفر محض است **سوال** مرد صالح را بعد وفات نام گرفتہ میگویند کہ فلان ولی است مخالف عقیدہ اہل سنت و جماعت

باشد یا نے بحکم امساک عن الشهادتین که از ده خصلت عقیده اهل سنت وجماعت است **جواب** مرد
صالح وبزرگ را در حیات وبعد از ممات ولی گفتن بنابر آنست که افعال واقوال ولی ازو صادر میشود
صفات ولی بحسب ظاهر درو پیدا وهویدا او اعتقاد بهشتی بودن او بالقطع والیقین نباید کرد که مخالف عقیدهٔ اهل
سنت است زیرا که احوال باطن او وخاتمهٔ او هیچکس را غیر از علام الغیوب معلوم نیست وهمین است معنی امساک
عن الشهادتین که قطعاً ویقیناً شهادت بر بهشتی بودن ودوزخی بودن کسے نباید داد آرے اینقدر باید گفت
که فلانے کار بهشتی میکرد وفلانے کار دوزخیان برای او امید نجات داریم وبرای این خوف عذاب چنانچه
در حدیث شریف در حق عثمان بن مظعون رضی الله عنه که ام العلاء در حق او شهادت قطعی به بهشت میداد
همین قسم ارشاد شده **سوال** لفظ لا اراکم فاعلین که در حدیث ان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین وارد است
ودر حدیث مسلم ان معاویة کتب الی سعد بن ابی وقاص لم تسب علیا وجواب دادن سعد این سوال ودرین
ایام بسیار بر زبان مخالفین مذکور میشود وجواب آن خوب بخاطر نمیگذرد مگر جواب لا اراکم این باشد که متقدر نیست
که علی رض را بلا فصل خلیفه کنند **جواب** لفظ لا اراکم فاعلین را سه معنی است اول آنکه اهل کلام گفته اند که لا اراکم
تستخلفون المفضول مع وجود الافضل اعنی الشیخین فان خلافة المفضول مع وجود الافضل وان جاز عند
البعض لکنه ترک الاولی فلا تقدمون علیه دوم شراح حدیث گفته اند که لا اراکم تستخلفون علیا مع صغر سنه
وحداثة عمره لان ترجیح الاکبر علی الاصغر مع تساوی العلم والقراءة والهجرة امر معلوم لکم فی الامامة الصغری
فتقیسون علیه الامامة الکبری سوم آنچه از حضرت شیخ خود در وقت قراءت این حدیث شنیده ام هو الارجح
عندی وآن آنست که این کلمه اشارت است بعدم اجتماع الامة مع وجود الاستحقاق الکامل زیرا که اهل شام
قاطبةً وطلحه وزبیر واصحاب جمل بر اتباع آنجناب مجتمع نشدند والله اعلم **سوال** چه میفرمایند علمای دین درین
معنی که مقابر اولیا که در دیار هندوستان است دیهات واراضی برای مصارف درگاه وخرج وارد
وصادر مقرر باشد فرزندان آن ولی اگر خواهند تقسیم کرده بطور فرائض حصص گرفتن میتوانند یانه واگر تقسیم
کردن نتوانند کدام کس متعهد ومتولی آن شود وهرچه از نذر ونیاز هر روزه آمدنی درگاه شود دران فرائض
جاری میتواند شد یانه واگر از فرزندان دخترے وپسرے وبرادر عینی برای سجاده نشینے که آنرا خلافت میگویند
باهم نزاع نمایند کدام ازینها استحقاق دارد دعوی سجاده نشینی وخلافت قاضی وقت سماعت میتواند کرد
یانه واگر قاضی این دعوی را سماعت نماید چگونه رفع نزاع آنها کرده شود وسجاده نشینی کدام کس را

درخواست نمایند این نوع حرام مطلق بلکه کفر است واگر از مسلمانان کسے از اولیاے مذہب خود خواہ
زندہ باشند یا مردہ این نوع مدد خواہد از دائرہ مسلمانان خارج میشود بخلاف بت پرستان که ہمین نوع
مدد را از معبودان باطل خود میخواہند وآنرا جائز میشمارند وآنچه بت پرست گفت که من ہم از بتان خود شفاعت
میخواہم چنانچه شما ہم از پیغمبران واولیا شفاعت میخواہید پس درین کلام ہم دغل وتلبیس است زیراکه
بت پرستان ہرگز شفاعت نمیخواہند بلکه معنی شفاعت را نمیدانند ونه در دل خود تصور میکنند معنی شفاعت
سفارش است وسفارش آنست که کسے مطلب کسے را از غیر خود بعرض ومعروض ادا سازد وبت پرستان
در وقت درخواست مطالب خود از بتان نمیفہمند ونمیگویند که سفارش ما بحضور پروردگار جل وعلا نمائید و
مطالب ما را از جناب او تعالی برآرید بلکه از بتان خود درخواست مطلب خود میکنند وآنچه گفته است که ہرچه
مقصد شما از اہل قبور است ہمان قسم مقصود من ہم از صورت کنہیا وکالکا است نیز خطا در خطا است زیراکه ارواح را
تعلق به بدن خود که در قبر مدفون است البته میباشد زیراکه مدت دراز درین بدن بوده اند وآنہا قبور معبودان
خود را تعظیم نمیکنند بلکه از طرف خود صورتہا وسنگہا ودرختان ودریاہا را قرار میدہند که صورت فلانی است نه آنکه آن
چیز را تعلق با آن ارواح باشد یا بدن آنہا در انجا سوخته گردد واین قرارداد افترائی را ہیچ اثر نیست آرے حاجت روائی
بندگان خالق اکبر از راه رحمانیت خود میفرماید آنہا میفہمند که از طرف بتان این فائده حاصل شد حق تعالی که عالم الغیب
والخفیات است حالات بندگان خود را میداند ودر زندگانی آنہا حاجت روائی منظور است از ہرطرف که مطلب خود خواہند
مطلب ایشان را با ایشان میدہد چنانچه پدر مشفق حاجت پسر خود را که صغیر السن است میداند ودر وقتیکه از خدمتگار ودایه خود
چیزے میطلبد باو میدہد حالانکه خدمتگار ودایه مقدور ندارد ہمچنین است حال بتان بلکه حال اہل قبور نیز موافق
قاعده اہل اسلام وآنچه مرقوم شده پس ہرگاه که جواز استمداد از اہل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد
از پرستش سیتلا ومسانی وغیره چگونه باز خواہند آمد پس فرق درمیان استمداد از اہل قبور وپرستش سیتلا ومسانی بچند
وجه است اول آنکه اہل قبور معلوم اند که صلحا وبزرگان بوده اند وسیتلا ومسانی موہوم محض از وجود آنہا معلوم نیست
بلکه ظاہر اخیال بندی این مردم است دوم آنکه سیتلا ومسانی بر تقدیر وجود آنہا از قبیل ارواح خبیثه شیاطین
اند که کمر برایذای خلق بسته اند اینہا را با ارواح طیبه انبیا واولیا چه مناسبت سوم آنکه استمداد از اہل قبور بطریق
دعا است که از جناب الٰہی عرض کرده مطلب ما برآرند وپرستش این چیزہا بنابر اعتقاد استقلال وقدرت است
که کفر محض است سوال مرد صالح را بعد وفات نام گرفته میگویند که فلان ولی است مخالف عقیده اہل سنت وجماعت

باشد یا نے بحکم امساک عن الشہادتین کہ از دہ خصلت عقیدہ اہل سنت وجماعت است **جواب** مرد
صالح و بزرگ را در حیات و بعد از ممات ولی گفتن بنا بر آنست کہ افعال واقوال ولی از وصادر میشد
صفات ولی بحسب ظاہر رو پیدا و ہویدا او آن اعتقاد بہشتی بودن او بالقطع والیقین نباید کرد کہ مخالف عقیدہ اہل
سنت است زیرا کہ احوال باطن او و خاتمۂ او ہیچکس را غیر از علام الغیوب معلوم نیست و ہمین است معنی امساک
عن الشہادتین کہ قطعاً ویقیناً شہادت بر بہشتی بودن و دوزخی بودن کسے نباید داد آرے اینقدر باید گفت
کہ فلانے کار بہشتی میکرد و فلانے کار دوزخیان برائے او امید نجات داریم و برائے این خوف عذاب چنانچہ
در حدیث شریف در حق عثمان بن مظعون رضی اللہ عنہ کہ ام العلا در حق او شہادت قطعی بہ بہشت میداد
ہمین قسم ارشاد شدہ **سوال** لفظ لا اراکم فاعلین کہ در حدیث ان تو مروا علیا ولا اراکم فاعلین وارد است
و در حدیث مسلم ان معاویۃ کتب الی سعد بن ابی وقاص لم تسب علیا وجواب دادن سعد این سوال و دین
ایام بسیار بر زبان مخالفین مذکور میشود وجواب آن خوب بخاطر نمیگذرد مگر جواب لا اراکم این باشد کہ مقدر نیست
کہ علی رض را بلا فصل خلیفہ کنند **جواب** لفظ لا اراکم فاعلین را سہ معنی است اول آنکہ اہل کلام گفتہ اند کہ لا اراکم
تستخلفون المفضول مع وجود الافضل اعنی الشیخین فان خلافۃ المفضول مع وجود الافضل وان جاز عند
البعض لکنہ ترک الاولی فلا تقدمون علیہ دوم شراح حدیث گفتہ اند کہ لا اراکم تستخلفون علیا مع صغر سنہ
وحداثۃ عمرہ لان ترجیح الاکبر علی الاصغر مع تساوی العلم والقراءۃ والہجرۃ امر معلوم لکم فی الامامۃ الصغری
فتقیسون علیہ الامامۃ الکبری سوم آنچہ از حضرت شیخ خود در وقت قراءت این حدیث شنیدہ ام ہو الارجح
عندی و آن آنست کہ این کلمہ اشارت است بعدم اجتماع الامۃ مع وجود الاستحقاق الکامل زیرا کہ اہل شام
قاطبۃً وطلحہ و زبیر و اصحاب جمل بر اتباع آنجناب مجتمع نشدند واللہ اعلم **سوال** چہ میفرمایند علمائے دین درین
معنی کہ مقابر اولیا کہ در دیار ہندوستان است دیہات و اراضی برائے مصارف درگاہ و خرچ وارد
وصادر مقرر باشد فرزندان آن ولی اگر خواہند تقسیم کردہ بطور فرائض حصص گرفتن میتوانند یا نہ و اگر تقسیم
کردن نتوانند کدام کس متعہد و متولی آن شود و ہرچہ از نذر و نیاز ہر روزہ آمدنی درگاہ شود دران فرائض
جاری میتوانند شد یا نہ و اگر از فرزندان دخترے و پسرے و برادر عینی برائے سجادہ نشینی کہ آنرا خلافت میگویند
باہم نزاع نمایند کدام از ینہا استحقاق دارد دعوی سجادہ نشینی و خلافت قاضی وقت سماعت میتواند کرد
یا نہ و اگر قاضی این دعوی را سماعت نماید چگونہ رفع نزاع آنہا کردہ شود و سجادہ نشینی کدام کس را

مقرر کرده آید **جواب** دیہات واراضی که برائے مصارف درگاه وخرج وارد وصادر مقرر ست فرزندان را بطور فرائض تقسیم کردن وحصه ها گرفتن نمیرسد بلکه یک کس را از طرف خود متولی قرار دہند تا موافق حاجت تقسیم نماید آرے اگر اولاد محتاج اند ودر جمله خدام ومتعلقان درگاه داخل پس آنهارا نیز نصیبے است بقدر حاجت واگر بسبب تنازع فیما بین یک شخص را قرار ندہند حاکم عادل را باید که متولی این وقف یک کس را از انہا که موصوف بعدالت وامانت باشد از طرف خود مقرر سازد ونذر ونیاز ہر روزه که در درگاه می آید بقدر حاجت در اولاد وخدام صرف باید نمود ومتولی جمع وتقسیم یک کس امین را باید ساخت وتقسیم بر رؤس احیاء از اولاد وخدام باید نمود مانند تقسیم خمس بر ذوی القربی آرے کسانیکه حاجت زائد دارند یا خدمت زائد در درگاه مے نمایند یا باعث مرجعیت خلائق میشوند ترجیح آنہا بے کے ندارد قیاساً علی التنفیل من الخمس وسجاده نشینی وخلافت دو معنی دارد یکے آنکه ریاست بر جمع وتقسیم وعزل ونصب خدام وتقدیم وتاخیر مصالح وایں معنی موروث نیست بلکه مفوض باتفاق الجماعه است واگر اتفاق نکنند مفوض برائے حاکم عادل است دوم اخذ بیعت وتلقین اذکار واقامت جمعه وجماعات وترتیب حلقه ذکر واشغال وایں معنی ہم البته موروث نیست بلکه موقوف بر لیاقت این کار ست ودر معرفت لیاقت این کار سه طریق است قیاساً علی الخلافة الکبری اول آنکه سجاده نشین سابق او را خود خلیفه ساخته باشد وباخذ بیعت وتلقین واذکار داور او بحضور خود مجاز ومأذون ساخته باشد دوم اتفاق واجماع خلفاء ومریدان بزرگ وہم پیران او برخلافت وسجاده نشینی این کس سوم شوری یعنی چند کس از یاران کار کرده واصحاب آن طریقه باہم مشوره نموده یک کس را از اولاد یا از خلفاء آن بزرگ بخلافت او منصوب سازند ودعوی این سجاده نشینی وخلافت ابتدائً قاضی استماع ننماید بلکه اہل حل وعقد الجماعت را تقلید کند که از میان خود ہا یکے را که الیق باینکار باشد خلیفه سازند یا چند کس را از انہا انتخاب نموده این امر را وانہا شورے سازد اما بعد از آنکه به یکے از طرق ثلثه شخصے برائے سجاده نشینی وخلافت متعین شده باشد وشخصے دیگر با او درین امر منازعت نماید البته دعوی شخص اول را بشنود ورفع نزاع باقامت شہود معتبر بر ثبوت سجاده نشینی وخلافت بیکے از طرق ثلثه میتواند کرد واگر شخص دوم دعوی نااہلیت شخص اول وتغییر وتبدیل سیرت محمود میکند پس تفتیش نموده صدق وکذب آنرا دریافته اگر خواہد اول را معزول نماید ودر نصب خلیفه دیگر به یکے از طرق ثلاثه متمسک شود بالجمله درین امور وراثت جاری نیست وراثت محض در اعیان مملوکه آن میت است که در آخر جزء حیات مالک آن بود

واگر ہر دو کس دعوی تعیین خلیفهٔ سابق میکنند یا ہر دو کس دعوی اتفاق اہل حل و عقد یا اہل شوری
نمایند قاضی بطلب شہود و تزکیه آن دفع نزاع نماید **سوال** روپ داس گسائین موازی چند بیگهه زمین
خود را نزد باقی شاه رہن داشته باقرار آنکه منافع آن اراضی و ثمر آن اشجار بطوع خود بلا اکراه و اجبار بمرتہن
داده ام و ہبه نموده ام تا وقتیکه آن مرہونه را از مرتہن استخلاص نمایم حالا بعد تمام دوازده سال منکه راہن ام
از مرتہن مسطور طلب منافع اراضی مذکور مع ثمار آن اشجار میکنم در شرع شریف چه حکم است بینوا توجروا **جواب** حکم
اینست که آن اراضی مرہونه و اثمار مع منافع و اشجار براہن میرسد و مرتہن را ہیچ حق در منافع و ثمار آن
نیست و ہبه منافع و اثمار غیر صحیح است زیرا که ہبهٔ معدوم است و ہبة المعدوم لا یصح هـ و ہبة لبن فی ضرع
وصوف علی غنم و زرع و نخل فی ارض و تمر فی نخیل کالمشاع ش ای لا یجوز ہذه الہبات هـ و نماء الرہن کولده
ولبنه و صوفه و ثمره للراہن کذا فی شرح الوقایه موافق فہم ظاہری جواب درست نوشته اند و بلفظ ہبه نظر کرده لیکن
پیش فقیر تحقیق اینست که درین صورتہا موافق رواج و عادت لفظ ہبه را بمعنے اباحت یعنی پروانگی
انتفاع باید فہمید پس روپ داس که باقی شاه را منافع زمین مرہونه خود از محصول و ثمار داد و ہبه نمود معنیش
اینست که پروانگی انتفاع بمحصول و ثمار آن زمین داد بدو دلیل یکے آنکه قاعده فقہیه مقرره است که العادة محکمة
چنانچه در کتاب اشباه و النظائر موجود است و عرف و عادة ہمین است که راہن مرتہن را اباحت منافع میکند
پس محمول بر ہمان عادت باید داشت دوم آنکه نیز قاعدهٔ مقررهٔ فقه است که العبرة فی العقود للمعانی
دون الالفاظ و لہذا ہبه بالعوض را در حکم بیع میدارند و کفالت را بشرط برائت اصیل حوالت می نامند و
حوالت را بشرط عدم برائت اصیل کفالت میگویند پس روپداس ہر گاه لفظ ہبه را بمحصول ثمار متعلق ساخت
و ظاہر آنست که محصول و ثمار منافع متجدده اند سال بسال نو پیدا میشود چیزے موجود نیست که ہبه آن
صحیح باشد و معدوم معین ہم نیست تا ہبه باطل گردد مثل شیر در پستان و صوف بر پشت گوسفند و بچه در حمل
پس لابد لفظ ہبه را بر اباحت حمل باید کرد چنانچه زن حرّه بمردے بگوید که من نفس خود را بتو ہبه کردم و بخشیدم
نکاح میشود و ہبه حقیقی نمیشود و کذا ہذا آمدیم بر اینکه ہر گاه این عقد عقد اباحت شد پس حکمش آنست که
تا وقتیکه روپ داس این اباحت را فسخ نکرده و از آن برگشته باشد و از مطالبهٔ محصول و ثمار سکوت ورزیده
پس انتفاع بمحصول و ثمار بمیان باقی شاه مباح و جائز بود و در مباح ضمان نمی باشد و اگر روپ داس در اثنائے
دوازده سال اباحت مذکور را فسخ میکرد او را میرسید زیرا که در عاریت و اباحت مدت لازم نمیشود انتہی آنچه

بذہن فقیر میرسد واللہ اعلم روایت اباحت اینست در کتاب در مختار مینویسید اباح الراہن للمرتہن
اکل الثمار او سکنی الدار او لبن الشاۃ المرہونۃ فاکلہا لم یضمن و لہ منعہ انتہی در کتاب خزانۃ المفتیین میگوید و
لو رہن شاۃ و اباح للمرتہن ان یشرب لبنہا کان للمرتہن ان یشرب لبنہا و لا یکون ضامنا و علی ہذا جمیع
الثمار و الزیادۃ انتہی **سوال** استعمال آہنگ بر قبور جائز ست یا نہ **جواب** استعمال آہنگ ہمراہ معازف
و مزامیر و الآت لہو ممنوع و حرام بر قبور یا غیر قبور و حرمت این چیزہا یعنی معازف و مزامیر و آلات لہو در کتب
حدیث و فقہ مشرح و مبسوط است فقط آواز غنا یا ہمراہ دف جائز است بر غیر قبور و بر قبور بدعت است احتراز
اولی ست **سوال** تعین و تقرر یک روز بعد سالے بنا بر زیارت قبور بزرگان جائز است یا نہ **جواب** رفتن
بر قبور بعد سالے یک روز معین کردہ سہ صورت است اول آنکہ یک روز معین نمودہ یک شخص یا دو شخص بغیر
ہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر بر قبور محض بنا بر زیارت و استغفار بروند اینقدر از روے روایات ثابت است
و در تفسیر در منثور نقل نمودہ کہ ہر سر سال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مقابر میرفتند و دعا برای مغفرت
اہل قبور مینمودند این قدر ثابت و مستحب است دوم آنکہ بہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر جمع شوند و ختم کلام اللہ
کنند و فاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم درمیان حاضران نمایند این قسم معمول در زمانہ پیغمبر خدا و خلفای
راشدین نبود اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیرا کہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ احیا و اموات را
حاصل میشود سوم طور جمع شدن بر قبور اینست کہ مردمان یک روز معین نمودہ و لباسہاے فاخرہ و نفیس
پوشیدہ مثل روز عید شادمان شدہ بر قبرہا جمع میشوند رقص و مزامیر و دیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود براے قبور
و طواف کردن قبور مینمایند این قسم حرام و ممنوع است بلکہ بعضے بحد کفر میرسند و ہمین است محمل این دو
حدیث ولا تجعلوا قبری عیدا چنانچہ در مشکوۃ شریف موجود است و اللہم لا تجعل قبری وثنا یعبد این ہم در
مشکوۃ است **سوال** اقرار غلامی نسبت بہ بزرگان و خواجگان کہ نہ بزر خریدہ اند کردن جائز است
یا نہ **جواب** لفظ غلام بدو معنی استعمال میکنند یکے بمعنے مملوک زر خرید دوم بمعنی خادم نسبت کردن
بمالک بمعنی اول است و نسبت بہ بزرگان بمعنے اول دروغ است کہ بزرگان اینکس را ہرگز
نہ خریدہ اند و بمعنے دوم میتوان گفت لیکن چون لفظ موہم باشد اہل اسلام را این قسم الفاظ استعمال
کردن نشاید زیرا کہ شرک چنانچہ در عبادت و قدرت میشود ہمین قسم شرک در تسمیہ ہم میشود و این
قسم نام نہادن شرک در تسمیہ است از نہم احتراز لازم است چنانچہ در ترجمہ قرآن مسمی بہ فتح الرحمن

ذبح و نذر

در تحت آیه فلما آتیهما صالحا جعلا له شرکاء فیما آتاهما فتعالی الله عما یشرکون مذکور ست که درینجا دانسته شد که شرک در تسمیه نوعیست از شرک چنانچه اہل زمان ما غلام فلان و عبد فلان نام مے نہند والله اعلم **سوال** کسے گاؤ یا بز یا مرغ بنام کدام شہید یا ولی ذبح نماید یا صرف مالیده یا شیر برنج به نیت نیاز کدام بزرگ پزد و صلحا را بخوراند این ہر دو را چه حکم است و خوردن طعام نیاز و نذرانه مساکین و فقراء را جائز است و اغنیا و اہل تمول را چه حکم ست **جواب** ذبح کردن جانور بنام غیر خدا خواه پیغمبر باشد خواه ولی خواه شہید خواه غیر انسان حرام است و اگر به قصد تقرب بنام اینہا ذبح کرده باشد ذبیحه آن جانور ہم حرام و مردار میشود و ذبح کننده مرتد میشود توبه ازین فعل منع لازم است در تفسیر کبیر و تفسیر نیشاپوری و دیگر تفاسیر مرقوم است قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة وقصد بذبحه التقرب الی غیر الله صار مرتدا و ذبیحته ذبیحة مرتد انتہی و اگر مالیده و شیر برنج بنا بر فاتحه بزرگے بقصد ایصال ثواب بروح ایشان پخته بخوراند مضائقه نیست جائز است و طعام نذر الله اغنیا را خوردن حرام است و طعام نذر الله اینست که کسے گوید اگر مریض مرا شفا شود یا مسافر من بیاید یا کار فلانی من شود بر ذمه من اینقدر طعام براے خدا خواهد بود این نذر الله است و اگر فاتحه بنام بزرگے داده شد پس اغنیا را ہم خوردن ازان جائز است والله اعلم **سوال** بیع انسان جائز است یا نه **جواب** بیع انسان بسه طور در شرع جائز است اول آنکه جماعه از کافران مطیع بادشاه وقت نباشند و از دادن جزیه و خراج ابا ورزند زن و بچه آنہا را بندی کرده آورند مثل مرہٹه و سکہان و راجپوتان دور دست و مردم کوہستان بیع این طور بلا شبهه و باتفاق جائز است دوم آنکه ہمین قسم کفار مثل کوہستانیان و دیگر طوائف مذکوره اولاد خود را بفروشند و سوداگر خریده بیارد درین قسم اختلاف است بعضے علما جائز داشته اند و بعضے جائز نداشته اند لیکن اصح و اقوی آنست که این قسم ہم جائز است چنانچه حضرت ہاجره کنیزک حضرت ابراہیم علیه السلام که بادشاه مصر از قبطیان خریده بود و بحضرت ساره زوجه حضرت ابراہیم علیہما السلام ہبه نمود از ہمین قبیل بوده اند سوم آنکه ازین دو قسم کنیزک ہا پیش کسے باشد و با مرد اجنبی نکاح کرده بدہد ہر بچه که ازان کنیزک پیدا شود ملک او میگردد فروخت و ہبه نمودن آن جائز است آرے اگر با اولاد خود یا برادر خود نکاح کرده دہد یا خود متصرف شود و بچه پیدا گردد آن بچه آزاد میشود و فروختن و ہبه نمودن آن جائز نیست و دو طور دیگر است که بعضے علما جائز داشته اند و اکثر منع کرده اند یکے آنکه در وقت گرسنگی و قحط مسلمان بچه خود را بفروشد و کسے او را خرید بکند چنانچه در عہد حضرت یوسف علیه السلام

مصریان در قحط خود را و اولاد خود را بدست حضرت یوسف علیہ السلام فروختہ بودند این قسم ملا الہ داد
شارح ہدایہ جائز داشتہ اند و نقل از کتاب محیط آوردہ اند لیکن اکثر علماء این را مسلم ندارند و گویند کہ مخصوص
در زمان حضرت یوسفؑ بود حالا موقوف شد دوم آنکہ ہندوان و دیگر کفار کہ در دار الاسلام باشند و مطیع
بادشاہ وقت اند اولاد خود را بفروشند و این قسم نزد امام شافعی جائز است و در مذہب حنفی جائز نیست مسئلہ
در حالت جنابت خوردن و آشامیدن رواست اولی آنست کہ وضو کردہ بخورد مسئلہ پائجامہ و لنگ
دارا ہر دو را از شتالنگ پائین کردن مکروہ است قریب بحرام بلکہ دامن جامہ و کرتہ را نیز پائین شتالنگ
ساختن مکروہ است مسئلہ موئیکہ بر لب می روید اگر از لب فرو مے افتد بریدن آن نہایت موکد
قریب بوجوب است و اگر از لب فرو نمی افتد بالا بالا دراز میشود پس بریدن آن واجب نیست مگر بخوف
فرو افتادن زیرا کہ چون بسیار دراز میشود فرو مے افتد و در دہان می آید مسئلہ بردہ حلال در شرع
بر مذہب صحیح سہ قسم است اول آنکہ جماعہ از مسلمانان کہ در ملک کفار نمی باشند بطریق تاخت در ملک
کفار رفتہ اولاد آنہا را اسیر کردہ بیارند دوم آنکہ کافران حربی اولاد خود را بفروشند و مسلمانان از آنہا خریدہ
بیارند بشرطیکہ مالک آنہا بفروشد سوم آنکہ ازین ہر دو قسم بردہ کہ بلے نکاح حلال اند از غیر مالک خود دخترے
یا پسرے متولد شود آن نیز در ملک مالک در آید و او را بلے نکاح حلال ست و قسم چہارم مختلف فیہ است نزد
بعضے علماء حلال است و نزد اکثر علماء حلال نیست و آن آنست کہ مسلمانان در وقت مخمصہ و تنگی و گرسنگی اولاد
خود را بفروشند نزد صاحب محیط موافق نقل ملا الہ داد شارح ہدایہ این قسم بردہ نیز در ملک می در آید لیکن فتوی
برین قول نیست اصح آنست کہ آن بردہ را بقصد ثواب خرید نماید تا از عذاب گرسنگی خلاص شود لیکن او را
بردہ خود نداند و معاملہ کنیزک و غلام با او نسازد بیع و شرا او درست نیست و بے نکاح روا نیست جواب سوال
عبارت مرقومہ امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ مسموع گردید در کتاب فیصل التفرقہ ایشان این اجمال را شرح بکمال
نمودہ اند و اشکالیکہ بخاطر سامی درین باب رسیدہ است در شرح عقائد نسفیہ مذکور ست و جواب آن در حاشیہ
خیالی مسطور و لا باس بنقل کلا الکلامین قال فی شرح العقائد والجمع بین قولہم لا یکفر احد من اہل القبلۃ
و قولہم یکفر من قال بخلق القرآن او استحالۃ الرویۃ او سب الشیخین او لعنہما و امثال ذلک مشکل انتہی
و قال المدقق شمس الدین الخیالی فی حاشیتہ قولہ و من قواعد اہل السنۃ ان لا یکفر معنی ہذا القاعدۃ
ان لا یکفر فی المسائل الاجتہادیۃ اذ لا نزاع فی تکفیر من انکر ضروریات الدین ثم ان ہذہ القاعدۃ

للشيخ الاشعري وبعض متابعيه واما البعض الآخر فلم يوافقوه وهم الذين كفروا المعتزلة والشيعة في بعض
المسائل فلا احتياج الى الجمع لعدم اتحاد القائل انتهى ولا يخفى ان الجواب الاول تخصيص وتقييد للكلام بلا دليل
والجواب الثاني مبني على اختلاف القائلين بالقولين وهو خلاف الواقع بل القائلون بتلك القاعدة
هم الذين يكفرون بخلق القرآن وسب الشيخين وقدم العالم ونفي العلم بالجزئيات الى غير ذلك قال السيد
في شرح المواقف اعلم ان عدم تكفير اهل القبلة موافق لكلام الشيخ الاشعري والفقهاء لكنا اذا فتشنا
عقائد فرق الاسلاميين وجدنا منها ما يوجب الكفر قطعا كالعقائد الراجعة الى وجود اله غير الله سبحانه او الى
حلوله في بعض اشخاص الناس او الى انكار نبوة محمد صلى الله عليه وسلم او الى ذمه او استخفافه او الى استباحة
المحرمات واسقاط الواجبات الشرعية انتهى بل التحقيق ان المراد باهل القبلة في هذه القاعدة هم الذين لا ينكرون
ضروريات الدين لا من يوجه وجهه الى القبلة في الصلوة قال الله تعالى ليس البر ان تولوا وجوهكم قبل المشرق (سورۂ بقرہ)
والمغرب ولكن البر من آمن بالله واليوم الآخر الآية فمن انكر ضروريات الدين لم يبق من اهل القبلة لان ضروريات الدين
منحصرة عندهم في ثلثة مدلول الكتاب بشرط ان يكون نصا صريحا لا يمكن تأويله كتحريم الامهات والبنات وتحريم الخمر
والميسر واثبات العلم والقدرة والارادة والكلام له تعالى وكون السابقين الاولين من المهاجرين والانصار مرضيين
عند الله تعالى وانه لا يجوز اهانتهم والاستخفاف بهم ومدلول السنة المتواترة لفظا او معنى سواء كان من الاعتقاديات
او من العمليات وسواء كان فرضا او نفلا كوجوب محبة اهل البيت من الازواج والبنات والجمعة والجماعة والاذان
والعيدين والمجمع عليه اجماعا قطعيا كخلافة الصديق والفاروق ونحو ذلك ولا شبهة ان من انكر امثال هذه الامور
لم يصح ايمانه بالكتاب والنبيين اذ في تخطئة الاجماع القطعي تضليل لجميع الامة فيكون انكارا لقوله تعالى كنتم خير امة (سورۂ آل عمران)
اخرجت للناس وقوله تعالى ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين و (سورۂ نساء)
لقوله عليه السلام لا تجتمع امتي على الضلالة وهو متواتر معنوي فلا يكون منكر هذه الامور من اهل القبلة وقد
عرف بعضهم ضروريات الدين بانها امور يشترك في معرفتها المتدين بدين الاسلام وغير المتدين به وبالجملة
قولهم لا نكفر احدا من اهل القبلة كلام مجمل باق على عمومه لكن له تفصيل طويل والشان في معرفة من هو من
اهل القبلة ومن ليس منهم نعم بعض الفقهاء قد بالغوا في تكفير من ينكر بعض المسائل الاجتهادية المشهورة عند قوم
دون قوم كحرمة لبس المعصفر ونحو ذلك وهو مذهب ركيك جدا واما من فرق بين الاصول والفروع فكفر
في احدهما دون الاخرى فان اراد نفس الاعمال فنعم ومرحبا وان اراد اعتقاد وجوبها وسنيتها فلا شبهة

فی ان من انکر وجوب الزکوۃ او وجوب الوفاء بالعهد او وجوب الصلوۃ الخمس او کون الاذان مسنونا فقد کفر
کما یدل علیہ قتال مانعی الزکوۃ فی صدر الاسلام نعم فی بعضها یکون کفرا تاویلیا لکن التاویل غیر مسموع فی
امثال هذه الامور الجلیۃ کما لم یسمع تاویل مانعی الزکوۃ متمسکین بقولہ تعالیٰ ان صلوتک سکن لهم وکما لم یسمع سورۂ توبہ
تاویل الحروریۃ فی انکار التحکیم متمسکین بقولہ تعالیٰ ان الحکم الا للہ واما التکفیر بخلق القرآن او انکار الرویۃ او
انکار العلم بالجزئیات علی الوجہ الجزئی مع القول بثبوت العلم علی وجہ کلی فلا ینبغی الاقدام علیہ اذ لیس
مخالف هذه الاحکام منصوصا نصا جلیا لا فی الکتاب لا فی السنۃ المتواترۃ هذا واللہ تعالیٰ اعلم فان قیل ما
الدلیل علی ان المراد من اهل القبلۃ هم المصدقون بجمیع ضروریات الدین ای دلالۃ بلفظ اهل القبلۃ قلنا
الدلیل علیہ ان الکفر یتقابل الایمان تقابل العدم والملکۃ اذ الکفر عدم الایمان والمتقابلان بالعدم والملکۃ
لا یکون بینهما واسطۃ بالنظر الی خصوص الموضوع وان امکن بینهما واسطۃ بالنظر الی الواقع کالعمی والبصر
فان الذی من شانہ البصر لا یخلو عن احدهما ولا شبهۃ ان الایمان مفهومہ الشرعی المعتبر بہ فی کتب الکلام
والعقائد والتفسیر والحدیث هو تصدیق النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ عما من شانہ فلذلک یخرج الصبی
والمجنون والحیوانات والکفر عدم الایمان عما من شانہ ذلک التصدیق فمفهوم الکفر هو عدم تصدیق النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ وهو بعینہ ما ذکرنا من ان من انکر واحدا من ضروریات الدین اتصف بالکفر
نعم عدم التصدیق لہ مراتب اربع فیحصل للکفر ایضا اقسام اربعۃ الاول کفر الجهل وهو تکذیب النبی صلی اللہ علیہ وسلم
صریحا فیما علم مجیئہ بہ مع العلم بکونہ علیہ السلام کاذبا فی دعواہ وهذا هو کفر ابی جهل واضرابہ والثانی کفر الجحود سورۂ بقرہ
والعناد وهو تکذیبہ مع العلم بکونہ صادقا فی دعواہ وهو کفر اهل الکتاب بقولہ تعالیٰ الذین آتیناهم الکتاب
یعرفونہ کما یعرفون ابناءهم وقولہ وجحدوا بها واستیقنتها انفسهم ظلما وعلوا وکفر ابلیس من هذا القبیل سورۂ نمل ۲
والثالث کفر الشک کما کان لاکثر المنافقین والرابع کفر التاویل وهو ان یحمل کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم
علی غیر محملہ او علی التقیۃ ومراعاۃ المصالح ونحو ذلک ولما کان التوجہ الی القبلۃ من خواص معنی الایمان
سواء کان شاملۃ او غیر شاملۃ عبروا عن الایمان باهل القبلۃ کما ورد فی الحدیث نهیت عن قتل [illegible]
والمراد المومنین مع ان نص القرآن علی ان اهل القبلۃ هم المصدقون بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع سورۂ بقرہ
ما علم مجیئہ وهو قولہ تعالیٰ وصد عن سبیل اللہ وکفر بہ والمسجد الحرام واخراج اهلہ منہ اکبر عند اللہ فلیتامل

جواب سوال در دفع تعارض روایتے قلمی فرمودہ اند کہ از اختلاف محل حکم مختلف آمدہ بسیار واقعی

وبجاست بلکه بخاطر فقیر چنین میرسد که بدون اختلاف محل نیز تعارض نیست زیراکه وجه اعطا در هر دو روایت مختلف است در روایت جواز بیع وشرا مقید بانعام موبد واقع شده سواء کان التابید حقیقة کما اذا صرح فی المنشور بالتابید او حکما کما فی صورة السکوت ودر روایت منع وشرا اعطا را بوجه ادرار و استحقاق مقید نموده وظاهر است که این تقیید منافی تابید است پس اگر امام وقت زمینے را که مملوک بیت المال است بای وجه کان بطریق انعام موبد به یکے بخشد مملوک او میشود واگر همان زمین را بوجه ادرار و استحقاق بکسے بدهد در دست او عاریت میشود پس دفع تعارض باختلاف وجه اعطا است اگرچه محل واحد باشد وعلی هذا التقریر متصور بحسب الاحتمالات العقلیة اربع صور الاولی ان یعطی الامام ارضا مملوکة لبیت المال علی وجه التابید حقیقة او حکما والثانیة ان یعطیها علی وجه الادرار والاستحقاق والثالثة ان یعطی الامام ارضا مملوکة لذمی او مسلم علی وجه التابید والرابعة ان یعطیها الامام علی وجه الادرار والاستحقاق اما صورت ثالثه محض احتمال عقلی است خلاف شرع پس باقی نماند مگر سه صورت ودر یک صورت رقبه زمین مملوک آن کس میشود ودر باقی محض حق اخذ خراج یا عشر لیکن مشکل اینست که اینهمه قواعد را برانچه درین ملک رائج است تطبیق نمیتوان داد زیراکه زمینداران در هر جا دعوی مالکیت خود مینمایند پس زمینے که مملوک بیت المال ست درین ملک موجود نیست وهمچنین زمین موات یا زمینے که بجهت عدم وارث در بیت المال داخل شده باشد یا آنرا از مال خراج خریده باشد متحقق نیست واگر باشد ممیز نیست پس این حکم را در جاے معین جاری کردن ممکن نخواهد شد مگر بنا برانچه حضرت شیخ جلال تهانیسری قدس الله سره در رساله خود اختیار فرموده اند که زمین هندوستان در ابتداے فتح مانند سواد عراق که در عهد حضرت فاروق رضی الله عنه مفتوح شده بود موقوف بر ملک بیت المال است و زمینداران را بیش از تولیت وداروغگی تردد وفراهم آوردن مزارعین واعانت زراعت وحفظ دخلے نیست چنانچه لفظ زمیندار نیز اشعارے بآن میکند وتغیر وتبدل زمینداری وعزل ونصب زمینداران واخراج بعضے از انها واقرار بعضے وعطاے بعضے اراضی بافغانان وبلوچان وسادات وقدوانیان بصیغه زمینداری دلالت صریحه برین میکند پس درین صورت جمیع اراضی هندوستان مملوک بیت المال گشت و بعقد مزارعت علی النصف او اقل منه در دست زمینداران پس هر قطعه که بادشاه وقت بطریق تابید حقیقی یا حکمی بکسے بخشید ملک او شد وهر قطعه را که بروجه ادرار و استحقاق باو داد در دست او عاریت گشت

آرے نظر در مناشیر ملوک قدیم باید نمود تا انچه بروجه تابید داده اند از قسم دیگر متمیز گردد و انچه بروجه تابید داده اند پس اگر با معافی خراج است پس خراج هم واجب نمیشود زیراکه درینصورت تملیک رقبۂ ارض هم شد وخراج راهم تنخواه کردند واگر محض تملیک ارض است بدون معافی خراج پس خراج واجب میشود ودر صورت اولی امام لاحق را میرسد که از زمین مذکوره خراج بگیرد و بهر حال در حال زمین اینچنین شبهها است ودر وجه اعطای پیشینیان نیز تعارض ظنون واللّٰه اعلم از بعضے معتبران مخادیم شنیده شد که در اکثر قصبات زمینے را که در دست شرفا است محدود و می نامند وآن زمین احیای است که باذن امام وقت آنرا احیا نموده مالک آن گشته اند ودلیلش آنکه زمینداران آنها را دران زمین دخلے نیست بلکه شرفا مختار اند اگر خواهند خود آنرا بکارند واگر خواهند از دیگرے کاشت کنانند پس آن زمین ها من حیث الرقبه البته قابل بیع وشرا خواهد بود وخراج آنها موقوف بر اذن امام وقت وگرفتن تصاحیح از صدور ونظر در استحقاق وعدم استحقاق ومنع از اعطای زمین معاش ودر مهر وعقبه وترجیح بعضے وارثان بر بعضے که معمول بادشاهان تیموریه است صریح دلالت بر عدم مالکیت این قسم زمین میکند **سوال** چه میفرمایند علمای دین ومفتیان شرع متین درین صورت کسے نیت کند که این کار من حسب الحاجت برآید گاو سید احمد یا گوسپند شیخ سدو وغیرهما بدهم وبعد انجاح حاجت گاو را ذبح بنام خدا کرد وحال آنکه در نیت نسبت گاو بسید احمد وشیخ سدو میکند وحدیث انما الاعمال بالنیات ناطق است وان اللّٰه لا ینظر الی صورکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم بر همین شاهد است ونیة المومن خیر من عمله نیز دلیل برینکه نیت را دخل ضرور است پس در صورت مذکوره اکل گاو وغیره درست است یا نه بینوا توجروا **جواب** از بعضے علمای گاو وغیره در صورت مذکوره حلال است وخوردن آن بموجب شرع شریف درست خصوصاً وقتیکه ذابح غیر نادی باشد کما هو المعتاد فی ذبح بقرة السید احمد کبیر وغیره اما ثبوت حلها واکلها بالکتاب فقوله تعالی فکلوا مما ذکر اسم اللّٰه علیه ان کنتم بآیاته مومنین ومالکم الا تاکلوا مما ذکر اسم اللّٰه علیه وقد فصل لکم ما حرم علیکم لانه عام قد خصص منه البعض وهو المیتة والدم ولحم الخنزیر وما اهل لغیر اللّٰه به والمنخنقة والموقوذة والمتردیة والنطیحة وما اکل السبع وما ذبح علی النصب وما قصد به التقرب الی غیر اللّٰه والعام المخصص یتناول افرادها الباقیة ولو ظنا والذبیحة فی الصورة المذکورة لیست داخلة فی شئ من المخصصات اما عدم دخولها فیما سوی ما قصد به التقرب الی غیر اللّٰه فظاهر واما عدم دخولها فیما قصد به التقرب الی غیر اللّٰه فلانه عبارة عن الذبیحة التی لم یقصد بذبحها اکل لحمها بل قصد به الدفع الی الغیر کما سیاتی

وہہنا لیست کذلک و آما بالسنۃ فحدیث الذبیحۃ للضیف والولیمۃ والاعراس والعقیقۃ والتجارۃ کذبیحۃ
القصاب مثلا فانہ لاشک ان الذبیحۃ فی الصورۃ الاولی والصور المذکورۃ اہل باسم اللہ بنیۃ غیر اللہ
والفرق تحکم و آما بقول الفقہاء فقول السراجیۃ والکتابی اذا ذبح باسم المسیح لا یحل ولو ذبح باسم اللہ واراد بہ
المسیح علیہ السلام یحل و باین عبارت مندفع میشود قول قاصران کہ میگویند نیت اگرچہ در ذبح شرط نیست
لیکن نیت خبیثہ و فاسدہ ذبیحہ را حرام خواہد نمود و قول الہدایۃ والثالثۃ ان یقول مفصولا عنہ صورۃ
ومعنی بان یقول قبل التسمیۃ وقبل ان یضجع الذبیحۃ او بعدہ وہذا لا باس بہ الی قولہ والشرط ہو الذکر
الخالص المجرد لان المراد بالذکر الخالص المجرد الذکر باللسان فقط کما یدل علیہ قولہ بان یقول قبل
التسمیۃ الخ فی تفسیر قولہ صورۃ ومعنی وقول العنایۃ فی شرح قول الہدایۃ ہذا والمامور بہ ہہنا الذکر علی الذبح
والمراد بالذکر المتعدی بعلی الذکر باللسان کما تقرر واحتج بہ مالک فی حرمۃ متروک التسمیۃ ناسیا فلا تحل
الذبیحۃ تحت قولہ تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ ایضا و آما بقول المفسرین فقول العالم العارف فی تفسیر
الاحمدی ان البقرۃ المنذورۃ کما ہو الرسم فی زماننا حلال طیب لانہ لم یذکر اسم غیر اللہ وقت الذبح وان کانوا
ینذرونہا لہم انتہی والحق المبین ما قالہ مولانا محمد مبین فی رسالتہ فی النذر و نذر شیخ سدو و امثال آن
حرام است و بنر و مانند آن کہ بنام شیخ سدو ذبح میکنند اگر وقت ذبح نامش گرفتہ باشند گوشت او مردار شود
و خوردنش روا نباشد قال اللہ تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ وانہ لفسق و اگر بنام خدا بسم اللہ اللہ اکبر
ذبح کردہ باشند اگرچہ در دل نیت فاسد دارند ظاہر اخوردنش حلال باشد لیکن متقی و پرہیزگار را باید کہ
نخورد و الا جاہلان گمان برند کہ این نذر حلال است پس گمراہ شوند انتہی بحروفہ لیکن کسانیکہ اقوال
آنہا مطابق افعال شان نیستند مثلاً فرقہ شیعہ را کافر مطلق بالاجماع گویند و قولہ تعالی ولا تنکحوا سورۂ بقرہ
المشرکین حتی یومنوا ولعبد مومن خیر من مشرک ولو اعجبکم الآیۃ را پس پشت انداختہ تزویج بنات و غیرہ
از شیعہ می نمایند و مسکن خود را دار الحرب قرار میدہند کہ ہجرت ازان فرض باشد و لقولہ تعالی الم تکن سورۂ نساء
ارض اللہ واسعۃ فتہاجروا فیہا الآیۃ خلاف ورزیدہ در آنجا اقامت میدارند و عرس بزرگان خود بر خود
مثل فرض دانستہ سال بسال بر مقبرہ اجتماع کردہ طعام و شیرینی در انجا بردہ تقسیم نمودہ مقابر را
وثنا لعبد میکنند افتاء بحرمت بقرہ مذکورہ بسیار تعجب و نمیفہمند کہ حربی را با فتاء مسلمین چہ کار بلکہ
بسبب فتوی مذکورہ مصداق فضلوا و اضلوا کثیرا میشوند لان الذبیحۃ للتعظیم غیر اللہ و اکرامہ حرام والذابح

مرتد وامرأته بائنة وقد اجمع الفقهاء فی الفرق بین الذبیحة لتعظیم غیر اللہ واکرامه وهو ما اهل به لغیر اللہ وبین الذبیحة للہ تعالی سبحانه انه ان قدمها لیاکل منها کان الذبح للہ والمنفعة للضیف وغیرہ ولهذا احل ذبیحة القصاب والولیمة وغیرهما کما فی البزازیة وان لم یقدمها لیاکل بل لیدفعها لغیرہ کانت الذبیحة لتعظیم غیر اللہ فیحرم ولذا حرمت الذبائح للعظام کما فی الدر المختار والبزازیة وو قتیکه فتوی داد که ذبیحه مذکوره حرام ہست پس بتحریم حلال مصداق ضالین گردید وبموجب فتوی از ذبیحه مذکوره نه تناول خورد نه غیر آن پس ذابح مرتد شد ومفتی حرمت داخل مضلین گردید ونیت را در صحت وفساد اعمال سوی العبادات الخالصة سوی الاسلام مثلا در حل وحرمت اشیاء دخلی نیست علی الخصوص در چیزیکه ماموربه فقط دران ذکر لسانی باشد کما فیما نحن فیه وقد مرجه نکاح بغیر نیت یا به نیت سفاح حرام نمیشود وزنا به نیت ولد صالح وفراغ عبادت حلال نمیشود وشراب مثلا برائے قوت نماز وغزا حلال نیست والحدیث محمول علی حذف المضاف مثلا ای ثواب الاعمال او علی التخصیص کما تقرر فی الاصول والفروع فلترجع الیهما ان شئت **جواب**۔ اعتراضات مذکوره از مولانا شاه عبد العزیز صاحب محدث دہلوی قوله ذابح غیر ناوی باشد الخ ذابح نخواہد بود الا وکیل ناوی و نائب او پس نیت موکل ومنیب در حل وحرمت تاثیر خواہد کرد کما فی الاضحیة قوله وما قصد به التقرب الی غیر اللہ الخ تخصیص ہذا الفرد لم یثبت بالکتاب الا اذا احمل قوله وما اہل لغیر اللہ به علیه فیکون ذکرہ تکرارا وکلا بالسنة الا اذا احمل قوله ملعون من ذبح لغیر اللہ علی ہذا لکن فیه انه لا یدل علی حرمة المذبوح بل حرمة الذبح کما اذا ذبح شاة مغصوبة وضمن قیمتها قوله والعام المخصص یتناول افرادہ الباقیة ولو ظنا لکن یجری فیه التخصیصات الاخر بالدلائل الظنیة مثل الاخبار الاحاد وقیاسات المجتهدین المودیة الی تحریمها فلا تفید تلاوة الآیة والتمسک بها فی معارضة قیاساتهم قوله اما عدم دخولها فیما سوی ما قصد به التقرب الی غیر اللہ الخ فظاہر ہذا مخدوش لان ما اہل به لغیر اللہ ان حمل علی ما قصد به التقرب الی غیر اللہ فعدم دخولها فیه لیس بظاہر قوله فلانه عبارة عن الذبیحة التی لم یقصد به الخ ہذا لیس بمدلول لغوی لقوله ما قصد به التقرب لغیر اللہ فلیبین وجه دلالة ہذا اللفظ علی ہذا المعنی والا فهو مردود علی قائله کیف والاضحیة یقصد بها التقرب الی اللہ ویقصد اکل لحمها ایضا فاذا اجتمع قصد التقرب وقصد الاکل فی التقرب الی اللہ ففی التقرب الی الغیر اولی قوله بل قصد به الدفع الی الغیر الخ ما ذا اراد بالغیر فلیبین حتی نتکلم علیه قوله بنیة غیر اللہ لکن لا بنیة التقرب به الی ذلک الغیر بل بنیة اکله وانتفاعه باللحم فعلم ان

منشأ اشتباه ہذا السائل انہ لا یفرق بین الذبح بمعنے اراقۃ الدم وبین المذبوح بمعنی اللحم والشحم فمتی کان اراقۃ الدم للتقرب الی غیر اللہ حرمت الذبیحۃ ومتی کان اراقۃ الدم للہ والتقرب الی الغیر بالاکل والانتفاع حلت الذبیحۃ لان الذبح عبارۃ عن الاراقۃ لا عن المذبوح ای الذی یحصل بعد الذبح من اللحم والشحم وعلے ہذا قلنا لو اشتری لحما من السوق او ذبح بقرۃ او شاۃ لاجل ان یطبخ مرقا وطعاما لیطعم الفقراء ویجعل ثوابہا لروح فلان حلت بلاشبہۃ وعلامۃ ہذہ الارادۃ ان لا یعین بقرۃ خاصۃ باسم ذلک المیت ولا یعلمہا بشیٔ بل یکون عندہ کل البقر سواسیۃ فی ذلک ان اللحم المشتری من السوق والحاصل بعد ذبح البقرۃ سواء فی وفاء النذر قولہ والفرق تحکم قد علمت وجہ الفرق فان ہناک اراقۃ الدم باسم اللہ من غیر نیۃ التقرب الی الغیر بتلک الاراقۃ بل ایصال ثواب الیہ باطعامہ للفقراء او ایصال نفع الیہ بالاکل کما فی الولائم والاعراس وفی صورۃ النزاع الاراقۃ نفسہا مما یتقرب بہ الی ذلک الغیر قولہ والکتابی اذا ذبح باسم المسیح لا یحل ولو ذبح باسم اللہ واراد بہ المسیح یحل ہذا عین مذہب القائل بالحرمۃ فانہ یقول لو قال رجل بحضرۃ الناس انی نذرت ان اذبح بقرۃ للہ واراد باللہ السید احمد کبیر علے اعتقاد الحلولیۃ یحل ذبیحتہ لانہ لا خلل فی نیتہ بل ہو اخلص النیۃ للہ لکن اخطأ فی اعتقادہ حلول اللہ فی السید احمد کبیر کالنصرانی یعتقد حلول اللہ فی المسیح حیث یقول ان اللہ ہو المسیح ابن مریم فخطأہ فی المعنون دون العنوان فعنوانہ حق ومعنونہ باطل بخلاف ما لو قال انی نذرت ان اذبح بقرۃ للسید احمد کبیر فانہ اخطأ فی العنوان والمعنون معا کما لو ذبح النصرانی باسم المسیح قولہ باین عبارت مندفع میشود قول قاصران ازین عبارت قول قاصران مندفع نمیشود زیرا کہ مراد ایشان از نیت خبیثہ آنست کہ در عنوان متقرب الیہ خطا کند نہ آنکہ در معنون خطا کند مثلا ذبیحہ معتزلی کہ اللہ تعالی را خالق افعال نمیداند و رافضی کہ علی را برابر خدا تجویز میکند حلال است زیرا کہ خطای اینہا در معنون است نہ در عنوان قولہ قول الہدایۃ والثالثۃ ان یقول مفصولا عنہ صورۃ ومعنی ہذا لا تعلق لہ بمحل النزاع فانہ فی ذکر اللسان المجرد عن نیۃ التقرب ولا خلاف فی حلہ اذا سبق لسانہ بذکر الغیر ولم یقارن الذبح کما سیجیٔ انشاء اللہ تعالی فمحل النزاع ما اذا ذکر بنیۃ التقرب الی الغیر او لم یذکر ونوی التقرب الی ذلک الغیر وقد اعترف حیث قال قولہ لان المراد بالذکر الخالص المجرد الذکر باللسان فقط فیہ خلل ظاہر لان مرادہ بالذکر الخالص المجرد وان کان الذکر باللسان لکنہ اراد بالخلوص والتجرد عدم ذکر الغیر لا خلوہ عن النیۃ واما قول العنایۃ فی شرح قول الہدایۃ فلا تعلق لہ بمحل النزاع اذ لا یشک عاقل فی ان المامور بہ عند الذبح ہو الذکر اللسانی

الخالص المجرد عن ذکر الغیر نعم محل النزاع ما اذا ذکر اسم الله باللسان واراد به التقرب الی الغیر قوله واما قول
المفسرین فقول العالم الخ هذا القول یعارضه اقوال الجم الغفیر من الفقهاء کما سیجیئ فکیف تحتج بقول هذا القائل
وحده مع مخالفته باقوال العلماء الکبار وبعد هذا فقوله حلال طیب محل اشکال اذ لا شک فی وقوع الاختلاف
فی حل هذه الذبیحة وتعارض الادلة ومتی کان کذلک کان محلا للشبهة ومن قاعدة الفقهاء انه اذا اشتبه
الحل والحرمة غلب جانب الحرمة احتیاطا وقد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الحلال بین والحرام بین
بینهما امور مشتبهات لا یعلمها کثیر من الناس فمن اتقی الشبهات فقد استبرأ لدینه وعرضه ومن وقع فی
الحرام کراع یرعی حول الحمی یوشک ان یواقعه قوله واگر بنام خدا بسم الله الله اکبر الخ درین عبارت لفظ ظاہرا
دلالت بر توقع در حل این ذبیحه میکند لهذا متقی را از خوردن آن منع نموده اند واقوال جم غفیر فقهاء که فیما
بعد منقول است نیز شک دلالت بر حرمت میکند فالاخذ بها اولی اذ لا قول للشاک قوله شیعه را کافر مطلق
بالاجماع الخ این نقل غلط است زیرا که شیعه را بالاجماع کسے کافر نمیگوید بلکه در ایشان اختلاف است علمای
ماوراء النهر از حنفیه کافر گفته اند و مصریین از حنفیه و عراقیین از ایشان کافر نگفته اند بلکه مبتدع و ضال قرار
داده اند و علماء شافعیه نیز کفر ایشان ثابت نکرده اند بلکه مبتدع و ضال گفته اند قوله تزویج بنات وغیره
مینمایند تزویج بنات وغیره آنست که این شخص ولی یا مالک امر زن باشد و او را با کسے نکاح کرده دهد و اگر این
شخص ولی آن زن نیست و نه مالک امر است بلکه آن زن از اقارب اوست مثل بنت البنت است پدرش
زنده باشد یا بنت العم یا بنت الخال که اولیاء دیگر دارد و جبر و ولایت این شخص بر آن زن و اولیای آن
زن نمیرسد پس نسبت کردن تزویج آن زن باین شخص خطا ظاهر است ولهذا قال قائل العرب بنونا بنو ابنائنا
وبناتنا بنوهن ابناء الرجال الاباعد قوله مسکن خود را الخ مراد از دار الحرب که از آن هجرت فرض باشد آن دار الحرب است
که حربیان از اظهار دین خود و صوم و صلوة جمعه و جماعات و اذان و ختان سکان آنجا را ممانعت نمایند و اگر
چنین نباشد بلکه مسلمانان آنجا اظهار دین خود بے دغدغه میکنند و جمعه و جماعات را قائم میدارند و بیان
احکام دین خود بے تکلف میکنند پس از آن دار الحرب هجرت فرض نیست و علی تقدیر الوجوب فی الفور
واجب نمیشود بلکه عند وجدان الملجاء والمفر لان النبی صلی الله علیه وسلم اقام ثلثة عشر بمکة مع ان کفار مکة
کانوا یمنعون من اظهار الدعوة ویضربون ویشتمون من آمن ویمنعون من الصلوة فی المسجد الحرام پس
حق تعالی هرگاه انصار را بعد از سیزده سال ناصر و معین آنجناب گردانید و محل و مسکن در بلده

طیبه بهم رسید هجرت فرمودند فلا طعن فی ذلک اصلا قوله عرس بزرگان خود را الخ این طعن مبنی است
بر جهل باحوال مطعون علیه زیرا که غیر از فرائض شرعیه مقرره را هیچکس فرض نمیداند آرے زیارت و تبرک
بقبور صالحین و امداد ایشان باهداء ثواب و تلاوت قرآن و دعای خیر و تقسیم طعام و شیرینی امور مستحسن و خوب است
باجماع علماء و تعیین روز عرس برای آنست که آن روز مذکر انتقال ایشان میباشد از دار العمل بدار الثواب
والا هر روز که این عمل واقع شود موجب فلاح و نجات ست و خلف را لازم است که سلف خود را باین نوع
بر و احسان نماید چنانچه در احادیث مذکورست که ولد صالح یدعو له و تلاوت قرآن و اهدای ثواب را عبادت
قرار دادن مبنی بر کمال بلادت و افراط جهل ست آرے اگر کسے سجده و طواف و دعا بنحو یا فلان افعل کذا
افعل کذا العمل آرد البته مشابهت بعبدة اوثان کرده باشد و چون چنین نیست پس چه محل طعن باشد
در در منثور سیوطی مرقوم ست واخرج ابن منذر و ابن مردویه عن انس رضی الله عنه ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم کان یاتی احدا کل عام فاذا تفوه الشعب سلم علی قبور الشهداء وقال سلام علیکم بما صبرتم
فنعم عقبی الدار واخرج ابن جریر عن محمد بن ابراهیم قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یاتی قبور الشهداء علی
راس کل حول فیقول سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار و ابوبکر و عمر و عثمان انتهی و فی التفسیر الکبیر
عن رسول الله صلی الله علیه وسلم انه کان یاتی قبور الشهداء راس کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم
فنعم عقبی الدار والخلفاء الاربعة بهذا یفعلون انتهی قوله لان الذبیحة الخ هذا بعینه مذهب القائل بالحرمة
قد رجع المعترض الی الحق واعترف به او جری علی لسانه وهو لا یشعر قوله وهو ما اهل به لغیر الله الخ هذا
ایضاً رجوع الی مذهب القائل بالحرمة وان البقرة المنذورة داخل فیما اهل لغیر الله فاحفظه قوله قد اجمع
الفقهاء الخ لابد فی دعوی الاجماع من نقل اقوال الفقهاء والا فلا یسمع قوله ان قد مها لیاکل ان کان المراد
من الاکل اکل الذابح فذبیحة القصاب بل اکثر الولائم والاعراس یخرج عنها اذ اکل الذابح منها غیر مقصود
ولا معمول فقوله فکان الذبح لله والمنفعة للضیف وغیره سهو ظاهر اذ اکل الضیف لیس اکلا للذابح
فیجب علی هذا ان یکون ذبیحة القصاب والولائم والاعراس محرمة داخلة فی هذا القسم لا فی القسم الاول
وان کان المراد اکل الغیر فیلزم ان تکون المذبوحات فی اجزیة محظورات الاحرام والنذور مقصودة لله
وکذا فی کفارة الجنایات منهیات محرمات ایضا فالدفع الی الغیر ان کان حلالا فکیف صارت هذه الذبیحة
محرمة وان کان حراما فکیف یصح جعله مدارا للحکم الشرعی اذ الحرام ساقط عن درجة الاعتبار قوله ولذا حرمت

له از دیل فتاوی اول فمن الشعب مصحح

الذبائح للعظام ہذا مما یقضی منہ العجب بوجہین احدہما ان السید احمد کبیر ہو داخل فی العظام ام لا فان
قال بدخولہ فیہم فلم ما صارت البقر المذبوحۃ من جملۃ المحرمات وقد نقل شایعا من التفسیر الاحمدی حلہا واجاب
ہو الصافی صدر الفتوی بحلہا وان لم یقل بدخولہ فیہم فما بال العظام صارت محرمۃ ذبائح منذورۃ لہم
وما بال الصغار حیث حلت الذبائح المنذورۃ لہم وبالجملۃ فی ہذا الکلام خبط ظاہر وثانیہما ان البقرۃ
المذبوحۃ لتعظیم السید احمد کبیر مثلا یدفعون لحمہا الی الدفافین والرقاصین ویطبخون بعضہا مرقا و
لحما ویاکل منہ الذابح وغیرہ فکیف صارت محرمۃ مع ان الذابح شریک فی اکل لحمہا قولہ پس وقتیکہ
فتوی داد کہ ذبیحہ الخ این کلام منقوض است بآنکہ حضرت امام اعظمؒ چون فتوی داد بحرمت سوسمار نزد شافعی
بسبب تحریم حلال مصداق ضالین گردیدہ باشد وحضرت امام شافعی چون فتوی داد بحرمت طاؤس نزد
حنفی مصداق ضالین شدہ باشد فما ہو جوابکم فہو جوابنا قولہ ونیت را الے قولہ در حل وحرمت اشیاء دخلے
نیست عجب ست ازین شخص کہ باوجود ادعاے دانش وعلم مختصرات اصول را در نظر نیاوردہ ومثال ضرب الیتیم
تادیبا وایذاء را نشنیدہ ودر کتب حنفیہ فرق را در شرب نبیذ تقویا وتلہیا ندیدہ جواب نامہ مولوی نور محمد صاحب
الحمد للہ الذی انزل علی عبدہ الکتاب منہ آیات محکمات ہن ام الکتاب واخر متشابہات مولوی صاحب
مجمع کمالات ومناقب قیم احکام شریعت مولوی نور محمد صاحب سلمہ اللہ تعالی وزادلہ حرصا علی حفظ الشرع
ونصح الدین۔ فقیر عبد العزیز بعد از ابلاغ سلام مسنون ملتمس میدارد کہ رقیمۂ کریمہ در باب استفسار از مسئلہ توحید وجودی
وتوحید شہودی وانکار اقاویل وحشت ناک میان رمضان شاہ وصول عزت شمول نمود مہربان من حقیقت الامر
انیست کہ صوفیہ علیہ از قدیم اشارات باین مسئلہ میفرمودند وچیزے کہ محتمل تاویل بود گاہے بحکایت تاویل میتوان
کرد وگاہے محمول بر سکر میتوان داشت چنانچہ آن صاحب خود از چند بزرگ نقل فرمودہ اند لیکن بعد از
مرور طبقہ سلف از صوفیہ وگزشتن پانصد سال از ہجرت نبویہ این حضرات دو فرقہ شدند جمعے کثیر اشارات را
بر حقیقت حمل نمودند وقائل شدند بآنکہ وجود واحد در مراتب وجوب وامکان وقدیم وحادث ومجرد و
جسمانی ومومن وکافر ونجس وطاہر ظاہر ست لیکن ہر مظہر حکم جدا دارد وفرق در احکام مظاہر ضرور است
مومن را حکم بنجات است وکافر را حکم بقتل واسر وعلی ہذا القیاس در جمیع صفات متضادہ چنانچہ گفتہ اند
ے ہر مرتبہ از وجود حکمے دارد ÷ گر فرق مراتب نکنی زندیقے ÷ وہمین فرقہ والبتہ است احکام ظاہر
شریعت چہ زن منکوحہ حلال است واجنبیہ حرام وپدر واجب التعظیم ست وکافر معاند واجب التحقیر وہر کہ

فرق در احکام نکنند و محض وحدة وجود را ملاحظه نماید خلاف شرع است والحاد و زندقه است و همچنین وجود را
که عین ذات حق است نزد ایشان باوصف ظهور در مظاهر مختلفه در مرتبهٔ احدیت صرف پاک و منزه از
نقائص و متصف بکمالات بدانند و نیز بدانند که نقصان مراتب کثرت با و عائد نمیشود چنانچه شعاع آفتاب
باوجودیکه بر نجاسات می افتد نجس نمیشود و حقیقت کلیه انسان مثلا باوجودیکه در مسلمان و کافر و صالح
و فاسق و عالم و جاهل ظهور کرده و خود نقصان نمی پذیرد و همین مذهب را اکثر حضرات صوفیه و علمای
نامدار اختیار کرده اند و درین باب رسائل و کتب نوشته اند عمدهٔ اینها از قادریه شیخ اکبر محی الدین بن
العربی و شیخ صدر الدین قونوی و شیخ عبد الکریم جیلی و شیخ عبد الرزاق جهنجانوی و شیخ امان پانی پتی
و از کبرویه مولانا جلال الدین رومی و شمس الدین تبریزی و از سهروردیه شیخ فرید الدین عطار و از
چشتیه سید محمد گیسو دراز و سید جعفر مکی و از نقشبندیه حضرت خواجه عبید اللہ احرار و ملا نور الدین جامی و
ملا عبد الغفور لاری و حضرت خواجه باقی باللہ کابلی و علی هذا القیاس شیخ عبد الرزاق کاشی و شمس الدین
فناری و قیصری و سعید الدین فرغانی و غیره ایشان گذشته اند و تصانیف اینهمه بزرگان موجود و مشهور است
چنانچه بملاحظه آن صاحب بر آمده باشد و جماعهٔ دیگر آنهمه اشارات را بر تاویل حکایت یا سکر حمل نموده
انکار وحدة وجود کرده اند و گفته اند که وحدة وجود در بعضے اوقات بنظر سالک می آید نے آنکه در حقیقت
باشد چنانچه در روشنی آفتاب همه ستارها بے نور میشوند و بنظر نمی آیند حالانکه در نفس الامر موجود و نور هم دارند
لیکن در وقت نهار بسبب غلبهٔ نور آفتاب نور آنها مضمحل میگردد همچنین است حال چراغ پیش مشعل
پس کسانیکه بتوحید صرف راه پیموده اند توحید ایشان محض در شهود و در نظر است نے آنکه در وجود باشد
و همچنین است مذهب شیخ علاء الدوله سمنانی و جماعه دیگر از قدما و مذهب امام ربانی و اتباع ایشان و این
حضرات همه در اثبات این عقیده رسائل و مصنفات بسیار پرداخته چنانچه معلوم خاطر شریف خواهد بود پس
مامردم را که بعد ازین اختلاف پیدا شده ایم جزم باحدی الطرفین نمیتوان شد پس سبیل مامردم اینست که چنانچه
در مذاهب اربعه حق را دائر می انگاریم و میگوئیم مثلا مذهب حنفی صواب یحتمل الخطا است و مذهب غیر ایشان
مثل شافعی و مالکی خطاء یحتمل الصواب است همچنین درین دو مذهب توحید وجودی و توحید شهودی
نظر بیک دلیل یکطرف راجح شده طرف دیگر را باهم ضلال و گمراهی نباید انگاشت که تضلیل و تکفیر
جمع کثیر از علماء و مشائخ کبار لازم می آید آرے اگر بتقلید یک طرف غلو پیدا کرده و فرق مراتب را از نظر

انداخته پای از جادهٔ اعتدال بیرون نهاده عابد را معبود و حادث را قدیم و ملوث را منزه و حرام را حلال و نجس را طاهر انگارد البته از ملحدان و زندیقان میگردد حاصل الکلام آنکه اختلافیکه درمیان سنّی و رافضی یا سنّی و خارجی است مثل آن نیست که موجب تضلیل و تکفیر احد الجانبین باشد بلکه مانند اختلاف مذاهب اربعه است آری هرکه از قائلان توحید وجودی پای از جادهٔ اعتدال بیرون نهد نوبت بالحاد و زندقه رساند البته ضال و گمراه گردد و همچنین قائلان هرکه از توحید شهودی پای از جادهٔ اعتدال بیرون نهاده تکفیر و تضلیل جمعے کثیر از علماء صوفیه نماید البته مطعون و ملام شوند اینست حال محصل درینباب اما حال میان رمضان صاحب بلاحظه باید فرمود اگر قید شرع دارند و مردم را بنماز و روزه و تلاوت قرآن و ذکر و خوف و رجا و تقوی و صلاح دعوت میکنند پس از الحاد و زندقه بسیار دور اند و اگر معاذ الله قید احکام شریعت نمی نمایند و مردم را باباحت و زندقه دعوت میکنند پس البته قابل تضلیل و تکفیر اند و در کتب فقه نوشته اند که درمسئله اگرچند وجوهات باشند که موجب کفر اند و یک وجه عدم کفر پس بر مفتی لازم است که میلان بر عدم کفر بکند مگر درصورتیکه قائل خود تصریح وجه کفر کرده باشد در فتاوی عالمگیری مرقوم است اذا کان فی المسئلة وجوه توجب الکفر ووجه واحد یمنعه فعلی المفتی ان یمیل الی ذلک الوجه الا اذا صرح بارادة توجب الکفر فلا ینفعه التاویل حینئذ ثم ان کان نیة القائل الوجه الذی یمنع التکفیر فهو مسلم وان کان نیته الوجه الذی یوجب التکفیر لا ینفعه فتوی المفتی انتهی **جواب نامه حافظ مصری صاحب** ۔ حافظ صاحب مهربان عالی مراتب مجمع حسنات و مناقب حافظ مصری صاحب سلمه الله تعالی ۔ از فقیر عبد العزیز بعد از ابلاغ سلام مسنون الاسلام مکشوف خاطر عاطر باد عنایت نامه سامی درمقدمه مناقشه میان محمد رمضان صاحب و مولوی نور محمد صاحب بابت توحید وجودی و انکار آن وصول عزت شمول نمود مهربان من قائلین توحید وجودی اکثرے از اولیاء الله کبار خواص اهل سنت و جماعت اند گذشته اند در هر طریقه چنانچه خطے که برائے مولوی نور محمد صاحب سابق ازین مرقوم شده مشتمل بر اسماء بعضے از انها است پس کسیکه قائل بتوحید وجودی باشد او را کافر گفتن و از نماز پس پشت او احتراز کردن و مناکحت با او ننمودن و ذبیحه او نخوردن هرگز روا نیست بلکه آنها را مسلمان و اهل سنت باید دانست و معامله مسلمانان اهل سنت از ابتداء السلام و جواب عطسه و عیادة مریض و شهود جنازه و دعای مغفرت و رحمت نمودن باید نمود آرے این اعتقاد یعنے اعتقاد توحید وجودی داخل در ضروریات عقائد اسلام نیست اگر کسے اعتقاد آن نکند و انرا انداند در اسلام او نقصانے نیست اما باید که

اولیاء اللہ را کہ قائل توحید وجودی گزشتہ بہ تحقیر و اہانت و تکفیر و تضلیل پیش نباید آمد و اولے در حق عوام الناس آنست کہ ازین مسئلہ نفیاً و اثباتاً سکوت ورزند و مشغول بہ بحث و تکرار این مسئلہ نشوند کہ عقل ہر کس بفہم آن نمیرسد و موجب فساد عقیدہ میگردد و ابیات کتاب بلبل باغ نبی نیز مشتمل بر ہمان الفاظ است کہ مانند آن الفاظ در مثنوی مولانا جلال الدین رومی و شیخ فرید الدین عطار و فخر الدین عراقی و دیگر بزرگان و مانندان فرمودہ اند اما این قسم الفاظ را نقل در مجلس عوام نباید نمود کہ بسبب کم فہمی در فتنہ نیفتند و لفظ حقیقۃ الحقائق نیز در اصطلاحات قدمائے صوفیہ واقع است کہ در شرع نیامدہ و ہر فرقہ را از فرقہ ہای اہل سنت بعضے الفاظ مصطلح شدہ کہ در شرع اطلاق آن وارد نشدہ مثل واجب الوجود در عرف متکلمین اہل سنت و ہمچنین لفظ وجود مطلق در عرف صوفیہ اہل سنت مثل قیصری و فرغانی و مولانا جامی بسیار وارد است و در شرع وارد نشدہ پس اطلاق این الفاظ ہر چند بدعت است اما بدعت سیئہ نخواہد بود چہ اینقدر علمای با دیانت و تقوی استعمال آن نمودہ اند و شاہ محمد رمضان صاحب کہ مردم را بنماز و روزہ مشغول میسازند و از قتل بنات و تحریم نکاح اقارب و بنی الاعمام و ذبح لغیر اللہ و رسوم کفر منع می نمایند ہمہ خیر و صلاح است دران مانع نباید شد بلکہ در ترویج و تشہیر این احکام کوشش باید فرمود کہ احیای سنت و ازالہ بدعت ثواب بسیار دارد و مولوی نور محمد صاحب بحضور جمع کثیر از مسلمین کہ فقیر از جملہ آنہا بود از طعن و تشنیع قائلین وحدت وجود انکار محض نمودہ اند و فرمودہ اند کہ اگر احیاناً از راہ سہو و نسیان چیزے از ہمین قبیل از زبان بر آوردہ باشد از ان توبہ نصوح نمودہ و بیشتر انکار من بر تشنیع و ترویج این عقیدہ بر السنہ عوام است کہ حقیقت این مسئلہ را دریافت نمی نمایند پس درینصورت لازم است کہ در ان نواح منادی و اشتہار باید فرمود کہ بابت این مسئلہ انکار او اقرار اصلاً کسے گفتگوئے نکند و این مسئلہ را بر زبان نیارد و الا قابل تعزیر و تنبیہ باشد و باہم مسلمین شیر و شکر و متحد المشرب زندگی نمایند و بکارہای دین کہ ضروری است از عقائد و اعمال مشغول و مصروف گردند والسلام

سوال چہ میگویند محققان اہل کتاب و سنت و اجماع امت در مسئلہ فضیلت اولاد شیخین و اولاد اعمام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہر چند ثابت است تفضیل شیخین نزد ما اما سوال در فضل اولاد ست و ہر چند ظاہر است ان اکرمکم عند اللہ اتقکم اما سخن در فضل نسب است بعضے کہ اولاد شیخین را برابر اولاد اعمام وی صلی اللہ علیہ وسلم فضل میدہند از اصول ثلثہ کدام دلیل برین مدعا آرند حالانکہ باجماع در لفظ ذوی القربی اولاد اعمام داخل است

ودر احادیث صحیحه وارد است در حق عباس رض بن عبد المطلب رضی الله عنه العباس منی وانا منه ونیز وارد است
در حق وی واولاد وی هذا عمی وصنوابی وهولاء اهل بیتی استرهم من الناس کستری ایاهم بملائتی هذه و
سوای آن احادیث صحیحه کثیره ناطق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولاد عباس بن عبد المطلب را
بلفظ اهل بیت تعبیر فرموده وچه میگفتند قرن اول وثانی از صحابه وتابعین در عبد الله وفضل بن عباس
ومحمد وعبد الرحمن فرزندان حضرت ابوبکر رضی الله عنه در هر قرن در بلاد اسلامیه عجم سوای هندوستان
اولاد عباس بلفظ سادات تعبیر شده آمده اند وچه میگویند مدعیان این حدیث در مسئله زکوٰة وخمس که باجماع
جمیع امت درین اصل اجماعی شرعی اولاد آنحضرت صلی الله علیه وسلم واولاد اعمام آنحضرت متحد الحکم اند
اتحاد قطعی ابدی ومسئله فضیلت خلفای راشدین وقطعیت وغیر قطعیت واجماعیت وغیر اجماعیت
ومعنی آن فضیلت واقوال صحابه وتابعین وعلمای مجتهدین دران باب باستیعاب در کتب عقائد مذکور
است آن فضیلت مذکوره اصلا باین مدعا مساس ندارد ودلیل آن مطلب نمیتواند شد مسائل حق ما
هو الواقع اصلا واجماعا ونقادا بالقطع من الاصول الثلاثة من غیر رعایة احد الجانبین بینوا توجروا۔
جواب تفضیل دو قسم ست تفضیل انواع واصناف بریکدیگر وتفضیل اشخاص بریکدیگر قسم اول فیما بین
اولاد شیخین واولاد عم بزرگوار جاری نمیتواند شد وتفضیل اشخاص فیما بین آنها قطعی الانتفاء است
بلکه تفضیل اشخاص غیر از چند کس مخصوص ثابت نشده حالا بحث از قسم اول باید نمود تفضیل باعتبار ثواب
درجات آخرت موافق نصوص قطعیه دائر بر نسب نیست بلکه تابع بر تقوی وتورع است بموجب آیه ان اکرمکم
عند الله اتقاکم وبموجب احادیث مشهوره مثل الناس کلهم بنو آدم وآدم من تراب لا فضل لاحد علی
احد الا بالدین والتقوی وتفضیل بدین وتقوی ممکن است که اولاد ارذال را بر اولاد اشراف متحقق شود ولنعم
ما قیل ؎ حسن ز بصره بلال از حبش صهیب از روم ۞ ز خاک مکه ابوجهل این چه بو العجبی ست ۞ وتفضیلی
که در شرع مقرر ست همین تفضیل است وانجا دو نوع تفضیل دیگر اند که در بعض احکام شرعیه اعتبار آنها واقع
شده یکے کفاءت نکاح ودرینمعنی تمام قریش برابر اند چنانچه در کتب فقهیه مرقوم ومشهور است که قریش کلهم اکفاء
بعضها لبعض وغیر قریش کفو قریش نیستند دوم اعتبار شرف قرب انتساب بجناب رسالتمآب صلی الله
علیه وسلم ودرینمعنی بنی هاشم را بر غیر آنها ثابت است وبهمین جهت سهم ذوی القربی از خمس بر ایشان
صرف نمودن مقرر شده وزکوٰة بر ایشان حرام گشته اما بنو عبد المطلب را بر غیر ایشان شرافت دیگر است

سورۂ حجرات

که در حدیث وارد شده مامن احد له ید علی احد من ولد عبد المطلب الا انا کافی بها یوم القیمة در شفاعت ایشان را تقدم است بر دیگران بموجب حدیث اول من شفع له من امتی اهل بیتی ثم الاقرب فالاقرب من قریش و ظاهر است که در قرب نسب برابر اولاد عبد المطلب هیچکس نمیتواند شد اگر کسے که تفضیل سید بر اولاد شیخین را بر اولاد عین بکر مین اگر این معنی مراد دارد پس صریح البطلان است و اگر معنی دیگر دارد پس بیان کند تا محل نزاع متعین گردد و دعاے خاص در حق اولاد حضرت عباس رض نیز وارد شده چنانچه در سوال مستفتی مذکور ست ظاهر امتنازع فیه تفضیل شیخین بموجب قول به تفضیل اولاد ایشان شده است و بایں معنی صریح البطلان است زیرا که اولاد افضل لازم نیست که افضل باشد الا در صورت تفضیل باعتبار قرب نسب و آن درینجا از سر مفقود است مسئله در مقدمهٔ سرود و غنا ولو مع الدف روایات حنفیه مختلف آمده اما ارجح و اقوی من حیث الدلائل و مطابقة الاحادیث الکثیرة المشهورة فی الکتب المعتبرة همین است که سرود و غناء مجرد از مزامیر مباح است و دف از جمله مزامیر مستثنے است زیرا که سماع آن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بطرق صحیحه ثابت شده پس عالم محقق را باید که برهمین روایات فتوی دهد و اولیاء الله خصوصا کبار چشتیه اسماع همین غنا فرموده اند که بحضور مزامیر و آلات نبود قال الشیخ الامام ابن الهمام قید حرمة التغنی بما اذا کان فی اللفظ ما لا یحل کصفة المذکر والمرأة المغنیة الحسنة و وصف الخمر المهیج الیها والدیرانیات والحانیات وهجاء مسلم او ذمی لا اذا اراد انشاد شعر للاستشهاد او لیتعلم فصاحته و بلاغته نعم اذا قیل ذلک علی الملاهی منع وان کان فی موعظ و حکم لآلات تحنیها لا لذلک التغنی انتهی وقال فی العینی شرح کنز الدقائق واختلفوا فی التغنی المجرد قال بعضهم انه حرام مطلقا و منهم من قال لا باس بان یتغنی لیستفید به القوافی والفصاحة و منهم من قال بجواز التغنی لدفع الوحشة اذا کان وحده ولا یکون علی سبیل اللهو والیه مال السرخسی انتهی و فی البدائع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور مهیجاله مباح اذا کان ذلک السرور مباحا کالغناء فی ایام العید و فی العرس و فی وقت قدوم الغائب و وقت الولیمة والعقیقة و عند ولادة الولد و عند ختانه و عند حفظ القرآن انتهی

سوال معنی آیه وما اهل به لغیر الله چیست و مصداق این آیه کیست **جواب** قوله تعالی ما اهل به لغیر الله یعنی و دیگر آن جانور که آواز بر آورده شد و شهرت داده شد در حق آن جانور که لغیر الله یعنی برای غیر خداست خواه آن غیر بت باشد یا روح خبیث که بطریق بھوگ بنام او بدهند و خواه جنے مسلط بر خانه یا سرا که بدون دادن جانور از ایذاے سکنهٔ آنجا دست بردار نشود یا توپ را روانه کردن ندهد خواه پیرے یا پیغمبرے را باین وضع

جانورے زندہ مقرر کردہ وبہند اینہمہ حرام است و در حدیث صحیح وارد شدہ کہ ملعون من ذبح لغیر اللہ یعنی ہر کہ بذبح جانور تقرب بغیر خدا نماید ملعون است خواہ در وقت ذبح نام خدا بگیرد یا نہ زیرا کہ چون شہرت داد کہ این جانور برای فلان است ذکر نام خدا وقت ذبح فائدہ نکرد چہ آن جانور منسوب بآن غیر گشت و خبثے در وے پیدا شد کہ زیادہ از خبث مردار است زیرا کہ مردار بے ذکر نام خدا جان دادہ است و جان این جانور را از آن غیر خدا قرار دادہ کشتہ اند و آن عین شرک ست و ہر گاہ این خبث در وے سرایت کرد دیگر بذکر نام خدا اصلاح نمیشود مانند سگ و خوک کہ اگر بنام خدا مذبوح شوند حلال نمیگردند و کنہ این مسئلہ آنست کہ جان را برای غیر جان آفرین نثار کردن درست نیست و ماکولات و مشروبات و دیگر اموال را نیز اگر چہ از راہ تقرب لغیر اللہ دادن حرام و شرک است اما ثواب آن چیزہا را کہ عائد بر دہندہ میشود از آن غیر ساختن جائز است زیرا کہ ایشان را میرسد کہ ثواب عمل خود را بغیر بخشند چنانچہ میرسد کہ مال خود را بغیر خود بدہد و جان جانور مملوک آدمی نیست تا او را بکسے تواند بخشید و نیز دادن مال ازین جہت مستوجب ثواب است کہ آدمیان بوے منتفع میشوند و چون مردہ ہا بعد از مفارقت ازین جہان قابل انتفاع بعین مال نماندہ اند طریق نفع رسانیدن آنہا در شرع چنین قرار یافت کہ ثواب اموال را کہ بمستحقان برسانند بآنہا عائد سازند و جان جانور اصلا قابل انتفاع نیست در زندگی پس از مردگی نیز قابل انتفاع نباشد آرے اضحیہ از طرف مردہ کردن در حدیث صحیح آمدہ است لیکن معنیش ہمین است کہ دادن جان برای خدا و ثوابے کہ وارد بآن مردہ بخشیدہ شود نہ آنکہ ذبح برای مردہ کردہ آید و بعضے جہال مسلمین درین مقام کج فہمی میکنند و میگویند کہ گوشت را پختہ بنام مردہ ہا دادن بلاشبہہ جائز است و ما نیز از ذبح کردن جانور بنام آن مردہ ہمین قدر قصد میدا ئیم برای فہمانیدن ایشان یک نکتہ کافی است کہ بایشان باید گفت کہ شما ہر گاہ ذبح کردن جانور بنام خدا غیر خدا نذر میکنید اگر عوض آن جانور گوشت ہمان مقدار خریدہ و پختہ بفقرا خورانید در ذہن شما آن نذر ادا میشود یا نہ اگر میشود راست میگوئید کہ مقصود شما از ذبح غیر از گوشت خورانیدن برای ثواب آن مردہ نبود و الا تقرب بذبح نذر او کردہ آید و شرک صریح لازم مے آید و در لفظ این آیت کہ در چہار جا از قرآن مجید وارد شدہ تامل باید کرد کہ ما اہل بہ لغیر اللہ فرمودہ اند نہ ما ذبح باسم غیر اللہ پس ذبح کردن بنام خدا ہمراہ شہرت دادن و آواز بر آوردن بآنکہ فلانے گاؤ فلانے و بز فلانے میکند ہیچ فائدہ نمیکند و گوشت آن جانور حلال نمیگردد و اہل را بر ذبح حمل کردن خلاف لغت

وعرف است هرگز اهلال در لغت عرب وعرف آن دیار وآن وقت بمعنی ذبح نیامده در هیچ شعر وهیچ عبارت بلکه اهلال در لغت عرب بمعنی بلند کردن آواز وشهرت دادن است چنانچه اهلال هلال استهلال طفل نو تولد واهلال بمعنی تلبیهٔ حج وغیر ذلک مستعمل است واگر کسے بگوید که اهللت الله هرگز معنی ذبحت الله فهمیده نخواهد شد ونیز اگر اهل را بر ذبح حمل کرده شود پس ذبح لغیر الله مراد خواهد شد فذبح باسم غیر الله از کجا فهمیده شود تا مدعاے این مردم حاصل شود پس درین عبارت اهلال را بمعنی ذبح گرفتن باز لغیر الله را بجای باسم غیر الله ساختن قریب بتحریف کلام الٰهی میرسد در تفسیر نیشاپوری میگوید اجمع العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة وقصد بذبحها التقرب الی غیر الله صار مرتدا وذبیحته ذبیحة مرتد انتهی وکافران در جاهلیت در وقت برآمدن از خانه ودر راه بنام بتان آواز میکردند وچون بمکه معظمه میرسیدند طواف خانه کعبه مینمودند این طواف ایشان بخانه خدا هرگز از ایشان مقبول نبوده لهذا حکم شد فلا تقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا پس درینجا نیز چون آواز برآوردند وشهرت دادند که این جانور از فلانے است وبنام اوست وبراے او میکنیم ودر وقت ذبح بنام خدا ذبح کنانیدند اصلا موجب ترتیب حلیت نگشت وسرش آنست که نزد عوام طریق ذبح جانور بهر گونه که مقرر است متعین است براے رسانیدن جان جانور براے هرکه منظور باشد چنانچه فاتحه وقل ودرود خواندن طریق متعین است براے رسانیدن ماکولات ومشروبات بارواح خواه بقصد رسانیدن ثواب بآن ارواح نمایند یا بقصد تقرب ودفع شر وچاپلوسی وتملق آرے ذکر نام خدا بران جانور وقتے فائده میدهد که قصد تقرب بغیر خدا را از دل دور کرده وخلاف آن شهرت وآواز دیگر دهد که ما ازین کار برگشتیم آمدیم بر نکته درین سوره لفظ به را بر لفظ لغیر الله مقدم آورده اند ودر سوره مائده وانعام ونحل موخر وجهش آنست که اصل همین است که بای الصاق متصل فعل مقدم بر متعلقات دیگر آرند زیرا که با درین مقام براے تعدیه فعل مانند همزه وتضعیف پس حتی الامکان ملاصق فعل باشد واین موضع اول قرآن است درین موضع بر همان اصل خود استعمال فرموده اند ودر سورهاے دیگر آنچه محل انکار ومدار سرزنش است یعنی ذبح بقصد غیر الله مقدم آمده ولهذا در باقی سورة ها جمله فلا اثم علیه را نیز موقوف داشته اند زیرا که در اول قرآن مسموع شده آمده است واین هر چهار چیز که مذکور شد یعنی مردار وخون وگوشت خوک وجانورے که براے غیر خدا مقرر کرده ذبح نمایند از ان جنس است که بر جمیع فرقه ها در جمیع حالات حرام است واز ان قبیل نیست که بر فرقه حرام باشد وبراے دیگران حلال مانند مال زکوة وصدقات یا در حالتے حرام است ودر حالتے دیگر حلال مانند دواے گرم سمی مضر که

سورۂ توبہ

بر محرور مزاجان حرام است وچون مزاج آنها برودت پیدا کنند حلال مے شود آرے بوقت ناچارگی خوردن این چیزہا باوجود حرمت معاف میگردد کما قال اللہ تعالی فمن اضطر الخ -

فائدہ - ابتدا بہ تسمیہ سبب برکت است در ہر کار بروایت جابر و نوزدہ حرف او سبب نجات است از نوزدہ زبانیہ بقول عبداللہ بن مسعود و تعلیم تسمیہ سبب کتابت براءۃ از نار است معلم را و صبی را و والدین او را بروایت ابن عباس مرفوعا و برائے دفع بلا چون در ورطہ واقع شود بگوید بسم اللہ الرحمن الرحیم و لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم از ورطہ خلاص یابد بروایت حضرت علی مرفوعا وحدیث کل امر ذی بال لا یبدأ فیہ ببسم اللہ الرحمن الرحیم فہو اقطع بروایت صحیح از ابوہریرہ مرفوعا آمدہ و از عطا آمدہ کہ ہنگام بانگ کردن خران در شب بسم اللہ الرحمن الرحیم اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم بگویند و نیز بسم اللہ مہر است بر اطعمہ والبسہ و دیگر اشیاء نفیسہ تا جنیان او را استعمال نکنند و خوانندہ او را چہار ہزار نیکی و چہار ہزار مرتبہ حاصل شود و چہار ہزار گناہ دور میشود بروایت دیلمی است و بیہقی در شعب الایمان از حضرت علی کرم اللہ وجہہ آوردہ کہ تنوق رجل فی بسم اللہ الرحمن الرحیم فغفر لہ و بروایت ابن عباس رض مرفوعا آمدہ کہ بائے بسم اللہ را مد باید کرد تا کہ بشوشہ ہائے شین در نوشتن مشتبہ نشود (ای استعلی البسملۃ کما فی اکثر حالاتہ ۱۲) و دیلمی آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاویہ را کہ کاتب آنجناب بودند فرمودند کہ یا معاویہ الق الدواۃ و حرف القلم وانصب الباء و فرق السین ولا تعور المیم و حسن اللہ ومد الرحمن وجود الرحیم والبوداؤد در کتابے آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گذشتند بر پارہ کاغذ کہ در زمین افتادہ بود نوجوان را کہ ہمراہ بود فرمودند لعن من فعل ہذا بسم اللہ را نہ نہید مگر در مقام مناسب یعنی مقام با احترام و خطیب از انس آوردہ مرفوعا کہ ہر کہ کاغذے را از زمین بردارد کہ در و بسم اللہ باشد نوشتہ میشود نزد خدا از صدیقین و والدین او را تخفیف کردہ میشود اگرچہ کافر باشند

خواص الحمد للہ - الحمد للہ راس الشکر و در قصہ رد ناقہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شکر را ہمین کلمہ ادا فرمودند کما رواہ الطبرانی عن النواس بن سمعان و از خواص این کلمہ آنست کہ قائم مقام دعا است چنانچہ در ترمذی وغیرہ از جابر بن عبداللہ واقع است کہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل الذکر لا الہ الا اللہ و افضل الدعاء الحمد للہ و نیز از خواص این کلمہ آنست کہ پر میکند میزان را و نیز در حدیث وارد است کہ التوحید ثمن الجنۃ والحمد ثمن کل نعمۃ و نیز وارد شدہ کہ کل امر ذی بال لا یبدأ فیہ بحمد اللہ فہو اقطع و نیز از حضرت علی رض منقول است کہ ہر کہ نزدیک عطسہ بگوید الحمد للہ رب العالمین علی کل حال ما کان

اورا درد دندان ودرد گوش نشود ونیز مرفوعا آمده از واثلة بن الاسقع که ہرکہ مبادرت کند وقت
عطسه به الحمد للہ موجب شفا از داء ہا مراض بطن است درحق او ودر فرستادن شکر آنحضرت
علیہ الصلوۃ والسلام نذر کردہ بودند کہ لاشکرن اللہ حق شکرہ وبہمین کلمہ اکتفا فرمودند۔

رسالہ معاد جسمانی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سبحان اللہ الذی خلق الانسان من طین وجعل نسلہ من سلالۃ من ماء مہین ثم سواہ ونفخ فیہ من روحہ فاذا ہو خصیم مبین ولذلک خلقہم وتمت کلمۃ ربک لاملان جہنم من الجنۃ والناس اجمعین۔ نحمدہ علی السراء والضراء ونشکرہ فی الشدۃ والرخاء۔ ونصلی علی نبینا سید الانبیاء وآلہ الاولیاء واصحابہ الاتقیاء۔

امابعد فقد کثر التشاجر فی المعاد الروحانی والجسمانی وزعم کل ماخالج نفسہ۔ واتخذوا ماثبت بالنص الصادق وراءہم ظہریا بل ظنوہ بمساعدۃ عقولہم المشوبۃ بالوہم امرا فریا وحسبوہ محجوبا عن العقول وشیئا عنہا خفیا ولعمری انہ عندی من الامور الظاہرۃ ثابت بالدلائل العقلیۃ الباہرۃ ولست اعنی بالعقلیۃ قواعد وضعہا قوم علی حسب عقولہم کیف ورب دقیقۃ لم تظہر علی فحولہم بل ارید بہا ماکان مطابقا لنفس الامر باعتبار العقل وبالجملۃ فبسط الکلام موقوف علی تمہید اصول بسطہا سیدی الوالد فی کتبہ فمن شاء تفصیل تلک الاصول فلیرجع الی تصانیفہ المملوۃ نورا وصدقا اصل حقیقۃ النفس الانسانیۃ عندنا انہا برزۃ للنفس الکلیۃ مدبرۃ للنسمۃ والنسمۃ حالۃ فی البدن مدبرۃ لہ حاملۃ للقوی اصل الفصل القریب للانسان ہو الفیض المعتمد علی الصورۃ الحیوانیۃ الذی من شانہ اتساع القوی الثلث القلب والعقل والنفس وتحصل الانسان انما ہو بالنفس الحاملۃ لہذہ القوی والبواقی کالشرائط لوجودہ الابتدائی اصل الاصل الذی بہ زید زید وعمر وعمرو عند التحقیق لیس ہی المشخصات بل نحو البرزۃ الذی بہ صارت ہذہ البرزۃ نفس زید وتلک نفس عمرو ومن ہہنا یتضح ان الحرکۃ فی الکم موضوعہا شخص الانسان المتقوم من نفس حقیقۃ واحدۃ مع مادۃ ما مبہمۃ وانما المادۃ شرط لتقومہا وتحصلہا وظہور احکامہا النحو البرزۃ باقیۃ والامثال متجددۃ فتامل جدا فانہ دقیق وبالتامل حقیق اصل معنی الموت انفکاک النسمۃ عن البدن لا انفکاک النفس عن النسمۃ فاحفظ اصل لما کان من خاصیۃ ہذہ البرزۃ ان تحل فی النسمۃ لایمکن ان تصیر مجردۃ محضۃ ولکن تتقوم بالنسمۃ فقط وتکون کالانسان الذی قطعت یداہ ورجلاہ دون الاعضاء

الرئيسة التى ہى معنى صورة الانسان اصل كم من شئ تقتضيه الحكمة الآلهية فى العالم كاستحالة الخلاء
فان الانسان اذا مص القارورة فالهواء يخرج منه حتى اذا لم يبق للتخلخل مساغ ويكون التخلخل الزائد عليه
غير مناسب لحقيقة الهواء فحينئذ يحصل انفقاء القارورة وكذا الكلام فى النفخ فى القارورة حتى اذا
لم يبق للتكاثف حد فى حكم الطبيعة الهوائية فحينئذ انفقأت القارورة وليتفطن من ہناك ان الامراض
وان حلت النسمة فانها لا تصل الى البنية حالة لا يمكن للنفس ان تتعلق بها فاذا تحللت بحيث لم يمكن تولد
النسمة مات الانسان ولا يصل التحلل الى حد يمنع تعلق النفس بها آن قلت الحيوان الارضى لا تتعلق
النسمة ببدنه حتى يكون له غشاء فهل ہناك اغشية قلت لا ادرى اكثر من ان كل ما يجب فى الطبيعة
الكلية ان يكون فى حفظ ہذه البنية فانه لا بد ان يكون من حكم الطبيعة لكثير من النظائر اصل تكون
النسمة بعد الموت حاملة للقوى وہذا كما قال الشيخان ابو على وابو نصر ان النفس تتعلق بجسم ہوائى
حتى يصح بها التخيل والتوہم فكذلك نقول تبقى قوة الحس المشترك فى النفس ويحصل لها العلوم السمعية
والبصرية بمنزلة الحدس فى النتيجة وبمنزلة الاوہام الحادثة من مشاہدة القرائن اصل ما دامت النفس
فى عالم البرزخ فانها تعذب وتنعم بوجوه بادراك عقلى ووہمى فقط وبانتشاء صور واشكال تحدث بها
بتخييل اشباح المعانى كما يحدث فى المنام وبالہام ملائكة ثم جمعت عزيمتها على انعامها او ايلامها
تتولد من عزيمتها ومن تخيل النفس تلك الاشباح حقيقة عجيبة تسمى بفتح روضة من رياض الجنة
او حفرة من حفرات النيران اصل اذا اراد الله تعالى بعد اماتة اہل العالم وحدوث القيامة ان يحشر
الناس لاسباب خفية لا تكاد تضبط سيما فى ہذا المختصر فانه يفيض على الارواح فيضا جمليا من
قبيل مثال نوع الانسان وحدوث ہيئة فى العالم تفيض قوة فى الارواح وكمالها فحينئذ يعود الى
الارواح صحتها وتذہب السيئات عنها فيقتضى تمام اجسامها فحينئذ تخرج اجسامها بمنزلة شجرة قطعت
حتى لم يبق منها الا الدوحة ثم جاء مطر وہواء مناسب فنبتت من الدوحة الاغصان والازہار والاوراق
على الوجه الطبيعى فان كان ہناك بدن ارضى له نوع مناسبة بالنفس الناطقة والنسمة الہوائية
يكون ہو مطيها ومتعلقها والا انشأ لها بارئها بدنا مناسبا لها اصل اذا احشروا قوى فى ہذه الاجسام
حكم المثال وشبه المثل الانسانية ويغلب حكم النوع فينشأ المحاسبات والمناقشات اصل السير
فى انواع التعذيبات والتنعيمات اقتضاء النفس كمالها من كل جهة من القوى الجسمانية والروحانية

فیتبع کل قوۃ ما تلتذ بہ فیفضے الیہ بکل ما یلتذ بہ کل قوۃ واللہ اعلم **مسئلہ** تفضیل در ریاض النضرۃ
در احوال علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ در فصل سابع کہ در افضلیت است میگوید وقد اجمع اہل السنۃ
من السلف والخلف من اہل الفقہ والاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان وہذا مما لم یختلف فیہ وانما
اختلفوا فی علی وعثمان واختلف بعض السلف فی علی وابی بکر ذکرہ ابو عمرو بن عبد البر فی کتاب الصحابۃ
قال ابو القاسم عبد الرحمن بن الخباب السعدی فی کتابہ المسمی بالحجۃ لسلف ہذہ الامۃ فی تسمیتہم
الصدیق بخلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہم فی ذلک ابو عمر وغلط غلطا ظاہرا فمن تاملہ یعنی
الخلاف فی تفضیل علی علے ابی بکر رض وذلک انہ ذکر ابن ابی فی کتابہ تعریضا لا تصریحا انہ کان من جملۃ من
یعتقد ذلک ابو سعید وابو سعید ممن روی عن علی ان ابا بکر خیر الامۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فکیف یعتقد فی علے انہ خیر من ابی بکر وقد روی عن علی ذلک واذا تقرر ان اہل السنۃ
اجمعوا علے ذلک علم ان ابن عمر لم یرد بالحادیثہ المتقدم ذکرہا فی باب الثلاثۃ نفی افضلیۃ علی
بعد عثمان ویدل علی ذلک انہ قد جاء فی بعض طرق حدیثہ فقال رجل لابن عمر یا ابا عبد الرحمن
فعلی قال ابن عمر علے من اہل البیت لا یقاس بہم علی مع رسول اللہ فی درجۃ ان اللہ عز وجل یقول والذین
امنوا واتبعتہم ذریتہم بایمان الحقنا بہم ذریتہم فاطمۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی درجتہ وعلی
مع فاطمۃ علیہما السلام اخرجہ علی ابن نعیم البصری انتہی موضع الحاجۃ منہ وازین عبارت صریح مستفاد
میشود کہ کلام ابن عمر درمقام رواست بر کسیکہ از کلام او نفی تفضیل علی بعد از عثمان فہمیدہ بود
پس حاصل کلام ابن عمر آنست کہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ این سہ کس را تفضیل
بترتیب میدادند وآیندہ سکوت میکردند ودر حقیقت بعد از عثمان علی افضل ست از جمیع من عداہ
زیرا کہ او از اہل بیت است واہل بیت را بصحابہ قیاس نتوان کرد در قدرے کہ بنص تفضیل غیر او برو معلوم
شد قائل باید شد وبر دیگران او را افضل باید دانست وبسا مسائل کہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم صحابہ ازان بحث نکردہ اند این مسئلہ ہم ازان قبیل است ولفظ احد بعد از لا یقاس بہم در
ریاض النضرۃ موجود نیست تا جای تمسک تواند شد وآنچہ صاحب رسالہ نوشتہ است کہ ارشدنا
الے منع عظیم متوجہ علی جمیع الادلۃ المتمسکۃ بہا علی افضلیۃ الثلاثۃ پس مبنی بر دو چیز است یکے آنکہ
لفظ احد درینجا موجود باشد حالانکہ موجود نیست دوم آنکہ الفاظ حدیث ابن عمر مرویۂ اصحاب و مانند آن

باشد و این امر نیز خلاف واقع است بلکه اصح الفاظ او آنست که بخاری روایت میکند عن یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر رضہ قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنخیر ابا بکر ثم عمر ثم عثمان و در ترمذی ہر دو لفظ واقع اند درینجا آن منع متوجہ نمیشود و نیز این قدر گفت و شنید ہم در روایت ابن عمر است فقط جمیع ادلہ متمسکہ بہا درین باب ہرگز قبول این منع نمیکنند زیراکہ در آن ادلہ الفاظ ناصہ بر عموم امت وارد شدہ اند و اصرح این الفاظ در روایت حضرت مرتضی علی است عن عبد خیر قال سمعت علیا رضہ علی المنبر حمد اللہ و اثنی علیہ و قال الا انبئکم بخیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا خیرہم ابو بکر و خیرہم بعد ابی بکر عمر و لو شئت ان اسمی الثالث فسمیتہ خرجہ خثیمۃ بن سلیمان و خرجہ ابن السمان عن ابی موسی و فی روایۃ ثم سکت بعد ذکر عمر فرأینا انہ یعنی نفسہ خرجہ خثیمۃ بن سلیمان ایضاً و عن ابی جحیفۃ قال قال علی الا انبئکم بافضل ہذہ الامۃ ابو بکر ثم عمر ثم رجل آخر و عن علی رضی اللہ عنہ قال ما مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی عرفنا ان افضلنا بعدہ ابو بکر و ما مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی علمنا ان افضلنا بعد ابی بکر عمر و ما مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی عرفنا ان افضلنا بعد عمر رجل آخر و لم یسمہ اخرجہ الحافظ السلفی کذا فی ریاض النضرۃ و فی ریاض النضرۃ فی روایات حدیث ابن عمر عنہ قال کنا نقول و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حی افضل امۃ محمد بعدہ ابو بکر ثم عمر ثم عثمان رواہ ابو داؤد و الحافظ فی الموافقات و عنہ قال اجتمع المہاجرون و الانصار علی ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر و عثمان بہیئۃ الآن و عنہ قال کنا نتحدث فی حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اصحابہ او فر ما کانوا ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر ثم عمر ثم عثمان فیبلغ ذلک النبی صلی اللہ علیہ وسلم فلا ینکرہ خرجہما خثیمۃ بن سلیمان و الحاکم بالجملۃ توجہ این منع بر یک روایت عبد اللہ بن عمر ست کہ روایت مرجوح است و اکثر روایات او بلفظ دیگر وارد اند چہ فائدہ میکند روایات صحابہ دیگر را علی الخصوص حضرت علی رضہ را چہ جواب خواہد بود۔

رسالہ اصول مذہب ابی حنیفہ رح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

من اللطائف التی قلما ظفر بہا جدلی لحفظ مذہبہ ما اخترعہ المتاخرون لحفظ مذہب ابی حنیفۃ وہی عدۃ قواعد یردون بہا جمیع ما یحتج بہ علیہم من الاحادیث الصحیحۃ القاعدۃ الاولی الخاص مبین فلا یلحقہ

البیان ردوا بها فرضیة قرأة الفاتحة فی الصلوة وفرضیة الاطمینان وغیر ذلک قالوا لفظ اسجدوا
واقرأ خاص مبین فلو لحقها البیان لکان الخاص یلحقه البیان والقاعدة الثانیة الزیادة علی الکتاب
نسخ فلا یکون الا بآیة ناسخة او حدیث مشهور ناسخ الثالثة المرسل کالمسند الرابعة لا ترجیح بکثرة الرواة
وانما هو بفقه الراوی الخامسة لا یقبل الجرح حتی یکون مفسرا وذلک لان الجرح والتعدیل انما هما فی
الاکثر اجمالیان السادسة قول ابن الهمام فی بعض کتبه ما صححه البخاری ومسلم ونظراهما لا یجب علینا قبوله
کیف وکم من راو یختلف فیه الناس باجتهادهم فمن جارح ومعدل فعسی ان یکون الذی عدلوه مجروحا
عند امامنا وکذلک ما ضعفوه او ضعوه لا یجب علینا ان نقول به کیف وعسی ان یکون الذی جرحوه عدلا موثوقا
فاذن لا اعتماد لنا الا علی ما ذکره اصحابنا السابعة قال بعض اصحاب الفتاوی اذا کان فی المسئلة قول
لابی حنیفة وصاحبیه وخالفه حدیث یحکمون بصحته وجب اتباع قولهم دون الحدیث لانا نظن بابی حنیفة
وصاحبیه انهم عارضوا الحدیث مع صحته وصحة الاستنباط منه ولا نظن بهم انهم لم یبلغهم الحدیث لقرب زمانهم
وسعة علمهم الثامنة کل حدیث لم یروه الا من لیس فقیها فان انسد فیه باب الرای لا یجب قبوله التاسعة
العام قطعی کالخاص فلا یخصص عام بخاص حتی یکون قطعیا فیکون تخصیصه نسخا الا اذا کان العام
قد خص منه بعضه عن عثمان رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من مات وهو یعلم ان
لا اله الا الله دخل الجنة رواه مسلم هذا الحدیث ظاهر فی ان الایمان هو التصدیق فقط کما هو مذهب
ابی حنیفة رح قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الوضوء من کل دم سائل رواه الدارقطنی واستدلت الحنفیة
بهذا الحدیث علی انتقاض الوضوء بخروج النجس من غیر السبیلین قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا
اتیتم الغائط فلا تستقبلوا القبلة ولا تستدبروها ولکن شرقوا او غربوا متفق علیه این حدیث نیز موافق مذهب
ابو حنیفه است کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یقبل بعض ازواجه ثم یصلی ولا یتوضأ رواه الترمذی قال
ابو حنیفه مس النساء لا یبطل الوضوء بدلیل هذا الحدیث سئل رسول الله صلی الله علیه وسلم عن مس الرجل
ذکره بعد ما یتوضأ قال وهل هو الا بضعة منک رواه النسائی والترمذی وابو داؤد وهذا الحدیث دلیل
لابی حنیفة برآنکه مس ذکر ناقض وضو نیست قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اسفروا بالفجر فانه اعظم
للاجر رواه الترمذی این حدیث بظاهر تائید میکند بمذهب ابو حنیفه رض قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم الامام ضامن والموذن موتمن اللهم ارشد الائمة واغفر للموذنین رواه احمد وابوداود والترمذی

الروایات

این حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابوحنیفہ برآنکہ نماز مقتدی موقوف است بر نماز امام ان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلی المغرب بسورۃ الاعراف فی رکعتین رواہ النسائی این حدیث دلالت
میکند کہ وقت مغرب بسیار تنگ نیست موافق مذہب ابوحنیفہ رض قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما جعل
الامام لیؤتم بہ فاذا کبر فکبروا واذا قرأ فانصتوا رواہ ابوداود والنسائی اینحدیث تائید میکند بمذہب
ابوحنیفہ نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یعتمد الرجل علی یدیہ اذا نہض فی الصلوۃ رواہ ابوداود
وہذا الحدیث دلیل لمذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان منکم مصلیا بعد الجمعۃ
فلیصل اربعا رواہ مسلم ازین حدیث معلوم میشود کہ سنت بعد جمعہ چہار رکعت است کما ہو مذہب
ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من نام عن وترہ فلیصل اذا اصبح رواہ الترمذی احتج ابو حنیفۃ
بہذا الحدیث علی وجوب الوتر قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا احدث احدکم وقد جلس فی آخر صلاتہ
قبل ان یسلم فقد جازت صلاتہ رواہ الترمذی ہذا مذہب ابی حنیفۃ لان التسلیم عندہ لیس بفرض عن
علقمۃ قال قال لنا ابن مسعود الا اصلی بکم صلوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فصلی ولم یرفع یدیہ الا مرۃ
واحدۃ مع تکبیر الافتتاح رواہ الترمذی والنسائی اینحدیث مؤید است مذہب امام ابوحنیفہ را درینکہ
رفع یدین نیست در ہیچ تکبیرے مگر در تکبیر افتتاح ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابابکر وعمر رض کانوا یفتتحون
الصلوۃ بالحمد للہ رب العالمین رواہ مسلم این حدیث تائید میکند حنفیہ را کہ بسملہ از فاتحہ نیست قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من صلی صلوۃ لم یقرأ فیہا بام القرآن فہی خداج ثلثا غیر تمام رواہ الترمذی این حدیث
نیز تائید میکند بمذہب ابی حنیفۃ زیراکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نخواندن فاتحہ را خداج فرمودہ
وخداج بمعنی ناقص است پس معلوم شد کہ خواندن سورۂ فاتحہ فرض نیست زیراکہ اگر فرض
بودی لفظ دیگر میفرمودند مثل فساد یا عدم جواز پس معلوم شد کہ خواندن سورۂ فاتحہ در صلوۃ واجب است
نہ فرض زیراکہ نکردن فرض موجب نقصان صلوۃ نیست بلکہ موجب عدم جواز ست عن ابی ہریرۃ
انہ کان یقول من ادرک الرکعۃ فقد ادرک السجدۃ ومن فاتتہ قراءۃ ام القرآن فقد فاتہ خیر کثیر رواہ مالک
فیہ دلیل علی ان الفاتحۃ لیست بفرض کما ہو مذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لاصلوۃ لمن لم یقرأ بام القرآن فصاعدا رواہ مسلم این حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابی حنیفۃ
زیراکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لاصلوۃ اگر ازین مراد نفی اصل ست لفظ فصاعدا درست نمیشود

زیراکہ بفرضیت خواندن زیادہ از سورہ فاتحہ کسے قائل نیست بالاجماع پس لازم آمد کہ مراد از نفی نفی کمال است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من افطر فی تطوعہ فلیقضہ رواہ احمد ہذا دلیل علے مذہب ابی حنیفۃ بان النفل یلزم بالشروع۔

رسالہ غنا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بحث غنا

اما غنا پس کلام خدا و احادیث سرور انبیا علیہ التحیۃ والثنا بحرمت آن ناطق است قال اللہ تعالےٰ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث لیضل عن سبیل اللہ در معالم از عبد اللہ بن مسعود و ابن عباس و حسن و عکرمہ و سعید بن جبیر رضی اللہ عنہم نقل کردہ کہ لہو الحدیث غنا و مزامیر و معازف است و در مدارک گفتہ کہ ابن عباس و ابن مسعود قسم میخوردند کہ لہو الحدیث غنا است و در در المعانی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا و مزامیر ست و در کشاف ذکر کردہ کہ لہو الحدیث مانند غنا و تعلیم موسیقات است و در مغنی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا است و آن حرام است باین نص و مستحل آن کافر ست و در تفسیر ثعلبی آوردہ کہ لہو الحدیث غنا و ضرب بربط و دف و اوتار و طنبور ست و اینہمہ باین نص حرام اند من استحلہ فقد کفر و وجہ دلالت این کریمہ بر حرمت آنست کہ حق تعالیٰ غنا را بلہو الحدیث مسمیٰ ساخت و تعبیر از وے باین لفظ پرداخت و لہو غیر از اقسام ثلثہ بمقتضاے احادیث و قرآن حرام است قال اللہ تعالیٰ علے سبیل التوبیخ افحسبتم انما خلقناکم عبثا اے عابثین لاعبین لاہین قال علیہ السلام کل شئی یلہو بہ الرجل باطل الا رمیہ بقوسہ و تادیبہ فرسہ و ملاعبتہ امرأتہ وانہن من الحق رواہ الترمذی و ابن ماجۃ والدارمی و آنچہ جمعے از اہل اباحت میگویند کہ کریمہ بر حرمت غنا مطلقا دلالت نمیکند زیراکہ مدلول کریمہ حرمت است وقتیکہ بطریق لہو بود و اگر نہ چنین باشد حرام نیست باطل ست زیراکہ لہو الحدیث ہرگاہ بہ غنا مفسر شدہ غنا لہو حدیث باشد چہ تقیید مفسر بہ مفسر معنی ندارد و ہمچنین انچہ آن جماعۃ از ظاہر کریمہ تقیید فہمیدہ میگویند کہ غنا مطلقا حرام نیست بلکہ وقتیکہ مودی باضلال باشد باطل ست زیراکہ چون بودن غنا لہو الحدیث متحقق شد حرمت آن ثابت گشت و تقیید باضلال کہ منشاء این وہم و خیال است از قبیل تقییدی است کہ درین حدیث وارد شدہ والحد فی الحرم وان تزنی حلیلۃ جارک باآنکہ الحاد مطلق و زنا مطلق حرام است اما الحاد در حرم و زنا بزن ہمسایہ شنیع تر است و در کریمہ نہایت تشنیع بر مذہب آنجماعت است کہ لہو الحدیث

راکہ فی نفسہ حرام ست برای تضلیل اختیار نمودہ اند پس بر اباحت اصل غنا دلالت نکند و فی الفتاوی العالمگیریۃ
عن جواہر الفتاوی قال السماع والقول والرقص الذی یعملہ الصوفیۃ فی زماننا حرام لا یجوز القصد الیہ
والجلوس علیہ وہو والغناء والمزامیر سواء ابن ابی الدنیا و بیہقی از شعبی روایت کردہ کہ رسول اللہ صلی اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فرمود لعن اللہ المغنی والمغنی لہ طبرانی و خطیب بغدادی روایت نمودہ اند کہ رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم نہی کرد از غنا و استماع آن در سنن الہدی از ابن عمر آوردہ گفت نہی النبی صلی اللہ علیہ
وسلم عن الغناء والاستماع الی الغنی در مغنی آوردہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود الغنا ینبت النفاق
کما ینبت الماء النبات در احیاء العلوم از معاذ بن جبل روایت کردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود
اذہب الاسلام اللہو والباطل والغنا طبرانی از امیر المومنین عمر رض روایت نمودہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم
فرمود القینۃ سحت و غناہا حرام بیہقی در شعب الایمان از جابر آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود الغنا ینبت
النفاق کما ینبت الماء الزرع فی الحقایق مجرد الغنا والاستماع الیہ معصیۃ و فی المضمرات من اباح الغنا
یکون فاسقا و فی الاختیار انہ کبیرۃ فی جمیع الادیان و فی المحیط التغنی والتصفیق و استماعہما کل ذلک حرام
و مستحلہا کافر و فی اختیار الفتاوی و یکرہ الترجیع بقراءۃ القرآن والاستماع الیہ لانہ یشبہ بفعل الفسقۃ
حال فسقہم وہو التغنی و فی الفتاوی البیہقی التغنی واستماعہ و ضرب الدف و جمیع انواع الملاہی حرام و مستحلہا
کافر ہدی اللہ تعالی الزہاد والجہلۃ الذین ابتلوا بہ خیف علیہم الکفر و فی جامع الفتاوی استماع الملاہی
والجلوس علیہا و ضرب المزامیر والرقص کلہا حرام و مستحلہا کافر و فی الحادیۃ من النافع اعلم ان التغنی حرام فی
جمیع الادیان و فی النہایۃ التغنی والطنبور والبربط والدف و ما یشبہ ذلک کل ذلک حرام و معصیۃ لقولہ تعالی و من
الناس من یشتری لہو الحدیث و فی التاتارخانیۃ من الیتیمۃ سئل الحلوانی عمن سموا انفسہم بالصوفیۃ
فاختصوا بنوع لبس و اشتغلوا باللہو والرقص وادعوا لانفسہم منزلۃ فقال افتروا علی اللہ کذبا و سئل انکانوا
زائغین من الطریق المستقیم ہل ینفون من البلاد یقطع فتنتہم عن العامۃ فقال اماطۃ الاذی ابلغ فی الصیانۃ
وامثل فی الدیانۃ و تمیز الخبیث من الطیب ازکی واولی و ہذہ الروایات کلہا منقولۃ عن رسالۃ الفہامۃ العالم
المتورع الکامل الشیخ محمد فرخ السرہندی فی ہذا الباب الا روایۃ المعدن والنہایۃ فانہا نقلت من عین
الکتاب و قال الشیخ فیہا ان سبعا و سبعین نفرا من الفقہاء اتفقوا علی تحریم الغناء و بین اسماءہم علی
التفصیل و ترکت ہنا مخافۃ التطویل فانظر یا ایہا المنصف الی ما یدل علیہ ہذہ الاحادیث والاقوال

وہو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال -

رسالہ بیع کنیزان

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کنیزان و غلامان باعتبار ملک و عدم آن شش قسم اند اول آنکہ جماعۂ مسلمانان از دار الاسلام در دار الحرب رفتہ بقہر و غلبہ کفار حربیان را خواہ مرد باشد خواہ زن خواہ صغیر خواہ کبیر گرفتہ بندی کردہ در دار الاسلام بیارند یا کفار حربیان یک ملک کفار حربیان ملک دیگر را ہمین قسم غلبہ نمودہ بیارند درین ہر دو قسم بندی کنندگان خواہ مسلمان باشند یا کافران مالک این کنیزان و غلامان میشوند و بیع و رہن و ہبہ و وطی بے نکاح و جمیع تصرفات مملوکانہ با اینہا جائز است الکفار اذا سبی بعضہم بعضا فاخذوا اما لہم او بعیرا ند الیہم او غلبوا علی مالنا و احرزوہ بدارہم ملکوہ و نملک بالغلبۃ حرہم و ما ہو ملکہم - شرح وقایہ اذا سبی کافر کافرا آخر بدار الحرب و اخذ مالہ ملکہ لاستیلائہ علی مال مباح و ملکنا ما نجدہ من ذلک السبی للکافران غلبنا علیہم اعتبار ابسائر املاکہم - در مختار - دوم آنکہ کفار حربیان اولاد خود را یا قریبان خود را بفروشند و مسلمانان خریدہ بیارند در ملک خود یعنی در جائیکہ اقامت دارند خواہ دار الاسلام باشد یا دار الحرب درین قسم اختلاف روایات است کہ این کنیزان شرعا کنیزان میشوند یا نہ اصح و اقوی باعتبار دلیل ہمین است کہ این قسم ہم کنیزکان میشوند بیع و ہبہ و رہن و وطی بے نکاح جائز است چنانچہ از روایات واضح میشود بعضے درین قسم اینچنین شرط کردہ کہ کفار حربیان کہ اولاد یا قریبان خود را میفروشند حکم رواج آن در نہا ہم باشد و بعضے این شرط نکردہ اند غرض کہ این شرط اگر متحقق شود فبہا و الا در رقیت آنہا حکم رواج آنہا را اعتبار نیست بنابر روایت ارجح و اقوی زیرا کہ حربیان در دار الحرب حکم حطب و صید دارند ہر کہ حطب و صید بگیرد مالک میشود ہمین قسم کفار حربیان را ہر کہ بگیرد مالک میشود لیکن استیلا و غلبہ و انتقال از دار الکفر بدار الاسلام ضرور چنانچہ از ہدایہ وغیرہ معلوم میشود فاما الملاک فانما یثبت بعد الاحراز بدار الاسلام و الاستیلاء اثبات الید الحافظۃ و الناقلۃ - ہدایہ - ولو دخل دارہم مسلم بامان ثم اشتری من احدہم ابنہ ثم اخرجہ الی دارنا قہرا ملکہ و اکثر المشائخ علی انہ لا یملکہم فی دارہم ہو الصحیح و قال الکرخی ان کانوا یرون جواز البیع فالبیع جائز و الا فلا کذا فی المحیط و فیہ اشعار بان الکفار فی دارہم احرار و لیس کذلک فانہم ارقاء فیہا و ان لم یکن ملک لاحد علیہم علی ما فی عتاق المستصفی وغیرہ کذا فی جامع الرموز ولو دخل

دار الحرب واشتری من احدہم اختہ او بنتہ ینبغی لہ ذلک اذا کان ہذا الحکم دارہم وان کان لیس
من حکم الدار ذلک لا ینبغی لہ ان یشتری کذا فی الملتقط من کتاب البیوع سوم آنکہ اولاد کنیزان این ہر دو
قسم باشند آنہم مملوک میشوند مانند مادران خود زیراکہ در کتب فقہ مینویسند الولد یتبع الام فی الحریۃ والرقیۃ
بشرطیکہ از مالک یا ازذی رحم مالک پیدا نشوند زیراکہ ازین ہر دو اگر پیدا خواہند شد آزاد خواہند شد
موافق حدیث من ملک ذا رحم محرم عتق علیہ۔ چہارم آنکہ کفار زمیان یعنی تابع بادشاہ مسلمانان باشند
اولاد خود را یا اقارب خود را بفروشند و کسے مسلمانان خرید نماید یا حربیان ملک دیگر از دار الاسلام گرفتہ
بندی کردہ برند اینہا در ملک داخل نشوند حکم کنیزان و غلامان ندارند زیراکہ ایشان در دار الاسلام
احرار اند ہرگاہ ایشانرا حر قرار دادہ شد پس ہرکہ از مسلمان و یا کافر بگیرد ایشانرا مالک میشود چنانچہ
در کتاب در مختار فی باب استیلاء الکفار مینویسد فلو سبے اہل الحرب اہل الذمۃ من دارنا لا یملکوہم
لانہم احرار پنجم آنکہ جاریہ مجہولۃ الحال باشد معلوم نیست از حربیان یا از اہل ذمہ پس اگر آن جاریہ صغیرہ
است کہ بحد بلوغ نرسیدہ قول قابض آن معتبر است و اگر کبیرہ بالغہ است پس قول آن معتبر است
چنانچہ از روایات کتاب الاشباہ والنظائر معلوم میشود الجاریۃ المجہولۃ الحال المرجع فیہا الی صاحب الید
ان کانت صغیرۃ والی اقرارہا ان کانت کبیرۃ وان علم حالہا فلا اشکال ششم آنکہ مسلمانان حر در حالت
مخمصہ و قحط اولاد خود را میفروشند و کسے دیگر این را بگیرد و شرعًا این قسم کنیز نمیشود اگرچہ در بعضی فتاوی
بے تامل مینویسند کہ این را حکم کنیز شرعی است برین روایت فتوی نیست و نہ معمول بہ است زیراکہ در جمیع
متون بلکہ در دین محمدی علیہ الصلوۃ والسلام حر را مال اعتبار نکردہ اند و کسے کہ این قسم زن داشتہ باشد
از و وطی کردن بدون نکاح جائز نیست واللہ اعلم **سوال** چہ میفرمایند علمای اہل سنت و جماعت کثرہم
اللہ تعالی در باب تعزیہ داری عشرہ محرم و ساختن ضرایح و صورت قبور و علم وغیرہ **جواب** تعزیہ داری
در عشرہ محرم و ساختن ضرایح و صورت وغیرہ درست نیست زیراکہ تعزیہ داری عبارت ازین ست کہ ترک
لذائذ و ترک زینت کند و صورت محزون و غمگین نماید یعنی مانند صورت زنان سوگ دارندہ بنشینند
و مرد را ہیچ جا این قسم در شرع ثابت نمیشود مگر زن را بعد وفات زوج خود چار ماہ و دہ روز سوگ آمدہ
در ماورائے زوج اگر کسے از اقارب او بمیرد تا سہ روز اگر ترک زینت وغیرہ کند جائز است و بعد سہ روز
آنرا درست نیست چنانچہ در حدیث آمدہ لا تحل لامرأۃ تومن باللہ والیوم الآخر ان تحد علے میت

فوق ثلاث لیال الا علی زوج اربعة اشهر و عشرا رواه البخاری و مسلم و نیز تعزیہ داری کہ ہمچو مبتدعان
میکنند بدعت است و ہمچنین ساختن ضرایح و صورت قبور و علم وغیرہ ہم بدعت است و ظاہر است
کہ بدعت حسنہ کہ دران ماخوذ نباشد نیست بلکہ بدعت سیئہ است و حال بدعت سیئہ انست کہ در حدیث
وارد ست شر الامور محدثاتها و کل بدعة ضلالة رواه مسلم و حال مبتدع کہ این قسم بدعتها اختراع میکند
آنست کہ بدعت او را و لعن خدا اسیر میکند و فرائض و نوافل او در درگاہ الٰہی مقبول نیست چنانچہ در
حدیث وارد است من احدث حدثا او آوی محدثا فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین لا یقبل الله
منه صرفا ولا عدلا رواه الطبرانی عن ابن عباس والبزار عن ثوبان و نیز در حدیث شریف است من احدث
فی امرنا هذا ما لیس منه فهو رد رواه البخاری و مسلم و ابو داود و ابن ماجه عن عائشة رضی الله عنها و نیز در
حدیث شریف است در مذمت مبتدعان من ابتدع بدعة ضلالة لا یرضی الله بها و رسوله کان علیه من
الاثم مثل آثام من عمل بها لا ینقص من اوزارهم شیئ رواه ابن ماجه عن عمر بن عوف و بلال بن الحارث

سوال دران مجلس بہ نیت زیارت و گریہ و زاری حاضر شدن و در انجا رفتہ مرثیہ و کتاب شنیدن
و فاتحہ و درود خواندن جائز است یا نہ **جواب** دران مجلس بہ نیت زیارت و گریہ و زاری حاضر شدن
ہم جائز نیست زیرا کہ آنجا زیارت نیست کہ برای او حاضر شود و این چوبہا کہ ساختہ اوست قابل زیارت
نیستند بلکہ قابل ازالہ اند چنانچہ در حدیث شریف آمدہ من رای منکرا فلیغیره بیده فان لم یستطع
فبلسانه فان لم یستطع فبقلبه و ذلک اضعف الایمان رواه مسلم و در مجلس تعزیہ داری رفتہ مرثیہ و
کتاب شنیدن اگر در مرثیہ و کتاب احوال واقعی نیست بلکہ کذب و افترا و تحقیر بزرگان در ذکر پس
شنیدن اینچنین مرثیہ و کتاب درست نیست بلکہ درین قسم مجلس حاضر شدن ہم روا نیست چنانچہ
در حدیث شریف کہ نہی از شنیدن و خواندن مراثی واقع شدہ ہمین مراثی است عن ابی اوفی
قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن المراثی رواه ابن ماجه و اگر در مرثیہ و کتاب احوال واقعی
باشد پس شنیدن این قسم مرثیہ و کتاب فی نفسہ مضائقہ نے لیکن ہیئت این جماعت چنانکہ مبتدعان
میکنند نباید کرد کہ مشابہت از قوم مبتدعان میشود و احتراز از مشابہت بدعتیان ضرور است
چنانچہ در حدیث شریف وارد است من تشبہ بقوم فهو منهم و نیز داخل این حدیث است من
کثر سواد قوم فهو منهم و من رضی عمل قوم کان شریکا لمن عمل به رواه الدیلمی عن ابن مسعود

وکذا ذکرہ السیوطی فی جمع الجوامع و فاتحہ و درود خواندن فی نفسہ درست است لیکن درین قسم نوعے بے ادبی میشود زیراکہ این قسم محل قابل ازالہ و نابود کردن است و نجاست معنوی دارد و فاتحہ و درود جاے باید خواند کہ پاک باشد از نجاست ظاہری و باطنی پس شخصیکہ در پاخانہ تلاوت کلام اللہ کند و درود بخواند ملام و مطعون خواہد بود ہمچنان در مقامیکہ نجاست باطنی باشد و قابل ازالہ باشد در انجا ہم خواندن موجب ملامت و مطعونیت خواہد گردید کہ نہ محل خواند **سوال** بدون ساختن ضرایح وغیرہ فقط در مکان تبرک صحیح مثل موی مبارک داشتہ یا نداشتہ مجلس گریہ ترتیب کردن و اخبار و احادیث صحیحہ شہادت جناب سید الشہدا ذکر کردن و بکار کردہ ختم کلام اللہ کردن و پنج آیت خواندہ فقط فاتحہ نمودن **جواب** بدون ساختن ضرایح وغیرہ فقط در مکان تبرک صحیح مثل موی مبارک داشتہ یا نداشتہ گریہ و زاری الخ اینہم جائز نیست بدلیل اینکہ اینہم بدعت سیئہ است فقط ذکر احادیث صحیحہ شہادت و ختم کلام اللہ و فاتحہ وغیرہ خواندن مضائقہ نیست و تبرک صحیحہ مثل موی مبارک اکثر جا بصحت بہم نمیرسد بنابر اوہام عوام کالانعام است آنرا تبرک دانستن این را نشاید مادامے کہ بطریق صحیحہ تبرک بودن او ثابت نشود اعتقاد صحت او نباید کرد و چون تبرکیت مفقود شود محض مجلس گریہ و زاری کردن ماند و اینہم مجلس مترتب کردن فقط براے گریہ و زاری از سلف ماثور نشدہ و اگر تبرک صحیح مثل موی مبارک ہمانجا یا جاے دیگر پیدا شود براے زیارت او رفتن مضائقہ ندارد **سوال** و در ان ایام ترک زینت و لذات کردن و غمگین و حزین بطور ماتم زدگان ماندن **جواب** ترک زینت وغیرہ بالا منقول شد **سوال** ساعی و معاون بودن در امور تعزیہ داری وغیرہ از خود یا بپاس خاطر یا بپاس قرابت یا بسبب ہمسائگی و ہم خانگی شدن و اسباب خود را مستعار دادن **جواب** اینہم جائز نیست چراکہ اعانت بر معصیت میشود و اعانت بر معصیت غیر جائز **سوال** در حق کسے کہ مرثیہ و کتاب و نوحہ خوانی میکند خواہ چیزے از اجرت بگیرد یا نگیرد **جواب** در حق کسے کہ مرثیہ و کتاب کہ دران احوال غیر واقعی باشد موجب بزہ کاری میشود و ہمچنین نوحہ خواندن گناہ کبیرہ است و در احادیث وعید آن وارد است چنانچہ در حدیث است لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم النائحۃ والمستمعۃ رواہ ابوداود وکذا فی المشکوۃ و اجرت گرفتن بر مرثیہ خوانی و نوحہ وغیرہ حرام زیراکہ قاعدہ شرع است کہ بر معصیت اجرت گرفتن درست نیست چنانچہ بر مزامیر و غنا اجرت گرفتن حرام است ہمین قسم برین چیزہا حرام **سوال** در مقدمہ

مهندی ها که شب یازدهم ربیع الثانی روشن میکنند و منسوب بجناب حضرت سید عبد القادر جیلانی قدس الله سره العزیز مے نمایند و نذر و نیازی آرند و فاتحه میخوانند **جواب** روشن مهندی حضرت سید عبد القادر اینهم بدعت سیئه است زیراکه همچو مفسده و قباحت در تعزیه ساختن است همین قسم در مهندی متصور است و فاتحه خواندن و ثواب آن بارواح طیبه رسانیدن فی نفسه جائز و درست ست لیکن بر مهندی ها فاتحه و درود خواندن بے ادبی وغیره است چنانچه سابق گذشت و نذر غیر خدا بر خود التزام کردن درست نیست چنانچه در حدیث وارد است که لا تنذروا فان النذر لا یغنی من القدر شیئا وانما یستخرج به من البخیل رواه البخاری ومسلم **سوال** اینهمه امور بدعت حسنه اند یا مستهجن واگر استهجان دارد جمله برابر اند یا بعض متفرقه و استهجان بحد حرمت است فاعل آن مرتکب کبیره است یا مکروه و فاعل آن صاحب صغیره **جواب** اینهمه امور بدعت سیئه است البته مستهجن اند و تفاوت در امور بدعت تفاوت باعتبار مفسده است و در هر بدعت که مفسده زیاده تر باشد استهجان آن زیاده تر می باشد و در هر بدعت که مفسده کمتر باشد قبح و استهجان کمتر میباشد اگر مرتکب بدعت بدعت را نیک میفهمد و قربت خداوند میداند پس مرتکب آن خارج از دائره اسلام است چنانچه از حدیث که در کتاب ابن ماجه وارد است معلوم میشود عن حذیفة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یخرج من الاسلام کما یخرج الشعرة من العجین و صاحب بدعت عام است که خود بدعت را احداث کرده باشد یا بدعت را احداث نکرده است بلکه دیگر احداث نموده و این شخص مرتکب میشود و آنرا پسند مینماید این شخص را صاحب بدعت نامند و نیز در ابن ماجه وارد است قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ابی الله ان یقبل عمل صاحب بدعة حتی یدعه و مرتکب بدعت را ضال در حدیث وارد شده است اگر ضلالت او باین حد رسد که در ان وعید نار باشد پس آن شخص مرتکب کبیره است والا صغیره خواهد شد و این فرق در صورتے است که بدعت را مستهجن نمیفهمد **سوال** خوردن چیزها که بر تعزیه وغیره نیاز و نذر مے آرند و در انجا نهاده فاتحه میدهند و نهاده میدارند و شب عاشورا قابهای حلوا زیر تخت ضرایح و تعزیه ها مے نهند و صباح برداشته تبرکا تقسیم میکنند **جواب** طعامیکه ثواب آن نیاز حضرت امامین نمایند و بر آن فاتحه و قل و درود خواندن تبرک میشود خوردن بسیار خوب است لیکن بسبب بردن آن طعام پیش تعزیه ها و نهادن پیش تعزیه وغیره تمام شب بلکه پیش قبور حقیقیه هم تشبه بکفار و بت پرستان مے شود پس ازین جهت کراهت پیدا مے کند

والله اعلم

بیان ماخذ مذاہب ائمہ اربعہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدہ ونصلی علی نبیہ الکریم وعلی آلہ وصحبہ ذوی الفضل الجسیم اعلم رحمک اللہ ان المجتہدین الباحثین عن دلائل الاحکام الشرعیۃ ومآخذہا لما راوا احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم متعارضۃ وآثار الصحابۃ والتابعین مختلفۃ وہی اعم المآخذ واکثرہا فی الاحکام تحیروا واختلف رایہم فی وجہ التفصی عن ہذا التعارض والاختلاف فالذی اختارہ مالک رح تحکیم عمل اہل المدینۃ لان المدینۃ بیت الرسول وموطن خلفائہ ومسکن اولاد الصحابۃ واہل البیت ومہبط الوحی واہلہا اعرف بمعنی الوحی فکل حدیث او اثر یخالف عملہم لابد ان یکون منسوخا اوماولا او مخصصا او محذوف القصۃ فلا یعتنی بہ والذی اختارہ الشافعی رح تحکیم اہل الحجاز واشتغل بالدرایۃ مع ذلک وحمل بعض الروایات علی حالۃ وبعضہا علی حالۃ اخری وسلک مسلک التطبیق مہما امکن ثم لما ارتحل الی مصر والعراق وسمع روایات کثیرۃ عن ثقات تلک البلاد وترجح عندہ بعض تلک الروایات علی عمل اہل الحجاز فحدث فی مذہبہ قولان القدیم والجدید والذی اختارہ احمد بن حنبل رح اجراء کل حدیث علی ظاہرہ لکنہ خصص بموارد ہا مع اتحاد العلۃ وجاء مذہبہ علی خلاف القیاس واختلاف الحکم مع عدم الفارق ولذلک نسب مذہبہ الی الظاہریۃ واما الذی اختارہ ابو حنیفۃ رح وتابعوہ وہو امر مبین جدا وبیان ذلک انا اذا تتبعنا فوجدنا فی الشریعۃ صنفین من الاحکام صنف ہی القواعد الکلیۃ المطردۃ المنعکسۃ کقولنا لا تزر وازرۃ وزر اخری وقولنا الغنم بالغرم وقولنا الخراج بالضمان وقولنا العتاق لا یحتمل الفسخ وقولنا البیع یتم بالایجاب والقبول وقولنا البینۃ للمدعی والیمین علی من انکر ونحو ذلک مما لا یحصی وصنف وردت فی حوادث جزئیۃ واسباب مختصۃ کانہا بمنزلۃ الاستثناء من تلک الکلیات فالواجب علی المجتہد ان یحافظ علی تلک الکلیات ویترک ما وراءہا لان الشریعۃ فی الحقیقۃ عبارۃ عن تلک الکلیات والاحکام المخالفۃ لتلک الکلیات لا ندری اسبابہا ومخصصاتہا علی التعیین فلا یلتفت الیہا مثال ذلک ان البیع یبطل بالشروط الفاسدۃ قاعدۃ کلیۃ وما ورد فی قصۃ جابر انہ اشترط الحملان الی المدینۃ فی بیع الجمل قصۃ شخصیۃ جزئیۃ فلا یکون معارضۃ لتلک الکلیۃ وکذا حدیث المصراۃ لا تعارض القاعدۃ الکلیۃ التی ثبتت فی الشرع قطعا وہی قولنا الغنم بالغرم ونحو ذلک من المسائل ولزم من ہذا ترک العمل باحادیث کثیرۃ وردت علی ہذا النسق الجزئی لکنہم لا یبالون بہا بل یعدون

الاجتہاد والمحافظة علے الکلیات ودرج الجزئیات فی تلک الکلیات مہما امکن وہذا الکلام الاجمالی لہ تفصیل طویل لایسع الوقت لہ واللہ الہادی **سوال** حکایت طاہر قمی با برہان شاہ کہ دعوت مذہب امامیہ نمودہ بود وشفای پسر او را معلق باختیار مذہب ائمہ اثنا عشر ساختہ باز رویای برہان شاہ جناب رسالتمآب را وفرمودن آنجناب کہ فرزند تو شفا یافت وبگفتہ طاہر عمل کن از تاریخ فرشتہ منقول فرمودہ بودند وتوجیہ آن جواب بر مذہب اہل سنت استدعا نمودہ **جواب** اول مہربان من این سوال واشکال چند بار پیش فقیر آمدہ ودر جواب آن تحریرات چند واقع شدہ کہ این وقت نہ در حافظہ فقیر است ونہ منقول پیش فقیر ماندہ لیکن الحال انچہ در حل این اشکال کفایت میکند بلکہ ازین نوع اشکال چند مواقع مشہور زائل گردد تحریر می آید وقبل از حل این اشکال مقدمہ ممہدہ را در ذہن محفوظ باید داشت بعد ازان بحل اشکال متوجہ باید شد مقدمہ ممہدہ اینست کہ اسباب العلم عندنا ثلثة الحواس السلیمة والخبر الصادق والعقل والالہام لیس من اسباب العلم بصحة الشئی عندنا کذا فی العقائد النسفیة وشرحہا وقال الفقہاء ادلة الشرع اربعة الکتاب والسنة والاجماع والقیاس بالجملہ الہام وکشف ورویا کہ ازین ہر دو ضعف است نہ دلیل احکام شرعیہ میتواند شد ونہ دلیل امور واقعیہ بلکہ الہام وکشف ورویا ہرگاہ معارض یکے ازین دلائل واقع شود آنرا رد باید نمود ورجوع بہمین دلائل ہفتگانہ باید نمود زیرا کہ در الہام وکشف ورویا احتمال غلط فہمی رائی وناقل موجود است وتدارک آن بسبب تنہائی رائی وناقل مفقود ودر دلائل ہفتگانہ مذکورہ احتمال غلط فہمی ضعیف است وتدارک آن بسبب کثرت متاملین ومحققین وغور کنندگان بوجہ احسن میتواند شد وبنا برہمین قاعدہ شیخ عز الدین ابن عبد السلام مقدسی کہ از مشاہیر علمای شافعیہ است ومصنف قواعد کبری ودیگر تصانیف مفیدہ ہرگاہ شخصے را شنید کہ ذکر میگفت کہ من در کار خیر دختران خود بسر آسیمہ بودم جناب رسالتمآب را بخواب دیدم فرمودند کہ در فلان موضع گنجے مدفون است کافتہ بر دن برآورس ازان رکاز ادا کن بلکہ تمام وکمال آن گنج را خود متصرف شو فرمودند کہ این شخص را باید کہ خمس ادا نماید زیرا کہ وفی الرکاز الخمس حدیث صحیح مشہور است کہ راویان آن در حالت بیداری وکمال حواس شنیدہ ونقل نمودہ واین شخص در حالت منام کہ سراسر غفلت ومظنہ غلط فہمی است این را شنیدہ ونقل نمودہ محل اعتماد نیست ونیز شیخ عبد الحق دہلوی در بعض رسائل خود نوشتہ اند کہ در سنہ فلانے در مکہ ومدینہ استفتا وارد شد صورتش آنکہ شخصے جناب رسالتمآب را بخواب دید کہ میفرمایند اشرب الخمر

حالا او را چه می باید کرد شراب بنوشد یا ننوشد علماء آنجا قاطبۃً همین جواب نوشتند که در حرمت خمر نصوص
قطعیه وارد اند و این خبر احاد در حالت غفلت و منام و مظنه غلط فهمی پس روا نیست که برین عمل نماید بلکه ظاهر
اینست که آنحضرت لاتشرب الخمر فرموده باشند این کس اشرب الخمر شنید و فهمید بدلیل آنکه حضرت ام المومنین
عائشه صدیقهؓ چون شنیدند که عبد الله بن عمرؓ روایت میکنند که ان المیت لیعذب ببکاء اہله علیه یعنی مرده را
بسبب گریه اہل و عشائر خودش در قبر عذاب میشود فرمودند که رحم الله ابا عبد الرحمن یعنی عبد الله بن عمر که او
دروغ نگفته است بر آنحضرت لیکن غلط فهمیده است آنحضرتؐ بر یهودیه میگذشتند کسان او بروی میگریستند
فرمودند این یهودیه را عذاب میشود و کسان او برو گریه میکنند از مجرد مقارنت سبب فهمیدن نوعے
از غلط فهمی است و علی ہذا القیاس رواة حدیث را در شنیدن و فهمیدن غلطی واقع شده لیکن هر گاه
احادیث مشهوره از طرق متعدده وارد میشوند تدارک غلطی زود تر میشود بخلاف حالت منام که در شنیدن
حدیث منامی تنها یک کس میباشد و او هم مخمور نشاء خواب کیست که غلط فهمی او را تدارک کند چون این
مقدمه ممهد شد پس میگویم که آنحضرت صلی الله علیه وسلم برہان شاه را همین فرموده باشند که فرزند تو شفا یافت
و مطلب تو حاصل شد بر گفته طاہر عمل مکن و این شخص یعنی برہان شاه چون گفته طاہر را در مخیله مخلوط داشت
بمجرد شنیدن این لفظ توہم کرد که شاید امر میکنند حال آنکه ایشان نہی میفرمودند اینست جواب تحقیقی
این حکایت و بعضی علما ازین حکایت جواب دیگر داده اند که چندان پسند فقیر نیست اگرچه راه بہی دارد و این ہم
محتاج تمہید مقدمہ ایست و آن مقدمه اینست که رویت جناب رسالت مآب صلی الله علیه وسلم البته در نومی
و حق میباشد لیکن گاہے شیطانے و جنے آواز خود را با واز آنجنابؐ شبیه ساخته و حکایت کرده چیزے
میگوید و این می پندارد که شاید آنحضرتؐ گفته باشند حالانکه آنحضرتؐ ہیچ نفرمودند دلیلش آنکه آنحضرتؐ
سوره والنجم میخواندند چون باین آیت رسیدند افرایتم اللات والعزی و منات الثالثة الاخری شیطان
آواز خود با واز آنحضرتؐ شبیه ساخته و حکایت نغمۂ آنجناب نموده این عبارت برخواند تلک الغرانیق
العلی و منها الشفاعة ترتجی مشرکین از شنیدن این آواز خوش شدند و مومنین غمگین و ملول
گشتند این آیت نازل شد وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان
فی امنیته الخ سورة الحج پس چون حکایت نغمه آنحضرت در بیداری بوقوع آمده باشد در خواب برائے سورہ حج
اغوای برہان شاه اگر این قسم اراده کرده باشد چه تعجب باشد **جواب** سوم از مولانا عبد القادر

آنکه آنحضرت در منام همین قدر فرموده اند که بگفته طاهر عمل کن و نفرموده اند که بمرضی طاهر عمل کن یا آنچه او تجویز کند بجا آر و طاهر در وقت تعلیق نذر همین گفته بود که مذهب دوازده امام را اختیار کن و بلاشبهه مذهب دوازده امام باجماع اهل سنت حق است و روش ایشان در سلوک و عبادت مقبول جمیع طوائف اهل سنت است بلکه استناد اکثر طرق صوفیه بایشان است پس مذهب دوازده امام اشاره بسلوک طرق صوفیه شد نورانیت باطن را با عبادت ظاهر جمع میکنند و آنچه طاهر مقصود داشت یا آینده آنچه بگوید و تجویز نماید داخل امر جناب رسالتمآب نشد **جواب** چهارم آنکه این یک خواب علی تقدیر صحته و عدم الغلط فی السماع والفهم دلالت بر حقیت مذهب امامیه میکند و منامات بیشمار و الهامات و کشوف بسیار از جماعۀ کثیره اولیای سنت که در کشف الهی و کشف کونی ید طولے دارند و هزاران بار صدق منامات و کشوف آنها به تجربه رسیده گواهی ناطق بر بطلان آن مذهب میدهند اگر آنهمه منامات و کشوف را ترجیح برین یک خواب کذائی ندهیم تعارض خود البته حاصل خواهد شد والدلیلان اذا تعارضا تساقطا و عند ذلک یجب الرجوع الی الدلائل الاخر من الکتاب والسنة والاجماع والاخبار الصادقة والعقل و به تم المقصود **جواب** پنجم از مولانا رفیع الدین مرحوم تحقیق اینست که در حدیث شریف وارد شده است من رآنی فی المنام فقد رآنی فان الشیطان لا یتمثل بصورتی و نفرموده اند الشیطان لا یسمی باسمی و نفرموده اند لا یدعی بمنصب نبوتی و لهذا بعض محققان تخصیص کرده اند بآن صورت که در مدینه منوره مدفون است و بعضے تعمیم کرده اند بجمیع صورتها که در وقت نبوت بوده اند و بعضے تعمیم کرده بجمیع صورت ها که در تمام حین حیات بوده اند مرجوح و مقدوح داشته اند قول کسے را که در هر صورتے از نیک و بد رویت واقع شود و چگونه مرجوح و مقدوح نباشد حال آنکه می بینیم در جهان بسیار کسان را از غاویان و مغویان مسمی باین اسم مبارک اند در هر مذهب و بسا کس را ادعای نبوت میکنند پس چه تعجب که شیطان خود را یکے از غاویان وانماید و ابهام دعوی نبوت کند و لهذا احتجاج بهمان اقوال و افعال است که از زبان ثقات در حین حیات مروی گشته پس شیطان لعین دریافته بود که این بیمار را بحران تام جیده است و فی الفور شفا حاصل خواهد شد وقت را غنیمت شمرده برهان شاه را اغوا نمود و چون برهان شاه ازین نکته واقف نبود تحقیق صورت و شباهت ناکرده در دام او افتاد حال آنکه صحابۀ کرام مثل عبدالله بن عباس وغیره مروی است که هرگاه کسے پیش ایشان دیدار جمال باکمال آنحضرت در خواب نقل میکرد ایشان ازو تحقیق صورت میکردند پس

جہالت برہان شاہ و بیخبری او مسعد و سعت دلہای شیطان گشت داور از راہ بردبرین خواب او ہیچ اعتماد نیست فقط

شرح رویای مولانا شاہ عبد العزیز صاحب

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ہفت سال میگذرد کہ بست و ہفتم ماہ رجب شب معراج علی اکثر الروایات فقیر در خواب دید کہ میدانی است فراخ در ان فرش سفید براق گسترده اند و بران فرش مردم بسیار باشکال نورانی و لباسہای فاخره منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشستہ اند فقیر ہم بدریافت اینمعنی دران مقام بر فرش مذکور جا گرفتہ ناگاہ جناب حضرت امیر از جانب قبلہ نمایان شدند و بسمت آن فرش توجہ فرمودند و مردم ہمہ برای تعظیم برخاستند و برلب فرش منتظر ایستادند فقیر نیز در وسط فرش منتظر ایستاده بسبب ہجوم اشخاص باعظمت تالب فرش نتوانست رسید ایشان تشریف آورده تفریق صفوف نموده نزد فقیر آمده چار زانو نشستہ اند فقیر باوب تمام دو زانو مقابل نشستہ الطاف بسیار فرموده و با ہیچکس کلام نفرموده محض با فقیر ہمکلام شدند فقیر آنوقت را غنیمت دانستہ چند چیز در آن وقت کہ در ذہن حاضر شده عرض نمود جواب باصواب یافتہ اول انچہ فرمودند این بود کہ شنیده شخصے بزبان پشتو کتابے تصنیف کرده است و دران کتاب چیزیکہ موجب تحقیر من بود درج نموده شمارا اطلاع اینمعنی ہست یا نہ فقیر عرض نمود کہ بنده زبان پشتو نمیداند تا از حال کتابہای این لغت آگاہ باشد موافق فرموده تحقیق خواہم کرد باز فقیر عرض نمود کہ از مذاہب فقہا کدام یک مختار و پسند جناب است فرمودند کہ ہیچ مذہب پسند ما نیست یا فرموده کہ بطور ما نیست افراط و تفریط بعمل آورده اند باز عرض نمودم کہ از طرق اولیاء اللہ کدام یک بر طور جناب عالی ست فرمودند کہ درینجا ہم ہمان جواب است در ہر طریقہ چیزہای نامرضی ما یا خلاف طور ما احداث نموده اند و با اینہمہ از طور ما قصور دارند زیرا کہ در عہد ما سہ طریق شغلے کہ در تقرب الی اللہ مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قرآن و نماز آنہا فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن و نماز را شغل نمیدانند بعد ازان عرض نمودم کہ تلاوت قرآن و نماز را چگونہ شغل باید گردانید از جناب ایشان طریق شغل و تلاوت قرآن و نماز را القا شده و چیزے بزبان ہم فرموده اند لیکن بیشتر تاثیر باطنی معلوم کرده ام و حال باطن من تغیر شدید پیدا کرده کہ در وصف نمی آید از ان وقت آن اثر را در باطن خود مستقر مے یابم باز عرض کردم کہ ہر چند مرا توسل بجناب عالی از راہ طرق.

وسلاسل بسیار بحمد الله حاصل است لیکن میخواہم کہ بلاواسطہ بیعت نمایم آنجناب دست خود را دراز کردہ دست فقیر را گرفتہ بیعت فرمودند درانوقت القاء اثر عظیم در باطن فقیر نمودند بعد ازان عرض کردم کہ اکثر صحابہ خصوصاً قریشیان با جناب عالی مشاجرات نمودہ اند در حق آنہا حکم چیست و چگونہ بودہ است این حقیقت فرمودند کہ ما از ایشان شکایت برادرانہ داشتیم یا فرمودند کہ ما از ایشان شکایت برادری داشتیم و شکر رنجی ہا درمیان بود مردم نافہم این را دور دور بردہ اند و بسیار افزودہ باز عرض کردم کہ فلان جماعت خود را سید از اولاد جناب عالی می انگارند فرمودند کہ آن جماعت از اولاد من نیستند دروغ میگویند بعد ازان دو سہ کلام درمیان آمدہ کہ حالا یاد نیست بعد ازان یکایک برخاستہ و بہمان سمت سرعت کنان تشریف بردند فقیر و مردم دیگر کہ منتظر بودند در حسرت ایستادہ اند کہ کاش این صحبت قدرے امتداد مے پذیرد فقط مکاتبہ آنچہ بعد تحریر شرح رویای فقیر از وقوع و عدم وقوع استفسار فرمودہ اند در صورت وقوع استدعای حال اشکالات واردہ بران نمودند پس مخفی نماند کہ در صحت نسبت این رویا بطرف فقیر بطوریکہ شرح آن نقل کردہ فرستادہ اند ہیچ شبہہ نیست و جواب از اشکالات واردہ بران بدو طریق است اول اجمالی دوم تفصیلی اما اجمالی آنست کہ کسانے از صحابہ و تابعین کہ بشرف ملازمت حضرت امیر فائز شدہ بودند و مذہب حضرت ایشان را در فقہیات از ایشان دریافت کردہ بودند اینہا را بمذہب آنحضرت رضی اللہ عنہ در امور فرعیہ قطع و یقین حاصل بود و کسانیکہ بالمشافہ از حضرت ایشان دریافت مذہب شان نکردہ بودند ناچار محتاج بودند بوسائط و در صورت وقوع وسائط بتنقید حال و اعمال و دیگر قواعد مثل تقدیم حدیث بر اثر و محرم بر مبیح وغیر آن کہ در موضع خود مبین است متحتم چنانکہ در احادیث نبویہ علے مصدرہا الصلوۃ والتحیہ نیز بنا بر وقوع وسائط اعمال مثل این قواعد میکنند و بعد اعمال این قواعد ادراک واقع غیر لازم جائز است کہ در واقع حدیثے یا اثرے از جناب منسوب الیہ صادر شدہ باشد و در حدیثے یا اثرے صحیح وہمی از راوی بمقتضاے بشریت واقع شدہ باشد لیکن ازانجا کہ مجتہد مکلف باعمال این قواعد ہست نہ بادراک واقع لہذا جائز است کہ مجتہدے مذہب حضرت امیر را در بعضے مسائل فقہ بنا بر بعضے وجوہ مثل ضعف رواۃ آن مذہب یا رسیدن حدیثے صحیح بکمال او بر خلاف آن مذہب ترک نماید و حالانکہ آن مذہب حضرت باو رسیدہ وہمے از راوی واقع شدہ باشد یا مخصص یا منسوخ باشد مجتہد مذکور بجہت آنکہ قواعد مقررہ اصولیہ

که مکلف بآن بود عمل کرده ماجور خواهد بود چنانکه در ترک یکے از حدیثین متعارضین فی الظاهر بعذر اعمال قواعد معذور ست و شخص دیگر که مذہب امیر را در بعض فرعیات بطریقے از طرق علم دانسته مذہب مجتهد مذکور را باعتبار واقع خلاف مذہب حضرت امیر گوید آنہم محقق خواهد بود و طعن از ہر دو مندفع و آما جواب تفصیلی پس گویم منشاء اشکالات بران دو امر است یکے تحریف ناسخ در نقل بعضے الفاظ دوم عدم تعمق ناظرین در عبارات مواخذه بر ظاہر بعضے الفاظ اما امر اول پس بیانش آنکه ناقل شرح رویا لفظ ذکر را در دو موضع که قریب ہمدگر واقع اول به نسبت ادنی مناسبت صوری بلفظ اکثر تحریفا تبدیل نموده حسب نقل اگر تلاوت قرآن الی آخر العبارة لهذا بجهت غیر مذکور بودن ذکر کلمه که بموجب حدیث شریف افضل الاذکار است شبهه بخاطر ناظرین راه یافته و اصل عبارت انیست زیراکه در عهد ما سه طریق شغلیکه در تقرب الی الله مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قران و نماز اینها فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن شریف و نماز را شغل نمیدانند انتهی و ہر چند که وقوع تحریف در عبارتے که نسبت ناقلین معبر شده در انجا رسیده بود در یافت عبارت صحیحه منقول شده واضح است لیکن بنابر مزید اطمینان خواطر طالبان حق بمزید توضیح نوشته میشود که بر وجود لفظ ذکر بجای لفظ اکثر آنکه قبل این لفظ محرف سه طریق شغل مذکورست که ذکر و تلاوت قرآن و نماز بیان آن سه است پس اگر لفظ اکثر بجاے لفظ ذکر واقع شود طریق شغل ہمگی دو باقی ماند و آن خلاف سیاق کلام است که در ماسبق طریق شغل سه مذکور شد اچون وقوع تحریف لفظی از ناقل شرح و جواب بر صفحه مرتسم گشت اشکال باینکه مطابق رویا ذکر کلمه و درود و ذریعه قرب الٰهی معلوم میشود از اصل منهدم گشت و وجه دفع اشکال ظاہر ست چه لفظ ذکر در شرح رویا در بیان طریق شغل مذکورست ناسخ آنرا بادنی مناسبت صوری بلفظ اکثر تحریفا تبدیل نموده و درود ہم در ذکر داخل است پس آنہم مذکور فانحل هذا الاشکال و اضمحل ذلک الاعضال آمدیم بر بیان حل اشکالات قسم دوم که منشای آن عدم التعمق در عبارت شرح جواب و مواخذه بر ظاہر بعضے از الفاظ است مقدمه را بطورے تمهید میکنم که بعد استنتاج نتیجه ازان خود بخود شبهات وارده از ہم مے پاشند مقدمه اول آنکه غیر مختار و ناپسند بودن مذہب چیز دیگرست و باطل بودن آن امر آخر غیر مختار عبارت از جائز مرجوح مے باشد و باطل عبارت از ناجائز محض و بهمین جهت غیر مختار در مقابل جائز غیر راجح واقع میشود و باطل در مقابل حق کما ہو

ہو المشہور فاین ہذا من ذاک دوم غیر مختار بودن مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق مثلاً مستلزم آن نیست کہ تمامی مسائل مخصوصہ مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق غیر مختار باشد چہ مرضی و مختار چیزے میباشد کہ از جمیع انحاء غیر مرضیہ خالی باشد چنانکہ حق صحیح چیزے میباشد کہ از جمیع انحاء بطلان وسقم مبرا باشد وچون باعتبار بعضے مسائل مذہب مجتہد لاحق مثلا مرضی مجتہد سابق نباشد مذہب مجتہد لاحق خلاف مرضی مجتہد سابق خواہد بود بلکہ در حقیقت غیر مرضی وناپسند بودن مذہب نمیباشد مگر باعتبار بعضے مسائل مجتہد فیہا چہ بالاستقراء ہیچ مذہب مجتہدے نیست کہ مجتہد دیگر را باعتبار جمیع مسائل مجتہد فیہا ناپسند وغیر مرضی باشد کما لا یخفی علی من تتبع الکتب اللتی صنفت فی اتفاق الائمۃ وافتراقہا۔ سوم آنکہ مذہب مختار ومرضی ہمان میباشد کہ مودی میشود بطرف آن اجتہاد پس ظاہر است کہ خلاف آن خلاف مرضی وغیر مختار خواہد بود۔ چہارم آنکہ مخالفت در امور مجتہد فیہا کہ احکام فرعیہ میباشد مستلزم رجوع شناعت وقباحت بطرف احدے از مخالفین نیست وتفصیل کلام درین مقام بطوریکہ مودی بطرف اثبات مرام شود آنکہ در قرن اول کہ مشہود بالخیر ست بلکہ در زمان لاحق دردین سہ امر معتبر بود عقائد واعمال شرعیہ فرعیہ وتزکیہ باطن اما عقائد پس دران اصلا مخالفت گنجایش ندارد کہ نہ سلف فیما بینہم دران مخالفت داشتند ونہ خلف را دران مخالفت سلف بکسے میسر جائز ومذاہب فقہای اربعہ ودیگر مجتہدین اصلا در اصول عقائد باسلف مخالفت ندارد۔ اما فروع اعمال پس دران اختلاف کثیر گنجایش دارد بلکہ اختلافے کہ موجب رحمت است ہمین است بیان این اجمال آنکہ مذاہب فقہا عبارت است از طریقہ کہ ایشان برای فروع اعمال از کتاب وسنت موافق فہم وقواعد مقررہ خود طلب نمودہ مقرر کردہ اند ودر فروع اعمال اختلاف کثیر از سلف متوارث است چنانچہ اختلاف حضرت عائشہ وحضرت امیر المومنین علی مرتضے وابن عباس وابن عمر ودیگر مجتہدین صحابہ رضی اللہ عنہم فیما بینہم مثل اختلاف جہر تسمیہ واخفائے آن وقرائت فاتحہ در حالت اقتدا بامام وعدم آن وہمچنین اختلاف در اذان ووضو وغسل وصوم وزکوۃ وحج وتلاوت قرآن درمیان علماء مشہور شکست بایں قسم اختلاف ہیچ یکے مذہب دیگرے را باطل نگفت آرے نزد ہریکے مذہب خود مرضی ومختار بود ومذہب دیگرے غیر مختار علی ہذا القیاس در اشغال تزکیہ باطن طرق مختلفہ داشتند بعضے بذکر وبعضے بکثرت نوافل از نماز وروزہ وبعضے باکثار تلاوت قرآن وبعضے بہ مراقبہ چنانچہ از حدیث

یا غلام احفظ اللہ تجدہ تجاہک استفادہ میشود و بعضے باکثار صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعضے بقوت محبت درین راہ تقرب می جستند وظاہرست کہ طریق مرغوب نزد ہر یکے ہمان بود کہ بآن تقرب می جست لیکن ابطال طریق دیگرے نمیکرد پس معلوم شد کہ درین قسم امور اعنی اشغال تزکیہ باطن ہم مساغ اختلاف است و ازین مقام دریافت شد کہ امور فرعیہ شرعیہ فی نفسہا قابل اختلاف اند و مناط وقوع اختلاف دران حصول مرتبہ اجتہاد است پس ہر کسے راکہ این مرتبہ حاصل باشد او را خلاف مجتہد نظر بر ادلہ جائز اعم از ینکہ آن مجتہد دیگر صحابی باشد یا غیر آن و چون مقدمات بدریافت رسید حالا میگویم کہ لالکائی از محدثین اہل سنت مذہب حضرت علی مرتضی را در فقہیات از کتاب الطہارت تا کتاب القضا بہ ترتیب جمع کردہ کتابے مستقل در فقہ ساختہ است ہر کسیکہ خواہد بطرف آن کتاب رجوع نماید تا معلوم شود کہ مذہب فقہاے اربعہ با مجتہدات حضرت امیر موافقت کلی ندارد و از انجاکہ بہم رسیدن این کتاب و مطالعہ تمامی آن خالی از تعسر نیست لہذا مختصر میگویم کہ در کتب متداولہ فقہ شائع و ذائع است کہ در بعضے مقامات بعضے فقہا مذاہب خود را موافق مذہب حضرت امیر میگویند و مذہب مخالف را مخالف آن و جاے بالعکس براے اطمینان نفس طالبان بطریق مثال از ہر دو قسم مسائل یک یک مسئلہ ذکر کردہ میشود در شرح وقایہ میگوید فصل تقطع یمین السارق من زندہ و تحسم ثم رجلہ الیسری ان عاد فان عاد ثالثا لا و یسجن حتی یتوب و عند الشافعی یقطع یدہ الیسری ثم رجلہ الیمنی لقولہ علیہ السلام من سرق فاقطعوہ فان عاد فاقطعوہ فان عاد فاقطعوہ و مذہبنا ماثور عن علی رض الخ و در رحمۃ الامہ میگوید من سرق قطعت یدہ الیمنی ثم لو سرق ثانیا قطعت رجلہ الیسری بالاتفاق فلو سرق ثالثا قال ابو حنیفۃ رح و احمد رح فی احدی الروایتین لا یقطع اکثر من ید و رجل بل یحبس و مذہب مالک و الشافعی انہ یقطع فے الثالثۃ یسری یدیہ و فی الرابعۃ یمنے رجلیہ و ہی الروایۃ الاخری عن احمد انتہی و نیز در شرح وقایہ در باب سجود التلاوۃ میگوید و اختلف فی موضع السجدۃ فی حم السجدۃ فعند علی رضی اللہ عنہ ہو قولہ تعالی ان کنتم ایاہ تعبدون و بہ اخذ الشافعی و عند ابن مسعود رضی اللہ عنہ ہو قولہ تعالے وہم لا یسأمون فاخذنا بہذا احتیاطا فان تاخیر السجدۃ جائز لا تقدیمہ انتہی و از انجاکہ مخالفت امام شافعی و امام مالک و امام احمد بریک روایت بحضرت امیر در مسئلہ اولے و مخالفت حنفیہ بحضرت ایشان در مسئلہ ثانیہ در امور فرعیہ است مبنی بر دلیل چنانکہ دلیل امام شافعی و امام مالک و امام احمد بریک روایت

در قطع سارق در مرة ثالثة حدیث فان سرق فاقطعوه الخ است و دلیل حنفیه در موضع سجود حم السجدة جواز تاخیر سجده است کما مر نقله عن شرح الوقایة لهذا طعنے بطرف ائمه اربعه نسبت این چنین مخالفت متوجه نمیباشد مگر مخالفت جزوی درمیان مذاهب فقهاء اربعه و مذهب حضرت امیر ثابت باشد و از مقدمه سوم بدریافت رسید که مذهب مختار و مرضی مجتهد همان میباشد که مودی باجتهاد باشد پس امری که خلاف اجتهاد حضرت امیر باشد خلاف مرضی شان خواهد بود و از مقدمه دوم معلوم شد که برای غیر مختار بودن مذهب مجتهد لاحق نزد مجتهد سابق لازم نیست که تمامی مسائل مختلفه مذهب مجتهد لاحق نزد مجتهد سابق غیر مختار باشد بلکه بسبب غیر مختار بودن بعضے مسائل مذهب را غیر مختار توان گفت و از مقدمه اولی معلوم شد که غیر مختار چیز دیگر است و باطل امر آخر پس از غیر مختار بودن مذاهب فقهاء اربعه باعتبار بعضے اختلافات اجتهادیه ایشان با حضرت امیر که آن اختلافات ایشان مبنی بر دلیل است بطلان مذاهب فقهاء اربعه لازم نمی آید و ترجیح مجتهد خلاف مذهب حضرت امیر را بر اجتهاد ایشان نظر بر قاعدهٔ شرعیه مثل ترجیح یک حدیث است بر حدیث دیگر نظر بر قرائن و آثارات مرجحه پس چنانکه این قسم ترجیح یک حدیث بر حدیث دیگر مستلزم قباحتے نیست همچنین ترجیح مجتهد دلیلے شرعی را که ماخذ اجتهاد او باشد بر اجتهاد حضرت امیر که تا باو بوسائط کثیره رسیده و بجهت کثرت وسائط محتاج به تنقید و اعمال قواعد دیگر گردیده مستوجب شناعت نباشد پس بحکم مقدمه رابعه اختلاف اجتهاد فقهاء اربعه با اجتهاد حضرت امیر که در امور فرعیه مقرون بادله شرعیه مستلزم بطلان و قباحتے دیگر نباشد بلکه موجب رحمت باشد پس جواب حضرت امیر در خواب در امر مذاهب فقها بعد اعمال فکر و رویه و تتبع کتب دینیه در نظر انصاف گزینان حق باهر و صواب ظاهر باشد اینست جواب از شبهه که بسبب لزوم غیر مرضی بودن مذاهب فقها بر رویا ایراد کرده اند از این جواب دفع شبهه غیر مرضی بودن طرق اولیاء الله نیز مستفاد میشود و سوای این از شبهه غیر مرضی بودن طرق اولیاء الله جوابے دیگر هم است که از شرح خواب مستفاد میشود و آن عدم رضای حضرت امیر بسبب احداث چیزهای نامرضی است کما هو مصرح فی شرح الرویا پس در طرق اولیاء الله احداث بعضے امور غیر مرضی باشد که مقلدان طرق ابداع آن کرده نه باعتبار نفس آن طرق و بر ماهر ظاهر است که در هر طریقه بعضے قیود و رسوم حادث شده اند که در زمان سابق نبودند پس طرق اولیاء الله را بسبب امور محدثه غیر مرضی گفتن بمثابه آنست که کسے طور اهل اسلام حال را بسبب ارتکاب منهیات و بدعات غیر مرضی بگوید

پس عدم رضا راجع بطرف منہیات وبدعات است نہ معاذ اللہ بطرق وآنچہ نوشتہ اند کہ شیعیان
بمضمون این رویا بے پردہ از خوشی بہ پیراہن نمیگنجند ومیگویند کہ این رویای صادقہ برحقیت مذہب ما
دلیلے است واضح کہ پیرو فقہای مذاہب ومعتقد اہل طریق نیستیم وغیر از نماز وتلاوت شغلے نمیداریم انتہی پس
بر عقلاے دیندار خفاے ندارد کہ درین رویا اصلا جای خوشی شیعیان نیست بلکہ غالب التفات والطاف
حضرت امیر وخصوصیت شرف خطاب بطرف سائل واخذ بیعت از سائل وتعلیم شغل نماز وقرآن کہ مسنون
ثابت است شایان آنست کہ شیعہ بدریافت آن جامہ برخود درند واگر از ہمہ اغماض نظر کردہ لفظے را بجملہ
مضمون خواب وموافق مطلب خود درگمان باطل خود فہمند واز باقی اعراض نمایند در نظر عقلا مثل مستدل
بجملہ لاتقربوا الصلوۃ خواہند شد باجملہ از ماسبق معلوم شد کہ بحکم این رویا بطلان مذاہب فقہای اربعہ
غیر لازم الورود ودلیلے برای حقیت مذہب شیعہ غیر موجود وادعاے ایشان باینکہ غیر از نماز وتلاوت شغلے
نداریم ادعای خلاف واقع است چراکہ در اداے فرائض نماز تمام فرق اہل اسلام متساوی الاقدام اند
شیعہ را دران خصوصیت نیست ودر اداے سنن ونوافل کہ موجب قرب میتواند شد بنہایت قاصر اند کہ
تارک سنن اند ونفل را اساساً ساقط میگویند لہذا ترک سنن ونوافل از شعار ایشان گردیدہ وعدم
اعتداد ایشان بطرف تلاوت قرآن بسبب اینکہ جمع کردہ حضرت عثمان ومثل توریت وانجیل
محرف بزعم ایشان بر واقفین مذہب ایشان ظاہر ست پس ادعای شغل نماز وتلاوت سوای موطن
خیال ایشان در واقع وجودے نداشتہ باشد وقطع نظر ازین گویم شغل نماز وتلاوت قرآن اعنی صرف
اوقات درین دو فعل شریف چیزے دیگر است ونماز را شغل ساختن مثل اشغالے کہ درمیان صوفیہ
مشہورست امر آخر پس اگر بالفرض در نماز وتلاوت مشغول باشند در مصداق این رویا داخل نخواہند بود
چراکہ در رویا نماز وتلاوت را شغل ساختن مذکورست نہ مشغول بودن بنماز وتلاوت واز انجاکہ شیعہ منکر
طریقت اند بالضرورۃ از اشغال ایشان نیز بیزار باشند پس شغلے کہ در رویا مذکورست منافی مذہب
شیعہ خواہد بود نہ موید آن کما لایخفی واگر شیعہ بتخالف بعضے مسائل فقہا بہ بعضے آثار حضرت علی مرتضی
کہ بحکم رویا لازم مے آید بر اہل سنت تشنیع نمایند نیز ناموجہ است چراکہ ہیچ مجتہد بدون دلیل شرعی
حکمے نمیکند ودر صورت وجود دلیل از مخالفت آثار صحابہ کہ اضطراراً بنا بر اعمال قواعد مقررہ اصولیہ
لازم می آید باکے نیست وشیعہ نیز در مواضع بسیار مخالفت آثار حضرت امیر ودیگر ائمہ اطہار محض بنا بر آنکہ

آن آثار موافق مذہب اہل سنت واقع اند نمودہ اند اگرچہ این امر بر روافض شیعہ خفائے ندارد لیکن برائے تنبیہ ناواقفان نوشتہ میشود کہ بر این دعوی کتابہین معتبرین شیعہ اعنی و استقصاء دو شاہد عادل موجود اند کہ مصنف نظر بر موافقت اہل سنت بسیارے از احادیث حضرت امیر المومنین و ائمہ طاہرین را ترک میکند ہر کہ خواہد بطرف آن رجوع نماید و از انجا کہ مخالفت شیعہ با طریقہ حضرت امیر در امہات عقائد و مالیحتجبا بر ہر ماہر ظاہر و باہر و بر ناظر تحفہ اثنا عشریہ اظہر است کہ ہمین معنی موجب ظہور بطلان مذاہب شیعہ است و لہذا اعنی بنا بر بطلان مذاہب ایشان سائل را بدریافت بطلان ام حاجتے نبود و ظن غالب آنست کہ اگر از جانب شیعہ سوال واقع می شد حضرت امیر بجواب آن بلفظ غیر مرضی و ناپسندیدہ بودن اکتفا نمی فرمودند بلکہ الفاظ برائت و بیزاری خود از طریقہ ایشان و دوری ایشان از طریقہ خود ارشاد میفرمودند چنانچہ در حال حیات خود فرمودہ اند ان قوما ینحلون من النحلۃ ہی النسبۃ بالباطل شیعۃ لنا منہم ولیسوا منا رواہ الدار قطنی بسند صحیح و آنچہ از شیعہ بطریق نقل نوشتہ کہ حضرت امیر کرم اللہ وجہہ نفی سیادت کسانیکہ فرمودند اوشان آنانند کہ ما معتقد ایشان نیستم و سنیان اوشان را از سادات می پندارند انتہی طرفہ اختیار بظہر الغیب و ادعای علم قلوب است کہ با واقع متنافی و بانفس الامر متبائن و تفصیلش آنکہ آن جماعہ کہ خود را بسیادت نسبت میکنند فرقہ خاص اند از سکان ہمین دیار کہ بکمال غلظت در تشیع دارند پس نفی نسبت آنہا یا بطور حقیقت است یا بطور مجاز بحکم انہ لیس من اہلک انہ عمل غیر صالح

مکتوب در حال همراهیان حضرت امام حسین علیه السلام

حضرت امام حسین علیه السلام وقتیکه در کربلا تشریف آوردند همراه ایشان سه پسر بودند علی اوسط امام زین العابدین که در انوقت بیمار بودند پسر دوم علی اکبر بست و دو ساله عمر داشتند جنگ کرده شهید شدند پسر سوم در نام ایشان اختلاف است بعضی عبد الله و بعضی علی اصغر گفته اند ایشان نیز شهید شدند شیر خواره بودند حضرت امام ایشان را بسبب غلبه تشنگی در کنار گرفته زبان خود را برای تسکین عطش در دهان ایشان میدادند که ناگاه تیرے از جانب اشقیا بحلقوم معصوم رسیده در کنار پدر جان داد یک دختر همراه حضرت امام علیه السلام بود سکینه نام داشت و با حضرت قاسم منسوب بود در انوقت هفت ساله عمر داشت و روایت نکاح ایشان با حضرت قاسم غلط است در انوقت فرصت این کار نبود و آنکه مشهور است که حضرت سکینه در راه شام فوت شدند این هم غلط محض است چنانکه ایشان بتمادی ایام زنده ماندند و با مصعب ابن زبیر منکوحه شدند و زبیر عمه زاده حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم و حضرت علی کرم الله وجهه است و دختر کلان حضرت امام علیه السلام که فاطمه صغری نام میداشت او همراه شوهر خود که حسن مثنی پسر حضرت امام حسن علیه السلام بود در مدینه مانده در دشت کربلا نیامده و نام مادر امام زین العابدین شهر بانو ملقب به شاه زنان دختر یزدجرد بن خسرو بن پرویز بن هرمز بن نوشیروان است و نام مادر علی اکبر لیلی دختر ابی مره ابن عروه بن مسعود که سردار بنی ثقیف بود و نام مادر پسر سوم که شیر خواره بودند بیاد نیست اینقدر معلوم است که از عرب بود و از نسل بنی قضاعه و نام مادر سکینه رباب دختر امرء القیس بن عدی که از بنی کلب بود و از جمله ازواج خود حضرت امام رباب را بسیار دوست میداشتند و نزد حضرت امام عزت تمام داشت چنانکه در ینباب شعرے

هم فرموده اند **شعر** لعمری اننی لاحب ارضا تحل بها سکینة والرباب یعنی قسم جان خود که من آن زمین را دوست میدارم که سکینه و رباب دران بنشینند و منزل کنند و نام مادر فاطمه صغری که دختر کلان حضرت امام علیه السلام در مدینه مانده بود ام اسحاق و حضرت طلحه که یکے از ده یار بهشتی بودند مشهور و معروف اند و حضرت امام باقر درانوقت چهار ساله بودند چراکه قبل از واقعه کربلا که در سنه شصت و یک هجری شده بود بچهار سال بیشتر در سنه پنجاه و هفت هجری پیدا شده بودند و از جمله ازواج حضرت امام درانوقت همراه ایشان شهربانو مادر پسر سوم شیرخواره بودند و حال دیگر ازواج معلوم نیست که درانوقت زنده بودند یا مرده و فرزندان حضرت امام حسن علیه السلام که شربت شهادت نوشیدند چهار تن بودند حضرت قاسم و عبدالله و عمرو و ابوبکر و از فرزندان حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه پنج کس همراه بودند حضرت عباس بن علی و حضرت جعفر بن علی و حضرت عثمان بن علی و حضرت عبدالله بن علی شهید شدند و عباس بن علی که علمدار بودند از مزار حضرت امام در کربلا دو سه تیر پرتاب روضهٔ ایشان جداست و دیگر شهیدان کربلا در روضه حضرت امام مدفون اند و از فرزندان حضرت عقیل حضرت مسلم قبل از آمدن حضرت امام در کربلا دوم ذی حجه سنه شصت از هجرت در کوفه شهید شده بودند و ایشانرا حضرت امام از مکه پیشتر روانه فرموده بودند که از مردم کوفه قول و قرار مستحکم و استوار گرفته اطلاع دهند و دو پسر نیز همراه پدر شهید شدند محمد و ابراهیم نام داشتند و عبدالله و عبدالرحمن و جعفر پسران عقیل بن ابی طالب که همراه بودند شهید شدند و از فرزندان عبدالله بن جعفر طیار برادر حضرت علی کرم الله وجهه دو پسر همراه حضرت امام شهید شدند که محمد و عون نام داشتند و خواهر زاده هائے حقیقی حضرت امام بودند و مادر ایشان حضرت زینب که دختر حضرت امیر المومنین علی علیه السلام از بطن حضرت بتول بودند خواهر حقیقی حضرت امام بودند و با عبدالله بن جعفر طیار نکاح شده بود و حضرت امام زین العابدین و عمر بن الحسن و محمد پسر عمر بن علی و دیگر صاحبزاده صغیر السن در بندیان رفتند و حضرت زینب خواهر حقیقی حضرت امام و شهربانو زوجه حضرت امام و حضرت سکینه دختر حضرت امام و دیگر زنان اهلبیت همراه بودند در بلاد شام رفته اند فقط

نقل خط شاه غلام علی صاحب

حضرت سلامت۔ سلمکم الله علی رؤس الفقراء باختیار الفقر علی الغناء بعد تسلیمات کثیره معروض میدارد

که درینوقت شخصے ظاہر نمود که در مدرسه ما فقیران مذکور نوکری کفار فرنگ و قبول خدمت افتا میشود خدا آگاه است که فقیر را شرف علم و علم را شرف بنی آدم گردانید ازین خبر این فقیر بسیار تاسف نمود خاک نشینی فقرا به از صدر نشینی اغنیا ہرگز مولوی عبدالحی صاحب قصد این امر نامبارک نکنند بنان پاره قناعت ساخته لله فی الله درس طالبان علم فرمایند و اوقات بذکر و مراقبه معمور دارند و درینجا ہرگز ہرگز متعلق بعلاقه نشوند ترک و تجرید در سازیم و ہر نفس لاالنفس آخرین الکاریم برائے خدا باشیم بطور بزرگان خود و سلف صالح خود زیاده امیدوار عفو گستاخی است و بشنیدن خبر نیک ایجا دل خوش میشود و بآنچه لائق شان درویشے نیست مشوش معذور خواهند داشت زیاده چه جواب از مولانا شاه عبدالعزیز صاحب . شاه صاحب عرفان مراتب سلمکم الله تعالی بعد از سلام مسنون الاسلام مکشوف خاطر عاطر باد که رقیمه کریمه وصول عزت شمول نمود آنچه تردد بخاطر شریف از مذکور نوکری فرنگیان و قبول خدمت افتا از ایشان که درین مدرسه از چند روز میشود لاحق گردید بوضوح انجامید بعض این خبر صحیح است و بعض ناصحیح اصل حقیقت اینست که مولوی رعایت علیخان مختار کار فرنگی بسیار مستعد اند که باینجا نوشتند که شخصے را از علماء متدین که مرتشی نباشد و اطلاع بر مسائل فقه داشته باشد نزد اینجانب باید فرستاد تا بنده در ہر واقعه و حادثه بموجب روایات فقه حکم میکرده باشم ازینجانب نوشته شد که صاحب نوکر و مجبور فرنگیان اند مباد آنہا تکلیف حکم نامشروع دهند تا این شخص را که مابغر سکتیم اختلاط صحبت فرنگیان ضرور افتد و موجب مداهنت در امور اسلام شود ایشان از انطرف بتاکیدات تمام قلمی نمودند که اصلاً آن شخص را اختلاط فرنگیان نخواهد شد نه آنرا تکلیف حکم نامشروع داده خواهد شد بلکه در مکان جداگانه در شهر بالاستقلال سکونت خواهند ورزید و آنچه موافق شرع محمدی باشد علی صاحبها الصلوة والسلام بے دغدغه و بے وسواس حکم نماید بعد از ورود این قسم رقائم ایشان تامل و تفکر نموده شد که این قسم معامله با کفار که امداد در ترویج احکام شرعیه باشد موافق شرع جائز است یا نه حضرت عزوجل این آیة در خاطر انداخت وقال الملک ائتونی به استخلصه لنفسی فلما کلمه قال انک الیوم لدینا مکین امین قال اجعلنی علی خزائن الارض انی حفیظ علیم قال البیضاوی فیه دلیل علی جواز طلب التولیة واظهار انه مستعد لها والتولی من ید الکافر اذا علم انه لاسبیل الی اقامة الحق وسیاسة الا بالاستظهار به الخلق انیست آنچه تعلق بشریعت دارد اما آنچه تعلق بطریقت دارد پس ترک و تجرید و اختیار فقر و ترک مکاسب در طریقت ہمه برکسے

سورۂ یوسف

میشود که باختیار خود التزام این ترک کرده باشد و بدست شخصے عہد بستہ و تا وقتیکہ التزام این فقر و عہد برین از شخصے بوقوع نیامده باشد باوجود تعلق بعلایق قیام بخدمات مشغولی باطن و ذکر و فکر و مراقبہ و مشاہده حاصل میشود بالجملہ کسب و تعلق رخصت است از محرمات طریقت نیست و الا قضاة و دیگر اہل مکاسب را تلقین طریقت جائز نمیشد و حال آنکہ بسے ازین فرقہ اولیای کبار گشتہ اند بمرتبہ کمال و تکمیل رسیده چہ جای کسے کہ ہنوز مبتدی باشد آرے ترک و تجرید درین طریقت عزیمت است و آنہم بشرط یعنی عدم عیال یا عدم والدین کہ خدمت آنہا فرض باشد یا اقارب دیگر کہ واجب الشفقة باشند باز غور کرده شود کہ درین از ہیچ محذوری از صحبت کفار و مداہنت در حدود اسلام یا موافقت بآنہا در رسوم کفر یا خوشامد آنہا و مبالغہ در کذب و دیگر مفاسد کہ مصاحبان اغنیا را ہم میرسد اصلا موجود نیست پس در اباحت آن در شریعت و طریقت ہیچ شبہہ نماند مانند این کہ خلفاء و اصحاب مختار این واولیا را دیده و شنیده ایم کہ معلم گری و تعلیم اطفال ہم میکردند و مبشر بہ بشارات عمده بودند چہ جای کسے کہ ہنوز درین وادی قدمے ننہاده و زمام اختیار خود را در دست ترک و تجرید نداده بنا بر این امور مرقومہ تجویز کرده شد کہ مولوی عبد الحی صاحب از ینجا روند اگر مفاسد مظنونہ و موہومہ نباشند فبہا و الا بر خاستہ بیایند چون اینقدر معلوم شد خاطر شریف را بدرجہ انزعاج نباید داد و اینقدر اجمالا ذہن نشین باید ساخت کہ اینجانب ہم عمرے درین مذکورات صرف کرده و از آبا و اجداد ہمین وضع را دیده و شنیده یکایک بے حجت شرعی و دلیے تجویز در باب طریقت حرکتے نا ملایم کہ درین ہر دو راه مستہجن و مستقبح باشد انشاء اللہ تعالی نہ برای خود نہ غیر خود تجویز خواہد کرد زیاده چہ نویسد والسلام والاکرام رقعہ شاه غلام علی صاحب موسومہ مولانا شاه عبد العزیز صاحب حضرت سلامت معارج القدس چہ کتاب است و از کیست چہ بیان مینماید باید فرستاد برائے یکروزہ یا احوال اجمال مطالب آن تحریر فرمایند زیاده چہ **جواب** از مولانا صاحب ممدوح - شاه صاحب عرفان مراتب سلمکم اللہ تعالی بعد از سلام مسنون مکشوف باد معارج القدس تصنیف امام غزالی است رحمۃ اللہ علیہ فی معرفت النفس و قواہا و تہذیب اخلاقہا و اصلاح فسادہا لیکن بیان بطور حکمت مع شوب قلیل من قواعد التصوف والسلوک و کتاب لطائف القدس فی معرفة النفس تصنیف دلی نعمت مرحوم علیہ الرحمۃ در معرفت لطائف نفس بر قواعد تصوف و سلوک است محض بالفعل این طریق ثانی انفع و اسہل ست اگر مطالعہ منظور باشد لطائف القدس مطالعہ باید فرمود و کتاب معارج القدس اغلاق غایت بسیار دارد و معہذا غور در مطلب آن درین زمان صعوبتے دارد زیاده بجز دعای مراتب عرفان و کمال چہ نویسد والسلام المرقوم ۲۰ رجب سنہ ۱۲۳۶ھ ہجری

سوال انسان را بعد موت ادراک و شعور باقی میماند و زائران خود را مے شناسد و سلام و کلام ایشان را می شنود یا نے **جواب** انسان را بعد موت ادراک باقی میماند بر این معنی شرع شریف و قواعد فلسفی اجماع دارند اما در شرع شریف پس عذاب قبر و تنعیم القبر بتواتر ثابت است و تفصیل آن دفتر طویل میخواهد در کتاب شرح الصدور فی احوال الموتی والقبور که تصنیف شیخ جلال الدین سیوطی است و دیگر کتب حدیث باید دید و در کتب کلامیه اثبات عذاب القبر مینمایند حتی که بعض اہل کلام منکر آنرا کافر میدانند و عذاب و تنعیم بغیر ادراک و شعور نمیتواند شد و نیز در احادیث صحیحه مشهوره در باب زیارت قبور و سلام بر موتی و ہمکلامی با آنہا که انتم سلفنا و نحن بالاثر وانا ان شاء الله بکم لاحقون ثابت است و در بخاری و مسلم موجود است که آنحضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم با شهداء بدر خطاب فرمودند هل وجدتم ما وعد ربکم حقا مردم عرض کردند یا رسول الله أتتکلم من اجساد لیس فیها روح فرمودند ما انتم باسمع منهم ولکنهم لا یجیبون در قرآن مجید ثابت است لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم یرزقون فرحین بما آتاهم الله من فضله۔ بلکه از احوال پس ماندگان هم خوشی و بشارت ثابت است۔ ویستبشرون بالذین لم یلحقوا بهم من خلفهم الا خوف علیهم ولا هم یحزنون بالجمله انکار شعور و ادراک اموات اگر کفر نباشد در الحاد بودن او شبهه نیست واما قواعد فلسفیه پس بقاء روح بعد از مفارقت و بقاء شعور و ادراک و لذت روحانی مجمع علیه فلاسفه است الا جالینوس و لهذا او را در فلاسفه نشمرده اند پس ظاهر است که بدن دائما در تحلل است و روح و شعور و ادراک دائما در ترقی است پس مفارقت بدن در سلب ادراک و شعور او چه قسم تاثیر تواند کرد **سوال** اگر ادراک و شعور میماند بقدر حیات میماند یا زیاده و کم میشود **جواب** ادراک و شعور اہل قبور بعد موت در بعض امور زیاده میشود و در بعضی کم آنچه تعلق بامور غیبیه دارد ادراک آنها زیاده است وآنچه تعلق در امور دنیویه باشد ادراک آنها کم و سببش آنست که التفات و توجه ایشان در امور غیبیه زیاده است و در امور دنیویه کم بانجهت تفاوت واقع میشود والا اصل ادراک و شعور یکسان است بلکه اگر تامل کرده شود در دنیا نیز بسبب توجه والتفات زیادتی و کمی در شعور و ادراک واقع شود چنانچه دقائق علمیه را و کلام در باب بسیار کم مے فهمند ولذائذ طعام و محاسن نساء و کیفیت نغمات و اوتار را امیر زاده ها خوب ادراک میکنند و علماء و فضلاء ادراک آن چیزها بسیار قاصر اند ازانهم بسبب قلت توجه والتفات است و کثرت آن **سوال** از انبیاء علیهم الصلوة والسلام و اولیاء کرام و شهداء عظام و صلحاء عالیمقام بعد موت شان استمداد باطنی

که یا فلان از حق تبارک و تعالی حاجت مرا بخواه و شفیع من شو و دعا برای من بخواه درست است
یا نه **جواب** استمداد از اموات خواه نزدیک قبور باشد یا غائبانه بے شبهه بدعت است در زمان صحابه
و تابعین نبود لیکن اختلاف است در ان که این بدعت سیئه است یا حسنه و نیز حکم مختلف میشود باختلاف
طرق استمداد اگر استمداد باین طریق است که در سوال مذکور است پس ظاهرا جواز است زیرا که درین صورت
شرک نمی آید مانند استمداد از صلحا بدعا و التجا در حال حیات و اگر بنوع دیگر است پس حکم آن موافق آن
خواهد بود و در حدیث برای روان شدن حاجت اینقدر آمده است عن عثمان بن حنیف رضی الله تعالی عنه
قال ان رجلا ضریر البصر اتی النبی صلی الله علیه وسلم فقال ادع الله ان یعافینی فقال ان شئت
صبرت فهو خیر لک قال فادعه قال فامره ان یتوضأ فیحسن الوضوء ویدعو بهذا الدعاء اللهم انی
اسئلک و اتوجه الیک بنبیک محمد نبی الرحمة انی توجهت بک الی ربی لیقضی لی حاجتی هذه اللهم فشفعه
فیّ رواه الترمذی و کذا فی المشکوة **سوال** کسے صاحب باطن یا صاحب کشف بر قبور ایشان
مراقب شده چیزے از باطن اخذ میتواند نمود یا نه **جواب** میتواند نمود **سوال** برای زیارت ایشان
روز معین نمودن یا روز عرس ایشان که معین است رفتن درست است یا نه **جواب** برای زیارت
قبور روز معین نمودن بدعت است و اصل زیارت جائز و تعیین وقت در سلف نبود و این بدعت از ان
قبیل است که اصلش جائز است و خصوصیت وقت بدعت مانند مصافحه بعد العصر که در ملک توران
وغیره رائج است در روز عرس برای یاد دهانیدن وقت دعا برای میت اگر باشد مضائقه ندارد لیکن
التزام آن روز نیز بدعت است از همان قبیل که گذشت **سوال** بر قبور آبپاشی کردن و گل و
دیگر خوشبو نهادن درست است یا نه و از ان سرور میت را میرسد یا نه **جواب** آبپاشی کردن
بر قبور بعد از دفن آمده است لیکن بعد از طول مدت نیامده و اما اگر قبر خام باشد برای استحکام آن
یا پاک کردن قبر از نجاست جانوران چرنده و پرنده باشد مضائقه ندارد و الا بدعت است و نهادن پیچان
گل و خوشبو بر قبر ماخوذ از ان است که کفن میت را بخوشبو و کافور و دیگر چیزها ازین جنس مثل حنوط یعنی
ارگجه آمده است و حال آنکه میت در قبر است این چیزها بر قبر می نهند تا مشابهت به میت تازه بهم رسد
و محتمل است که ازین نهادن خوشبو سرور بمیت میرسد زیرا که در حالت زندگی روح بسیار متلذذ و بانبساط
[illegible] میشود و روح باقیست هر چند آنکه وصول خوشبو بروح در حالت زندگی که قوت شامه است

مفقود است اما قیاسا بر لذات دیگر که میت را میرسد بعد موت از روے شرع شریف ثابت یعنی لذتہاے عالم غیب که در احادیث صحیحه آمده است که فیاتیه من روحها و طیبها و در حق شهدا در قرآن مجید وارد است یرزقون فرحین اثبات میتوان نمود

سوال نذر میت برخود واجب گردانیدن و قبر پوش گذرانیدن چه حکم دارد

جواب حکم نذر براے موتی نمودن تفصیلے دارد که در فتاواے عالمگیری در کتاب الصوم مذکورست چنانچه قدرے عبارت عالمگیری اینست والنذر الذی یقع من اکثر العوام بان یاتی الی قبر بعض الصلحاء و یرفع ستره قائلا یا سیدی فلان ان قضیت حاجتی فلک منی من الذهب مثلا کذا باطل اجماعا نعم لو قال یا الله نذرت لک ان شفیت مریضی او نحوه ان اطعم فقراء الذین بباب السیدة نفیسة او نحوها او اشتری حصیر المسجد او زیتا لوقودها او دراهم لمن القوم لشعائرها مما یکون فیه نفع الفقراء والنذر لله و ذکر الشیخ انما هو محل لتصرف النذر لمستحقیه یجوز لکن لا یحل صرفه الا الی الفقراء لا الی ذی علم لعلمه و لا لحاضری الشیخ الا ان یکون واحد من الفقراء و اذا عرف هذا فما یوخذ من الدراهم و نحوها و ینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا الیهم فحرام بالاجماع مالم یقصد تصدقها الفقراء الاحیاء قولا واحدا و قد ابتلی الناس بذلک و ترجمه این عبارت اینست و نذریکه واقع میشود از اکثر عوام باینصورت است که می آیند بسوی قبر بعض صلحاء و بزرگان و بر میدارند پرده قبر از ایشان در حالیکه میگویند ای سید فلان اگر حاجت رواے من شود پس براے شما از طرف من این قدر زر باشد مثلا این چنین نذر باطل است بالاجماع آرے اگر گفته شود یا الٰهی نذر کردم براے تو اگر شفا دهی مریض را یا مانند آن طعام بخواهم داد فقرا را که بر دروازه سید نفیس اند یا مانند آن یا خرید خواهم کرد بوریاهاے مسجد یا روغن زیت براے روشنی آن مسجد یا دراهم خواهم داد براے کسیکه خبر گیری شعائر مسجد میکند از قسمیکه دران نفع فقرا باشد و نذر براے خدا و ذکر نمودن شیخ جز این نیست که آن محل صرف نذر است براے مستحقان نذر جائز است لیکن حلال نیست صرف کردن مگر بسوی فقیران نه بسوی صاحب علم بسبب علمیت او و نه حاضرین شیخ مگر که باشد از جنس فقرا و وقتیکه معلوم کرده شد این مقدمات پس چیزیکه گرفته میشود بسوی قبور اینها پس حرام است باجماع مادامیکه قصد کرده نه شود صرف آنها بفقیران زنده بقول واحد یعنی بلا خلاف و بتحقیق مبتلا شده اند مردمان باین نذر ممنوع انتهی و چادر پوشانیدن بر قبر حرکت لغو است نباید کرد مثل دیوار گیری و سقف بند بلکه ازان لغوتر که در دیوار گیری بند شدن عناکب و دیگر حیوانات

موذیہ و ہمچنین در سقف بند بنجال کنجشکان و شپرکان و مانند آنہا متوقع است و در ینجا ہیچ نیست مگر زینت و خوشنمائی بیجا و در حدیث شریف وارد است کہ نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم ان تکسو الحجارۃ والطین ج اللہ تعالیٰ اعلم **سوال** در مسئلہ وحدت وجود کہ مسلک صوفیہ صافیہ است علمای متکلمین را انکار است پس اگر ما مردم تقلید صوفیہ کردہ اعتقاد خود را موافق مسلک ایشان درست کنیم کہ بر عقیدہ ایشان حشر کردہ شویم و پیروی اہل حق کردن درست است یا نہ و طالبیکہ ہنوز بمرتبہ صوفیہ نرسیدہ و نہ عالم متکلم شدہ دریںباب بہ تحقیق کدام فریق راحق داند و اگر مسئلہ وحدت الوجود حق است مجتہدین سلف کہ علماء عرفا بودند چرا تلقین و فہمانیدن آن بہرکس مسلمان نکردند و اجمالاً و در کتب کلام چرا بیان نکردند واز عقیدۂ حق چرا اغماض نمودند **جواب** وحدۃ الوجود حق و مطابق واقع است چرا کہ دلائل عقلیہ و نقلیہ بران قائم است چنانچہ در رسالہ ادلۃ التوحید شیخ علی مہائمی گجراتی مشروح و مبسوط است علمای متکلمین را در انکار این مسئلہ ہمگی دو وجہ است اول آنکہ برین مسئلہ بسبب کمال دقت و باریکی شبہات عقلیہ و نقلیہ بسیار وارد میشوند و در نظر آنہا حل آن شبہات میسر نشدہ ناچار بانکارش آمدند ہمین است حال شطحیات از متکلمین دوم آنکہ این مسئلہ از اسرار است شرائع و ادیان موقوف بر دانستن این مسئلہ نیست بلکہ عوام را تلقین این مسئلہ موجب انفتاح باب الحادست و اباحت شرور فساد است و مداہنت در امتثال تکلیفات میگردد پس بیان این مسئلہ کہ در باریکی و دقت باین مرتبہ و در استلزام فساد باین مرتبہ در کتب عقائد بنا بر باریکی و دقت آن ممنوع و محذور است و امساک لسان ازان موجب دانند چنانچہ در حدیث شریف است اذا ذکر القدر فامسکوا و اذا ذکر اصحابی فامسکوا و اذا ذکر النجوم فامسکوا پس معلوم شد کہ تفصیل و تفتیش و تحقیق در امثال این مسئلہ دقیق منجر بضلال و اضلال میگردد ہمین است حال محققان متکلمین و معہذا این جماعۃ اجمالاً در تصانیف خود ہا ایماء اجمالی این مسئلہ دادہ اند کالغزالی والرازی وغیرہما من الائمۃ فی ہذا الفن اگر تفصیلش منظور باشد در کتاب تنبیہ المحجوبین مطالعہ باید کرد و بالجملہ انکشاف این مسئلہ در ابتداء بدلائل و برہانیات نبودہ است بلکہ محض بموہبت و معرفت است و در انتہا نیز انکشاف این مسئلہ را تحصیلی و کسبی نباید فہمید بلکہ حوالہ بر ورود حالات باید داشت آری اگر کسے را بالفعل حسن ظن بر اولیاء اللہ کہ باین مسئلہ متکلم شدہ اند منظور افتد و خواہد کہ در جناب ایشان بد اعتقاد نشود در رسائل توحید نظر کند تا بر دلائل عقلیہ

ونقلیه وقوف یافته اعتقاد فاسد در جناب اولیاء الله بهم نرساند مضائقه ندارد والا مسلک دریافت این مسئله نظر بر فکر عقلی نیست و بهمین گفته اند که هو طور وراء طور العقل ونیز گفته اند قلندر هرچه گوید دیده گوید وعامی هنوز باین مرتبه نرسیده است ونه عالم متکلم شده مکلف است بآنکه اجمالا بداند که صوفیه صافیه آنچه گویند حق است وفهم من بآن نمیرسد مثل ایمان به متشابهات قرآن مجید ونیز بداند که علماء متکلمین که اعتماد بر قول آنها است انکار صریحش نکرده اند بلکه سکوت ورزیده اند واز بیان آن دم درکشیده اند للوجه الذی ذکرناه آرے مقلدان علماء متکلمین سکوت ایشان را انکار گمان کرده اند مثل تفتازانی وقاضی عضد ودیگر متاخرین لیکن معلوم است که درین باب مقتدایان غزالی وامام رازی وامثال آنها اند نه متاخرین۔

سوال کسے کلام الله یا آیت کلام مجید را بر طعام خواند چه حکم است شخصے میگوید که کلام الله بر طعام خواندن آنچنان ست که کسے در جاے ضرور بخواند نعوذ بالله منها **جواب** بایں طور گفتن روا نیست بلکه سوء ادبی است اگر اینچنین گفت که درهیچ جا اینجا خواندن سوء ادبی ست مضائقه ندارد وآنهم وقتے است که بطریق وعظ وپند نخواند واما بطور وعظ وپند ومنع از شرک وبدعت خواندن درهر جا روا است بلکه براے رد بدعت گاه واجب میشود

سوال اگر کسے جاندار را منت بکسے سازد آن جانور حرام گردد یا نه وطعام منت بزرگان وطعامیکه براے اولیاء مردگان پخته میفرستند خوردن آن جائز ست یا نے **جواب** جانور درین صورت حرام میشود ودیگر اشیاء بیجان که بطور منت باشد خوردن آن قریب بحرام است بشرطیکه نیت نذر غیر الله باشد مانند گلگلهار شیخ سدو وسه منی بو علی قلندر وغیره ونان وحلوا که مردگان بطور خیرات برسانیدن ثواب بایشان میکنند وآنرا مانند دیگر طعام بتبرک نمیدانند اگر محتاجان را دهند واحسان برایشان ننهند ودرمیان برادری آنرا بطور بهاجی بجبره تقسیم نکنند امید ثواب دارد فقط وطعام فرستادن بخانه اهل میت تا سه روز مباح است

سوال شخصے براے مصارف قبور اولیاء الله اراضی مقرر کند پس غله آن اراضی خوردن بخدام آن قبر یا کسے دیگر جائز است یا نه ونیز مبلغ نقد که بر قبور می نهند خدام را یا دیگر کسان را خوردن میرسد یا نه **جواب** مصارف قبر هیچ معنی شرعی ندارد مگر همان وقت که مرده دفن میشود اگر کسے اراضی از ملک خاص خود بنا بر خادمان قبر وقف کند خادمان را خوردن آن جائز ست بشرطیکه شرط خدمت بجا آرند وآن شرط است که مردم را از طواف وسجده قبر منع کنند واز فواحش آنجا بپرهیزانند واز داشتن نذر ومنت از نقد وجنس

بر قبر منع کنند و دفع سازند اگر شرط خدمت نه بجا آورده خورند و خورانند حرام است سوال رهن
داشتن اراضی و از محصولش منتفع شدن درست است یا ربوا و اگر راهن محصول اراضی را بمرتهن هبه سازد
جائز است یا نه جواب رهن داشتن اراضی مملوکه درست است و قبضه خود داشتن بر آن ضرور و محصول
گرفتن هم در قبضه کردن است اما باید که محصولش را نگاهدارد و در مبلغ خود وصول شمرد و وقتیکه مبلغ خود بگیرد
اینقدر وضع کرده دهد و همچنین است حال کرایه حویلی و باغ و مکانات که در آن کرایه جاریست بکرایه داده
در مبلغ خود وصول کند و هبه کردن راهن بمرتهن محصول اراضی وغیره را صحیح نیست زیرا که در هبه
قبض موهوب شرط است باقباض واهب که چیزیرا از ملک خود دور کرده در ملک غیر اندازد پس هرگاه
که در ملک او نیامده است هبه آنوقت چگونه صحیح شود اگر گویند که هبه در هر سال و ماه میشود یعنی
که اول در ملک مالک زمین محصول داخل میگردد و من از ملک او بیرون آمده در ملک مرتهن می درآید
پرسیده خواهد شد که از ملک مالک چگونه بیرون رفت اگر عقد اول برین کرده است غلط است زیرا که
در آنوقت اقباض نیست و اگر عقد هر ساله و هر ماهه بر آن کنند آن عقد در گرونامه نیست پس بهر حال
محصول و کرایه اراضی و مکانات مرهونه همیشه در ملک مالک آنها داخل میشود و مرتهن قابض
آنها میشود و نیابة از مالک پس تا وقتیکه در قبضه مرتهن است در قبضه راهن هست زیرا که مرتهن نائب
اوست در تحصیل منافع مرهون باعتبار عرف زمانیان حال اگر مرتهن آن منافع را براهن رساند او
آنرا قبض کرده بمرتهن هبه کند بابت قبض نفع او را خواهد رسید و این در حقیقت ربوا است پس اگر
آن بیچاره بمرتهن نه دهد از سر مرتهن خوشنود نخواهد شد و بدین معامله راضی نخواهد بود بلکه فسخ معامله
خواهد کرد پس درینصورت آنچه اهل زمانه کنند حیله سودخواری بر آورده اند لیکن این حیله هم هیچ قوت
ندارد و باعتبار فقاهت مطلق ناروا است و داخل در سود شیطان دشمن انسان است بهر حیله
میخواهد که او را بسوی دوزخ برد و طریق شیطان همان که بنظر عقل ناقصان آنرا طریق مباح میدانند
و اگر مباح ندانند چگونه در ربقه شیطان در آیند سوال پختن طعام در ایام ربیع الاول برای خدا
و رسانیدن ثواب آن بروح پرفتوح حضرت سرور کائنات صلی الله تعالی علیه و آله وسلم یا حضرت
امام حسین علیه السلام در ایام محرم و دیگر آل اطهار سید مختار صحیح است یا نه جواب انسان در
کار خود مختار است میرسد که ثواب عمل خود برای بزرگان با ایمان گرداند لیکن برای اینکار وقت و روز

تعین نمودن وماہے مقرر کردن بدعت است آرے اگر وقتے بہ عمل آرند کہ دران ثواب زیادہ شود مثل ماہ رمضان کہ عمل بندہ مومن دران ہفتاد درجہ ثواب زیادہ دارد مضائقہ نیست زیراکہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ و علے آلہ وسلم بران ترغیب فرمودہ اند بقول حضرت امیر المومنین علی مرتضی وہر چیز کہ بران ترغیب صاحب شرع و تعین وقت نباشد آن فعل عبث است و مخالف سنت سید الانام و مخالفت سنت حرام است پس ہرگز روا نباشد و اگر دلش خواہد مخفی خیرات کند در ہر روزیکہ باشد تا نمود نشود **سوال** کسیکہ از قوم فروی یا دیگر کہ زنان ایشان پردہ نمیکنند امام شود پس باو اقتدا کردن چہ حکم است **جواب** پردہ شرعی در شریعت ہمین است کہ زن از سر تا قدم چادر کشیدہ باشد پس اگر زنان ایشان بیچادر بیگردند و زناکاری زنان مذکورہ در عموم مشہور نیست اقتدای مقتدیان بایشان مکروہ و اگر زناکاری ایشان مشہور شدہ باشد اقتدا حرام و درین صورت بر مردان زنان مذکورہ فرض است کہ زنان خود را از بدکاری و بے پردگی مانع آیند و اگر آنہا باز نیایند طلاق دہند و گرنہ دیوث خواہند بود اقتدا در نماز ایشان منع خواہد لیکن اگر خواندہ اند قضاء آن نماز واجب نیست زیراکہ نماز پس فاسق و فاجر جائز باشد **سوال** طلاق دادن زوجہ بسبب نافرمانی و خطا کردن جائز است یا آنکہ موقوف بر نافرمانی نیست ہرگاہ کہ خواہد طلاق دہد **جواب** طلاق دادن بر دو وجہ است یکی مسنون دوم مباح مسنون ہمان است کہ بے سبب طلاق ندہد زیراکہ طلاق دادن نزد خدا تعالی از چیزہای پسندیدہ نیست بلکہ بناچاری مباح است و مباح آنست کہ آدمی مختار است اگر بے سبب ہم طلاق گوید می افتد و زن از ربقہ اطاعت شوہر بیرون میرود و درین صورت ہم اگر برای زیادتی ثواب نکاح باشد قریب بسنت است بلکہ در سنت خلفای راشدین داخل است چنانچہ حضرت امام حسن رض زنہار انکاح کردی و طلاق ہم دادی و بازنان دیگر ہم نکاح کردی و درین سبب ثواب منظور داشتی پس اینقدر سبب در مسنون بودن طلاق کافی ست و سبب این از حضرت امام حسن رض پرسیدہ بودند فرمودند من میخواہم کہ بسیار قوم را بسبب من با پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم رشتہ مصاہرت پیدا شود و در حق ایشان روز محشر بکار آید **سوال** در متون عقائد معتبرہ و شروح آن مینویسند کہ کفار مخلد در نار اند و مومنان در جنت خواہ قبل از عذاب یا بعد او خواہند آمد پس دران مشرکین و اہل کتاب و اہل بدع کہ ہوای آنہا بکفر رسیدہ

فیر کنندہ شیخین وغیرہ منکر ضروریات دین داخل اند یا نہ ودر آیہ ان اللہ لا یغفر ان یشرک بہ ویغفر ما
ن ذلک آہ کہ احتمال دارد کفار غیر مشرکین محل مغفرت باشند واز حدیث المقام المحمود ہمچنین مفہوم
شود کہ ہمہ از نار خواہند برآمد الا من حبسہ القرآن یعنی آیہ مذکورہ ودر آنجا شیخ عبد الحق رح گفتہ کہ ہمہ از
زخ خواہند برآمد الا الکفار وقید مشرکین ننوشتہ ودر مرتبہ چہارم کہ رسول اللہ صلی اللہ وآلہ وسلم
فاعت بقیہ جہنمیان خواہند کرد حکم خواہد شد کہ بہ شفاعت تو نخواہم بخشید مگر آخرش مغفور
وند آن کدام فریق اند ہمین کفار غیر مشرکین اند یا مومنان کہ مقدار ذرہ ایمان در دل ایشان
باشد علی التفصیل مع ترجمہ آیہ مذکورہ کہ مراد از من یشرک کیست قلمی فرمایند جواب اجماع
ماء منعقد است برآنکہ خلود در نار خاصہ کفر است مطلقا خواہ شرک باشد یا انکار نبوت یا انکار احکام قرآن
یچ تفاوت نیست واز آیہ ان اللہ لا یغفر ان یشرک بہ ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء مراد از لفظ
ون ماسوی نیست بلکہ ادون واسفل مراد است یعنی آنچہ کمتر از شرک باشد واقسام کفر
تر از شرک نیستند بلکہ مساوی شرک اند بالجملہ اجماع علماء اہل سنت برآنکہ جمیع کفار در تخلید
ر با مشرکین اند بنفسہ دلیل قطعی است بر صحت حکم نزدما آمدیم برآنکہ سند این اجماع چہ چیز است
ین اجماع معارض اشارہ این آیہ یعنی یغفر ما دون ذلک لمن یشاء متنوا اند شد یا نہ پس تحقیق
ین در کتب مبسوطہ علم کلام است جمعی نوشتہ اند کہ جمیع انواع کفر راجع بشرک میشوند ومستلزم آن
یگردند پس محل مغفرت نباشند بنص این آیہ مثلا اہل کتاب کہ انکار رسالت مینمودند پس گویا چنین
عتقد میشدند کہ معجزات پیغمبر آخر الزمان کہ فعل الہی تعالی برائے تصدیق پیغامبر است فعل غیر او تعالی
ست پس اثبات قدرت خلق معجزہ مر غیر خدا تعالی را لازم شد چنانچہ عقیدہ ایشان است وہو عین
شرک وعلی ہذا القیاس در جمیع اقسام کفر تکلفات نمودہ اند لیکن نزد محققان دلیل این اجماع
یات کثیرہ اند کہ زیادہ از پنجاہ آیہ خواہند بود وہمہ دلالت دارند برآنکہ کفر بآیات اللہ تعالی مطلقا
لود نار ست خواہ شرک باشد یا غیر آن قولہ تعالی ان الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین فی نار جہنم
الدین فیہا اولئک ہم شر البریہ ومثل قولہ تعالی ان الذین کفروا بآیاتنا سوف نصلیہم نارا کلما
ضجت جلودہم بدلناہم جلودا غیرہا لیذوقوا العذاب الی غیر ذلک من الآیات ودر حدیث مقام محمود الا من
بسہ القرآن وارد شدہ صحیح ودرست است لیکن قرآن منحصر در آیہ ان اللہ لا یغفر ان یشرک بہ تا آخر آیہ نیست بلکہ

آیۂ ان الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین نیز داخل قرآن است وباین سبب شیخ عبد الحق کفار را مطلق آورده وقید مشرکین ننوشته ودر حدیث شفاعت که بقیۂ جہنمیان را بعفو الٰہی تعالیٰ خواہند بخشید وخواہند برآورد ہمان مومنان اند که اصل ایمان طفیل دارند وعمل نیک نکردند چنانچه در ہمین حدیث واقع است لم یعملوا خیرا قط ومراد ازان عمل جوارح است نه اصل ایمان واہل تفسیر مشرکین را شامل جمیع انواع کفر نوشته اند وکفر را معنی اصطلاحی شرعی لفظ شرک گردانیده اند پس معنی ان اللّٰہ لا یغفران یشرک به نزد ایشان ان اللّٰہ لا یغفران یکفر به است چنانچه قاضی بیضاوی در تحت آیه ولا تنکحوا المشرکات مینویسند والمشرکات تعم الکتابیات لان اہل الکتاب مشرکون لقوله تعالیٰ وقالت الیہود عزیر ابن اللّٰہ وقالت النصاریٰ المسیح ابن اللّٰہ الی قوله سبحانه وتعالیٰ عما یشرکون ولکنہا خصت عنہا لقوله تعالیٰ والمحصنات من الذین اوتوا الکتاب انتہی وبغوی در معالم التنزیل در تحت ہمین آیه مینویسد وقیل الآیة منسوخة فی حق الکتابیة لقوله تعالیٰ والمحصنات من الذین اوتوا الکتاب من قبلکم وبخبر الرسول صلی اللّٰہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم وباجماع الامة روی الحسن عن جابر بن عبد اللّٰہ قال قال رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم تزوجوا نساء اہل الکتاب ولا تزوجوا نساءنا فان قیل کیف اطلقتم اسم الشرک علی من لم ینکر نبوة محمد صلی اللّٰہ علیه وسلم قال ابو الحسن ابن الفارس لان من یقول القرآن کلام غیر اللّٰہ تعالیٰ فقد اشرک باللّٰہ وغیره انتہی وتحقیق آنست که سابق مذکور شد یعنی آیات کثیره قرآن در تخلید کفار در نار وتابید مطلقاً ایمامیناید بلکه به تنصیص در حق اہل کتاب نیز چنانچه آیۂ ان الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین فی نار جہنم خالدین فیہا وقالوا لن تمسنا النار الا ایاما معدودة الی قوله فاولئک اصحاب النار ہم فیہا خالدون وجمیع اہل بدعت وہوا که بدعت ایشان بکفر رسیده داخل آیۂ ان الذین کفروا من اہل الکتاب اند پس حاجت به تعمیم مشرک نیست ومراد از ما دون ذلک نیست مگر ذنوب ومعاصی خواه کبیره باشد یا صغیره جمعا بین الادلة سوال نیز در جمیع متون کلامیه مرقوم است که صحابی را طعن نباید کرد ومضمون حدیث که ثم یکون ملکا عضوضا مراد ازان ملک عضوض یقینا معاویه است که بعد سی سال ملک شده است پس اگر کسے معاویه را بمقتضای حدیث طعن کند چه مضائقه دارد وظلم وغیره که لوازم عضوضیت است نسبت باو کند چرا جائز نباشد پس توجیه حدیث شریف مذکور وعبارت متون مسطور وعقائد اہل سنت درین مقدمه عند المحققین چیست ودر مسلم وغیره مذکور است که

الصحابة کلهم عدول پس توجیه بغاوت وعضوضیت ایشان چیست وبغاوت او متفق علیه است پس اهانت باغی چه مضائقه دارد ومنع بعضے علماء از چه راه است وبعضے او را مینویسند که مجتهد نبود لهذا اگر شریک اجماع برخلافت حضرت علی رض نشد ضرر ندارد پس این قول منافی آنست که ابورافع از ابن عباس رض حکایت کرد که در یک رکعت نماز در ود میخواند وآن خلاف روایت حدیث صحیح است در جواب فرمودند انه فقیه کذا فی البخاری ونیز در مشکوة مذکورست قال ابن عباس رض انه فقیه پس او را چگونه مجتهد نباید گفت وتوجیه آن چیست جواب آنچه در متون عقائد مرقوم است که صحابی را طعن نباید کرد درست است اما روایت حدیثے متضمن وجہے از وجوه طعن در بعضے صحابه باشد باکے ندارد وبالجمله غرض اصحاب متون باین ادب صحابیت است نه آنکه صحابه کلهم معصوم اند ووجہے از وجوه طعن نداشتند چه از بعضے صحابه شرب خمر ثابت شده چنانچه در مشکوة است وبارها آنحضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم اقامت حدود بر آنها کرده اند واز حسان بن ثابت ومسطح بن اثاثه قذف ثابت شده وبر آنها حد نیز جاری گشته واز ماعز اسلمی زنا صادر شده ومرجوم گردیده آرے زلات وخطای این مردم که من حیث الصحابیة واجب الاحترام اند از این قبیل نیستند که امت زبان طعن دراز کند تا وقتیکه نفاق وارتداد آنها بالقطع معلوم نگردد مثلاً در حق ابوذر غفاری رض در حدیث صحیح بخاری وارد شده انک امرء فیک جاهلیة حالا امام دم را نمیرسد که گوئیم ابوذر رض مرد جاهل بود وهمچنین در حق ابوجهم که از عمده صحابه است در صحیح بخاری وارد شده که لا یضع عصاه عن عاتقه کنایه از انست که او بسیار ضرب وسیاست میکند زنان وخادمان خود را حالا امام دم را نمیرسد که گوئیم ابوجهم مرد ظالم بود بلکه اگر نظر فکر بالاتر اندازیم در یابیم که بعضے انبیا علیهم الصلوة والسلام را از خدا تعالے در مقام عتاب الفاظ عتاب آمیز وارد شده امت را هرگز جائز نیست که بمقتضائے آن الفاظ در حق آنحضرات تکلم نمایند مثل عصی آدم ربه فغوی حال آنکه حضرت آدم علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام را عاصی وغاوی گفتن کفر است ومثل لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین واذ ابق الی الفلک المشحون فالتقمه الحوت وهو ملیم که در حق یونس علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام آبق وظالم وملیم گفتن هیچکس را جائز نیست پس عبارت متون هم درست نظراً الی مراعات الادب الواجب علی الامة وحدیث مذکور هم صحیح المعنی نظراً الی الواقع وهمین است صحیح عقائد اهل سنت شکر الله سعیهم وآنچه در کتب اصولیه مرقوم است که الصحابة کلهم عدول پس مراد آنست که صحابه کلهم در روایة حدیث از آنحضرت صلی الله تعالی علیه وسلم مامون ومعتبر اند هرگز

از ایشان کذب در روایات حدیث ثابت نشده چنانچه بتجربه و تحقیق رسیده که در مقدمات دیگر کسے از ینها دروغ گفته باشد نه آنکه مصدر گناهی نشده اند چنانچه عنقریب گذشت که بعضے از ینها در حضور آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم بارتکاب کبائر محدود گشته آرے کبار صحابه از صدور گناهان عمداً محفوظ اند و بحث در اجتهاد معاویهؓ و عدم اجتهاد ایشان حالا اصلا مفید نیست زیرا که گو مجتهد بودند درین مسئله بالیقین خطا نمودند چه اجتهاد در مقابلهٔ نص اصلا اعتبار ندارد آمدیم بر تحقیق حال واقعی پس بعد از تفتیش و تفحص روایات معلوم میشود که ایشان در آخر عمر رتبهٔ اجتهاد بهم رسانیده بودند اما مایهٔ علمی کم داشتند و عبور به جمیع احادیث حاصل نبود بخلاف کسانیکه بحضور آنجناب بپایه اجتهاد کامل رسیده بودند و آنحضرت صلی اللہ علیه و آله وسلم مجتهدات ایشانرا تصویب فرمودند و به فتوی و تعلیم اجازت فرموده بودند مثل حضرت عمرؓ و علیؓ و مثل عبد اللہ بن مسعود و معاذ بن جبل و زید بن ثابت و امثالهم پس هر که اجتهاد ایشان را نفی کند درست است زیرا که در حضور آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم ایشانرا (یعنی معاویه رضؓ) آن مرتبه حاصل نبود و آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در هیچ مسئله بر صحت اجتهاد معاویه حکم نفرموده اند تا اجتهاد ایشان معتبر و مفتی به تواند شد و هر که ایشانرا مجتهد گفت نیز درست گفت زیرا که در اخیر عمر بسبب سماع احادیث کثیره از صحابه دیگر در بعضے مسائل فقه دخل میکردند همین است معنی قول ابن عباسؓ که انه فقیه و خروج ایشان از اجماعیکه بر خلاف حضرت علیؓ منعقد شده باکے ندارد زیرا که در انوقت اجتهاد ایشان آنقدر رتبه نداشت که ایشانرا در اهل حل و عقد توان شمرد و علاوه آنکه خلافت حضرت علیؓ عند المحققین بنص ثابت است در مقابله نص اجتهاد را اصلا اعتبار نیست کذا فی حل المتعة المنسوب الی ابن عباسؓ و عدم ایجاب الغسل علی من جامع من غیر انزال المنسوب الی ابی ابن کعب وغیره من الانصار

سوال در بعض کتب مرقوم است که بعضے صحابه از عشره مبشره در نماز جمعه حاضر بودند و مروان در خطبه سبّ حضرت علیؓ کرد صحابه مذکور عقب آن نماز خواندند و حکم تکفیر او نکردند مگر از سبّ حضرت علیؓ البته شدت و تشنیع بر مروان کردند عجب است که اهانت علم و علما کفر است چنانچه در اشباه والنظائر موجود است پس اهانت اینچنین صحابی اجل چرا کفر نباشد توجیه آن چیست و سبّ شیخینؓ کفر است و سبّ حضرت علیؓ چرا کفر نباشد ترجیح بلا مرجح چیست حالانکه بزرگی و علو مرتبت در همه متواتر المعنی است و نیز فضیلت ابی بکرؓ مختلف فیه است بعضے قطعی میگویند و بعضے ظنی چنانچه امام رازی و آمدی و سید شریف و علامه تفتازانی تا شاه عبد الحق رحمهم اللہ پس این خلاف چیست و عقیده

بر کدام چیز باید داشت و در لعن یزید توقف از بعضے علما منقول است و بعضے مجوز پس تحقیق درین امر چیست

جواب حضرت ختنین رض سب کنندگان خود را حکم بکفر نفرموده اند اما حضرت عثمان رض پس در مشکوٰة موجود است که هرگاه خارجیان ایشان را محصور کردند امامی از طرف خود در مسجد نبوی نصب کردند و آن ملعون سب حضرت عثمان رض مینمودند مردم از حضرت پرسیدند که انک امام عامة وقد نزل بک ماتری ویصلی بنا امام فتنة فما تقول فی ظنک حضرت عثمان رض فرمودند الصلوٰة احسن ما یعمله الناس فاذا احسن الناس فاحسن معهم فاذا اساء وا فاجتنب اساء تهم پس اجازت دادند که همراه آن مبتدع نماز گذارند و اگر حکم بکفر میفرمودند نماز چگونه ادا میشد اما حضرت علی رضی الله عنه پس در دار قطنی و دیگر کتب حدیث مرویست که از حضرت علی رض حال بغاوت شامیه پرسیده بودند امشرکوهم قال من الشرک فروا باز پرسیدند امنافقوهم فرمودند ان المنافقین لایذکرون الله الا قلیلا باز پرسیدند که در حق آنها چه اعتقاد باید کرد و چه باید گفت فرمودند اخواننا بغوا علینا یعنی مسلمانان اند که مرتکب کبیره و بدعت شده اند لهذا بمقتضائے فرموده ختنین رض فقهای اهل سنت سب ختنین را بدعت و فسق نوشته اند لیکن بدعت و فسق عظیم بخلاف سب شیخین که دران این قسم آثار وارد نشده اند پس حکم تکفیر نمودن ساب ختنین از قبیل استحسان بالاثر است که بخلاف قیاس العمل آورده اند چنانچه در مسئله بیر و استصناع و غیرهما العمل آورده اند والا قیاس تقاضا میکند که سب هر همه اینهمه کفر باشد و هو اختیار متاخری المحققین زیرا که علو مرتبه و بزرگی هر همه متواتر المعنی است و از ضروریات دین و اگر کسے را شبهه بخاطر رسد که ختنین چرا ساب خود را حکم بکفر نگردند باوجود قیاس و قیام ادله صحیحه بر وجوب تعظیم اینها گوئیم وجهش آنست که حضرت ختنین رض بنابر احتیاط در تکفیر مسلمانان شبهات آن ملاعین اعتبار نمودند و معلوم فرمودند که تغیر سیرت شیخین رض از حضرت عثمان رض و تهمت قتل حضرت عثمان رض بر حضرت علی رض در نظر آنها آنقدر رسوخ پیدا کرده که هرگز احادیث و مناقب و علو درجات مارا در خاطر نمی آرند و یا در آنها تعمق نمیکنند و متمسک به بعضے آیات قرآنی اند و گویا از راه تعصب و دینداری افراط در انکار بر ما مینمایند و انکار احکام قرآن و ضروریات دین دانسته نمیکنند گو اینمعنی لازم سب و طعن میباشد زیرا که لزوم کفر کفر نیست بلکه التزام کفر کفر است بنابر این اهانت علم و علما را دانسته کفر است و اگر علم را جهل و علما را جهال دانسته باعتقاد فاسد خود اهانت نماید کفر نمیشود از اینجاست که در حدیث شریف وارد شده ادرؤا الحدود والقصاص بالشبهات یعنی دفع کنید حدود و قصاص را بالشبهات

بایں جہت در مقام شبہہ از حکم بکفر آنہا احتراز فرمودند سبحان اللہ این مرتبہ احتیاط در دین است کہ از حضرت ختنین رض بوقوع آمدہ اما متاخرین اہل سنت چون دیدند کہ حالا آن شبہات بالکلیہ زائل گردیدہ و حق از باطل ممیز گشتہ و تہمتہای آن ملاعین بے اصل برآمدہ و بعد از تتبع در احادیث صحیحہ یافتہ شدہ کہ جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با منکران حضرات ختنین رض معاملہ کفار فرمودہ اند اما در حق منکر حضرت عثمان رض پس در جامع ترمذی موجود است کہ جنازہ پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند تا برآن نماز گذارند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ خود نماز گذاردند و نہ دیگران را فرمودند کہ نماز برو گذارند مردم ازین حال پرسیدند فرمودند کہ آنہ کان یبغض عثمان فابغضہ اللہ و اما در حق منکران علی رض پس از انجہت کہ در احادیث صحیحہ وارد است کہ حب علی آیۃ الایمان و بغض علی آیۃ النفاق و نیز وارد است لا یحبک الا مومن ولا یبغضک الا منافق و نیز وارد است اللہم وال من والاہ و عاد من عاداہ ناچار حکم بتکفیر سباب ختنین نمودند و ہو المذہب المنصور المفتی بہ فی زماننا و فضیلت حضرت صدیق رض قطعی است و انچہ بعضے نوشتہ اند چنانچہ امام رازی و آمدی وغیرہما من علماء الکلام نیز صحیح و درست است تفصیلش آنکہ نظر بہر یک از ادلہ تفضیل ظنی است زیرا کہ خبر احاد مفید ظن است و آنچہ در کلام اللہ تعالیٰ کہ متواتر است واقع شدہ مثل لا یاتل اولوا الفضل منکم و سیجنبہا الاتقی الذی وغیر ذلک محتمل التاویل است فلا یفید القطع اما چون مجموع ادلہ را من حیث المجموع ملاحظہ کردہ شود مفید قطع میگردد و بسا است کہ ہر دلیل مفید ظن گردد و مجموع دلائل مفید قطع میگردد کما فی الخبر المتواتر فان الاحاد لا یفید الا الظن و مجموعہا اذا بلغت حد التواتر یفید القطع کذا ہذا در کتاب ازالۃ الخفا و قرۃ العینین بسط این مقام بوجہے واقع شدہ کہ بعد از عبور بران ہیچ شبہہ در قطعیت نمیماند در لعن یزید توقف از انجہت است کہ روایات متعارضہ و متخالفہ از ان پلید در مقدمہ شہادت امام علیہ السلام وارد شدہ از بعضے روایات رضا و استبشار و اہانت اہل بیت و خاندان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مفہوم میگردد و کسانیکہ این روایات در نظر آنہا مرجح واقع شدہ حکم بلعن او نمودند چنانچہ احمد بن حنبل و کیا ہراسی از فقہای شافعیہ و دیگر علماء کثیر و از بعضے روایات کراہت این امر و عتاب بر ابن زیاد و اعوان او و ندامت برین کار کہ از دست نواب او بوقوع آمد معلوم میشود کسانیکہ این روایات نزد ایشان مرجح شد از لعن او منع نمودند چنانچہ امام حجۃ الاسلام امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ و دیگر علماء شافعیہ و اکثر علمای حنفیہ و جماعتے از علماء کہ نزد آنہا ہر دو روایت متعارض شدند و ترجیح یکطرف بر دیگر حاصل نشد بنا بر احتیاط توقف نمودند ہمین است

واجب بر علماء عند التعارض وهو قول ابی حنیفة رح آرے در لعن شمر وابن زیاد که رضاء واستبشار آنها بایں
فعل شنیع قطعی است من غیر التعارض ہیچکس را دران توقف نیست **سوال** آنچه در جواب طعن بر عائشه رض
در قصهٔ افشاء سر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و تحریم ماریہ قبطیہ مرقوم است که از عائشه رض ہرگز افشاء سر نشد پس
معنی قوله تعالیٰ وان تتوبا الی اللہ فقد صغت قلوبکما بالضمیر تثنیه که راجع است بسوی عائشه و حفصه چه
معنے وارد **جواب** عائشه رض ہر چند افشاء سر نکردند لیکن به شنیدن تحریم ماریہ قبطیہ رض شادان و مسرور شدند
و حفصه را از افشاء سر منع نفرمودند بلکه تلقی به بشاشت و رضا نمودند و اینهمه ترک اولے و شوب نفسانیت است
و از قبیل حسنات الابرار سیئات المقربین محل توبه و استغفار گشت و در حدیث صحیح وارد ست ایها الناس
توبوا الی اللہ فانی اتوب الی اللہ فی الیوم مائة مرة و نیز وارد ست انه لیغان علی قلبی وانی لاستغفر اللہ
فی الیوم سبعین مرة **سوال** چون در قرآن است ما ننسخ من آیة الایة حاصلش اینست نسخ ہر حکم مشروط است
که مثل آن یا بہتر ازو از جناب کبریا عز اسمه بیاید پس حکم حل متعه که از قوله تعالیٰ فما استمتعتم به منهن
فاتوهن اجورهن الی آخر الآیة عند البعض مقرر ست کما فی البیضاوی نسخ آن از قول او تعالیٰ فمن ابتغی
وراء ذلک فاولئک هم العادون شد پس بدل متعه کدام حکم نازل شد عند ذلک البعض **جواب** مراد
از ما ننسخ من آیة او ننسها الآیة آنست ہر حکم که منسوخ میشود بحکمے دیگر منسوخ میشود و آن حکم ناسخ
بہتر از حکم دیگر که منسوخ است میباشد باعتبار نفع در حق عباد و ثواب یا برابر حکم منسوخ میباشد در حق
عباد بهمین اعتبار پس بدل حل تحریم متعه آمد چنانچه حل حکمے است از احکام الہی تعالیٰ همچنان تحریم
حکمے است از احکام الہی تعالیٰ و تحریم نافع تر ست در حق عباد زیرا که حفظ النسب و کفاءت محرمیت
و توارث در صورت حل متعه برباد میرود کما فصل فی التحفة الاثنا عشریة حاصل آنکه لازم نیست که حکم ناسخ از
جنس حکم منسوخ باشد حتی که ناسخ تحلیل هم ناسخ تحلیل شیٔ دیگر باشد جائز است که ناسخ تحلیل تحریم همان شیٔ
باشد که ضد تحلیل اینست زیرا که بدل تحریم ربوا و خمر و قمار ہیچ حلال نشده و همچنین اکثر معاصی و بر تقدیر آنکه
مخالف بحکم ناسخ یا حکم منسوخ مسلم داریم میتوان گفت که بدل حل متعه حل جواز جوارے مملوکه است که کار
متعه میکند چه اگر مسافر مشتاق وقاع باشد جاریه را خریده تا مدت الاقامة منتفع شود ہر گاه که مستغنی گردد
بفروشد و نیز بدل حل متعه حل طلاق است و تفصیل این مقام را در تفسیر فتح العزیز که منشی منهاج الدین
خانصاحب آنرا نقل کنانیده در تحت این آیه ملاحظه باید کرد **سوال** چه وجه است که حنفیان که

را اقتداے صاحبین میکنند در بعضے از مسائل و تقلید شافعی را محظور و ممنوع انکار زند حالانکه اگر اتفاق در اصول ملحوظ است پس در ہمہ جا است و اگر اختلاف در فروع منظور ست پس در ہمہ جا است **جواب**

صاحب ہمن جواب دو طریق دارد اول آنکه جمہور حنفیہ چنین میگویند که امام اعظم مذہب خود را در میان اصحاب خود مثل زفر بن الہذیل و ابو یوسف و حسن بن زیاد و ابن سماعه و قاضی اسد و محمد بن حسن الشیبانی و امثالہم بشوری گذاشتند و گفته اند که مذہب ہر ہمه اینہا مذہب من است که از مقلدان من خواهد بود تقلید این جماعت نماید چنانچه قصص کثیره که دال برین شوری است در طبقات کفوی و دیگر طبقات حنفیه مذکور است و مسطور لہذا حنفیه مذاہب اینہمه را که اجله اصحاب امام اعظم اند مذہب امام اعظم قرار داده اند و تقلید ہمه را ولو عند الحاجة فی بعض المسائل تقلید امام اعظم گویند دوم ارباب تحقیق از اینہا گفته اند که مراتب اجتہاد چہار اند اجتہاد استقلالی و اجتہاد انتسابی و اجتہاد فی المذہب و اجتہاد و ترجیح امام اعظم و امام شافعی ہر دو مجتہد مستقل بودند یکے را تبعیت دیگرے اصلا نبود بخلاف صاحبین و زفر و امثالہم که اینہا مجتہد منتسب بودند مجتہد منتسب تابع مجتہد مستقل ست و بالاستقلال مجتہد نیست مذہب مجتہد منتسب مذہب مستقل است چنانچه دو مرتبه دیگر از اجتہاد بالاجماع تابع اجتہاد استقلالی میباشد تفصیل این اجمال آنست که مجتہد مستقل آنرا گویند که آیات و احادیث احکام را و آثار صحابه و تابعین را خود جرح و تعدیل نموده مابه الاجتہاد سازد و باز قواعد استنباط را وضع کند که عند الاستنباط تناقض و تہافت واقع نشود و این مرتبه خاص به امام اعظم و امام شافعی و امثالہما است بخلاف صاحبین و زفر و امثالہم که اینہا ہمان احادیث و آثار فقہا و تابعین را که امام اعظم ماخذ و مابه الاجتہاد خود قرار داده اند پیشواے خود ساخته اند و قواعد استنباط را نیز از امام اعظم اخذ نموده تا بمنوال امام اعظم نسج میکنند گو در فرع مخالفت رو دہد و این مخالفت مخالفت در مذہب نیست یعنی در مادهٔ اجتہاد و طریق استنباط شریک اند مثلا امام اعظم چنین قرار داده اند که العام قطعی کالخاص و الخاص مبین فلا یلحقه البیان ولا عموم للمشترک فی معانیه ولا یجمع الحقیقة والمجاز و خبر الواحد اذا خالف القیاس یترک و یعمل بالقیاس کحدیث المصراة و مابه الاجتہاد را احادیث و آثار حضرت عمر رض و حضرت علی و عبد الله بن مسعود و جابر و غیره که از فقہاے کوفه که بایشان رسیده قرار داده اند و ہمین است بعینه مسلک صاحبین و زفر بلا تفاوت و امام شافعی رح درین قواعد استنباط اتباع امام اعظم نمیکنند نه در تقریر ماخذ اجتہاد و این را بمثالے واضح کنیم مثلا در طب دو طریق مسلوک است

یونانی وہندی وقواعد طب یونانی جدا است مثلاً لایصح التنقیۃ قبل النضج ولایجوز التحریک فی ایام البحارین
ولایجوز استعمال الاقراص فی الحمی الا بعد الرابع عشر ولایجوز المحللات القویۃ فی الحمی البلغمیۃ ولایجوز
انہاک القوۃ بترک الغذاء مدۃ طویلۃ بل یجب حفظہا مہما امکن ولو زاد الغذاء فی المرض و ماخذ معالجات
خود اقوال جالینوس وبقراط وامثالہما میسازند پس اطبای یونان قاطبۃ باوجود اختلاف انہا در طریق
معالجہ مثل علویخان ومحمد اصل خان کہ باہم خیلے تفاوت دارند در یک مذہب یونانی شریک اند وطریق
ہندی کمال مخالفت باین طریق دارد ودر اصول قواعد تفاوت بسیار است مذہب حنفی وشافعی را
باہم مثل طب یونانی وہندی قرار باید داد ومذہب صاحبین را باہم مذہب حنفی طریق بقراط وطریق
جالینوس باید فہمید بمنزلۃ الصنفین من نوع واحد وذلک نوعان متباینان ولہذا المقام تفصیل
طویل یغنی عنہ ما حررہ سیدنا وسندنا فی رسالۃ الانصاف فی بیان اسباب الاختلاف وعقد الجید
فی مسائل الاجتہاد والتقلید فلیرجع الیہما واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل **ومنہ** قال النبی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیشفع یوم القیمۃ ثلثۃ الانبیاء ثم العلماء ثم الشہداء فی طریقۃ الایمان شرح
الوصیۃ لما نزلت ہذہ الآیات لہا سبعۃ ابواب لکل باب منہا جزء مقسوم قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم
لجبرئیل علیہ السلام لمن ہذہ الابواب قال لاصحاب الکبائر من امتک اذا ماتوا من غیر توبۃ فیعذبہم
بقدر ذنوبہم ثم یخرجہم منہا بشفاعتک فبکی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ودخل منزلہ ولم یخرج الی الصلوۃ
ولم یتکلم مع احد الی ثلثۃ ایام ثم وعدہ اللہ تعالی بالشفاعۃ ثم الحیوانات والحشرات لہن شفاعۃ لمن رحمہم
واطعمہم وسقاہم وکذلک الصدقات وانواع الطاعات حتی ان المساجد وبساطہا وترابہا المکنوان
من کلہن الشفعن لاہلہا انتہی **ومنہ** از امام رازی روی عن ابی ہریرۃ رض اذا مات المومن دار روحہ
حول دارہ شہرا فینظر الی خلفہ من مالہ کیف یقسم مالہ وکیف یودی دینہ فاذا تم شہر رد الی حفرتہ فیدور
حول قبرہ حولا وینظر روحہ من یدعو لہ ویحزن علیہ فاذا تم سنۃ رفع الی حیث یجمع الخلائق الی یوم
ینفخ فی الصور انتہی بحر المذاہب **ومنہ** رفع سبابہ در نماز سنت ست واز علمای حنفیہ ہم آمدہ است
ملا علی قاری حنفی درین باب رسالہ دارد مستوعب روایات چنانچہ عبارت او منقول میشود وہی ہذہ
ویسن ان یکون رفعہا الی القبلۃ لحدیث رواہ البیہقی وان ینوی برفعہا التوحید والاخلاص لحدیث
فیہ رواہ البیہقی وان لایجوز بصرہ اشارتہ للاتباع المروی وان یخصص الرفع بقولہ لا الہ الا اللہ لمافی

بیان انواع شفیعان

کیفیت تعلق روح بمیت

بیان رفع سبابہ

روایة المسلم وان یستمر علی الرفع الی آخر التشهد کما قاله البعض واحترز به عن قول جمع بان الاولی عند الفراغ اعادتها انتہی۔ والاول ہو المعمول لان الاعادة یحتاج روایة منه موافق قواعد شرع شریف چیزیکه مخصوص بکفار باشد ومسلمانان آنرا استعمال کنند خواه در لباس خواه در اکل وشرب داخل تشبه است وممنوع وانچه مخصوص بکفار نیست گوکه کفار آنرا ابیشتر استعمال میکنند ومسلمانان کمتر پس مضائقه ندارد وہمچنین اگر بعضے از امور مخصوصه کفار بنا بر آرام ویا بنا بر فائده در دوا استعمال کنند نه آنکه خود را متشبه به آنها سازند مضائقه ندارد آری تشبیهے که ممنوع است مطلقاً آن است که خود را در اعداد آنها داخل کنند واستمالت قلوب بآنها داشته باشد وہمچنین تعلم لغت وخط ایشان بنا بر تشبه البته ممنوع اما بنا بر اطلاع بر مضامین ایشان یا خواندن خطوط ایشان اگر تعلم لغت کند مضائقه ندارد وتشبه در عبادات واعیاد مطلقاً ممنوع است واحادیث داله برین بسیار اند غرضکه تشبه بآنها هرچیکه باشد داخل منع است وہمچنین پوشیدن پوشاک ایشان بنا بر فائده بدنی مضائقه ندارد انتہی

رقعه

خانصاحب عالی مراتب مجمع خوبیها والطاف قدردان علماء سلامت از فقیر عبدالعزیز بعد سلام مسنون مشہود ضمیر ذکا تخمیر باد که عنایت نامه سامی بار دیگر در مقدمه استفسار مرثیه خوانی وغیره وصول نموده مہربان من فقیر را طاقت استماع عبارت طویله نیست چه جای جواب مفصل وآنچه مرقوم بود که مولوی رشید الدین خان ویا مولوی محمد اسحق را باید گفت که ایشان بتحریر جواب بپردازند این ہر دو صاحبان بسیار قلیل الفرصت اند وبسبب درس ودیگر امور اصلا یکدم فرصت ندارند معہذا بتدریج این ہر دو صاحبان را خواہد گفت لیکن بالفعل انچه معمول این فقیر ست مینویسد از ہمین جا قیاس باید کرد در تمام سال دو مجلس در خانه فقیر منعقد میشوند مجلس ذکر وفات شریف ومجلس شہادت حسنین رض اول که مردم روز عاشورا یا یک دو روز پیش ازین قریب چہار صد کس یا پنج صد کس بلکه ہزار فراہم مے آیند ودرود میخوانند بعد ازان که فقیر مے آید مے نشینند ذکر فضائل حسنین رضہ که در حدیث شریف وارد شده در بیان می آید وانچه در احادیث اخبار شہادت این بزرگان وتفصیل بعضے حالات وبدمآلی قاتلان ایشان وارد شده نیز مذکور مے شود درین ضمن بعضے مرثیه ها که از مردم غیر یعنی جن وپری حضرت ام سلمه رض ودیگر صحابه شنیده اند نیز مذکور میشود بااین تقریب بعضی شداید که در جناب ایشان گذشته از روے احادیث معتبره بیان کرده میشود خوابهاے متوحش که حضرت ابن عباس رض ودیگر صحابه دیده اند دلالت بر فرط حزن واندوه روح مبارک

جناب رسالتمآب صلی الله علیه وآله وسلم میکنند مذکور میگردد بعد ازان ختم قرآن مجید و پنج آیت خوانده
برما حضر فاتحه نموده می آید و درین بین اگر شخصے خوش الحان سلام میخواند یا مرثیه مشروع این اتفاق
میشود ظاهرست که درین بین اکثر حضار مجلس را و این فقیر را هم رقت و بکا لاحق میشود اینست
قدریکه بعمل می آید پس اگر این چیزها نزد فقیر بهمین وضع که مذکور شد جائز نمے بود اقدام بران اصلا نمیکرد
و بعد ازین آنچه امور دیگر نامشروع است حاجت بیان نمیدارد و بجز توفیق حسنات چه بر نگارد والسلام
سنه ۱۲۳۸ ہجری رقعه دیگر فضائل مآب و کمالات اکتساب و الذهن الثاقب و الفهم الصائب
آخون زاده مولوی عبدالرحمن صاحب سلمه الله تعالیٰ و زاده بسطة فی العلم والعمل و بلغه الی کل الامل
از فقیر عبدالعزیز بعد ابلاغ سلام مسنون الاسلام مقرون بالتعظیم والاکرام واضح رای شریف و ذهن لطیف
باد که رقیمه کریمه در توثیقه نواب صاحب بهجت شمول نموده حق تعالیٰ مراتب علم و عمل در ترقی و تزاید دارد
و از جمیع مکروهات و بلیات دارین در امان خود نگهدارد. فقیر از عرصه چند سال بسبب هجوم امراض
گوناگون از مراجعت کتاب فقه محروم است بلکه بسبب فقدان بصارت هیچ کتاب مطالعه نمیتواند کرد
ولهذا جمع نمودن کتب بفائده دانسته موقوف نمود لیکن آنچه دیده و شنیده بفضل الٰهی محفوظ است
در مسئله حکم کرگدن استفسار رفته بود حقیقت آنست که شیخ الاسلام در صیدیه دو قول در حق او نقل
نموده یکے قول آنکه حرام ست زیراکه بر انسان و دیگر حیوانات حمله میکند و میکشد اگرچه گوشت نمیخورد
پس معنی سبعیت در وے پیدا شد والسباع کلها حرام و در کتاب حیوة الحیوان نوشته اندکه هو شدید
العداوة للانسان یتبعه اذا سمع صوته فیقتله ولا یاکل منه شیئا کذا فی المستطرف و قول دیگر آنکه
نقل کرده است اینکه حلال است زیراکه کاه و نباتات میخورد فهو من البهائم لا من السباع این وقت
کتاب صیدیه حاضر نبود که عبارت آنرا نقل کرده شود اما مضمون عبارت بالیقین همین است که مرقوم شد
و در کتاب حیوة الحیوان قول کمال الدین موسی دمیری شافعی هم بر حرمت این جانور مذکور است
کتاب مذکور هم این وقت میسر نشد که عبارت نقل کرده شود و این محفوظ است که کرگدن را حمار سندی
گویند و کرگدن هم گویند لیکن لفظ مشترک است درمیان این جانور و جانور دیگر که خرد تر ازین میباشد
و مشابهت دارد با گاؤمیش که در حق آن جانور روایت صحیح است که حضرت علی مرتضیٰ ع در کوفه حلال بودن
آن فرموده لهذا بعضے علماء سابقین را اشتباه رو داد و حکم بحلیت این جانور هم داده اند والله تعالیٰ اعلم

بحقیقة الحال و بر ذهن ثاقب سامی پوشیده نخواهد بود که این جانور نسبه جانور مشابهت دارد بدن و پایها مانند فیل میباشد و سطش مانند گاؤمیش و در دهن دندان دارد و شاخیکه بر سر دارد مشابهت با خوک پیدا کند در کتب مصرح است که هرگاه در میان جانور حلال و حرام مشابهت پیدا میشود حکم آن تابع صورت آن جانور ست اگر مشابهت صورت با جانور حلال بیشتر دارد پس حلال است و اگر با جانور حرام مشابهت بیشتر دارد حرام است چنانچه میان سگ و بز اگر بچه پیدا شود همین حکم در وے جاریست پس درینصورت که مشابهت خوک و فیل درین جانور موجود ست حکم بحرمت اولی و انسب است و من القواعد المقررة اذا اجتمع الحلال والحرام حکم بالحرمة انتهے کلامه فقیر بتوفیق الهی تعالی میگوید که در فتاوی رحمانی مذکور ست که فیل و کرگدن نزد امام اعظم و ابو یوسف حکم حل دارد و نزد محمد حرمة و نقل از ذخیره کرده است و دلیل هر دو جانبین قائم کرده لیکن مخالف است از هدایه که در باب بیع فاسد مرقوم است امام محمد فیل را نجس العین میگویند و بیع او جائز ندارند و همچنین کرگدن و امام همام اعظم و امام ابو یوسف میگویند که فیل از سباع است پس ازین معلوم شد که فیل و کرگدن هر دو حرام اند خوردن نباید اگرچه بیعش نزد امامین هر دو جائز است پس کسیکه حکم بخوردنش میکند جائز نیست فافهم والله تعالی اعلم

سوال در فوائد الفواد ملفوظ سلطان المشائخ چند جا مذکور ست که آیندگان پیش ایشان سر بر زمین می نهادند و چون یکے ازین امر استفسار نمود فرمودند میخواهم مردم را منع کنم لیکن ازین جهت که پیش خواجه قطب الدین و شیخ فرید الدین قدس سرهما همچنین میکردند نمیتوانم منع نمود و دیگر را فرمودند چیزیکه فرض باشد چون فرضیت آن منسوخ شود سنیت باقیماند مثل صیام بیض و عاشورا و سجدهٔ آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام را مامور بود اکنون که تاکید آن منسوخ شد اباحت باقی است تجویز سجده ازین بزرگان که مقتدایان ظاهر و باطن بودند محل حیرت است و این استدلال چنانکه هست ظاهر است

جواب در منتخب فتح العزیز که شیخ عبد الله جدید الاسلام آنرا بفارسی مینویسند و چند جز ازان نقل شده بخدمت سامی رسیده در قصه حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام تحقیق سجده لغیر الله بوجه احسن مرقوم شد اگر آن نسخه این وقت بهم میرسد چند سطر ازان نوشته خواهم فرستاد آمدیم برآنکه این بزرگان تجویز سجده چرا میکردند غایت توجیه فعل این اکابر بعد از تفتیح و تفتیش بسیار چنین قرار یافته که سجده را دو قسم دانستند سجدهٔ عبادت و سجدهٔ تحیه سجدهٔ عبادت را خو د کفر و حرام شدید می دانستند و سجدهٔ تحیه را تجویز

در باب سجدهٔ تحیت

میفرمودند و فرق درمیان سجده عبادت و سجدۂ تحیۃ باوصف که تغائر نیت و تعظیم باطنی در ہر یک
بحسب ظاہر الامر موجود۔ آنست که اگر عند الملاقات و المحاضرۃ بطریق تعظیم و تکریم زائد بر تحیۂ مسنونه واقع شود
آن سجده تحیه است و اگر بقصد تقرب الی رجال الغیب و تحصیل کیفیات نفسانیه مطلوبه واقع شود آن سجده
عبادت است چنانچه سجده کفار بسوی اصنام و سجده ملائکه برای حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام
از قسم تحیت بود چنانچه اکثر مفسرین برانند و بعضے گفته اند سجده برای خدا بود و آدم را قبله کردن منظور بود
بہر حال چون ملائکه در مقابله حق تعلیم اسما که از حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام نسبت بایشان
واقع شده مامور باین نوع تحیه شدند دیگر متعلمان و مسترشدان بطریق اولی نسبت بمعلمان و مرشدان
خود مامور شوند قیاساً جلیاً و چون در شریعت منسوخ است از فرضیت بندب انتقال نمود لیکن در مقدمات
این استدلال شبہه بنوعے که متوجه میشود بر صاحب ظاہر اند چنانچه خود قلمی فرمودند و قوی تر ازین استدلال
شبہه دیگر یست که عبد الکریم بہره گجراتی در تفسیر کلالی که بروفق تصوف نوشته است آنرا در تفسیر سوره یوسف
آورده است حاصلش آنکه موافق قاعده اصول شرائع من قبلنا حجۃ است مالم یظہر لنا ناسخ فی شرعنا و سجده
تحیه در شریعت حضرت یعقوب علیه السلام بنص کتاب که خروا له سجدا جائز بود پس در شریعت ما نیز جائز
باشد و ناسخ این جواز در شریعت ما غیر از خبر واحد نیست و ہو قوله لو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد لامرت
المرأۃ ان تسجد لزوجها و لکن لا ینبغی لبشر ان یسجد لغیر الله او کما قال و ناسخ نص کتاب را باید که خبر
متواتر باشد نه خبر واحد و معہذا این خبر واحد ہم محتمل است که نظر باشتباه سجده تحیه با سجده عبادت
داده شده زیرا که مردم قریب العہد بالکفر بودند و بعبادت غیر الله معتاد و خوگر در انوقت منع مطلق فرمودند
کالنہی عن الحنتم و المزفت و جواب این شبہه آنست که درین تقریر سراسر غفلت از اجماع قطعی است
بر تحریم سجده و ذہول عن ذکر الناسخ انتہی منه نواصب فرقه جدا است ورای خوارج در مغرب
شام بسیار بوده اند و متوکل عباسی و وزیر او علی ابن جہم نیز از جمله نواصب است خوارج جمیع مقاتلین را
از صحابه ہمچو طلحه و زبیر و امیر المومنین علی مرتضی و معاویه و عمرو بن العاص رض را تکفیر میکنند و نواصب
محض عداوت امیر المومنین علی مرتضی کرم الله وجہه و ذریت طاہره او شعار خود دارند و از متاخرین
حافظ متنزلی نیز ناصبی است منه در باب موالات کفار انچه فقہا نوشته اند تفصیلے میخواہد در شرح
عین العلم و احیاء العلوم مطالعه فرموده باشند حاصلش آنکه موالات بمعنے دوستی اگر من جہۃ الدین

بانہا متحقق شود بالاجماع کفرست و باعتبار دنیا اگر اختیاری این شخص است پس حرام است
یعنی ان تعاطی اسبابہا حرام و الا فالمحبۃ امر لا ید خل تحت الاختیار و اگر طبعی محض ست ہمچو محبت
فرزند کافر و زوجہ کافر حرام نیست مگر آنکہ در تقلیل آن مہما امکن باید کوشید و در تطبیق آیات و احادیث
واردہ درین باب بتفصیل مذکور چندان تکلفی نیست مثل قولہ تعالیٰ لا تجد قوما یؤمنون باللہ و الیوم الآخر
یوادون من حاد اللہ و رسولہ و مثل قولہ لا یتخذ المؤمنون الکافرین اولیاء من دون المؤمنین و مثل
قولہ و من یتولہم منکم فانہ منہم الی غیر ذلک و اما حکم موالات بمعنی معاونت و مناصرۃ پس مبنی است بر اصلی
مقرر و ہو ان الاعانۃ علی الکفر و المعصیۃ معصیۃ اتفاقا لقولہ تعالیٰ و لا تعاونوا علی الاثم و العدوان و این
معاونت گاہے باجرت میباشد و آنرا در عرف چاکری میگویند و گاہے بے اجرت میباشد آنرا امداد و
کومک میگویند و حکم ہر دو قسم واحد است یعنی اگر کفار خواہند کہ مسلمانے قتال کنند یا ملکی و بلدی از اہل
اسلام تصرف نمایند نوکری آنہا حرام و مدد و کمک نیز حرام بلکہ کبیرہ است و اگر باہم قتال کنند یا برای
تسخیر مال و بندوبست ملکی کہ از سابق در تصرف خود دارند و مسلمانان را نوکر گیرند نظر بظاہر شرع اباحت است
قیاسا علی سائر الاجارات مثل الخیاطۃ و التجارۃ و غیرہما کیف و قد ثبت عن الاکابر انہم آجروا انفسہم من
المشرکین لیکن عند التعمق آنہم خالی از حرمت نباشد خصوصا درین زمان زیرا کہ چاکری اینہا سیما
روشناسان را خیلی موجب مفاسد دینی میگردد و اقل مفاسد مداہنت است و انکار بر افاعیل منکرہ
ایشان و مناصحت و خیر خواہی ایشان و تکثیر سواد و تقویت شوکت و تعظیم مفرط ایشان و خداوند و صاحب
و قبلہ گفتن و اظہار محبت مفرط اینہا الی غیر ذلک آرے اگر این اجارہ مثل آن اجارہ باشد کہ ساہوکاران
در راہ خطرناک جماعۃ از مسلمین بطور بدرقہ میگیرند الا آنکہ طول صحبت و دیگر مفاسد دران رفاقت
متحقق شود بلاشبہہ جائز است و ظاہر مراد فقہا باجازت نوکری کفار ہمین قسم است و اگر درین صورت مسلمانی
ہمراہ ایشان کشتہ شود مثل من مات علی الفراش است لا لہ و لا علیہ و ہمین قسم اعانت کذائی بلا اجرت
در مقام مکافات باکفار کہ نسبت باین کس سابق اعانت نمودہ باشند درست لقولہ تعالیٰ لا ینہٰکم اللہ
عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین و لم یخرجوکم من دیارکم ان تبروہم و تقسطوا الیہم ان اللہ یحب
المقسطین و قد ثبت فی الصحاح عن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ و سلم اعان خزاعۃ
قبل ان یسلموا علی ثقیف و کان بینہم حرب و درین قسم ہم فرق باید کرد درمیان اعانت کفار [illegible]

معاند دین اند و طاعت مثل سکهان و فرنگیان و غیر ایشان مثل مرہٹہا واللہ تعالی اعلم **سوال** ربوا گرفتن
از کافر در دار الحرب نزد ابی حنیفہ رح در ہدایہ روا نوشته خلافاً لصاحبیه والشافعی و نظر بر تشدید شارع که در کتاب
و سنت واقع است بر اخذ ربوا این مسئله بسیار مستبعد می نماید **جواب** ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب
محمول بر ظاهر ست و موافق قاعده فقهیه است و ازین جنس مسائل بسیار است مثل لا ربوا بین المالک
والمملوک و غیر ذلک و اصل آنست که هر جا گرفتن مال مباحاً بلا شرط معاوضه درست باشد آنجا ربوا حرام نمی ماند
و هر جا مسلم مستامن شده در دار الحرب بماند یا داخل شود او را بزور گرفتن مال حربیان درست نیست و اگر
به خوشی خود بدهند و لو فی ضمن عقد فاسد او شرط فاسد درست میشود لانه مباح الاصل فی حقه وانما حرم
تعرضه لاموالهم لما فیه من نقض العهد واذا بذلوها بالرضا فلا وجه للحرمة **سوال** بعضے از علمای امامیه
پورب بجواز اخذ ربوا از انگریزان فتوی میدهند و در فتاوی دیده ام که اگر کفار در دار الاسلام استیلا
یابند دار الحرب نمیشود و بر یک روایت مختلف برای جر نفع عمل کردن و از نصوص دیگر که در عدم
جواز موالات کفار وارد است کناره کردن و با ایشان مصاحبت و موافقت نمودن همان حکم دارد
که افتؤمنون ببعض الکتاب وتکفرون ببعض مع هذا در فتح این باب مسائله العجل خواهد آمد و رفته رفته
از کفار هند بل ما بین مسلمین هم در اخذ ربوا مضائقه نخواهد ماند **جواب** مفاسدیکه در تجویز اخذ ربوا
از حربیان مرقوم شده بود واضح گشت اباحه اصلی این معامله مبحوث عنها است و معهذا مفاسدیکه
درین مرقوم شده اکثر آن مفاسد منقوض است بجهاد کفار که متضمن ست قتل رجال و نهب اموال
و سبے ذراری و تخریب عمارات و احراق اشجار و زراعات را و ظاهر ست که این عمل با مسلمین در غایت
قبح است و متضمن بودن این معامله مفاسد دیگر را چیزے دیگر است کلام دران نیست بلکه بر فرض
خلو ازین مفاسد ست والا مباحات بلکه مستحبات و مندوبات بسبب مجاورة مفاسده کسوت حرمت
میپوشند چه جای این مسئله که اباحت آن نیز متفق علیها نیست مخصوص بعلماء حنفیه است و آنچه
مرقوم شده که دار الاسلام گاهے دار الحرب نمیشود قول مرجوح است و اصح آنست که دار الاسلام
دار الحرب میشود آرے درین اختلاف است که کے میشود طائفه میگویند که اگر یک چیز از شعائر اسلام
ممنوع باشد مثل اذان و ختنان دار الحرب میگردد و طائفه دیگر میگویند که مدار صیرورة دار الاسلام
دار الحرب بر محو شعائر اسلام نیست بلکه هرگاه شعائر کفر بلے دغدغه باعلان رواج گیرد دار الحرب میشود

شعائر اسلام ہمہ برقرار باشند و فرقہ سوم ازین ہم ترقی کردہ اند و گفتہ اند کہ حد دار الحرب آنست کہ ان لا یبقی فیہ مسلم ولا ذمی آمنا بالامان الاول سواء ترک بعض شعائر الاسلام اولا و سواء اعلن شعائر الکفر اولا و ہمین کہ قول ثالث را محققین ترجیح دادہ اند و برین تقدیر معمولہ انگریزان و اشباہ ایشان لا شبہہ دار الحرب است واللہ اعلم و تجویز علماء امامیہ درین مقام اعتبار ندارد زیرا کہ نزد ایشان از ذمیان و سنیان نیز اخذ ربوا جائز است صرف در تجویز علماء حنفیہ است و عمل نکردن اکثر اصحاب بر آیاتیکہ دال بر تبری از کفار است البتہ موجب طعن در تدین آنہا است لیکن ایمان ببعض الکتاب ولو بجر النفع ازان قبیل نمیتواند شد کہ کلام بحسب ظاہر بران متوجہ شود اللہ تولی حساب السرائر **سوال** سنن رواتب کہ ان در نماز پنجگانہ معمول است در اذہان عوام چنان نشستہ کہ مجموع این رکعتہای سنت و فرض داخل در اصل نماز ست و حال آنکہ اینقدر تاکید در غیر سنت فجر در احادیث یافتہ نمیشود و بسا مسلمان از مرد و زن کہ از کثرت رکعات مواظبت بران دشوار میدارند و اگر بہفدہ رکعات فرض امر کردہ شود باسانی مواظبت تواند کرد **جواب** در باب سنتہا علماء ماوراء النہر غلو نمودہ در اذہان جہال عوام قریب فرض رسانیدہ اند و اینقدر از احادیث ثابت نمیشود و ہمین ست مذہب حضرت والد مرحوم ما درین مسئلہ و ہمین ست موید باحادیث و آثار صحیحہ و متشددان ماوراء النہر بتواکید این نمازہا را اثبات فرمودہ اند کہ ہمسر فرائض گشتہ بلکہ حضرت والد مرحوم ما درین مسئلہ مکرر میفرمودند کہ ہر چند این مردم بہ نیت نیک این تشدیدات نوشتہ اند تا در اقامت سنت مردم تساہل نکنند لیکن مردم بسیار را از نماز فرض محروم داشتہ اند کہ بہ سبب کثرت اعداد رکعات ہر وقت و عدم فرصت اصل نماز را ہم ترک میکنند و میفرمودند این تشدیدات نوعے از تحریف شریعت است **منہ** بیع الی اجل مع الزیادۃ فی الثمن بلاشبہہ جائز است بلکہ ہمین وجہ برکت است کہ در حدیث شریف وارد ست البرکۃ فی الثلث فی الشرکۃ وفی البیع الی اجل وفی خلط البر بالشعیر للاکل لا للبیع و مقابلہ زیادۃ ثمن با اجل درینجا مضر نیست زیرا کہ تفاضیل و اجل در صورتے حرام است کہ جنسین باہم متقابل شوند یا ما ہو فی حکم الجنسین کالنقدین **رقعہ** مہربان من تصرف جن و شیاطین در بدن آدمی یعنی بور روح ہوائی و نسمیہ او کہ حامل قوی است و آنرا الصرع الجن در عربی می نامند و بآسیب و خبط در عرف تعبیر میکنند نزد اہل سنت بلکہ اکثر فرق اسلام مسلم است چنانچہ در تفسیر نیشاپوری وغیرہ در تحت آیۃ

يتخبطه الشيطان من المس مذکور ست واکثر المسلمين على ان الشيطان قادر على الصرع والقتل والايذاء بتقدير الله تعالی ومخالف درین مسئله غیر از فرق معتزله دیگرے نیست وآنها درین آیه توجیهات رکیکه مینمایند چنانچه در تفاسیر آنهام قوم است ونقل آن واهیات بے حاصل ودر اناجیل اربعه یوحنا ومتی وغیر هما ده یانزده قصه آسیب جن واخراج آن از بدن مصروع بدم عیسوی مذکورست ودر احادیث نیز قدرے کثیر ازین باب آمده هرگز کسے را جاے انکار نیست آمدیم بر آنکه انسان هم بعد موت این کار میکند یا نه درین مسئله علماء اہل سنت را اختلاف است اکثر محققین تجویز آن کرده اند وبعضے بامتناع آن رفته دلیل منکران آنست که اگر انسان نیز این کار کند باید که حقیقت او منقلب بحقیقة جن گردد وانقلاب حقائق محال است ونیز اگر انسان صالح است پس این نوع ظلم وایذاچه قسم از وے بوقوع مے آید که خلاف اصلاح است واگر فاسق است یا کافر پس او از دست موکلان عذاب چگونه خلاص شده فرصت این عمل می یابد بنابران مجوزین درین باب دو گروه شده اند جماعه میگویند که این از باب انقلاب نیست بلکه نوعے است از مسخ اخروی که اصل آن در آخرت ومابعد الموت از روے احادیث بسیار ثابت است ودر جامع صغیر سیوطی از کتب متعدده در تتمه حدیث معراج منامی آنحضرت نقل کرده که رایت مذ جلد خوسته الشياطين عند الموت فجاءه غسله من الجنابة فنزعته من ايديهم او كما قال وازین حدیث بوے ازین عالم بمشام میرسد و چون این معامله از باب مسخ اخروی شد پس خلاص از عذاب فاسق را چیر الازم آید بلکه اینهم نوعے است از عذاب که دران گرفتارست مسلک علماے حنفیه ماتریدیه همین است ملا معین در شرح برزخ نمبر که از معتمدان علماء ماوراء النهر ست میگوید الانسان قد یصیر جنا في عالم البرزخ بالمسخ وهذا تعذيب وغضب من الله تعالى على من شاء كمن كان يمسخ في الامم السابقة والقرون الماضية قردة وخنازير الا انه رفع هذا العذاب عن هذه الامة المرحومة في عالم الشهادة ببركة النبي صلى الله عليه وآله وسلم الا ما هو من علامات الساعة الكبرى فقد ورد في الاحاديث الصحيحة ان يكون في هذه الامة مسخ وخسف وقذف عند القيامة ذلك مسخ الانسان في البرزخ يكون غالبا في الكفار والمومنين الظالمين الموذيين والزانيين والمغلمين سيما اذا ماتوا وقتلوا على جنابة كذا المرتدين غير تائبين فليس كل من كان كذلك يكون ممسوخا بل من شاء الله مسخه وعذبه والمسخ لا يكون في الصلحاء والاولياء اصلا وان ماتوا على جنابة ويكون المسخ في القيامة كثير الكما ورد ان كلب اصحاب الكهف يجعل بلعما والبلعم يجعل كلبا ويدخل ذلك في الجنة

ویلقی ہذا فی النار ومن ہذا القبیل جعل راس من رفع او وضع راسہ فی الصلوٰۃ قبل الامام راس حمار
ومنہ مسخ آخذ الرشوۃ وواضع الاحادیث وامثال ذلک کثیر انتہی وجماعۂ دیگر میگویند کہ این نہ از باب
انقلابست ونہ از باب مسخ ہست بلکہ نوعے است از مشابہت در افعال وحرکات کہ اصناف مختلفہ را باہم بہم میرسد
بمنزلہ آنکہ بعدہ روہیلہا جماعۂ از ہندیان دستار را کج بستہ وزلفین را آویختہ چند لفظ پشتو آموختہ خود را
روہیلہ وضع کردند ومانند آنہا خشونۃ در معاملات وضرب وشلاق بموجب تجمل می آوردند کذا ہنا ومن
تشبہ بقوم فہو منہم آن افراد انسان را کہ کار جنیان میکنند در عرف خبیث میگویند وبہندی بھوت
می نامند بے آنکہ تغیرے در حقیقت آنہا واقع شود ہمین است کہ اکثر علماء عراق وعرب این را مسلک مختار گفتہ اند
وہو الاقوی والاصح نظرا الی الدلیل والیہ کان میل سیدی الوالد قدس سرہ فی اثناء البحث فی ہذہ المسئلۃ
کما وقع مرارا عدیدۃ سنۃ ۱۲۱۰ ہجری منہ در مسئلہ بروز وتناسخ انچہ از کتاب منقول نمودہ بودند درست است
وفرقیکہ درمیان بروز وتناسخ نوشتہ بودند نیز صحیح بلکہ نزد صوفیہ این نوع تصرف یعنی بروز روح در روح
حی یا میت در اصل از خواص حقیقۃ الحقائق تعالی وتقدس است وچون نسبت او تعالی با مخلوقات نزد
ایشان نسبت ظاہر بمظاہر وقیومیت است در مخلوقات نیز این نوع تصرف ثابت است آرے صدور این
نوع تصرف در بعضے مخلوقات کہ ملائکہ وجنیان باشند عادی ومطرد است ودر بعضے دیگر مخلوقات کہ ارواح
بنی آدم اند خارق عادت ودر قصص الاولیاء ازین باب چیزے بسیار منقول ست وخود شیخ اکبر ازین باب
قدرے کافی روایت کردہ اند ومشارکت ارواح بنی آدم با ارواح جنیان مثل شیخ سدو وغیرہ درین باب
موجب نقصانے وقدحے نمیشود چہ مشارکت در تمثیل وتشکیل باشکال مختلفہ فیما بین ملائکہ وشیاطین
ثابت است واز اولیا ہم بسیار منقول چنانچہ قصہ چہل غزل سید علی ہمدانی قدس سرہ وغیرہ ازان
باب است واصلا موجب قدح ونقصان ملائکہ واولیاء نمیگردد اگر شیاطین را بسبب اقتضائے نشاۃ خود
اینقدر مشابہت با ملائکہ واولیا حاصل شود چہ باک کہ نیکان وبدان از ہر جنس باہم در امور بسیار شریک
اند ومیباشند مثل مشہور ست کہ ع انچہ آدم میکند بوزینہ ہم ٭ فرق اینست کہ شیاطین امثل شیخ سدو
وغیرہ این تصرف را برائے اعدائے بنی آدم وبقصد تالہ وطلب عبادت ونذر وقرابین برای خود میکنند
وارواح مقدسہ برای القائے علمی یا احداث کیفیتے محمودہ در روح قابل این عمل مینمایند وبیشتر مدار فرق در
نیکان وبدان بقصد وعزائم ونیات ملکہ صالحہ وخبیثہ میباشد نہ در صورت عمل شہداء وکافران

بیان بروز وتناسخ وتصرف روح

فرق تصرف اولیاء

در استعمال سلاح واجرار سیف وسنان وقواعد شناسی فروسیت یکسان میباشد وتفاوتیکه فیما بین الفریقین است از راه حسن نیت وخبثیت آنست وبس مشابهت این عمل ارواح مقدسه باعمل تسخیر سدو وغیره از شیاطین وتشبیه یک عمل باعمل دیگر چندان نزد صوفیه مستبعد نیست بلکه برای تفهیم این تمثیل در ارواح ایشان جابجا مذکور ست حتے درحق حضرت مقدسه ربوبیت چه جای ارواح دیگر در تائیہ شیخ ابن فارض مصری علیه الرحمة واقع است ومولانا رومی قدس سره در مثنوی شریف همان معنی رابفارسی میفرمایند مثنوی چون پری غالب شود برآدمی ٭ گم شود از مرد وصف مردمی ٭ چون پری را این دم وقانون بود ٭ کردگار آن پری خود چون بود ٭ وکنه آن مقام آنست کہ نسبتیکه روح را با بدن خود از قیومیت میباشد میتواند که روح دیگر راکه اوسع واقرب باطلاق از این روح است باین روح بهم میرسد وآن روح حکم روح الروح او پیدا کند وهر قدر وسعت واطلاق زیاده تر شود این تصرف زیاده تر بروز نماید حتی که در حقیقة الحقائق که روح جمیع ارواح است ایمعنی اتم واوفر متحقق میباشد واز انجناب بر هر روح این تصرف فائض میتواند شد آرے استعداد وقابل شرط است اینست آنچه بر قواعد تصوف منطبق میتواند شد اما علماء ظاهر این قسم را حمل میکنند بر تلبیسات شیاطین وجن زیراکه این نوع تصرف ایشانرا بالاجماع ثابت ست پس ایشان در روحی از ارواح این نوع تصرف مینمایند وگاهے نام یکے از بزرگان میگیرند تا مردم بانکار بر نخیزند وبتعظیم پیش آیند وکلام ایشانرا باعتقاد بشنوند ودانستن مسائل تصوف ومضامین فصوص نزدیک جنیان شیاطین سهل کاریست آرے بعضے از شیاطین باین نوع تصرف صریح اغوا قصد میکنند ونزد خواص تلبیس ایشان پیش نمیرود وبعضے ازینها در پرده ارشاد وتعلیم خوگر کردن مردم بر رجوع بسوے خود قصد مینمایند ودرین تلبیس خواص نیز در رنگ عوام اشتباه پیدا میکنند وبنا برهمین نام کسے از بزرگان واکابر میگیرند ودر زمان جاهلیت آمدن شیاطین بر بعضے اشخاص بهمین وضع مثل سنق وسطیح ودیگر کاهنان آنوقت قریب بتواتر انجامیده جاے انکار نیست والله تعالی اعلم ودلیل علماء ظاهر درین دعوی آنست که اگر این نوع تصرف از ارواح طیبه انبیا واولیا یا ملائکه یا حضرت حق واقع است حال آنکه بالقطع والیقین این نوع تصرف از شیاطین وارواح خبیثه واقع هست تلبیس عظیم لازم آید واشتباه قوی روده و دجاجله را ممکن شود که بروز روحی مقدسه را در خود ادعا نمایند واقوال وافعال آنها جاے انکار نشود وافحام اهل حق لازم آید بلکه دجال اکبر راکه بروز حضرت حق بخود ادعا خواهد نمود هرکز

والزام ممکن نشود و قصصے که از اولیا درین باب منقول ست چنانچه در نفحات در ذکر اوحد الدین کرمانی
است همچنین در فتوحات شیخ اکبر پس آنهمه قصص اولیا در حیات است که بر روح زنده دیگر تصرف کرده او را
معطل ساختند و بجای او نطق و تکلم کرده و انیمعنی جای اشتباه نیست که در حالت حیات اگر شخصے ادعای بروز
روحی از ارواح زندگان نماید و قولے و فعلے از و صادر شود بآن زنده رجوع کرده حل شبهه میتوان کرد
بخلاف ارواح که در برزخ اند یا ملائکه یا حضرت حق جل و علی و اهل مشرب تصوف که تجویز بروز ارواح
اولیا مطلقاً خواه زنده و خواه مرده مینمایند ازین دلیل چنین جواب میگویند که اشتباه و تلبیس چون
سریع الارتفاع باشد و قریب الزوال از ان باکے نیست و این تلبیس و اشتباه از همین قبیل است که
بادنی رجوع بدلائل کتاب و سنت و احکام شرعیه مرتفع میشود اقوال و افعال آنکس را باید که بر معیار شریعت
حمل نمایند اگر مطابق آن باشد بروز روح پاک است و اگر بخلاف آن باشد بروز روح خبیث است و نیز
میگویند که این نوع تلبیس و اشتباه در خرقات ابلیسے و هفت ملکه ذوق الٰهی و تمنی شیطانی و الهام ملکی
و وسوسه شیطانی و تمثیل لبشری که از ملک و جن و شیاطین میشود نیز واقع است و آنچه از طرق رفع
این تلبیس و اشتباه در آنجا بکار برده میشود درینجا هم جاری خواهد شد و ما نحن ابا اول قارورة کسرت
بالجمله طریق اسلم همین است که امکان را بر قاعده تصوف انکار نباید نمود و وقوع را که محل اشتباه است
اسلم نباید داشت که دلیلے بر آن سوای این دو سه نقل بر وقوع قائم نیست و بروز کمونی که مجمع علیه صوفیه است
ورای این نوع صور بسیار دارد که در کتب تصوف مشروح است اما از شواهد این بروز در کتب حدیث
قصه زید بن خارجه است که ابوبکر بن ابی الدنیا فی کتاب من عاش بعد الموت و قاضی ابوبکر بن فحله
و دیگر محدثین روایت کرده اند که بعد از موت و قبل از دفن روح او با بدن متعلق شده آوازے کرد مضمونش آنکه
محمد رسول الله صلی الله علیه و علی آله وسلم النبی الامی خاتم النبیین لا نبی بعده کان ذلک فی الکتاب الاول
ثم قال القائل علی لسانه صدق ثم قال ابوبکر خلیفة رسول الله الصدیق الامین الذی کان ضعیفا
فی جسده قویا فی امر الله کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانه صدق صدق ثم قال
الاوسط اجلد القوم الذی کان لا یخاف فی الله لومة لائم الذی کان یمنع الناس ان یاکل قویهم ضعیفهم
عبد الله عمر امیر المومنین کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانه صدق صدق ثم قال
عثمان امیر المومنین وهو رحیم بالمومنین وهو یعافی الناس من ذنوب کثیرة خلت لیلتان جعلت السنتان

کلیلتین وبقی اربع سنین ولا نظام لهم وانتحت الاحجار ودنت الساعة واکل الناس بعضهم بعضاً ثم ارعوی المومنون الی آخر القصة الطویلة وازین قصه معلوم میشود که درانجا بروز دو روح شده بود یکے ازانها روح زید بن خارجه که بابدان خود متعلق شده تکلم میکرد ودوم روحے دیگر بود که بعد ازیں کلام او را تصدیق میکرد هم برزبان او پس بروز متنازع فیه ثابت شده ودر کتب حدیث قصه دیگر نیز همین وتیره وارد است که الفاظ آن بیاد نیست والله تعالی اعلم سوال آیه لینذر قوماً ما اتٰهم من نذیر من قبلک صحیح است درآنکه قوم آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم درزمان فترة غافل از تکلیفات شرعیه بودند واین آیه در سورهٔ قصص واقع است وسیاق این آیه صریح است در مدعا زیراکه میفرماید ولولا ان تصیبهم مصیبة بما قدمت ایدیهم فیقولوا ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع آیاتک ونکون من المومنین اما آیه لتنذر قوما ما انذر آباؤهم فهم غافلون پس درین معنی نص نیست زیراکه کلمهٔ ما سه احتمال دارد الاول ان یکون نافیة والثانی ان یکون مصدریة والثالثة ان یکون موصولة وعلی الاول یحصل نفی انذار الآباء دون الباقیین ودر تفسیر نیشاپوری میگوید وقد یقال ان ما نافیة او موصولة او مصدریة ای ارسلت لتنذر انذار آباءهم او ما انذر آباءهم او ما انذره آباءهم فانهم فی غفلة فعلی هذا کونهم غافلین سبب باعث علی الانذار وعلی الاول عدم الانذار سبب غفلتهم انتهی بالجملہ بانضمام این آیه با آیه سورهٔ قصص یا آیه وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا نجات اهل زمان فترة ثابت میشود موافق قاعده اهل سنت وجماعت که قائل اند بحسن وقبح شرعی منکر وجوب عقلی اند اما کلام درین است که انذار وراء بعث رسول است وزمان آن است که دروے بعث رسول نباشد واز نبودن انذار در زمانے که آن زمان زمان فترة است حکم فترة نمیشود پس فیما بین حضرت عیسیٰ وآنحضرت علیهما الصلوٰة والسلام که مدت پنجصد وشصت سال است زمان فترة نبود که اهل آن زمان حکم فترة پیدا کنند مانند غیر مکلفین چون صبیان ومجانین معاقب نشوند زیراکه علم انبیاء ماتقدم خصوصاً کتب حضرت موسیٰ وعیسیٰ دران بلاد موجود بود وحاملان آن کتب اگرچه در امور بسیار تحریف کرده بودند اما در توحید واثبات نبوة ومعاد که اصول ثلثه دین است فی الجملة قدمے میزدند ولهذا در تفسیر نیشاپوری درتحت آیه سورهٔ قصص میگوید من قبل کانت حجة الانبیاء قائمة علیهم ولکن ما بعث الیهم من تجدد تلک الحجة علیهم فبعث الله تعالیٰ لتقریر تلک التکلیفات وازالة لتلک الفترة پس نفی انذار نسبت بقوم آنحضرت وبعث رسول هردو

متحقق شد و مراد از بعث رسول در آیه وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا آن نیست که رسول از ان قوم بالقصد اولی برای تبلیغ ایشان بیاید تا علم موسوی و عیسوی را ازین مرتبه خارج کنند بلکه مراد آنست که در عالم رسولے بیاید که خبر آن رسول و احکام آورده او ولو اجمالا بمکلفین برسد و مکلفین آنوقت را علم آن رسول حاصل گردد که وراء طریقه و مذہب ما در عالم مذہب دیگرہم ہست که آنرا حق و مطابق واقع مے انگارند زیرا که ہمین قدر بحث و تفتیش و سوال و تحقیق دین کفایت میکند آرے زمان فترة درمیان حضرت نوح و حضرت ابراہیم علیہما السلام بعد از گذشتن عاد و ثمود مسلم است اگر در زمان فترة مجرد نیامدن رسول از قوم خود کفایت کند لازم آید که اکثر ازمنه در حق اکثر اہل زمین زمان فترة باشد ولیس فلیس در احادیث صحیحه تامل باید فرمود که اہل زمان خود را چه قدر نکوہش فرمودند مثل ان اللہ نظر الی اہل الارض فمقت عربہم و عجمہم الا بقایا من اہل الکتاب و در آیات قرآنی امعان نظر باید فرمود که کنتم علی شفا حفرة من النار فانقذکم منہا و امثال ذلک چه معنی دارد لیس زمان جاہلیت را که قبل از وجود باجود آنجناب است زمان فترة مصطلحه نتوان گفت گو فترة لغویه باشد و بہمین معنی لغوی است در آیه یا اہل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم علی فترة من الرسل ان تقولوا ما جاءنا من بشیر ولا نذیر زیرا که خطاب باہل الکتاب ست و فترة مصطلحه در حق اہل کتاب متصور نمیتواند شد و لہذا در حدیث شریف جابجا حکم بتعذیب مردگان آنوقت وارد است مثل ابی و ابوک فی النار در جواب کسیکه پرسیده بود و ان ابی و مثل لینتہین اقوام عن فخرہم بآبائہم الذین ہم فحم من فحم النار او لیکونن اہون علی اللہ من الجعل الذی یدہدہ الخرء بانفه الی غیر ذلک آرے قوم آنحضرت را نذیرے نیامده بود که ایشان را بر کفر و معاصی ایشان بترساند و ہر چند نیامدن نذیر کذائی در دفع عذاب حجت نمیشود اما عنایت الٰہی این عذر ایشانراہم زائل فرموده نذیر ایشانراہم برگزید و اگر امعان نظر در مضمون آیه ولولا ان تصیبہم مصیبة بما قدمت ایدیہم کرده شود ظاہر میگردد که رسیدن مصیبت در عوض اعمال ایشان که کنایه از عذاب ہست سواء کان دنیویا او اخرویا مقدر و در صدد وقوع بود اما ایشانرا در آن صورت جای گفتن بود که ما را پیش بعث رسول بسوی ما و قبل از انذار چرا عذاب واقع شد لہذا ترا فرستادیم چنانچه قید الینا در لولا ارسلت الینا رسولا بآن اشاره میکند و در آیه دیگر که و اقسموا باللہ جہد ایمانہم لئن جاءہم نذیر لیکونن اہدی من احدی الامم بہمین معنی تصریح است و کذلک در آیه ان تقولوا انما انزل الکتاب علی طائفتین

من قبلنا وان کنا عن دراستهم لغافلین او تقولوا لو انا انزل علینا الکتاب لکنا اهدی منهم الی آخره وازین آیات ظاهر میگردد که آنها معتقد نزول کتاب بر طائفتین بودند میدانستند که حال آن هر دو طائفه چیست و در باب توحید و نبوت و معاد چه اعتقاد دارند بلکه در حق ورقه بن نوفل در اول صحیح بخاری مذکور است که فکتب من الانجیل بالعربیة ماشاء ان یکتب و ازین معلوم میشود که درمیان ایشان نیز دعوت عیسوی رسیده بود و ترجمه انجیل را می شنیدند پس درین حالت احکام زمان فترة چه قسم جاری میتواند شد و آنچه مرقوم بود که اگر زمان بعث آنحضرت صلی الله علیه وسلم زمان فترة باشد پس وجه اختلاف در حال ابوین شریفین چیست که در فقه اکبر کفر ایشان مصرح است و سیوطی و دیگر علماء در ایمان ایشان رسائل نوشته اند جواب مهربان من چون معلوم شد که زمان بعث آنحضرت زمان فترة نه بود بلکه زمان جاهلیة بود پس اشکال زائل گشت و بر تقدیر یکه زمان فترة هم باشد این اختلاف گنجایش دارد که ایمان و کفر چیزے دیگر است و عذاب و نجات چیزے دیگر کافران زمان فترة را نهایة کار آنست که نجات یابند اما ایمان آنها خود البتة ثابت نیست بحث در این است که در زمان فترة آباء آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم مشرک و کافر بودند که بسبب غفلت فترة معذب نشوند یا موحد بودند و منتظر بعث آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم و عزم مصمم کرده بر اتباع آنجناب صلی الله علیه و علی آله وسلم پس آنچه در فقه اکبر است که ابوین آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم ماتا علی الکفر با اثبات نجات ایشان تناقضے ندارد آرے اگر توحید و براءة از شرک از آنها ثابت شود البتة مناقض آن خواهد بود نهایت کار این مردم همین است که نجات ثابت میکنند تفصیل این اجمال آنکه در اثبات نجات والدین آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم علماء را سه مسلک است اول آنکه ایشان با وجود کفر و شرکیکه داشتند معذب نخواهند شد مثل صبیان و مجانین بعلت آنکه در زمان فترة بودند و پیش از بعث پیغمبر بمقتضائے آیه وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا تعذیب قبل از بعث مستحق نیست وقد سبق ما فی هذا المسلک من المنافاة و برین مسلک هم عبارت فقه اکبر صحیح است زیراکه مدلول او همین قدر است که ماتا علی الکفر تعرض تعذیب آنها دران عبارت واقع نیست مسلک دوم آنکه ایشان را برائے آنحضرت زنده ساختند و اینها ایمان آوردند و این مسلک نیز با عبارت فقه اکبر منازعت ندارد و لهذا شمس الدین کردری که از اجلهٔ علماء حنفیه ماوراء النهر است در فقه خود میگوید و یجوز لعن من مات علی الکفر الا والدے رسول الله صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم لثبوت انه تعالی احیا هما له حتی آمنا به انتهی

مسلک سوم اینکه اینها بعقل خود باستماع از ملة ابراہیمی قبح شرک را دریافته ترک آن گرفته بودند و توحید را معتقد بودند و اصنام را تعظیم نمیکردند و کابراعن کابر بعثت آنحضرت را صلے اللہ تعالی علیه وعلی آله وسلم شنیده منتظر قدوم ایشان و تولد ایشان بودند و بدل عزم مصمم داشتند که ہرگاه آن موعود جو بر منصه ظہور جلوه گر شود ما از دل و جان متابعت او اختیار کنیم چنانچه قصه نورے که در جبین عبد اللہ والد شریف آنحضرت صلی اللہ تعالی علیه وعلی آله وسلم بود و از بزرگان خود موروث داشت شاید این مدعا است بیشتر مختار سیوطی در رساله خود ہمین مسلک است پس درین صورت ہم نجات ایشان ثابت میشود و ہم ایمان ایشان زیراکه در انوقت ہمین قدر ایمان اجمالی متحقق میتوانست شد چنانچه در حق ورقه بن نوفل نیز ہمین قدر ثابت است اما برین مسلک ہم عبارت فقه اکبر از دست نمیرود زیراکه شاید عدم ایمان تفصیلے را و عدم وقوع ایمان معزوم علیه را تعبیر بکفر کرده باشند اما ابی و ابوک فی النار و لم یوذن لی بالشفاعة فیهما که در حق ما در شریفه ارشاد شده از ین ہر سه مسلک اباء کلی و منافرت تمام دارند فالاولی فی ہذه المسائل السکوت سوال فقہا نماز تراویح را سنت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم و بعضے سنت عمر رض نوشته اند و در فتاوی فروع بسیار درین باب ذکر کرده اند و آنچه عمل آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم ثابت است ہمان نماز تہجد بود که یکدو بار بجماعت گزارد و در بخاری تصریح است بآنکه آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در رمضان و غیر آن زیاده بریازده رکعت نمیگذارد مگر در حدیثے دیگر که آنرا بیہقی تضعیف کرده است در رمضان به بست رکعت نماز ہم آمده و از خلفاے راشدین عمل بدان نماز معلوم نمیشود بلکه انچه در حدیث آمده که حضرت عمر رض برآمدند و مردم را دیدند در نماز گفتند نعمت البدعة ہذه والتی تنامون عنها خیر من التی تقومون بها و حضرت علی رض چون مردم را در نماز دیدند فرمودند که نور اللہ قبر عمر کما نور المساجد صریح است در انکه این ہر دو امیر کبیر خود نگذاردند و اشعار ست بآنکه این نماز تہجد ست اگر در آخر شب گذارند بہتر ست و نیز در مشکوة است که در عہد عمر رض مردم یازده رکعت میگذاردند پس قول بسنت و آنرا موکده دانستن و اینہمه تفریعات بران متفرع نمودن که اگر اینچنین کند تراویح شود و اگر چنان نشود تراویح نمے شود از کجاست که اگر کسے اکتفا بیازده رکعت کند باید که تارک سنت نباشد و اگر اصلا نخواند باید که آثم نباشد و نیز ختم قرآن را درین نماز سنت میگویند این از کجا نعم در حدیث آمده که آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در ہر رمضان با جبرئیل علیه السلام مدارست قرآن میکرد و در

بیان تراویح

اخیر دوبار کرد این جاسنت ختم در رمضان ثابت میشود لیلاً ونہاراً اخارج الصلوة وعجب تر از ہمہ آنست کہ در بعضے از کتب فقہ مذکورست کہ اگر اہل قریہ بر ترک تراویح اتفاق کنند امام را باید کہ بایشان قتال کند امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تارک نماز فرض را مستوجب قتل نمیدانند واین قائل تبرک تراویح اہل بلدہ را حکم بقتل میکنند جواب درباب تراویح چنانچہ این حدیث صحیح واقع شدہ کہ ماکان یزید فی رمضان ولا فی غیرہ علی احدی عشرۃ رکعۃ ہمچنان این احادیث ہم صحیحہ وارد شدہ اندکہ قالت عائشۃ رض کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم یجتہد فی رمضان مالا یجتہد فی غیرہ رواہ مسلم وعنہا رض کان اذا دخل العشرۃ الآخرۃ من رمضان احیا لیلۃ وایقظ اہلہ وجد وشد المیزر رواہ البخاری ومسلم وابوداود والنسائی وعن النعمان بن بشیر قال قمنا مع رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم فی شہر رمضان لیلۃ ثلث وعشرین الی ثلث اللیل الاول ثم قمنا معہ لیلۃ خمس وعشرین الی نصف اللیل ثم قمنا معہ لیلۃ سبع وعشرین حتے ظننا ان لاندرک الفلاح ای السحور پس وجہ تطبیق درمیان این روایات کہ صریح دلالت بر زیادتی وکیفی وکمی نماز آنحضرت صلعم در رمضان بر غیر آن میکنند وران روایت کہ نفی زیادت میکنند ہمین است کہ آن روایت محمول بر نماز تہجد است کہ در رمضان وغیر رمضان یکسان بود غالباً بعدد یازدہ رکعت مع الوتر میرسید دلیل برین حمل آنست کہ راوی این حدیث ابوسلمہ است در تتمہ این روایت میگوید کہ قالت عائشۃ رض فقلت یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلے آلہ وسلم اتنام قبل ان توتر قال یاعائشۃ ان عینی تنامان ولاینام قلبی کذا رواہ البخاری ومسلم وظاہرست کہ نوم قبل از وتر در نماز تہجد متصور میشود نہ در غیر آن وروایات زیادۃ محمول بر نماز تراویح است کہ در عرف آن وقت بقیام رمضان معبر بود آمدیم بر آنکہ قیام رمضان بچند رکعت ادا میفرمودند در روایات صحیحہ مرفوعہ تعین عدد نیامدہ لیکن از الفاظ مذکورہ در جد واجتہاد آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام معلوم میشود کہ عددش بسیار بود ودر مصنف ابن ابی شیبہ وسنن بیہقی بروایت ابن عباس رض وارد شدہ کہ کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلے آلہ وسلم یصلی فی رمضان فی غیر جماعۃ بعشرین رکعۃ ویوتر اما بیہقی این روایت را تضعیف نمودہ بآنکہ راوی این حدیث جد ابوبکر ابن ابی شیبہ است حال آنکہ ابوشیبہ جد ابوبکر بن ابی شیبہ آنقدر ضعف ندارد کہ روایت او را مطروح مطلق ساختہ شود آرے اگر معارض او حدیث صحیح می شد البتہ ساقط می گشت وقد سبق ان ما یتوہم معارضا لہ اعنے

حدیث ابی سلمة عن عائشة المتقدم ذکره لیس معارضاً له بالحقیقة فبقی سالماً کیف وقد تاید بفعل الصحابة
رض کما رواه البیهقی فی سننه باسناد صحیح عن السائب بن یزید قال کانوا یقومون علی عهد عمر بن الخطاب
فی شهر رمضان بعشرین رکعة وروی المالک فی الموطا عن یزید بن رومان قال کان الناس
یقومون فی زمن عمر رض بثلاثة وعشرین وفی روایة باحدی عشرة و بیهقی درین هر دو روایت جمع نموده است
باین طریق که اول صحابه کرام رض عدد یازده را که عدد مشهور تهجد آنحضرت بود درین نماز هم اختیار فرموده بوجه
للعلة المشترکة بینهما وهو ان کلا منهما صلوة اللیل وچون نزد ایشان ثابت شد که آنحضرت درین ماه
درین قیام زیاده ازان عدد میفرمودند و به عشرین میرسانیدند من بعد عدد بیست وسه را اختیار
کردند و برین عدد اجماع شده بود بعد از تحقق اجماع مراعاة این عدد هم از ضروریات گشت درحق
قرون متاخره ازین جهت است که فقها درین امر تشدد میکنند وچیزهای بسیار است که بعد از تحقق
اجماع تاکید شدید پیدا کرده اند وقبل ازین چندان تاکید نداشتند خصوصاً چون آن امر مجمع علیه شعار
اهل حق گردد ومابه الامتیاز از اهل بدعت شود در رواتب پنجوقتی نیز تاکیدیکه بعد از قرن صحابه بهم رسیده
سابق ازان نبود کما یظهر من تتبع الروایات فی ذلک و در اختیار این عدد وجوه دیگر هم موجب
ترجیح بهم رسیده از انجمله آنکه در غیر رمضان صلوة اللیل که عبارة از تهجد است بعدد یازده وارد شده آنرا
در رمضان که وقت جد و تشمیر است مضاعف کرده و عدد رواتب پنج وقتی نیز عند اکثر الشافعیة بده میرسد
تضعیف آن به بست میرسد وسه رکعت وتر را چون بآن عدد ضم کنند بست وسه میشود بهر حال درینجا
قاعده کلیه را ملحوظ نظر باید فرمود که در وقت اجماع واتفاق اهل حل وعقد برامرے از امور شرعیه دلائل
وماخذ آن امر از طرق شتے ومسالک متعدده بر قلوب اهل عصر وارد میشود وبهیئت مجموعیه موجب تیقن
یاظن غالب بحکم آن امر میشود اگر از دیگران که درانوقت حاضر نبوده اند هر هر ماخذ و دلیل را افرادی فرادی
نظر کنند نزد ایشان موجب غلبه ظن یا تیقن نمیشود لیکن درحق ایشان اجماع منعقد در زمان سابق
در دلیل بودن کفایت میکند ازین قاعده مسائل بسیاری برآید واگر اهل زمان متاخر خواهند که سوای
اجماع دلیلی دیگر دران مسائل پیدا کنند متحیر میشوند وهرگز ایشان را ثلج و یقین میسر نمیشود زیرا که
دلائل وماخذ اجماعیه در ذهن ایشان فراهم نمی آیند و ترتیب زمانی سنوح آن دلائل وماخذ وقرائن را
نمیتوانند شناخت وآنچه از امام مالک رح منقول است که سی و شش رکعت باید خواند سوای وتر و میگویند

که عمل اہل مدینہ ہمین بود پس اہل تاریخ وجہ آنرا چنین نوشتہ اند کہ اہل مکہ در مابین ہر دو ترویحہ ہفت شوط طواف بجامی آوردند چون اہل مدینہ محل طواف نداشتند در مابین ترویحتین چہار چہار رکعت خواندن اختیار نمودند از جہت مجموع نماز ایشان باین عدد رسید تراویح و نوافل کہ مابین التراویح واقع میشد
رح
وفی مصنف ابن ابی شیبۃ عن داود بن قیس قال ادرکت الناس بالمدینۃ فی زمن عمر بن عبد العزیز وابان بن عثمان یصلون ستاً و ثلثین رکعۃ ویوترون بثلاث انتہی وظاہر احدوث این زیادہ کہ بسبب نوافل فیما بین واقع شدہ در زمان عمر بن عبد العزیز یعنی زمان امارت او بر مدینۂ منورہ بودہ است کہ در آن وقت مردم را کمال رغبت در عبادت بہم رسیدہ بود بقدر ماثور و منقول ایشان را اشبع حاصل نمیگشت واللہ تعالی اعلم
بیان استعانت از اصحاب قبور
مسئلہ اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا با صحاب القبور حدیث نیست قول بزرگیست ولہ معان شتی منہا اذا تحیرتم نظرا الی الدلائل المتعارضۃ فی حل بعض الاشیاء وحرمتہا فاترکوا اجتہادکم وتقلدوا من قدمات وہذا القول اشبہ منقول عن عبد اللہ بن مسعودؓ وسفیان الثوریؒ ومنہا انکم اذا تحیرتم فی الامور الدنیویۃ وضاق بسبب فی ذلک قلبکم فانظروا الی اصحاب القبور کیف ترکوا الدنیا واستقبلوا الآخرۃ واعلموا انکم ایضاً صائرون الی ما صاروا وہذا العلم یسہل علیکم صعائب الدنیا وشدائدہا بالجملہ بعض
بیان مسئلۂ حیلہ
در معنی استمداد نیست مسئلہ حیل مطلقاً مکروہ نیست و انکار آن ہست نمی آید زیرا کہ در مسائل بسیار در احادیث مشہورہ عمل بالحیل آمدہ منہا فی الصحیحین بیع الجمع بالدراہم وابتع بالدراہم جنیباً فانہ صریح فی مفاضلۃ الربویات بتوسط غیر الجنس الی غیر ذلک آرے نزد شافعیہ و مالکیہ و حنابلہ استعمال حیل عند الضرورت جائز است یعنے برائے تخلص از مضیق و دفع ضرر از خود و نزد اکثر حنفیہ برائے جلب نفع بے ضرورت کہ معتد بہا است نیز جائز است مالم یکن فیہا اتلاف حق واجب للہ تعالی او لاحد من العباد و متاخرین ایشان درین تعمق بسیار کردہ اند و استعمال حیل را برائے منع وجوب حق نیز جائز داشتہ اند و حرمت
کیفیت استعانت از ارواح
را مخصوص گردانیدہ اند بابطال حق واجب شدہ وفیہ بعد لا یخفی مسئلہ در باب استعانت بارواح طیبہ درین امت افراط بسیار بوقوع آمدہ انچہ جہال و عوام اینہا میکنند و ایشان را در ہر عمل مستقل دانستہ اند بلا شبہہ شرک جلی است و نذر اولیا کہ برائے قضاء حوائج معمول و مرسوم است اکثر فقہا بحقیقۃ آن پے نبردہ اند و آنرا بر نذر خدا قیاس کردہ حکم مردد بر آوردہ اند کہ اگر نذر بالاستقلال برای آن ولی است باطل و اگر برائے خدا است و ذکر ولی برائے بیان مصرف است صحیح است لیکن حقیقت این نذر آنست

که اہداء ثواب اطعام وانفاق وبذل مال بروح میت که امریست مسنون وازروی احادیث صحیحه ثابت
است مثل ما وردفی الصحیحین من حال ام سعد وغیرہا درین نذر مستلزم میشود پس حاصل این نذر آنست که
آن نسبت مثلا اہداء ثواب ہذا القدر الی روح فلان وذکر ولی برای تعیین محل منذور است نه برای
مصرف ومصرف این نذر نزد ایشان متوسلان آن ولی میباشند از اقارب وخدمه وہم طریقان وامثال
ذلک وہمین است مقصود نذر کنندگان بلاشبہه وحکمه انه صحیح یجب الوفاء به لانه قربة معتبرة فی الشرع
آری اگر آن ولی را حلال مشکلات بالاستقلال یا شفیع غالب اعتقاد میکنند این عقیده او منجر بشرک وفساد
میگردد لیکن این عقیده چیز دیگرست ونذر چیزی دیگر مسئله رساله در لبس احمر در اصل یکی از علمای
روم تصنیف کرده بود وحضرت شیخ ابوطاہر کردی حضرت ولی نعمة ما را فرموده بودند که آنرا مطالعه نمایند
وبران چیزی بنویسند ایشان بعد مطالعه بطریق حاشیه چیزی بران رساله نوشته اند ہمین حاشیه
در فہرست مؤلفات ایشان داخل است ودرین باب مختار آنست که ہر احمر حرام نیست بلکه معصفر فقط
وآن ہم چون بحد مورد مفرح واحمر قانی باشد ومراتبیکه دون مورد اند مثل شنجرفی وپیازی وغیر ذلک
مباح اند ونباتات سرخ که آنرا عربان جوخ احمر گویند بالاجماع جائز است وہمچنین کھاروا وازہمین جا معلوم
میشود که مدار بر شوخی رنگ است نه بر حمرة مسئله فرق در لزوم کفر والتزام آنست که نصیکه در مقدمه وارد
شده وآن نص را کسی تاویل دوراز کار که باعتبار قواعد عربیه واصول راست نیاید نموده مدلول ظاہر آنرا
انکار نماید پس لزوم کفر متحقق شد لیکن التزام وقتی متحقق میشود که مدلول نص را مدلول نص اعتقاد کرده
بی تاویل انکارش نماید وگوید که ہر چند نص وارد شده است امامن اینمعنی را قبول ندارم پس لزوم کفر نظر
بواقع ونفس الامر است والتزام باعتبار اعتقاد منکر ومعنی لزوم کفر آنست که این عقیده که در حقیقت کفر است
وجحود لازم می آید بر قائل گو قائل آن نداند که جحود وکفر است مسئله حدیث لولاک لما خلقت الافلاک در ہیچ
کتاب بنظر نیامده مسئله از احادیث حرمت سود گرفتن ودادن مطلقا معلوم میشود الا عند الضرورة التی
تکون فی مخمصة وامثالہا فانہا مستثناة بالنص القرآنی الوارد فی حرمة المیتة وغیره وعموم بلوی را مخصص
این حرمت ساختن چنانچه در ملک ہندوستان واقع است جراة نمیشود عموم بلوی در طہارت ونجاست
البته تاثیر میکند لا فی الحل والحرمة مسئله قاعده اجاره آنست که ہر شئے واجب ومندوب منعقد نمیشود
وتعلیم قرآن فرض بالکفایه است ومندوب علی العین پس محل اجاره نیست آری در خانه کسی رفتن واز

بیان تحقیق لباس سرخ

بیان لزوم کفر والتزام آن

بیان حدیث لولاک الخ

بیان حرمت سود

حکم اجرت تعلیم قرآن

صبح تا شام نشستن و اطفال او را شیانی کردن فعلی است ورای تعلیم که بران اجاره منعقد میتواند شد و رقیه بالقرآن مباح است فینعقد علیها الاجارة رقیه را بر تعلیم قیاس نباید کرد و بذلک یندفع التعارض و آنچه در ترجمه مرقوم است که نگرفتن اُجرت عزیمت ست وگرفتن رخصت بایمعنی است که اگر وقت تعلیم شرط نکرده بود و بعد از تعلیم مکافات آن نعمت بچیزے قصد کنند قبول آن چیز رخصت ست که بظاهر اجرت نیست و نگرفتن آن عزیمة که موضع طمع و نقصان اجر است احتیاط مقتضی رد آنست وگرفتن اُجرت بر رقی و عزائم بالاجماع جائز است لاباس به و تعلیم قرآن را متاخرین جائز داشته اند که باجرت توان کرد اما مراد ایشان همین تعلیم است که درو ے افعال دیگر ورای تعلیم بسیر مشروط باشند تا محل اجاره توانند شد نه محض تعلیم مثلاً شخصے پیش شخصے بیاید که مرا فلان آیت تعلیم کن و این از روی مزدوری خواهد که این اجرت بالاجماع بین المتقدمین والمتاخرین حرام است منه در حق اصحاب کهف مذهب مشهور و مجمع علیه همین است که ایشان احیا اند و همراه امام مهدی خواهند برخاست در نصرت ایشان مشغول خواهند بود و بعد از آن خواهند مرد ولیکن ادله صحیحة الماخذ قویة الدلالة برین امر از روی روایات یافته نمیشود و در تفسیر در منثور و دیگر تفاسیر روایات ضعیفه بوے ازین وادی بمشام میرسانند و در نظم قرآنی هم اشاره بایمعنی است و قصه فرستادن حضرت علی کرم الله وجهه براے دعوت ایشان باسه کس دیگر موضوع است یاد دارم که صاحب تنزیه الشریعة و دیگر محدثین حکم بوضع آن کرده اند اما در بعضے طرق ضعیفه وارد است که شب اسرا آنحضرت بران جماعت گذشته دعوت فرموده اند و ایشان اجابت کرده باز بخواب رفته اند والله تعالی اعلم منه لفظ حدیث در مسلم و ترمذی اینست که معاویه بن ابی سفیان سعد ابن ابی وقاص را گفت ما منعک ان تسب ابا تراب بعضے جانب داران معاویه بن ابی سفیان این لفظ را تاویل میکنند و گویند مراد وش این بود که چرا با حضرت علی مرتضی رضؓ درشتی در کلام نمیکنی و نمی فهمانی که دست از حمایت قاتلان عثمان بردارد و در مقام قصاص بما سپارد لیکن درین توجیه دو خدشه بخاطر میگذرد اول آنکه برین تقدیر میباید که این گفت و شنید در ایام حیات امیر المومنین علی رضؓ بوده باشد و از روی تاریخ ملاقات سعد با معاویه در ایام حیات حضرت امیر المومنین درست نیست زیرا که سعد از ابتداء فتنه در موضع عقیق که بیرون مدینه است منزوی شده و دران ایام آمدن معاویه در مدینه منوره اتفاق نیفتاد بلکه بعد از صلح از امام حسن رضؓ برای حج آمده و با اهل مدینه ملاقات نموده دوم آنکه جواب سعد اما بما ذکرت ثلاثا الی آخره ازین توجیه ابا صریح دارد

بیان اصحاب کهف

معنی حدیث ما منعک ان تسب ابا تراب

چہ کثرت فضائل شخص مانع از نصیحت وپند گوی نمیتواند شد بلکہ بہتر ہمین است کہ این لفظ را بر ظاہرش جاری باید داشت نہایت کار آنکہ ارتکاب این فعل شنیع یعنی سب یا امر سب از معاویہ بن ابی سفیان لازم خواہد آمد ولیس ہذا باول قارورۃ کسرت فی الاسلام چہ مرتبۂ سب کمتر از قتل وقتال است لماروی فی الحدیث الصحیح سباب المؤمن فسوق وقتالہ کفر وہرگاہ قتال وامر بالقتال یقینی الصدور ست ازان گزیر نیست بالجملہ اصلح ہمین است کہ وی را مرتکب کبیرہ باید دانست وزبان از طعن ولعن بند باید نمود والاما یقال فی من زنی ومن شرب من الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین ودر ہر جائے خطائے اجتہادی را دخل دادن خالی از سماحت نیست جواب سوال حافظ صدر الدین حیدرآبادی در استفسار مسئلہ وحدۃ الوجود ووحدۃ الشہود از مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی قدس سرہ العزیز اول معنے این دو کلمہ باید فہمید باز حقیقت حال باید شنید معنی وحدت الوجود آنست کہ وجود حقیقی بمعنی ما بہ الموجود یہ نہ بمعنی مصدری اعتباری یک چیز ست کہ در واجب واجب ودر ممکن ممکن ودر جوہر جوہر ودر عرض عرض واین اختلافات موجب اختلاف در ذات نمیشوند مثل شعاع آفتاب کہ بر پاک وناپاک می افتد وفی ذاتہ پاک است ناپاک نمیشود واین مسئلہ فی نفسہ حق است وہیچگونہ مخالف شرع نیست زیراکہ ہر مرتبہ از مراتب این وجود حقیقی حکمے جداگانہ دارد وشرع شریف بیان حکم ہر مرتبہ میکند بعضے را ہادی وبعضے را مضل وبعضے را واجب الاطاعۃ وبعضے را واجب العصیان وبعضے را حلال وبعضے را حرام وبعضے را پاک وبعضے را ناپاک میفرماید مردم کوتاہ بین میدانند کہ این ہمہ اختلافات ذات است حاشا وکلا اینہمہ اختلاف شیون واعتبارات است مانند آنکہ در معرکۂ جنگ غیر از جسم نمودار نمیباشد اگر قاتل است جسم ست واگر مقتول است جسم است وعلی ہذا القیاس راکب ومرکوب غالب ومغلوب ودر قرآن مجید چند جا اشارہ باین مسئلہ واقع شدہ صریح ترین آیات دالہ برینمعنی این آیہ است سنریہم آیاتنا فی الآفاق وفی انفسہم حتی یتبین لہم انہ الحق اولم یکف بربک انہ علی کل شئ شہید الا انہم فی مریۃ من لقاء ربہم الا انہ بکل شئ محیط ونیز آیہ ہو الاول والآخر والظاہر والباطن اینست معنے وحدۃ الوجود اما معنے وحدۃ شہود پس حقیقتش اینست کہ سالک را در وسط سلوک بسبب غلبۂ نور حق وانحصار توجہ بسمت آن نور ہمہ وجودات در نظر او غائب میشوند غیر از وجود حق او را بنظر نمے آید وبسبب استغراق درین مشاہدہ از حفظ مراتب نیز گاہے غافل میشود ومیگوید سبحانی ما اعظم شانی وانا الحق وامثال ذلک لیکن چون بدرجہ انتہا میرسد ہر چیز را در مقام خود

بیان معنی وحدت وجود و وحدت شہود

خود می بیند و میگوید ما للتراب و رب الارباب تمثیلش آنکه در روز بسبب غلبه شعاع آفتاب هیچ ستاره
بنظر نمی آید و بیننده حکم میکند که غیر از آفتاب هیچ ستاره موجود نیست و این حالت حالت وسط سلوک
است چنانچه حالت ابتدا مانند شب است چه ستاره ها بنظر می آیند و آفتاب بنظر نمی آید لیکن میدانند که اینهمه نور
آفتاب است که درین ستاره ها ظهور کرده است و در حالت انتها که نمونه آن موجود نیست تا برای تمثیل آورده
شود و هر دو چیز بنظر می آید هم آفتاب و هم ستاره و بحسب حال میگوید ؎ هر مرتبه از وجود حکمی دارد * گر حفظ فرق
مراتب نکنی زندیقی * باز در سوال نوشته که احوال مسئله موصوفه از سرفرازنامه وحقیت و معتبری مسئله
وحدة الوجود ثابت شده و مسئله وحدة شهود غیر معتبر لیکن عرض دیگر اینکه جائیکه مقام کشف و کرامات هست یک مقام است
و درینجا طریق دو یک معتبر و یک غیر معتبر و در هر دو طریق اکثر اولیا کمل شده اند چنانچه جناب حضرت شیخ احمد
سرهندی رح بطرف شهود رفته اند و مقلدان حضرت موصوف بران طریق قائم اند غرض اینست که هرچه احوال
شیخ موصوف آنجناب دریافته باشند ارقام فرمایند که طمانینت ازان حاصل آید انتهی باز مولانا صاحب قدس سره
جواب نوشتند که صاحب توحید وجودی مجمع علیه صوفیه است الا حضرت شیخ علاء الدوله سمنانی از
متقدمین و حضرت شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی از متاخرین بتوحید شهودی رفته اند و تحقیق آنست
که وحدة وجود در مرتبه ذات و صرافت اطلاق حق متعین است و توحید شهودی که خبر از غیریت میدهد
در مراتب تعینات واجب القبول والتسلیم است پس هر دو امر در واقع تحقق دارند حکمت الهی در ابتدار
نشو و نما کمال امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة القای علوم توحید فرمود تا مردم از معنی قرب
و معیت و حضور و همراهی جناب حضرت حق عز و علا متلذذ شوند و در زهد و مجاهده غایت یاری نمایند و نعم ما قیل
؎ صنما ره قلندر سزد ار بمن نمائی * که دراز و دور دیدم ره و رسم پارسائی * و هرگاه این معرفت پخته شد رفته
رفته در فهم کلمات عارفان طریقت مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفة غامضه را وسیله ابطال شرائع
و تکلیفات نمودند و مذهب شیخ محب الله اله آبادی که ظاهرش قدم در وادی الحاد میزند شیوع تمام و
رواج مالا کلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سرهندی را برروی کار آورد و او علوم غریبه را
بر ایشان القا فرمود من قبیل تعدیل الحار بالبارد والرطب بالیابس حتی که اعتدال کامل تردد
اذهان مردم جای گرد و باطل ممزوج بحق ارتفاع و انتقا پذیرفت و همین است مصداق معنی مجدد
والله تعالی اعلم و علمه اتم و احکم۔

بیان محو و اثبات تقدیرات

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال از مرزا حسن علیصاحب بخدمت مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب قدس سرہ العزیز در مذہب اہل حق قول بالبداء باطل است چنانچہ تفصیل تمام دلائل عقلیہ و براہین نقلیہ در کتب احادیث و تفاسیر و کلام مصرح واضح در کلام حضرت فخر المحدثین امام المتصوفین جناب شاہ ولی اللہ صاحب قدس سرہ ثبوت بدا در کتاب ہمعات مذکور شدہ بکدام معنی باید فہمید و بکدام محل صحیح حمل باید نمود تا مخالف کتاب و سنت نباشد عبارت ہمعات اینست و ارادہ و قضای حوادث ازان تجلی فوارہ صفت جوش میزند و مبداء ادنی حوادث ہمان ارادہ است و آن ارادہ را نیز اسباب دیگر اند بعضے مستتر مثل قوای کواکب و افلاک و طبقہ کلیہ کہ مدبر شخص اکبر است و بعضے ظاہر مثل ادعیہ ملاء اعلے و حوادثے کہ از اسفل مرتفع میشود درین موطن محض اثبات و مبداء نسخ واقع میشود و ہمین تجلی است کہ مربی بنی آدم خواہد شد و رمعاد الی آخر ما قال و امام بغوی در تفسیر معالم التنزیل در تحت آیہ یمحو اللہ ما یشاء و یثبت و عندہ ام الکتاب نقل فرمودہ مراد از محو و اثبات کہ موہم بداء است چہ خواہد شد وہذہ عبارتہ عن عمر و ابن مسعود رضی انہما قال یمحو السعادۃ والشقاوۃ ایضاً فیمحو الرزق والاجل و یثبت ما یشاء عن عمر رضی اللہ عنہ انہ کان یطوف بالبیت و ہو یبکی و یقول اللہم ان کنت کتبتنی فی اہل السعادۃ فاثبتنی فیہا وان کنت کتبت علی الشقاوۃ فامحنی واثبتنی فی اہل السعادۃ والمغفرۃ فانک تمحو ما تشاء و تثبت و عندک ام الکتاب و مثلہ عن ابن مسعود فی بعض الآثار ان الرجل یکون قد بقی لہ من عمرہ ثلثون سنۃ فیقطع رحمہ فیرد الی ثلثۃ ایام والرجل قد یکون بقی من عمرہ ثلثۃ ایام فیصل رحمہ فیرد الی ثلثین سنۃ انتہی پس مراد از محو و اثبات کہ موہم بدا است چہ در احادیث ادل و زیادات بنابر صلہ رحمی و کوتاہی بنابر قطع رحم در حدیث آخر چیست و اگر بر قضای معلق و مبرم حمل کنند خالی از تکلف نیست **جواب** از مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب محدث دہلوی۔ بدا در کتاب ہمعات بمعنی تجدد ارادہ واقع است کہ مشابہ بدا است و در بخاری در حدیث اعمی و اقرع و ابرص کہ بدا اللہ عزوجل ان یبتلیہم واقع شدہ نیز بہمین معنی است و بدا بمعنی تجدد ارادہ مخالف مذہب حق نیست زیرا کہ اہل سنت قاطبۃً ارادہ را از صفات قدیمہ ازلیہ حضرت باری میدانند و تعلقات آنرا حادث می انگارند و حضرت ایشان در کتاب ہمعات و در کتب

دیگر اراده را در مرتبہ ذات صفت قدیمہ ازلیہ میدانند و در مرتبہ تجلی اعظم اراده را حادث اثبات میفرمایند پس قدم اراده در مرتبہ ذات است و حدوث آن در مرتبہ متاخر از مرتبہ ذات کہ مرتبہ تجلی اعظم است و ہرگاه حدوث و قدم در دو مرتبہ واقع شد تخالف برخاست آرے مرتبہ تجلی اعظم را کہ مرتبہ تشخص اکبر است و علماء ظاہر نمیدانند و اثبات نمیکنند پس نزد آنہا حدوث اراده را در ہیچ مرتبہ گنجایش نماند بلکہ تعلق ہمان اراده قدیمہ را حادث انگاشتند و ہذا قریب من النزاع اللفظی و در آیہ کریمہ نیز اشارتے باختلاف مراتب معلوم میشود زیراکہ فرموده اند یمحو اللہ ما یشاء و یثبت باز فرموده اند و عنده ام الکتاب صریح دلالت دارد برآنکہ محو و اثبات در جاے و ام الکتاب در مرتبہ دیگر است و در ہر دو اثر حضرت عمر و ابن مسعود رضی اللہ عنہما نیز دفع تخالف باختلاف مرتبتین توان فہمید علمای ظاہر بقضای معلق و مبرم دفع تخالف مینمایند ولا باس بذلک لانہم لایثبتون مرتبۃ سوی الذات المقدسۃ اما الصوفیۃ فلما اثبتوا التجلیات و مرتبۃ التجلیات متاخرۃ عن مرتبۃ الذات امکن لہم القول بحدوث الارادۃ فی تلک المرتبۃ من غیر لزوم محذور و در کتاب ہمعات و دیگر تصانیف ایشان اثبات حدوث اراده قدیمہ درین مرتبہ مفصل مذکور ست چنانچہ بعد از تامل واضح خواہد شد **سوال** از مرزا حسن علی صاحب نزد اہل حق یعنی اہل سنت و جماعت صحیح و ثابت شده بہ براہین نقلیہ و عقلیہ کہ ماسواے انبیا و رسل و ملائکہ علیہم السلام عصمت در احدے ثابت نیست حتی کہ اگر کسے را معصوم گویند درست نیست و لہذا متکلمین و فقہا رحمہم اللہ اطلاق عصمت بر غیر انبیا و ملائکہ روا ندارند پس آنچہ جناب فخر المحدثین حضرت شاه ولی اللہ صاحب قدس سره در تفہیمات الٰہیہ وغیره صفات اربعہ کہ عصمت و حکمت و وجاہت و قطبیت باطنہ است براے حضرات ائمہ اثنا عشر علیہم السلام ثابت کرده اند و آن ہدایت مآب نیز این مراتب را در رسالہ کہ در بیان اعتقادات بحضرت ایشان تالیف فرموده اند ارقام نموده اند انرا بکدام محل صحیح حمل باید نمود و دلیلے از کتاب و سنت و اجماع امت بران کدام است و جواب تخالف این قول کہ بہ نسبت مذہب اہل سنت نمایان شده چہ خواہد شد و مع ذلک منافی تفضیل خلفاے ثلثہ رضی اللہ عنہم خصوصاً حضرات شیخین خواہد بود حال آنکہ این مسئلہ تفضیل مجمع علیہ اہل سنت است عند من یعتمد بہ و علاوه آن خود جناب افادت مآب ہدایت انتساب حضرت شاه ولی اللہ صاحب بہزار ضبط و ربط و طمطراق تمام این مسئلہ را یعنی تفضیل خلفاے ثلثہ سیما شیخین را رضی اللہ عنہم بدلائل نقلیہ و عقلیہ و کشفیہ و وجدانیہ بتقریر وافی و بیان شافی

و ترتیب کافی تحریر فرموده اند پس جواب تخالف و تعارض این مسئله ممهده ثابته متفق علیها با آن مسئله غریبه غیر ثابته عند اہل حق یعنی اہل سنت و جماعت چه خواهد شد بینوا توجروا **جواب** از مولانای ممدوح عصمت و حکمت و وجاہت نزد صوفیه معانی اصطلاحیه دارند خصوصاً در کتب مصنفه حضرت والد ماجد قدس الله سره مفصل مذکور اند این وقت بسبب شدت بیماریها امکان نیست که بتمهید مقدمات نوشته آید اگر کتب مصنفه ایشان موجود باشند مطالعه باید نمود واضح خواهد شد و شرح اعتصام از تصانیف شاه محمد عاشق پھلتی قدس الله سره اگر بہم رسد شافی و کافی خواهد بود بالجمله موافق علمائے ظاہر این وقت جواب نوشته میشود عصمت دو معنی دارد اول امتناع صدور ذنب مع القدرة علیه و این معنی باجماع اہل سنت مخصوص بحضرات انبیا و ملائکه علویه است دوم عدم صدور ذنب مع جوازه من غیر لزوم محذور و ہمین معنی را نزد صوفیه محفوظیت خوانند و بہمین معنی در کلام صوفیه سوال عصمت برای خود آمده چنانچه در اول دعائے حزب البحر واقع شده نسالک العصمة فی الحرکات و السکنات و الارادات و الخطرات الی آخره این معنی مخصوص بانبیا نیست و آنحضرت صلے الله علیه وسلم که برائے اہلبیت خود خواسته اند بقوله اللهم اذهب عنهم الرجس و طہرہم تطہیرا بہمین معنی است و در حق حضرت عمر رضی الله عنه وارد شده ان الشیطان لیفر من عمر و نیز وارد شده ان الحق ینطق علی لسان عمر و قلبه و در حق صہیب رومی واقع شده نعم العبد صہیب لو لم یخف الله لم یعصه فلا اشکال و حکمت بمعنی علم نافع است اگر مکتسب باشد در اصطلاح صوفیه آنرا حکمت نگویند بلکه علم و فضیلت نامند و اگر آن علم بطریق وہب بر دل شخصے واقع شود آنرا حکمت نامند و آتیناه الحکمة و فصل الخطاب و کلا آتینا حکما و علما و خواه آن علم متعلق بعقائد باشد یا باعمال یا باخلاق و این معنی ہم مخصوص بانبیا نیست و لقد آتینا لقمان الحکمة ان اشکر لله بعد ازان آیه و اذ قال لقمان لابنه تا آخر رکوع بیان بعضے از حکمت ایشان ہست آرے ازین باب ہرچه بوحی آید آن مخصوص بانبیا است و وہب اعم ست نبی و غیر نبی دران شریک اند و لهذا در حدیث شریف وارد شده انا دار الحکمة و علے بابها و در روایت مشهور انا مدینة العلم و علے بابها واقع شد مراد از علم درینجا ہمین معنی است و وجاہت بمعنی آنست که بعضے بندگان خود را حق تعالے بوجہے معامله نماید از دفع طعن معاندان و تہمت ہای عیوب و حفظ در اصابت بادشاہان و امرا در حق محبوبان و برگزیدگان می نمایند و ہمین معنی در حق دو کس از انبیاے اولو العزم منصوص قرآنی است اول در حق

حضرت موسیٰ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام ہرگاہ ایشانرا بنی اسرائیل تہمت اُدرۃ و برص کردند قال اللہ تعالیٰ یا ایہا الذین آمنوا لا تکونوا کالذین آذوا موسےٰ فبرأہ اللہ مما قالوا و کان عند اللہ وجیہا حق تعالیٰ راضی نشد بہ تہمت ایشان اگرچہ آن تہمت ہیچ محذور شرعی نداشت دوم درحق حضرت عیسےٰ کہ یہودیان درحق ایشان تہمت زنازادگی بر زبان آوردند و بسخن آمدن ایشان در عین طفولیت آن تہمت را زائل فرمود قال اللہ فی سورۃ آل عمران وجیہاً فی الدنیا والآخرۃ ومن المقربین ویکلم الناس فی المہد وکہلا الی آخرہ و اینمعنی درحق اکثر اولیا بہ ثبوت پیوستہ اول درحق ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ کہ ان اللہ یکرہ فوق السموات السبع ان یخطأ ابوبکر فی الارض دوم درحق علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ کہ دعا کردند اللہم ادر الحق حیث دار و نگفتند ادرہ حیث دار الحق و معنی قطبیت باطنہ آنست کہ حق تعالیٰ بعضے بندگان خود را مخصوص سازد کہ مہبط فیض الٰہی اولاً بالذات ایشان باشند و از ایشان بدیگران منتقل شود گو بظاہر کسے تلمذ و اکتساب از ایشان نکردہ باشد مانند آنکہ شعاع آفتاب از راہ روزنے در خانہ بیفتد پس اولاً آن روزن روشن شدہ و بواسطہ آن تمام اشیائے خانہ روشن شود و این را قطب ارشاد نیز نامند بخلاف قطب مدار بالجملہ اثبات این صفات اربعہ عند التحقیق نہ مخالف مذہب اہل سنت است گو ظاہر بینان از اطلاق این الفاظ تحاشی نمایند و نہ مخالف تفضیل شیخین کہ مجمع علیہ جمیع اہل حق است زیرا کہ مدار آن تفضیل بر اکثریت ثواب ست عند المتکلمین و جائز است کہ خدا تعالیٰ بعضے بندگان خود را مخصوص بزیادت ثواب گرداند ہرچند فضائل دیگر و صفات کمال در غیر آنہا بیشتر باشد و مصنف کتاب ہمعات قدس اللہ سرہ مدار تفضیل شیخین بر تشبیہ انبیا داشتہ است در سیاست امت و رفع شبہات و ترویج دین و نگاہداشتن مردم از بدعت و اجرای جہاد و امر بالمعروف و نہی عن المنکر و ظاہر ست کہ زیادتی شیخین درین امور اوضح من الشمس و ابین من الامس است و لہذا قال اکثر المتکلمین التفضیل عندنا بالتوفیق لا بالفضائل فقط **سوال** از مرزا حسن علی صاحب کتاب صواعق مولفہ در رد مذہب روافض خذلہم اللہ تعالیٰ کہ تالیف نصر اللہ کابلی است بملاحظہ شریفہ در آمدہ باشد و بعد از آنکہ ملحوظ نظر فیض اثر شدہ باشد فرقے در تصنیف آن و تصنیف جناب افادت مآب کہ تحفہ اثنا عشریہ است چیست و معاندان این دیار خصوصاً روافض خذلہم اللہ بطریق تشنیع و بیہودہ گوئی خیلے شور و شغب میکنند کہ کتاب مستطاب تحفہ اثنا عشریہ ترجمہ صواعق مولفہ است ہرچند سوال

فرق در تحفہ اثنا عشریہ و صواعق محرقہ

انیمعنی مامخلصان وفدویان را لاطائل وبیهوده مینماید واز جمله بدیهی البطلان ست وهرکس که از
مایه علم آگهی داشته باشد این خبر را از محکی عنه مخالف خواهد دانست لیکن بعضے کسان این ناکس را بسیار
تنگ کردند لهذا این امر نامرضی را موجب سمع خراشی جنابعالی انگاشته شد **جواب** از شاه صاحب
ممدوح ـ دروقت تصنیف تحفه اثنا عشریه از کتابهاے اهل سنت که در رد مذهب شیعه وکتب شیعه
که در رد مذهب اهل سنت تالیف شده سه قسم بهم رسیده بود قسم اول در مجادله این مسئله خاص یعنی
اثبات خلافت خلفاے ثلثه ودرآن مثل نواقض الروافض ومرافض الروافض وصواعق محرقه وشرح
تجرید از طرف اهل سنت ومصائب النواصب ورد شبهات الاعور واظهار الحق وسفینة النجاة از طرف
شیعه قسم دوم آن کتابهاست که در مسئله امامت وشروط آن وموانع آن به تفصیل تصنیف شده
مثل بحث امامت در شرح مقاصد وشرح مواقف وطوالع الانوار واربعین از طرف اهل سنت وتصانیف
علامه حلی ومقداد وحدائق موبقه در رد صواعق محرقه ومقداد از طرف شیعه قسم سوم آنست که تمام مذهب
شیعه را هم در الٰهیات وهم در معاد وهم در امامت وهم در روایت احادیث وهم در اصول رد کرده اند
مثل ابطال الباطل وصواقع موبقه تالیف نصر الله کابلی از طرف اهل سنت ونهج الحق علامه حلی
واحقاق الحق قاضی نور الله شوستری از طرف امامیه این هر سه قسم کتب دروقت تالیف تحفه اثنا عشریه
موجود ومستحضر بودند درانوقت ترتیب صواقع بسیار پسند خاطر افتاده وبهمان ترتیب درین کتاب
کلام واقع شده واحقاق الحق نیز بهمین ترتیب دارد وابطال الباطل نیز بهمین ترتیب دارد لیکن
ترتیب صواقع بسیار مختصر وخوشنما بنظر آمد بهمان را اختیار کرده شد مگر بحث تولا وتبرا دران نبود وشرح
حدیث الثقلین نیز دران نبود ومسئله انکار نبوت والحاد که لازم مذهب شیعه است بشرح وبسط نیز
دران نبود این ابواب افزوده شد وباب مطاعن وجواب آن اصلا دران کتاب مذکور نیست ونیز در صواقع
اکتفا بر دلائل کلامیه نموده وروایات را از کتب امامیه کمتر آورده در تحفه اثنا عشریه آن دلائل کلامیه را
حذف نموده در تکثیر روایات از کتب امامیه کوشیده شد پس این کتاب را ترجمه آن گفتن محض نظر بظاهر ترتیب
آن میتواند شد مانند آنکه مواقف را از طوالع ومسلم را از مختصر الاصول ابن حاجب ماخوذ دانند حالانکه فرق
واضح شد پس فی الحقیقت این را ترجمه قرار دادن که دور از عقل وادراک است در هر دو کتاب نظر
تامل بکار برده شود تا این خیال بالکلیه زائل گردد ومعهذا جاے طعن معاندان وحاسدان وقتی

متوجه فقیر میتواند شد که این فقیر دعوی تصنیف این کتاب را موجب افتخار خود دانسته تقریراً و تحریراً القلم زبان
یا بزبان قلم کرده باشد معلوم صاحب است که این کتاب را تصنیف حافظ غلام حلیم ابن شیخ قطب الدین
احمد ابن شیخ ابو الفیض نوشته ام اگر منظور دعوی نسبت این کتاب بخود میبود چرا اینقدر اخفا بنامهای
غیر معروف بعمل می آوردم بلکه حالا هم هرگز به نسبت این کتاب بطرف خود خوش نمیشوم آرے اگر تفسیر
فتح العزیز و امثال این تصانیف را اگر به فقیر نسبت کنند موجب شادمانی خاطر میگردد غرضکه منظور این
مذہب بود که مردم بدیدن این کتاب در ان اعتقاد سست شوند یا ترک نمایند الحمد للہ که این معنی حاصل
شد و نیز اگر تامل کنند روافض را هرگز جاے طعن نیست زیراکه اگر این کتاب ترجمه صواقع است آخر اثبات
مذہب اہل سنت میکند و رد مذہب روافض مینماید اینها را چه کار از انکه تفتیش کنند که گوینده کیست جواب
باید نوشت و این طعن جواب نمیتواند شد آرے بعض اہل سنت که آنها را الشہرت این کتاب نسبت باین فقیر
عرق حسد بجوش آمده میخواهند که نسبت باین فقیر درمیان نماند جواب سخن ایشان گذشت که فقیر دعوی
این کتاب نمیکند و فخر خود نمے خواہد منظور فقیر غرض ازین مقدمات سلوک این طریق جدید براے هدایت
اولی الالباب و طالبان راه صواب بود الحمد للہ که حاصل شد **سوال** از منشی ذو الفقار علیخان مبعوث
شدن رسول الثقلین جهت هدایت عام و دعوت اسلام ست و نازل شدن قرآن بزبان عربی براے
سهولت فهم و ادراک غوامض آن باہل عرب پس این قرآن جهت سهولت دریافت اہل عجم و فرنگ و
هند و سند و بنگاله وغیره اقالیم و جزائر و بنادر که السنه متغائره و لغات مختلفه دارند کافی نیست بلکه اصلا
فهم آنها بعبارت و معانی آن نمیرسد و از زبان اکثرے از اقوام اطراف و جبال با وصف سعی و کوشش
تعلیم تلفظ کلام اللہ بصحت ادا نمیگردد و دعوت اسلام هم در وقت پیغمبر خدا و خلفاے برحق او باکثر ساکنان
اقالیم و اطراف عالم مثل پیگو و نیپال وغیره نرسیده و بعد ازان نیز سلسله جنبانی دعوت اسلام بانها
نگردیده پس اتمام حجت بطور ساکنان دیار عرب براین اقوام یافته نمیشود و خداے تعالےٰ بر همه بندگان
خود رحیم و منصف است و احدے را زیاده از طاقت او تکلیف نمیدهد درینصورت این قوم که دعوت
رسول و خلفاے برحق اصلا بایشان نرسیده و کتاب و احکامے جهت سهولت فهم آنها صادر نگردیده
در مواخذه چنانکه مروی است داخل باشند یا نه اگر باشند شبهاتیکه برین لازم مے آید مخفی نیست
جواب هرچند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث شدند براے ارشاد و هدایت ساکنان جمیع اقطار

وبلدان وجزائر وجبال لیکن بعثت اولے آنحضرت بسوی جن والنس عرب بود وبواسطۂ عرب بدیگران یعنے فارس وروم وبواسطہ آنہا بہ سند وہند وہلم جرّا الے الجزائر والجبال پس در نازل کردن قرآن اولا بزبان ولغت واسلوب کلام عرب واعجاز آنہا از معارضۂ اش اختیار فرمودن ضرور افتاد تا عرب بخوبی دقائق این کلام را ومعانی واحکام او را بساکنان عراق وعجم وخراسان رسانند وآنہا بسند وہند وترکستان رسانند ہکذا واگر رعایت ہر قوم کردہ قرآن را بہ لغت ہر قوم نازل میفرمودند اختلاف در دین میشد وباب تحریف وزیادت ونقصان مفتوح میگشت واول کسیکہ قرآن بر او نازل میشد یعنی ذات مطہر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہرگز معانی ولغات اقوام دیگر بلکہ مخارج حروف ولہجہ کلام ہر فرقہ نمیدانستند پس تبلیغ آن کلام مجہول اللفظ والمعنی چہ قسم متصور میگردید اگر شخصے عربی نژاد را کتاب پدماوت تعلیم کنند وبگویند کہ فلان کس را برسان ہرگز از وممکن نخواہد شد واگر سالہا مشق کند ہرگز مخارج ولہجہ لغت این کتاب را نخواہد دریافت واگر کسے گوید کہ چنانچہ تعلیم امی بہ نسبت آنحضرت صلعم واقع شد پس خوارق عادات بود ہمین قسم تعلیم مخارج ولہجہ والفاظ ہر لغت با آنحضرت صلعم بطریق خرق عادت میشد گوییم کہ آنحضرت را اتفاق ملاقات باقوام دیگر در مدت العمر نشد واین معنی در علم الٰہی متحقق بود پس بطریق خرق عادت تعلیم ہر لغت ضائع ورائگان مے افتاد غرضکہ حکمت الٰہی ہمین وضع را اختیار نمود کہ بوقوع آمد آمدیم بر آنکہ اثبات نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر غائبین زماناً ومکاناً غیر واقفین بر اعجاز قرآن چہ قسم صورت بندد جوابش آنکہ امام رازی ودیگر علماء کلام نوشتہ اند کہ اثبات نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نبوقت کہ کمال بعد از آنجناب رو دادہ اعجاز قرآن نیست بلکہ حالا دو طریق است برائے اثبات نبوت طریق اول آنکہ بطریق تواتر کہ در ہر قرن کروروہا ناقل معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل اعجاز قرآن وشق قمر وتسلیم حجر ومدر واطاعت احجار واشجار وزیادتی در طعام وشراب وبسخن آمدن آہو وشتر وگرگ وسوسمار کہ مجموع آنہا در کتب حدیث بعد وسہ ہزار سوائے اعجاز قرآن رسیدہ بود نزد ہر قوم ثابت کردہ شود وافادہ متواترات علم بدیہی را از قبیل امور متفق علیہا است پس نزد آنہا بطریق بداہت وجود آنحضرت صلعم وبعثت آنجناب بلکہ احکام شرعیہ متواترہ نیز ثابت خواہد شد بالاتفاق واگر انصاف کنند در امور ماضیہ طریق ثبوت علم ہمین است وجود نوشیروان وحاتم طائی وسکندر وخلافت بنی عباس وآمدن سلطان محمود غزنوی

در ہند نزد ہنود وان بچہ طور ثابت شدہ سوای این طور طور دیگر نیست دوم آنکہ گویند کہ حالا احتیاج اثبات نبوت نماندہ زیراکہ آنحضرت صلعم پیدا شدند و لکوکہا کس بسلوک و صحبت ایشان متوجہ بخدا و مشغول بعبادت و اطاعت الٰہی گشتند و مجتنب از معاصی و ملازم تقوی و طہارت و اخلاق نیک و آداب مستحسن پیش گرفتہ و مشغولی بعبادت و طاعت و اجتناب از معاصی و ظلم و حسن اخلاق و اداے حقوق نزد ہر قوم مستحسن و پسندیدہ است و آنرا ہدایت میدانند پس چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعوی ہدایت خلق اللہ فرمود و آن ہدایت واقع شد پس حاجت اثبات نبوت نماند کہ معنی نبوت ہمین است و بس در اہل العیان بیان و این ہر دو طریق نزد ساکنان جزائر و جبال و پیگو و نیپال متحقق است و اگر بالفرض کسے از انہا ازین ہر دو طریق محروم ماند حکم او حکم اہل فترت خواہد بود علی اختلاف المذاہب چنانچہ در کتب اصول مثل مسلم و عضدی مشروح و مبسوط است **سوال** از روے اخبار و تواتر و آثار بخوبی ثابت است کہ در ہند او تار ہاے کثیر کہ قوم ہنود آنہا را خالق و بعضے را مقتدا ے خود ہا دانند گذشتہ و راجہاے باشوکت و قوت و خلقت بسیار بودہ اند از بدو آفرینش کدام پیغمبر برین قوم ہم مبعوث شدہ و کدام کتاب براے ہدایت آنہا بلغت ہند یا دیگر نازل گردیدہ است یا نہ و در صورت عدم آن سببش چیست **جواب** مفاد آیۂ قرآنی وان من امۃ الا خلا فیہا نذیر آنست کہ در ہر امتے ترسانندہ گذشتہ است کہ از ارتکاب قبائح و اتلاف حقوق بترساند عام از آنکہ آن ترسانندہ از انبیا باشد یا از علما و وعاظ یا از اولیا و عرفا و اگر از احوال امم مختلفہ مثل روم و حبش و ترکستان و خطا و ختن تفتیش کردہ شود ہرگز نشان پیغمبرے نمیدہند کہ در آنہا گذشتہ باشد بلکہ مفہوم نبی را ہم نمی شناسند بیشتر اعتقاد عظمت و بزرگی عباد و زہاد و تارکان دنیا و خلوت نشینان در طبائع آنہا مستحکم است و معاملہ حضرت حق با ہر فرقہ مختلف است باختلاف استعدادات آنہا و باختلاف علوم مخزونہ آنہا در دیار عرب از یمن تا شام و مصر بہ یک رنگ ہدایت الٰہی ظہور فرمود انبیا و رسل را مبعوث فرمود و معجزات بر دست آنہا آفرید و کتابہاے نازل فرمود زیراکہ اہل این بلاد آمدن علم غیب را اگرچہ از بعضے بشر بہ بعضے بشر باشد بسبب بعد مکانی یا بعد زمانی بہمین طریق میدانستند کہ قاصدے بیاید و پیغام زبانی برساند یا خطے ہمراہ خود بیارد آرے نشان راستی آن قاصد ازو طلب میداشتند چنانچہ در امراو ملوک و سلاطین حالا ہم ہمین مروج است کہ فرمانے یا شقہ بدست معتبرے خود میفرستند

وبراے تصدیق او بعض چیز ہاے مخصوص از پالکی و فیل و فوج ہمراہ او میدہند پس اہل این بلاد را کہ دیار عرب است طریق ہدایت ہمین طور مقرر شدہ و ہنود را چون این طریقہ معتمد علیہ نبود بلکہ ظہور حضرت حق را در بعض چیز ہا و تکلم بزبان حق با صدور افعالے کہ مخصوص بمرتبۂ الوہیت است از خوارق عادات و حکمرانی در مخلوقات بنیابت حق میدانستند لہذا بایشان ہمین وضع معاملہ واضح شد و بیدہا نویسانیدند تا مدت دراز قیام ہدایت ایشان بہمین اسلوب ماند چنانچہ از کتاب جوگ باسشٹ و راماین و بھاگوت معلوم میشود تا آنکہ بیاس نام شخصے پیدا شد و باغواے شیطانی تمام مذہب آنہارا بر باد داد و شرک و بت پرستی رائج کرد بعد ازان ہمہ ہنود مشرک شدند و صورت پرستی پیش نہادند آرے اختلاف شرائع باختلاف اقوام مثل کایت و کھتری و مہاجن از قدیم در انہا بود و ہمینی ہم در شرائع قدیمہ ما اصلے دارد چہ ہر سبط از اسباط بنی اسرائیل مخصوص باحکامے چند بودند بلکہ در شریعت ما نیز بنی ہاشم بمصرفیت خمس و حرمت زکوٰۃ و حرمت تنفیل مخصوص اند و تمام قریش باستحقاق خلافت ممتاز و مشرکین عرب را جزیہ نیست لا نقبل منہم الا الاسلام او السیف بالجملہ اوتار ہنود مظاہر حق گزشتہ باشند خواہ از افراد بشر باشند خواہ از شیر و ماہی مثل عصاے حضرت موسیٰ و ناقۂ حضرت صالح لیکن عوام این فرقہ بسبب قصور فہم درمیان ظاہر و مظہر فرق نکردہ ہمہ را معبود ساختند و در ضلالت افتادند و ہمین است حال فرقہ ہاے بسیار از مسلمین مثل تعزیہ سازان و مجاوران قبور و جلالیان و مداریان واللہ اعلم بحقیقۃ الحال فقط

سوال از غلام علیشاہ صاحب۔ حضرت سلامت۔ السلام علیکم و رحمۃ اللہ نماز بطرف قبر و تصویر اگرچہ از انبیا باشد حرام ست پس استقبال جدر کعبہ و حجر اسود و مقام ابراہیم علیہ السلام کہ مشابہت باطراف قبور دارند چرا واجب کردہ اند و حجر اسود کہ جاے تقبیل انبیا است علیہم السلام نسبت بایشان دارد و مقام ابراہیم کہ مناسبتے با ابراہیم علیہ السلام پیدا کردہ و میتواند کہ از انوار خلت حضرت ابراہیم علیہ السلام حظے داشتہ باشد جدر کعبہ مطاف انبیا و ملائکہ علیہم السلام است و محل ورود برکات مسجود یعنی حضرت حق سبحانہ پس باین وجوہ استقبال آنہا واجب کردہ اند لیکن خدشہ ما باقی است غیر حق پیش کسے سجدہ چرا باشد بینوا توجروا

جواب اصل حقیقت اینست کہ تمام کعبہ قبلہ مسجود است بنا بر آنکہ بیت اللہ منسوب بجناب الٰہی است ملاحظہ انبیاے سابقین و بانی ہیچ نیست و لہذا اگر جدر آن منہدم شوند نعوذ باللہ منہ چنانچہ در وقت حجاج بوقوع آمدہ یا حجر اسود

فرق در سجدۂ کعبہ و سجدۂ قبور و نصاری و غیرہ

دور شود چنانچه در عہد قرامطہ بوقوع آمدہ یا مقام ابراہیم را کسے دور سازد فضاء کعبہ قبلہ است قبلہ بودن
بر خشت وچوب وسنگ موقوف نیست پس درین صورت ہرگز ملاحظہ معنی کہ قدم ملتشم ومطاف فلان
نبی یا ولی یا ملک است اصلا درمیان نیست بایں وجہ شرک دران جاری نمیشود بخلاف قبور انبیاء واولیا
وتصاویر بزرگان کہ درانہا نسبت بآن بزرگان صریح است وہمچنین است کہ آنہا را مستقبل ومسجود الیہ
میدانند پس فرق واضح شد وجای اشکال نماند ودر مقام ابراہیم چیزے دیگر بجز امامت ابراہیم علیہ السلام
اصلا ملاحظہ نیست امام بودن چیزے دیگرست ومسجود بودن چیزے دیگر وآنہم بنا بر استحباب نہ بنا بر
وجوب حتی لو صلی فی ای مقام شاء من المسجد الحرام اجزأتہ الصلوۃ وہو المذہب الاصح چنانچہ در حق
کعبہ آمدہ است کہ بیت اللہ است ہمچنین در حق حجر اسود بالخصوص آمدہ است کہ الحجر الاسود یمین اللہ
فی الارض بوسیدن او دست بوس خدا است وعظمت او بہمین جہت است چون منسوب بخدا شد بہر کعبہ
وجہ مسجود الیہ شدن بہم رسانید آرے این نسبت را نص صریح متواترے باید وآن در غیر کعبہ وبیت المقدس
مفقود است وبہمین وجہ گفتہ بودند بنی اسرائیل اجعل لنا الٰہا کما لہم آلہۃ وحالا ہیچ چیزے در عالم
منسوب بحضرت حق نیست بلا واسطہ الا فضاے کعبہ یا فضاے حجر معلق وآن منسوخ است واین ثابت
ہر چہ از منسوبات دیگر مسجود الیہ واقع میشود از قبیل تصاویر یا معابد اسلاف ہمہ منسوب بغیر خدا است
بالجملہ فرق بسیارست باندک تامل ظاہر میشود در تفسیر فتح العزیز در آخر سیپارہ الم در تفسیر آیت وعہدنا
الی ابراہیم واسمعیل ان طہرا بیتی للطائفین ودر اول سیپارہ سیقول در تفسیر قل للہ المشرق
والمغرب یہدی من یشاء الی صراط مستقیم الی آخر الایات ملاحظہ باید نمود اسرار عجیبہ ظاہر خواہد شد
واین قدر تامل در رفع این اشکال کافی وشافی است کہ ہرگاہ انبیا بطرف این خانہ سجدہ کردہ اند
واین حجر را تقبیل نمودہ اند پس نزد آنہا عظمت این ہر دو چیز بچہ وجہ بود اگر بسبب آن بود کہ ہر نبی
لاحق تقبیل وسجدہ نبی سابق را ملاحظہ مینمود پس تسلسل در انبیا وقدیم بودن آن مکان لازم آید
واگر بسبب این نبود محض نسبت بخدا بود حالا ہم ہمین علت موجود است اگر انبیاء سابقین میکردند
یا سجدہ بالسنت مینمودند آنہم شریک بودند یا امتثال درین امر پس امتثال را نیز ملاحظہ این معنی
درمیان نیست والسلام والاکرام سوال در واقعہ باغ فدک۔ روی مسلم عن عائشۃ ان فاطمۃ
بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارسلت الی ابی بکر تسأل میراثہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

بیان تحقیق قصہ باغ فدک

الی آخر الحدیث در بخاری است فغضبت فاطمة وخرجت عنه ولم تتکلم حتی ماتت ونیز در بخاری است من
اغضبها فقد اغضبنی روی مسلم عن عمر انه قال لعلی وعباس فی حدیث طویل فرایتماه یعنی ابابکر کاذبا
وآثما وغادرا وخائنا قال عمر والله یعلم انه لصادق وبار وراشد وتابع للحق ثم توفی ابوبکر وانا ولی رسول الله
صلی الله علیه وسلم وولی ابوبکر فرایتمانی کاذبا وآثما وغادرا وخائنا والله یعلم انی لصادق وبار وراشد و
تابع للحق ودر معارج النبوة است این روایت وقف محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف
هذه القریة المعلومة بحدودها علی فاطمة علیها السلام وقفا محرما علی غیرها موبدا علیها من بعدها علی ذریتها
فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع بصیر **جواب** روایت اول در صحیح مسلم است
وازین روایت هیچ تقصیر ابوبکر رضی الله عنه ثابت نمیشود زیراکه ایشان غیر از روایت حدیث که خود از
آنحضرت صلعم شنیده بودند وحضرت علی وحضرت عباس وحضرت عمر وحضرت عثمان ودیگر عشره مبشره نیز شنیده
بودند چنانچه از روایت آینده صریح معلوم میشود هیچ انکار نکردو بیان مسئله شرعی قباحتے ندارد واز الفاظ
خشونت وخصومت وبے ادبی ازین روایت مفهوم نیست وبه خشم آمدن حضرت خاتون رضی الله عنها وترک
کلام وملاقات تا چند روز نیز دلیل تقصیر حضرت ابوبکر ثابت نمیشود زیراکه حضرات معصومین در بعضے اوقات
بے تقصیر هم بخشم مے آیند چنانچه حضرت موسی علیه السلام بر حضرت هارون علیه السلام در مقدمه گوساله
پرستان خیلے بخشم آمدند چنانچه در کلام الله منصوص است بر همین قیاس خشم حضرت خاتونؓ بر حضرت
صدیق باید فهمید علاوه آنکه درین روایت هرچند لم تتکلم حتی توفیت واقع شده لیکن در دیگر روایات اهل سنت
وامامیه رضامندی حضرت خاتون از حضرت صدیق ثابت شده وقاعده اصول است که المثبت مقدم
علی النافی اما روایات اهل سنت پس در مدارج النبوة وکتاب الوفاء بیهقی وشروح مشکوة موجود است
بلکه در شرح مشکوة شیخ عبد الحق نوشته که ابوبکر صدیق بعد این قصه بخانه فاطمه رفت ودر گرمی آفتاب
بر در ایستاد وعذر خواهی کرد وحضرت زهرا ازو راضی شد ودر ریاض النضرة نیز این قصه بتفصیل مروی
است ودر فصل الخطاب بروایت بیهقی از شعبی نیز همین قصه مروی است که ابن السمان در کتاب الموافقة
از اوزاعی روایت کرده که گفت بیرون آمد ابوبکر بر در فاطمه در روز گرم وگفت نمیروم ازینجا تا راضی نگردد
از من بنت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم پس در آمد بروے علی پس سوگند داد بر فاطمه که راضی شو پس راضی شد
فاطمه اما روایت امامیه پس صاحب محجاج السالکین وغیر او از علماء ایشان روایت کرده اند ان ابابکر

لما رای ان فاطمة انقبضت عنه وہجرته ولم تتکلم بعد ذلک فی امر فدک کبر ذلک عنده فاراد استرضاءها فاتاها فقال لها صدقت یا ابنة رسول الله فیما ادعیت ولکنی رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقسمها فیعطی الفقراء والمساکین وابن السبیل بعد ان یوتی قوتکم والصانعین فقالت افعل فیها کما کان ابی رسول الله صلی الله علیه وسلم یفعل فیها فقال ذلک والله علی ان افعل فیها ما کان یفعل ابوک فقالت والله لتفعلن ذلک فقال اللهم اشهد فرضیت بذلک واخذت العهد علیه وکان ابو بکر یعطیهم منها قوتهم ویقسم الباقی فیعطی الفقراء والمساکین وابن السبیل انتهی اینست عبارت مرویه در محجاج السالکین و دیگر کتب معتبره امامیه وحدیث من اغضبها فقد اغضبنی نیز صحیح است لیکن ہر کہ از لغت عرب فی الجملہ وقوف دارد میداند کہ اغضاب در لغت عرب آنست کہ شخصے بقول یا بفعل در غضب آوردن شخصے قصد نماید ونیز ظاہر است کہ حضرت صدیق ہرگز قصد ایذاء حضرت فاطمہ نداشت بلکہ روایت حدیثے کہ ہمہ عشرہ مبشرہ آنرا از جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شنیدہ بودند وبیان مسئلہ شرعی کہ از ان مفہوم بود نمود پس مدلول من اغضبها بر حضرت صدیق صادق نشد چون مدلول من اغضبها برو صادق نیامد وعید فقد اغضبنی نیز در حق او متحقق نباشد کہ اذا فات الشرط فات المشروط روایت دوم نیز در صحیح مسلم است لیکن قصہ کہ در صحیح مسلم و دیگر کتب صحیحہ مذکورست اینست کہ متروکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در دست صدیق بود واز ان حضرت خاتون و ازواج مطہرات را خوراک وپوشاک وحوائج ضروریہ میدادند بعد از ان محتاج بنی ہاشم را ہر گاہ حضرت عمر خلیفہ شدند حضرت علی وحضرت عباس نزد ایشان آمدند ومتفق اللفظ والمعنی درخواست کردند کہ متروکہ آنحضرت را بدست ما حوالہ کنید کہ موافق عمل آنحضرت وعمل حضرت ابوبکر وعمل شما دران عمل نمائیم حضرت عمر بہمین شروط بایشان دادند وگفتند کہ این را تقسیم نہ نمائید ومیراث دران جاری نکنید بعد چندی حضرت عباس را منظور افتاد کہ این را تقسیم باید کنانید حضرت علی ازین امر ابا نمودند ومنازعت بسیار شد تا آنکہ حضرت علی حضرت عباس را ابید خل ساختند حضرت عباس حضرت علی را برای فیصل این منازعت ونالش انیمعنی پیش حضرت عمر آوردند وگفتند کہ ارحنی من ہذا الآثم الکاذب الغادر الخائن یعنی خلاص کن مرا از دست این ظالم غدار خیانت کنندہ دروغگو ہمین لفظ در صدر این روایت در صحیح مسلم موجود است حضرت عمر چون چنین دیدند برای حمایت حضرت علی بحضرت عباس گفتند وہر چند خطاب بہر دو کس ست لیکن منظور شنوانیدن حضرت عباس است کہ اگر حضرت علی درین مقدمہ یعنی منع از تقسیم کہ

موہم اجرای میراث است ظالم وخائن وغادر ودروغگو باشند پس حضرت ابوبکر نیز باعتقاد شما
دروغگو وظالم وخائن وغدار باشند وخدا میداند که ایشان صادق وبار وراشد وتابع حق بودند
وہمچنین من نیز باعتقاد شما ظالم وغدار وخائن ودروغگو باشم زیرا که ما ہمہ یعنی حضرت علی وحضرت
ابوبکر ومن در منع از تقسیم واجراء میراث شریکیم وبحدیثے که شما ہمہ میدانید متمسکیم وآن حدیث قابل تاویل
وتحریف نیست والاحضرت خاتون چرا تاویل آن نیسفر مودند پس معلوم شد که این کلام حضرت عمر محض
برای شنوانیدن حضرت عباس بود تا از حضرت علی نالش ننمایند ومنازعت نکنند چنانچه ہمین واقع شد
که من بعد آن متر که ہمہ در دست حضرت علی ماند وحضرت عباس را دران دخل نشد تا آنکه مروان برای
خود اقطاع نمود ودر لغت عرب بسا اوقات دو کس را در کارے شریک میکنند ومنظور یک کس می باشد
در کلام الله واقع است یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم حال آنکه رسولان از جن نیامده بلکه از
انس آمده اند فقط ونیز در کلام الله واقع است یخرج منهما اللؤلؤ والمرجان حال آنکه مروارید ومرجان
از دریای شور مے برآید نه از دریاے شیرین ودر روایت سوم که در معارج النبوة است منسوب به کتاب
معتبر نیست والفاظ او نیز خلاف لغت قدیمہ اند وبر تقدیریکه روایت آن صحیح باشد مخالف مذہب
امامیه است چه ازان روایت صریح معلوم میشود که آن قریہ نه میراث بود نه ہبه بلکه وقف بود وہمین است
مذہب اہل سنت که نزد ایشان متر وکه آنحضرت ہمہ وقف بود ووقف کننده ہر گاه وفات نماید و
از طرف خود کسے را از اولاد یا عصبات متولی وقف نه سازد تولیت وقف بوالی آفاق تعلق میگیرد زمان آن
نه به موقوف علیه چنانچه در فتاوی عالمگیری مذکورست وان کان الواقف میتا فوصیه اولے من القاضی
فان لم یکن اوصی الی احد فالرأے فی ذلک الی القاضی انتہی پس این روایت که در معارج است مؤید مذہب
اہل سنت است ومخالف مذہب امامیه فرق اینقدرست که نزد اہل سنت بر جمیع اہل بیت وقف بود وحضرت
خاتون وازواج مطہرات ومحتاجان بنی ہاشم ہمہ درین داخل بودند واگر از مصارف ایشان باقی میماند
بر دیگر فقرا ومساکین مقسوم می شد چنانچه در جمیع اوقاف ہمین حال ست وازین روایت خصوصیت
وقف بر حضرت خاتون وذریت ایشان معلوم میشود علی ای حال ہر گاه وقف شد متولی آن حضرت ابوبکر
خواہد بود بحکم ولایة الامر چنانچه ہمین معنی را حضرت ابوبکرؓ خود فرموده اند قال ابوبکر انا ولی رسول الله صلی الله
علیه وسلم وحضرت عمر نیز فرموده اند که انا ولی رسول الله صلی الله علیه وسلم وولی ابی بکر آرے اہلبیت نبوی

علیهم السلام مصارف این وقف شده اند نه متولی فقط **سوال** منشی عاشق علی ملازم حکیم مهدی لکهنوی که بالفعل بسبب عتاب حاکم آنجا در فرخ آباد در سایه حمایت صاحبان عالیشان سکونت ورزیده است اختلاف در مسائل اصول دین فیما بین مجتهدین اربعه مذهب اهل سنت وجماعت در کدام کدام مسائل است با توجیهات هریک ارشاد فرمایند. اختلاف در اصول دین هرگاه مجتهد اربعه را با خودها درمیان است پس چرا یکے مر دیگرے را از خودها بیگانه نمیدانند بلکه در هر چهار مذهب حق دائر میفرمایند هرگاه اختلاف در اصول دین مجتهدان اهل سنت وجماعت را باشد هرچند در کمتر مسائل یافته میشود لیکن چون وجود اختلاف موجود شد پس اعتراضات اختلاف اصول دین که بر مذهب امامیه وارد میشود مرتفع گردید گو در انجا بسیار اختلاف واقع باشد لیکن شیعه اثناعشریه زبان ما از اختلاف در اصول دین فیما بین مجتهدان اثناعشریه میگریخته اند وهمین عدم اختلاف اصول دین را دلیل بر حقیت مذهب خود می آرند ومذاهب دیگر را از خود بیگانه میدانند ودر مذهب خود مشمول نمیسازند **جواب** که بهمان مجلس مرقوم گردیده وبمعائنه تحریر جواب آن مسائل متحیر گشته مقر باین معنی شد که مثل مولانا صاحب کسے عالم درین زمانه نیست علمای اهل سنت وجماعت در اصول ثلثه دین اختلافے ندارند مگر در بعض متفرعات شبیهه به اختلاف لفظی فیما بین اینها واقع است وباین اختلاف سه فرقه شده اند اشعریه ماتریدیه وحنابله واصل انیست که علمای اهل سنت راحق تعالی دو چیز عطا فرموده یکے ذهن رسا که بسبب آن بغور سخن می رسند ومنجمد بر الفاظ نمیشوند دوم انصاف وقلت حسد که بسبب آن کلام هر قائل را بر محمل نیک حمل مینمایند وحتی المقدور تکفیر وتضلیل نمیکنند مثلا ماتریدیه قائل شده اند به صفت ثامنه که آنرا تکوین میگویند وآن صفت را قدیم می انگارند واشعریه صفت تکوین را اعتباری میدانند ومیفهمند که از تعلقات قدرت واراده این صفت حادث میشود چنانچه تعلقات هر صفات حادث اند اینهم حادث است پس کلام ماتریدیه را که قائل بقدم آن صفت اند حمل میکنند بر قدم مبدء آن که قدرت واراده اند وتضلیل وتکفیر نمینمایند وهمچنین است حال خلافیات دیگر که فیما بین این هر سه گروه واقع است مثلاً اشاعره وماتریدیه میگویند که کلام الله غیر مخلوق است ومراد از آن کلام نفسی است نه الفاظ زیراکه حدوث الفاظ که کیفیات اصوات غیر قاره اند بدیهی است وانکار بدیهی نتوان کرد وحنابله میگویند که الفاظ هرچند کیفیات اصوات غیر قاره اند اما عدیم القرار بودن اینها در وجود تلفظی است واینجا یعنی الفاظ را وجود دیگر است در متخیله سامعین وآن وجود بطریق

اختلاف مذاهب اربعه اهل سنت

تجدد الامثال قرار در از دارد مثلاً گلستان شیخ سعدی را ہمان وجود توان گفت کہ از مدت ششصد و سی سال موجود است یعنی بہمین الفاظ منت مر خدائرا تا آخر او لاً در متخیلہ شیخ سعدی لباس وجود پوشید باز در متخیلہ سامعان دیگر و ہلم جرا الے یومنا ہذا پس کلام لفظی آلہی را در علم آلہی مانند کلام نفسی قدیم گوئیم ہا ہیچ انکار بدیہی لازم نمی آید بلکہ عموم نص کلام اللہ غیر مخلوق را از ظاہر صرف کردن و بر کلام نفسی محمول داشتن بعید از فہم است اشعریہ و ماتریدیہ دانستند کہ سخن حنابلہ راہ بدیہی دارد و ایشانرا تکفیر و تضلیل نباید نمود و اشعریہ میگویند کہ حسن و قبح در افعال بمعنی ایجاب ثواب و عقاب ذاتی افعال نیست و الا نسخ در شرع جائز نمیشد لان ما بالذات لا یختلف و لا یتخلف و ماتریدیہ میگویند کہ افعال را قبل از وجود شرع حکمے نیست از وجوب و حرمت چنانچہ معتزلہ میگویند اما در نفس فعل چیزے ہست کہ مقتضی وجوب است مثل نماز کہ مشتمل بر مناجات معبود است و چیز لیست کہ مقتضی حرمت است مثل زنا کہ موجب اختلاط انساب است و از بسکہ شارع حکیم است حکم او جزافی نیست انچہ قابل وجوب است او را واجب ساختہ است و انچہ قابل حرمت است او را حرام ساختہ است آرے حسن و قبح بعضے افعال بعقول ناقصہ ما مدرک نمیشود باینجہت اشعریہ انکار حسن و قبح ذاتی افعال نمودہ اند تا عوام بعقول ناقصہ خود در میدان پُر خطر جولان نکنند و از جادہ ایمان بیرون نروند و آلیہ اشار سیدنا و مولانا امیر المومنین علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ حیث قال لو کان الدین بالرای لکان باطن الخف اولی بالمسح من ظاہرہ پس اشعریہ قائل تکفیر و تضلیل نیستند و ہمچنین جمہور متکلمین صفات حق تعالے را زائد بر ذات می شمارند و میگویند اثبات قدماء مستقلہ یعنی ذوات متعددہ کفر است و اثبات قدم یک ذات و تبعیت آن ذات قدم صفات آن ذات اصلا کفر نیست و علماء ماوراء النہر از اثبات قدماء متعددہ و توصیفات متعددہ احتراز کردہ صفات را لا عین و لا غیر دانستہ اند زیرا کہ اگر عین گوئیم نفی آنہا لازم مے آید مذہب معتزلہ و فلاسفہ میشود و اگر زائد گوئیم یعنی غیر پس طعن و تشنیع مخالفان باثبات قدماء متعددہ متوجہ میشود باینجہت نفی عینیت و غیریت کردند و جمہور متکلمین فہمیدند کہ مراد از نفی غیریت ایشان نفی غیریت مستقلہ است چنانچہ ما میگوئیم نہ انکار آن صفات و لہذا نفی عینیت ہم کردند حالانکہ نفی عینیت حقیقۃ و نفی غیریت حقیقۃ چیزے را از چیزے سفسطہ ظاہر است و ہمچنین علماء ماتریدیہ میگویند السعید قد یشقی و الشقی قد یسعد و اشعریہ میگویند کہ السعید من سعد

فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ ہر دو فریق غرض فریق دیگر فہمیدہ پس تکفیر و تضلیل زبان رہ بند ساختہ اند زیراکہ یک فرقہ انجام را نظر کردہ و فرقہ دیگر وسط را نیز اعتبار کردہ بہ تبدیل شقاوت و سعادت قائل شدہ و ہمچنین است حال اختلافے کہ در ایمان واقع است الایمان ہو التصدیق فقط والاقرار کاشف عن التصدیق او ہو التصدیق والاقرار والعمل بمعنے ان العمل من بکملاتہ جمہور محدثین از شافعیہ و مالکیہ و حنابلہ قائل باخیر شدہ اند و حنفیہ قائل باول و لہذا این فریق جزم نمیکنند بایمان خود و میگویند کہ انا مومن انشاء اللہ و حنفیہ میگویند انا مومن حقاً زیراکہ در کمال ایمان کہ عمل است شبہہ است کہ ہست یا نیست و در نفس ایمان کہ تصدیق است ہیچ شبہہ نیست و علے ہذا القیاس و آنچہ اثنا عشریہ میگویند کہ در فرقہ ما اختلافی نیست در اصول دین و ہمچنین ہست حال ماتریدیہ و حال اشعریہ کہ فیما بین خود ہا اختلاف دارند پس جائے فخر نیست متہذا فیما بین اثنا عشریہ نیز در بعض اصول اختلاف ہست و منہ القول بالبداو المراجعۃ حتے انکرہ بعضہم و قول بحذف بسیارے از کلام اللہ کہ جمہور اثنا عشریہ بآن قائل اند و در کتاب اعتقادات صدوق ابن بابویہ را انکار برین قول بسیار ہست و بشدت نفی آن نمودہ و مثل قول بحجیت قیاس کہ ہبۃ اللہ اثنا عشریہ بآن قائل ہست و دیگران انکار آن مینمایند و بہمین جہت او را ثلث عشریہ لقب دادہ اند و باہم بسبب این اختلافات تکفیر و تضلیل نمیکنند چہ ابن بابویہ را بکمال تعظیم پیش آیند و ملقب بہ صدوق نمودہ اند فما ہو جوابکم فہو جوابنا فقط **سوالات مسٹر فریجر** کہ چہار سوال بجناب حضرت ممدوح فرستادہ در خط خود نوشتہ بود کہ جواب این سوالات موافق قرآن شریف ارقام سازند **سوال** نکاح دختر صغیرہ کردہ دادن مادر و پدر را جائز است یا نہ **جواب** این مسئلہ از چند آیات کلام اللہ مستخرج میشود آیۃ اول وانکحوا الایامی منکم والصالحین من عبادکم وامائکم طریق استخراجش اینکہ لفظ ایامی جمع ایم است در لغت عام صغیر و کبیر و مرد و زن را گویند و معنیش کسے ہست کہ جفت نداشتہ باشد اگر مرد است زن ندارد و اگر زن است شوہر ندارد پس معنی کلام اللہ چنین باشد کہ نکاح کردہ دہید مردان بے زن را و زنان بے شوہر را از زمرہ خود و چون لفظ ایم عام شد دختر صغیرہ نابالغ نیز دران داخل گشت و این طریق را موافق اصول درج فی العموم میگویند آیۃ دوم ویسئلونک عن الیتامی قل اصلاح لہم خیر یعنے سوال میکنند ترا از حال یتیمان کہ صغیر السن و بے پدر باشند و یتیم در آدمیان ہمان است کہ صغیر السن بے پدر باشد چنانچہ در جانوران آنست کہ صغیر السن

بی مادر باشد وصغیر السن وران معتبرست والا هر مرد پیر یتیم باشد بعد ازان میفرماید قل اصلاح لهم خیر یعنی بگو که اصلاح کار ایشان بهتر است پس معلوم شد که درانچه مصلحت یتیم باشد بعمل باید آورد و اکثر اوقات نکاح کرده دادن یتیم در صغر سن موافق مصلحت میباشد خصوصاً زنی یتیمه که بعد از نکاح نان و نفقه او بذمه شوهر لازم میگردد و مهر برای او مقرر میشود سراسر منفعت است و چون در یتیم جواز نکاح کرده دادن ثابت شد باوجود آنکه قرابت قریبه ندارد پس در حق دختر که نهایت قرابت قریبه دارد و اصلاح حال او مهم تر مینماید البته نکاح کرده دادن جائز خواهد بود و این طریق را موافق اصول قیاس بالاولی و دلالة النص گویند مسئله دوم اگر دختر خواهد که از غیر کفو نکاح خود نماید امتناع پدر و مادر او را میرسد یا نه جواب این مسئله از چند آیات کلام الله مستنبط میشود آیة اول در جاهای بسیار در قرآن مجید واقع شده وبالوالدین احسانا یعنی با پدر و مادر خود نیکی کنید و قاعده عقل مقررست که الامر بالشئ نهی عن ضده یعنی چون حاکم امر فرماید بکردن چیزی پس ضد آن چیز ممنوع میشود زیرا که اجتماع ضدین محال است پس ازین آیت معلوم شد که والدین را ایذا نباید داد زیرا که ایذا ضد احسان است درصورتیکه دختر با غیر کفو نکاح خود نماید والدین را ایذاء کلی بهم میرسد و عار شدید لاحق میشود پس حرام شد آیة دوم در سیپاره پانزدهم واقع است وقضی ربک الا تعبدوا الا ایاه وبالوالدین احسانا اما یبلغن عندک الکبر احدهما او کلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا کریما یعنی حکم کرده است پروردگار تو که عبادت نکنید مگر او را و با مادر و پدر نیکی کنید اگر برسد بحد پیری یکی از ایشان یا هر دو ایشان پس تنگدل شده با اینها کلمه اف نگوئید و بآواز بلند ایشان را زجر مکنید و بگوئید برای ایشان سخنی که در روی عزت و اکرام آنها باشد ازین آیه معلوم شد که اهانت شان و عار لاحق کردن و ذلیل ساختن حرام است و هرگاه دختر با غیر کفو نکاح خود کند ازینهم ایذاها و ذلتها بوالدین میرسد پس حرام باشد و والدین را ممانعت ازین عمل جائز باشد فقط مسئله سوم اگر شخصی پیش از نکاح به پدر و مادر زن شرط نمود که من در خانه شما خواهم ماند دختر خود را بمن نکاح کرده دهید بعد ازان در خانه پدر و مادر زن آن شخص نماند نکاح باطل میشود یا نه جواب نکاح باطل نمیشود زیرا که مدار نکاح بر دو شخص است زن و شوهر که علاقه زن و شوی بهم میرسانند پس مساکنت زن با شوهر و شوهر با زن ضرور است پدر و مادر زن بعد نکاح کرده دادن دختر از نکاح بی علاقه میشوند در خانه آنها ماندن چه ضرورست

در کلام الله در اول سیپاره پنجم که والمحصنات است واقع شد بعد از بیان محرمات احل لکم ما وراء ذلکم ان تبتغوا باموالکم محصنین غیر مسافحین یعنی حلال کرده شد برای شما که طلب نکاح کنید ماوراء این محرمات را بخرچ کردن مال های خود در مهر و نان نفقه لیک دران حالت که آنهارا در قید خود آرید و در خانه خود نگاه دارید تا سوای شما دیگرے را بران دسترس نباشد محض شهوت رانی قصد نکنید که خفیه خفیه میشود بلکه باعلان و حاضر کردن شاهدان نکاح کنید پس معلوم شد که مدار صحت نکاح برهمین چیزها است شرطهای دیگر که در فلان شهر باشد یا در فلان خانه باشد یا بروی نکاح دیگر نکند یا حرم نگیرد لغو است و معتبر نیست آرے اگر این شخص با پدر و مادر زن بخوشی خود شرط کرده است که من دختر شمارا از خانه شما نخواهم برآورد و خود هم در خانه شما خواهم ماند برین معامله عهد شده و وفا بالعهد حتی المقدور لازم است اگر بے عذر ازین عهد را نقض نماید عند الله گنهگار میشود اما در نکاح خلل نمی افتد در سیپاره دوم از کلام الله واقع است والموفون بعهدهم اذا عاهدوا یعنے مردمان کسانے هستند که وفا میکنند بعهد خود چون عهدے بندند و قطع نظر ازین آیت در جاهاے بسیار از کلام الله حکم موکد بوفاء عهد آمده قال الله تعالی واوفوا بالعهد ان العهد کان مسئولا حکم صریح است **مسئله چهارم** - جائیکه قطب بر سر باشد و گردش فلک رحوی باشد و روز و شب ششماه یا کم ازان باشد درانجا حکم صوم و صلوة چیست **جواب** حکم این مسئله بالتخصیص در هیچ کتاب از کتب فقه مذکور نیست و دیده نشد ظاهر اعلماء سابقین بجهت اینکه این موضع یعنے عرض تسعین مسکن حیوانات نمیتواند شد چه جاے انسان زیراکه بسبب کمال بعد آفتاب ازانجا استیلاء برودت بحدے میباشد که تعیش ذی حیات که موقوف بر حرارت غریزی است ممکن نمیشود پس بحث از حکم صوم و صلوة درانجا عبث دیده اند و مهمل گزاشته لیکن از کلام الله حکم این موضع هم مستخرج میشود صورتش اینست که آفتاب هرگاه بحرکت خاصه خود در بروج شمالیه یعنی از حمل گرفته تا آخر سنبله در آید پس نزد سکان آن مواضع در تمام دوره یوم و لیله غائب نمیشود و بحرکت فلک الافلاک هر روز مدارے را قطع میکند مدار هر روزه را دو حصه نمایند یک حصه را روز اعتبار کرده سه نماز که فجر و ظهر و عصر ست به تقسیم آن نصف مدار بمقدار اوقات اداے نماز کنند و نصف دیگر را شب اعتبار کرده اول مغرب ادا نمایند و تا اینکه آفتاب بر ربع آن مدار برسد نماز عشا ادا کنند اینست حکم صلوة وقتیکه آفتاب در مدارات شمالیه باشد و در نظر سکان آنجا ظاهر باشد

وہرگاہ آفتاب در بروج جنوبیہ یعنی از میزان تا آخر حوت داخل شود پس باندازہ و تقدیر مدارات شمالیہ و مدارات جنوبیہ را حساب کردہ مدار ہر یوم و لیلہ تنصیف کنند نصفے را شب و نصفے را روز اعتبار کنند زیرا کہ مدارات جنوبی و مدارات شمالی متساوی اند و تفاوت در انہا نیست گو در نظر بہ اختلاف اوج و حضیض قدرے تفاوت غیر محسوس ہویدا شود اما صوم پس حکمش اینست کہ تحقیق نمایند از آیندگان مراکب کہ متصل ضمیر معمورہ آمد و رفت دارند کہ شہور قمریہ کدام ماہ است و آن ماہ را محفوظ داشتہ سی روز دیگر شہور قمریہ را اعتبار کنند ہرگاہ باین حساب رمضان المبارک در آید نصف ہر مدار را روز اعتبار کردہ روزہ بگیرند و نصف آنرا شب اعتبار کردہ افطار نمایند طریق سہل اینست و اگر آلات نجوم و تقویم شناسی داشتہ باشند چنانچہ مسموع شدہ کہ در بلاد روم برائے شناخت ماہ ہا گھڑیال میسازند کہ از ان تشکلات قمریہ ماہ از اول تا آخر دریافت میشود پس از روئے آن آلہ رمضان را اعتبار کردہ و از آلہ دیگر ساعات روز و شب را دریافتہ موافق آن روزہ دارند و افطار نمایند و اگر خواہند منازل قمر را از ابتدائے آن ماہ دریافتہ ہر منزل را دو قسم کنند نصفے را روز و نصفے را شب اعتبار کنند و طریق سہل آنست کہ منطقہ مائل قمر پنج درجہ از منطقۃ البروج میلان دارد پس ہرگاہ ماہتاب در منازل شمالیہ خواہد بود مدار او بر مردم آنجا دائم الظہور خواہد بود ہر مدار را تنصیف کردہ صوم و افطار کنند و ہرگاہ مہتاب در منازل جنوبیہ برود ہمان حساب منازل شمالیہ را یاد داشتہ در ان منازل بعمل آرند و حکم این مسئلہ مستخرج است از آیہ کلام اللہ کہ در سیپارہ پانزدہم واقع است وہو الذی جعل الشمس ضیاء و القمر نورا و قدرہ منازل لتعلموا عدد السنین و الحساب یعنی حق تعالی آن ذات پاک است کہ گردانیدہ است آفتاب را درخشندہ و مہتاب را روشن و مقدر کرد برائے مہتاب منازل را یعنی منازل بست و ہشتگانہ تا بدانید شما شمار سالہا را و حساب ماہ ہا و دیگر آنچہ متفرع برین دانستن است مثل صوم و صلوۃ و حلول دین و وجوب ماہیانہ و غیر ذلک و در سیپارہ بست و ہفتم در سورہ الرحمن فرمودہ اند الشمس و القمر بحسبان یعنی آفتاب و مہتاب بحساب مقرر قطع بروج و منازل مینمایند اگر کسے را شبہہ بخاطر رسد کہ اوقات نماز بساعات روز و شب مقرر ست روز و شب ہر چونکہ باشد دراز یا کوتاہ پس در شش ماہ سہ نماز ادا باید کرد و در ششماہ دو نماز و ہمچنین صوم در شرع بطول ماہ از اول ماہ مقرر است ہرگاہ کہ مہتاب بر سکان تحت القطب بحرکت خاصہ خود طلوع کند روزہ بگیرند و ہرگاہ طرف جنوب بیاید افطار نمایند

گوئیم این وضع بچند جہت خلاف مقصود شرع وخلاف آیات کلام اللہ است اول آنکہ اوقات بر ساعات شب وروز ست کہ بحرکت اولی کہ اسرع حرکات است تعلق دارد نہ بحرکت خاصہ آفتاب کہ بحرکت خاصہ او تعلق دارد وآیۂ قرآنی در سیپارہ نوزدہم واقع است وہو الذی جعل اللیل والنہار خلفۃ لمن اراد ان یذکر او اراد شکورا یعنی او تعالی آن خدا ئیست کہ گردانیدہ است شب وروز را آیندہ وروندہ برای کسے کہ ارادہ یاد خدا دارد یعنی بزبان یا بدل یا ارادہ شکر دارد یعنی بجسد وجوارح پس معلوم شد کہ برای ذکر وشکر خدا ہمین روز وشب کہ تعلق بحرکت اولی دارند وآمد ورفت مینمایند مقرر است وصوم نیز در شکر داخل است زیرا کہ صائم بدن خود را بترک غذا برای خدامی کاہد وصرف میکند وجہ دوم آنکہ اگر در تمام مدت ششماہہ سہ نماز فرض میشد ودر مدت ششماہ دیگر دو نماز ہرگز مقصود از فرضیت نماز حاصل نمیگشت زیرا کہ فرضیت نماز برای آنست کہ بندہ بفاصلہ قلیل ساعت بساعت متوجہ بخالق خود شود وعبادت کند تا رنگ توجہ وعبادت بر روح ونفس او مستولی شود وزنگ غفلت ونکرت دور گردد واگر در مدت یکسال پنج بار این قضیہ اتفاق افتد اصلا اثری بنفس وروح نمیرساند بلکہ یاد ہم نمیماند واگر در صوم تا ششماہ روزہ وتا ششماہ افطار مقرر میشد در حق سکان آن موضع تکلیف مالا یطاق لازم می آمد زیرا کہ در مجری عادات امتناع از اکل وشرب تا این مدت دراز مہلک است وآیۂ قرآنی بنفی این تکلیف ناطق است در سیپارہ سوم ودر جاہای دیگر ہم واقع است لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا ونیز در کلام اللہ در سیپارہ دوم در جائیکہ فرضیت روزہ بیان فرمودہ اند واقع است کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون ایاما معدودات یعنی بر شما روزہ ہا فرض کردہ شد چنانچہ بر پیشینیان فرض کردہ شد تا شما ورزش تقوی بیاموزید وروزہ ہای شمردہ شدہ وظاہر است شمردن روزہ ہا در یک ماہ یا کمتر یک ماہ میباشد در عرف مشہور ست کہ روزہ ہا بشمار ذکر میکنند دوم وسوم وچہارم ہر گاہ از ماہ تجاوز کند بماہ ہا شمار میکنند یکماہ ودو ماہ وسہ ماہ ودو ونیم ماہ پس معلوم شد کہ روزہ زیادہ بر یک ماہ فرض نیست تا ششماہ چہ رسد وبعضے فقیہ منشا از رینجا شبہہ دیگر بخاطر میرسد بیانش آنکہ در کتب اصول مینویسند کہ سبب وجوب در نماز وروزہ وقت است ودر ارض تسعین چون وقت نماز نباشد یعنی طلوع فجر وزوال آفتاب وغروب آن ہر روز نباشد پس وجوب چرا باشد زیرا کہ مسبب بدون سبب متحقق نمیشود جوابش آنکہ وقت را کہ سبب وجوب میگویند بمعنے علامت است ودر اصل سبب وجوب حکم الہی است وحکم الہی را نیز سببی ہست

همه حکمت مقصوده است پس در نماز سبب وجوب درحقیقت تنبیه بذکر و فکر خالق و رفع غفلت از آنجناب است و در صوم کسر نفس بترک مالوفات تا مدت دراز و این اسباب لازم وجود نوع انسان است هر جا که باشد و موافق قواعد آسانی شرع میتوان حکم نماز و روزه بطور دیگر برآورد و این آنست که چون مدت ششماه روز و ششماه شب باشد بحکم جبلت بشری در تمام ششماه بیدار بودن و مشغول کار و بار بودن و همچنین مدت ششماه خواب کردن و بے حس و حرکت ماندن از محالات عادی است لابد در مدت ششماه وقت استراحت و خواب از وقت کسب و تلاش معاش جدا خواهند کرد پاره پاره را برای این کار و پاره را برای آن کار معین خواهند نمود پس وقت تلاش و تردد در حق آنها روز قرار باید داد و نمازهای روز در آن وقت باید گزارد و وقت استراحت و خواب را در حق آنها شب قرار باید داشت و نمازهای شب را در اول و اوسط وقت باید گزارد و همچنین روزه و افطار بایں طریق بسیار سهل و موافق قاعده فقه که عرف و عادت را در بعض احکام عند الشرع معتبر میدارند در آیات کلام الله نیز اشاره باصل این مطلب مذکور است در آخر سیپاره هفتم میفرماید فالق الاصباح وجعل اللیل سکنا والشمس والقمر حسبانا یعنی او تعالی شگافنده روشنی روز است و گردانیده است شب را وقت سکون و استراحت و آفتاب و ماهتاب را برای یادداشت حساب ماه‌ها و سالها و در سیپاره میفرماید ومن رحمته جعل لکم اللیل والنهار لتسکنوا فیه ولتبتغوا من فضله یعنی از رحمت و لطف خود گردانیده است برای شما شب و روز را برای سکون و استراحت و برای تلاش معاش و درین عبارت لف و نشر است یعنی شب را برای سکون استراحت و روز را برای کسب و تلاش معاش ازین آیت هم معلوم میشود که شب درحقیقت وقت استراحت است هر چونکه باشد و روز وقت تلاش و تردد است هر چونکه باشد موقوف بر طلوع و غروب آفتاب و ماهتاب نیست فقط

سوالات مولوی جمیل علی - ماهی را که صیاد کافر صید کرده باشد در اکل آن چه حکم است **جواب** حلال است در کتب فقه مسطور است لاباس باکل السمک الذی یصیده المجوسی و حاصل آنکه گرفتن ماهی در جمیع احکام حکم ذبح ندارد تا آنرا ذبیحه کافر گمان کرده شود **سوال** وضوئیکه برای نماز جنازه کرده باشند یکے از نماز پنجگانه بدان وضو گزاردن رواست یا نه **جواب** رواست زیرا که در وضو نیت شرط نیست بهر نیت که کنند گزاردن نماز بآن جائز است در تیمم که نیت شرط است نیز رواست فی العالمگیریة تیمم للصلوة الجنازة وسجدة التلاوة اجزاه ان یصلی به مکتوبة بلا خلاف کذا فی المحیط **سوال** نماز گزاردن بر فرش گلیم و نمد و سجده تلاوت رواست یا نه **جواب** رواست بشرطیکه پیشانی بران قرار گیرد **سوال** زید بمرض

تحلل ریح چنان گرفتارست که یک رکعت ہم بضبط ریح ادا نتواند نمود پس بنابر ہر نماز وضو تازه کند و بعد
ادائے نماز آنچه معمول او باشد از منزل کلام الله و تلاوت حدیث شریف و صلوة طیبات بدان وضو
بخواند یا بتجدید وضو بخواند و بعد ادائے نوافل مثل تہجد و چاشت و اشراق وغیرہا نیز برائے اوراد معموله وضوء
تازه نماید **جواب** حاجت تجدید وضو نیست اگر ناقضے دیگر متحقق نشده باشد ہمان وضو کفایت میکند
سوال در فوائد محیط آورده که شخصے بجناب حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم عرض نمود که زید در
سفر است و گور مادر و پدر در وطن بمسافت بعیده یا در موضع غیر معلوم است و او زیارت را مشتاق است
چه کند آن سرور صلی الله علیه وسلم فرمودند که خطے کشیده بخیال مادر و پدر زیارت آن خط بکند پس درین
صورت ساختن تعزیه تمسک باین روایت اغلب که حکم جواز دارد **جواب** این روایت در کفایه شعبی است
چندان معتبر نیست معہذا دران روایت ذکر سفر و بعد مسافت نیست فقط صورت مجہول بودن موضع قبور
پدر و مادر مذکورست معلوم را بر مجہول قیاس روا نیست زیرا که اگر قبله مجہول باشد تحری جائزست چون
موضع قبور پر نور حضرت امامین معلوم ست زیارت تابوت مصنوع جائز نباشد و الا بدین نوع زیارت
قبر پیغمبر و حج گزاردن برائے کعبه مصنوعه و عرفات مصنوعه نیز جائز باشد فقط **سوال** زیارت تابوت
تعزیه و فاتحه خواندن بران و مرثیه خواندن و گفتن و شنیدن آن و فریاد و نوحه کردن و سینه کوبی نمودن
و جرح خوردن بماتم حضرت امام حسین ع چه حکم دارد **جواب** این چیزہا ہمه نارواست در کتاب السراج بروایت
خطیب آورده لعن الله من زار بلا مزار و لعن الله من زار شبحا بلا روح و مرثیه گفتن و خواندن و شنیدن
آن بشرطیکه متضمن تحقیر و اہانت اہل بیت یا نسبت ظلم و ستم بجناب الٰہی نباشد بخانه خود بلکے ندارد
و فاتحه و درود و صدقات نیز بخانه خود مستحسن ست و فریاد و نوحه کردن و سینه کوبی نمودن و جرح خوردن ہمه
حرام است و در حدیث است لیس منا من حلق و سلق و خرق ترجمه یعنی نیست از ما شخصے که جرح خورد و گریه
باواز نوحه کند و گریبان درد و نیز در حدیث است لیس منا من ضرب الخدود و شق الجیوب و دعا بدعوی
الجاہلیة این ہر دو حدیث در مشکوة المصابیح است فقط **جواب سوال** مولوی محمد زاہد خان شاہجہانپوری
حدیثے که مرقوم شده بود بملاحظه در آمد در کتب صحیحه حدیث موجود نیست اما در تفاسیر محدثین مثل ابن جریر
و ابن مردویه بروایت ضعیف موجود است و معنی حدیث بر مذہب اہل سنت کم کسے میداند بموجب فرموده
سامی نوشته میشود اول یک مقدمه را خاطر نشین باید ساخت بعد ازان معنی حدیث خود بخود فہمیده

خواهد شد مقدمه اینست که حق دو قسم میباشد حق دائر و حق متعین مثلا دین و اسلام حق متعین است و
مذهب حنفی یا شافعی مثلا حق دائر است حاصل آنکه حق دائر آنست که خود هم حق باشد و غیر او نیز حق باشد پس
مثل صوم و افطار در حق مسافر که هر دو حق اند و قیام و قعود در نماز نفل و جهر و اخفا در نماز منفرد و علی هذا القیاس
و حق متعین آنست که غیر او حق نباشد مثل اصل نماز فرض چون این مقدمه معلوم شد پس باید دانست که
مراد از حق در سوال مرتضی علی کرم الله وجهه که ما الحق مراد حق متعین بود نه حق دائر و لهذا آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جوابش قرآن و اسلام را ذکر فرمودند که هر دو حق متعین اند کتب دیگر و ادیان دیگر منسوخ شده اند
و خلافت حضرت علی ذکر فرمودند و مقید ساختند بقوله اذا انتهت الیک یعنی چون خلافت بتو رسد حق متعین گردد
زیرا که در انوقت از خلفای راشدین غیر از ذات ایشان موجود نبود بخلاف خلافت خلفای ثلثه چه وقتیکه خلافت
بحضرت صدیق رسید دائر بود درمیان چهار کس زیرا که امامت مفضول باوجود فاضل جائز است اگر در انوقت
حضرت علی یا حضرت عثمان بیعت میکردند جائز بود و همچنین وقتیکه بحضرت عمر رسید دائر بود درمیان سه کس
وقتیکه بحضرت عثمان رسید دائر بود درمیان دو و هرگاه که بحضرت علی رسید دیگر محتمل خلافت موجود نبود
ولهذا ایشان را خاتم الخلفا گویند و همین معنی از لفظ اذا انتهت الیک مفهوم میشود زیرا که ولایتک نگفتند
والا مفهوم میشد که ولایت غیر تو مطلقا حق نیست و ازین لفظ مفهوم میشود که مطلق ولایت چون بتو رسید
منتهی شود و تمام گردد درین لفظ نیک غور باید کرد و نیز مقدمه دیگر باید دانست که حق دائر را لازم نیست که همه
شقوق متساوی و برابر باشند بلکه جائز است که یک شق او افضل باشد از شق دیگر و در اصل حقیقت مشترک باشد
چنانچه در کفاره یمین که حق دائر است درمیان اعتاق و اطعام و کسوت حال آنکه اعتاق بلاشک افضل است
از اطعام و کسوت و کسوت افضل است از اطعام کذا هذا والله اعلم بالصواب **سوالات منشی نجم الحق** ـ نماز
حنفی المذهب باقتداء ائمه ثلثه یعنی شافعی و مالک و احمد حنبل رحمهم الله جائز است یا نه **جواب** نماز حنفی المذهب
در پس شافعی المذهب و مالکی و حنبلی همه جا جائز است چرا که در اصول اینان اختلافی نیست و از کتب
احادیث صحیحه ثابت است لیکن فی زماننا هذا بعض علماء ماوراء النهر بسبب قصیر الفهمی خود تعصب ورزیده
گفتگو میسازند قول اوشان مردود است و خلاف فقه و حدیث مجتهد خود است هرگز قابل سماعت و
اعتبار نیست و در کعبة الله الی الآن نیز همین طور جاری است والا در مذهب اهل سنن و فرقه خلافیه
چه فرق معلوم میشد نزد اهل سنن و جمیع فقهاء محققین در هر چهار مذهب حق دائر است و این مسئله را از

کتب اصول معتبره دیده باید گرفت تا که اطمینان کلی خواهد شد کتبه فقیر عبد العزیز عفا عنه وکفر عن سیئاته
سوال دیگر غنی را نان وقف خوردن چه حکم دارد جواب جائز است سوال کسیکه حلال را حرام وحرام را حلال داند عند الشرع حکم او چیست جواب اگر آن شخص میداند که فلان چیز در شرع حرام است باز بمحض اتباع نفس او را حلال میگوید یا بالعکس پس آن شخص کافر میگردد و اگر نمیداند پس کافر نمیشود
سوال زید در معنی حدیث شریف توجیهات واهیه در کسیکه مفضی بطرف انکار میشود میکند هر چه بموجب مسائل فقهی برو گناه لازم مے آید بیان فرمایند جواب تفسیر قرآن وحدیث را اولا علم صرف ونحو واشتقاق ولغت ومعانی وبیان وعلم فقه واصول فقه وعقائد یعنی علم کلام وعلم حدیث وآثار و تواریخ ضرورست بدون معرفت این علوم در آمدن در معانی قرآن وحدیث هرگز جائز نه وبعد ازین هر صاحب مذهب تمسک بقرآن وحدیث میکند ودر رفع شبهات مخالفین محتاج بتاویل میشود و تاویل قرآن وحدیث موافق مذهب خود حق میداند ومخالف مذهب خود باطل ومیزان در معرفت حق و باطل فهم صحابه وتابعین است آنچه این جماعت از تعلیم آنحضرت صلی الله علیه وسلم بانضمام قرائن حالی ومقالی فهمیده اند ودران تخطیه ظاهر نکرده واجب القبول است پس این صاحب توجیهات رکیکه اگر از قبیل اول است تهدید ووعید در حق او بسیار است من فسر القرآن برائه فقد کفر من فسر القرآن برائه فلیتبوء مقعده من النار وحال قرآن وحدیث یکسان ست که هر دو مبنای دین اند ولغت عرب مشتمل بر حقیقت ومجاز وظاهر وماول وناسخ ومنسوخ است واگر از فرقه ثانی است مبتدع است واگر بر خلاف قرن اول حمل میکند پس در بدعت او ملاحظه باید نمود اگر مخالف ادله قطعیه است یعنی نصوص متواتره واجماع قطعی است او را کافر باید شمرد واگر مخالف ادله ظنیه قریبه الیقین است مانند اخبار مشهوره واجماع عرفی گمراه توان فهمید دون الکفر والا از باب اختلاف امتی رحمة باید دانست چون تمیز این مراتب بعلم وافر تعلق دارد ظاهر آنست که اختراع کننده این توجیهات از قبیل جاهلان است او را بلزوم و استحقاق جهنم وزجر وتشدید در امر معروف ونهی منکر ازین امر شنیع باز باید داشت و بر عوام الناس تاکید باید کرد که با وصحبت ندارند وسخن او را نشنوند واگر از فرقه ثانی کسے باشد که مذهب معلوم است مانند روافض وخوارج ومعتزله ومجسمه قبح مذهب او بر مردمان آشکار باید کرد واگر گمراهی خود را در پرده اهل حق وا مے نماید توجیهات او باینجانب باید نوشت تا حکم آنرا ارقام نموده آید والسلام سوال شخصے

دعوت شخصے میکند و کار دنیوی دعوت کننده نیز در پیش است غرض او ازین دعوت ہمین است که از حیلہ ہمین سخن مدعو را بخانہ خود بردہ طعام خورانیدہ تملق و چاپلوسی در پیش آمدہ سفارش کنانیدہ کار مرجوعہ را بانصرام رساند چون مدعو ہمین سخنان را دریافت نمود اجابت دعوت نمیکند و او رامیگویند کہ در کدام کتاب و کدام مذہب جائز است کہ سنت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را مسلمان رد کند و پیروی آن نکند لہذا عرض میدارم کہ قبول کردن دعوت اینچنین کس و یا مانند آن کہ او ازین حیلہ سازی قصد مرید شدن یا تعویذ و عملیات آموختن دارد نزد شریعت چہ حکم است جواب اگر آن کار دنیوی بر شخص مدعو واجب باشد خواہ بایجاب خدا مثل تحقیق مسائل فقہ یا تخلیص مظلوم از ظالم مع القدرۃ و مانند این خواہ بایجاب عبد یعنی سلطان و حاکم مثل فیصل خصومات در حق قاضی و خواندن عرضی ہا در حق منشی و نوشتن شقہ و پروانہ ہا و فیصل معاملات دیوانی و فوجداری در حق اہلکاران متعلق باین خدمات پس اجابت دعوت نباید کرد کہ بظاہر دعوت است و در باطن رشوت حرام است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہدایا العمال غلول و اگر آن کار دنیوی یا دینی بر ذمہ این شخص مدعو واجب نباشد نہ بایجاب خدا و نہ بایجاب عبد مثل حاکم و سلطان مثل مرید کردن و تلقین اشغال و اذکار کردن و دم کردن بر مریض و تعویذ نوشتن و نوکر کنانیدن در سرکار امیرے کہ آشنای این مدعو است بے آنکہ این مدعو از طرف آن امیر مقرر باشد برین کار چنانچہ بخشی و جماعت دار و رسالہ دار میباشد بلکہ مجرد آشنائی و دوستی و مصاحبت توانگر و مانند رسانیدن حاجت حاجتمندان و رسانیدن صدقات و خیرات و مانند ازین چیزہا پس ہیچ باک نیست مدعو را اجابت و خوردن طعام جائز است لقولہ علیہ السلام فی حق الرقیۃ بفاتحۃ الکتاب ان احق ما اخذتم علیہ اجرا کتاب اللہ ہذا ہو المطابق لقواعد کتب الفقہ واللہ اعلم سوال شخصے در حالت نوم و بیخبری بوقت شب بر بستر خود مے خسپید و ہم در انجا زن او ہم بر بستر علیحدہ در خواب بود قضارا بدون آگاہی آن شخص مادر زن او ہم در انجا ہمراہ دختر خود آمدہ ہمخواب گردید و مرد ہر گز دران حالت وقوف نداشت و در حالت مستی و شہوت از جاے خود برخاستہ دست بر بستر زن خود بطلب بردو بارا بگرفت آن پای خوشدامن او بود کہ ہمراہ دختر خود مے خسپید آن شخص نادانستہ زن خود فہمیدہ بود بمجرد احساس پای ہم آواز آن زن فوراً شناخت کہ این پای مادر زن خود است دست برداشتہ بالیش بگذاشت بر بستر خود باز گردید حالا عوام او را میگویند کہ زن او بر او حرام گردید شخصے افلاس زدہ محتاج محض بے مقدور

بصد خرابی زنے بدست آورده خانه خود را آباد ساخته بود حالا چنین حرکت ناگهانی بدون اختیار که بالا تحریر درآمد ازو بوقوع آمده خانه اش برباد میرود جواب بر مذهب حنفی هیچ علاج این واقعه ممکن نیست زن این شخص بسبب آنکه مادر اورا دست بشهوت رسانید حرام ابدی گشت کذا فی کتب الفقه اما بر مذهب شافعی پس دست رسانیدن مادر زن بشبهه آنکه زن است زن حرام نمیشود آرے اگر صحبت به مادر زن میکرد البته زن حرام میگشت کذا فی کتب الفقه والله اعلم ؛-

فائده در مخارج حروف وضروریات قرأت در ابتداء اسلام معمول بود که در رکوع وسجود میگفتند سبوح قدوس ذو الجبروت والملکوت والکبریاء والعظمة بعد ازان چون در سوره واقعه نازل شد فسبح باسم ربک العظیم حکم شد که در رکوع سبحان ربی العظیم گفته باشند باز نازل شد سوره سبح اسم ربک الاعلی حکم شد که در سجده سبحان ربی الاعلی گفته باشند اگر کسے را بر زبان حرف ظا بخوب وجه ادا نشود وقصد وکوشش در ادا کند پس هیچ مضائقه نیست زیرا که در حدیث صحیح بخاری ومسلم واقع است فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم هر که ماهر باشد از قرآن یعنی الفاظ قرآن بر زبان او بسهولت جاری شوند ومخارج خود بر آیند ثواب او نوشته میشود همراه فرشته هاے بزرگ نیکو کاران وکسیکه قرآن میخواند وزبان او لغزش میکند در خواندن باوجودیکه آن کس کوشش کرده باشد در اداے حروف وبران کس شاق باشد پس اورا دو ثواب میشود قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الماهر بالقرآن مع السفرة الکرام البررة والذی یقرء القرآن ویتتعتع فیه وهو علیه شاق له اجران از مشکوة شریف نوشته شد وقال الله تعالی ورتل القرآن ترتیلا ترتیل در لغت روشن وواضح خواندن را میگویند ودر شرع چند چیز در خواندن قرآن ضرورست تا کمال ترتیل حاصل شود اول تصحیح حروف که بجاے ضاد ظا وبجاے طا تا نه بر آید دوم تحسین وقوف که وصل وقطع کلام بے محل نیفتد وصورت کلام الٰهی تبدیل نیابد سوم اشباع حرکات یعنی ضمه وفتحه وکسره را باهم امتیاز دادن که یکے بدیگرے مشتبه نشود چهارم آواز را فی الجمله بلند کردن تا الفاظ قرآن از زبان بسامع وارد شوند وازانجا بر دل برسند وکیفیتے از کیفیات مطلوبه در دل پیدا کنند مثل شوق وذوق وخوف وبیم پنجم تحسین صوت ششم ملاحظه شد ومد در مواقع آن که بسبب رعایت شد ومد عظمت کلام وجلالت آن نمودار میگردد ودر تاثیر امداد میکند اگر در قرآن امر مخوف یا مخافت شنود توقف کند واز خدا پناه گیرد واگر امر مطلوب ومقصود شنود توقف نکند واز خدا آن مطلب را برای خود

بخواهد واگر در قرآن تعلیم دعاے یا ذکرے فرموده اند توقف کند وآن دعا وآن ذکر را از دل یکبار بر زبان
راند مقصود ازین چیزها تدبر و فهم است وبدون رعایت این چیزها مثل شعر خوانی میشود وهمیشه فکر میکند
که آخر سوره کے خواهد رسید تا زود تمام کند۔ **خط بنام امام شاه خان** صاحب گرامی منش امام شاه
جیو سلمه الله تعالی از فقیر عبد العزیز وفقیر رفیع الدین بعد از سلام مسنون الاسلام واضح باد رقیمه کریمه رسید
مطالب چند مرقوم بود اجوبه آن نوشته میشود یکے آنکه پیش فقهاے حنفیه مسح ربع لحیه فرض است
ودر حدیث شریف است که حضرت صلی الله علیه وسلم زیر زنخ را تر کردند اگر ربع لحیه را مسح فرض شد زیر زنخ
را تر کردن چه احتیاج است **جواب** مسح ربع لحیه فرض است وتر کردن زیر زنخ سنت است که رتبه او
از مرتبه اکتفا بر فرض برگذشت زیر زنخ از وجه خارج است شستن آن بالضرورة از فرض خارج است
وهمچنین کث اللحیه را غسل جلد مخفی سنت است پس از فرضیت مسح ربع لحیه وشستن زیر زنخ تعارض نیست
سوال دوم روز قیامت که لقاے حضرت باری جل شانه خواهد شد چه طور خواهد شد در تجلی ذات یا
صفات **جواب** این تقریر در رساله دراز به تفصیل مستوفی درین باب نوشته است که اظهار آن
درینمقام طولے دارد اما سخن مختصر اینست که متفق علیه اهل سنت وجماعت است که دیدار الٰهی در جنت
بے کیف خواهد بود یعنی بغیر لون وشکل وبعد وجهت تصویر این مقام محققان اهل عقل وکشف بچند وجه
بیان فرموده اند حکیم ابو نصر فارابی در کتاب فصوص خود میگوید که انکشاف شئے گاهے بر وجه جزئی متشخص
مے باشد وگاهے بوجوه کلیه که عنوان یک شخص یا اشخاص کثیره شود اول را رویة وثانی را معرفت
وثالث را علم گویند حاصل در وقت تعلق بدن از حق تعالے شانه قسم ثانی است وبعد خلع بدن
این معرفت ترقی نموده بدرجه اول خواهد رسید این را تعبیر برویت نموده میشود وبقدرت الٰهی جل شانه
به نسبت آن ذات مقدسه همچنان جزم ولذات در مبصر وبصر پیدا خواهد شد واین را بجز ابصار و
رویت تعبیر نتوان کرد که عبارت دیگر مشعر بر کمال انکشاف نیست ودرین نقل هم اندک
تغیرے واصلاح کرده شد یعنی در کلام شریف الشان حصول جزم ولذات در باصره نبود والاتفاق
علماء است که نام رویة همان ادراک است که بتوسط حاسه باشد نه مجرد ادراک قلبی والا این قول موافق
تاویل اهل اعتزال میشود بنابران دو سه حرف درین زیاده کرده شد واز کلام بعضے دیگر مستفاد میشود
که رویة در مشاهده متحقق میشود بحصول ظل مرئی در جلیدیه وازانجا در مجمع النور وازانجا در حس مشترک

وازانجا نفس ناطقه صورت خیالیه و وهمیه و عقلیه تجرید میکند و در همین رسته نزول میکند که علم عقلی
بواسطهٔ وهم و خیال بحس مشترک نزول میکند و شبیه حالت ابصار حاصل میشود اما چونکه تا جلیدیه
نزول نیست ابصار حقیقی نتوان گفت و در ان جهان که نفوس مقدسه و مطمئنه گشته کمال اتصال
بجناب مبدء پیدا میکنند اشعهٔ نورانی آن ذات مقدسه بر قوت عقلیه و وهمیه پرتو میزند و از انجا بر خیال و حس
مشترک نزول میکند و بسبب شیوع فضل الهی به قوت مدرکه انسانی رفع موانع نوم و تعطل حواس در مجمع النور
و جلیدیه نیز ریزش خواهد کرد همچنانکه خیالات درین جهان در جهت و مکان نیست آن معائنه حقیقت نیز در جهت
و مکان نخواهد بود و دیگرے گفته است که در حدیث شریف آنچه در باب رویت وارد شده بر نفی جهت
و سلب لوازم جسمیت ایمای نمیدهد این قدر ست که آن تجلی عبارتی صورتے از سائر مظاهر بوجه امتیازی
میدارد اما از سائر مخلوقات که نیز مظاهر صفات آنجناب اند پس بآنکه ظهور ذات دران مقام بعنوان
الوهیت است و در سائر مظاهر بعنوان خلیقه و انواع کائنات چنانچه از نار حضرت کلیم ندای انی انا الله
لا اله الا انا سر میزد و اما از سائر تجلیات صوری و خیالی و حسی این جهانی پس بدین وجه است که ظهور ذات
مقدسه دران مقام بصورتے میان صور کائنات معلومه و مقرون بحدے از عظمت و کبریائی و نور و بها و جمال
و صفا و شمول بکمالات ذاتی و اسمائی خواهد بود که حوصله ناظر اکمل و اشرف را از ان در وهم و عقل خود گنجایش
ندارد و بر اکثر ازان در تصور آوردن نمیتوانند و آنچه اهل سنت نوشته اند که رویت آنجهانی بے کیف است
برای دفع اشکالات معتزله از ثبوت لوازم جسمیت گفته اند چون حقیقت تجلی دریافت شود جمله
اشکالات از هم می پاشند و معهذا بعضے اکابر میفرمایند که نفس را به سبب استغراق قوی در شهود حق
احساس هیچ غیر از زمان و مکان و جهت و وجود خود و غیر خود نخواهد بود همین را معائنه بے جهت و شکل
و لوازم جسمیت میتوان گفت بالجمله همچنان که گفته میشود که زید و عمرو را صریحا دیدیم و حال آنکه سوای
بعضے اعراض ایشان ندیده ایم هرگاه این مسامحه تعبیر در شاهد که موضوع لغوی لفظ رویه است
جاری باشد در غائب بدفع آن چرا باید کوشید و چرا التزام باید کرد که کنه ذات صرف از تعلق فهم و
ادراک معرا است در قید احساس و ابصار افتد آرے این رویه در حق خواص و عوام بسه وجه مختلف
میشود یکے بحسب قرب و بعد و دیگر بحسب قلت و کثرت حجب و دیگر بسبب زیادتی معرفت و صفا و کمی
آن که در دار دنیا مکتسب شده و تائید اینست که شبهه نیست که بدن ارضی را بنسبت روح حیوانی در وجدان

بلکہ ذات مقدسہ حجاب زیادہ ترست وروح حیوانی راہمچنین بہ نسبت عالم مثال سفلی کہ مقام جن و شیاطین ست وعالم مثال سفلی را بہ نسبت عالم مثال علوی کہ مقام ملائکہ مقربین است چون بعالم مثال ترقی نماید صورت ہمان عالم اکتساب کند وبدن او حکم ارواح علویہ پیدا کند انچہ درینجا غیب است آنجا شہادۃ گردد واشرقت الارض بنور ربہا وحقائق اعمال وہیاکل ملائک واحوال جنت ونار معائنہ شود لاجرم اعظم تجلیات الٰہی راکہ کارخانہ تدبیر وفیضان قضاوقدر ونزول شرائع برانبیاء وصدور امر ونہی ملائکہ ازانجا است بحسب مراتب اتصال نفس آشکارا گردد وتجلی شود وجوارح بدین تبعیت قوای روح مطلقہ آن واردات گردد یقین است حالت معائنہ بصری حاصل خواہد کرد واللہ اعلم بالصواب۔

سوال سوم آنچہ نوشتہ کہ ذات حق الآن کما کان است ودر اکثر ادعیہ می آید سبحان من لایتغیر بذاتہ ولا بصفاتہ بحدوث الاکوان وحق تعالی بانیقدر ظہور مخلوقات در ذاتش وصفاتش تغیر نیاید درفہم نمے آید **جواب** مثال ظہور کائنات از حق سبحانہ وتعالی ولہ المثل الاعلی من کل مایفہم ویدری ظہور صور در آئینہ است آئینہ راذاتے است کہ جرم معین است وصفاتے است خارجہ لازمہ از قدر وشکل ورنگ وشفافی وتشبب وفرازی در سطح ومانند آن وصفاتے است خارجیہ عارضیہ مانند برگشتن روی او از غرب بشرق واز زمین بفلک پس تغیر دو قسم صفات در طرف حصول جوہر آئینہ حاصل است واما صورت منتشر آئینہ دران مطلقا دران طرف حاصل نیستند ونہ بظہور وخفای آنہا در ذات وصفات آئینہ تغیرے مے افتد اگرچہ ہزاران ہزار صورت نیک وبد وپاک وناپاک دروے نمودار گردد واللہ اعلم

سوال چہارم کافران بزور خود بر ملک تصرف یافتند ومدت مدید ملک مذکور در تصرف آنہا ماند پس ملک مذکور را در کدام وقت وعرصہ مالک میشوند وکدام شرائط است کہ دادن ایشان ازان ملک وہبہ کردن ازان ملک درحق کسے حلال شود واگر ہمین صورت مسلمانان متصرف شوند وبکسے بدہند گرفتن آن روا باشد یانہ **سوال پنجم** اگر کفار بر اشیاء منقولہ متصرف شوند وبکسے بدہند گرفتن آن روا باشد یانہ **جواب** اگر کفار بر اشیاے منقولہ متصرف شوند چون بدار خود ببرند مالک میشوند اما چون بر ملک متسلط میشوند پس آنکہ این ملک دار الحرب کے میشود اختلاف است بعضے میگویند کہ دار الاسلام ہیچگاہ دار الحرب نمیشود اگر بدار الحرب متصل گردد دار الحرب میشود وبعضے میگویند کہ مادام کہ یک شعار از شعائر الاسلام بوجہ اعلان ظاہر باشد دار الحرب نمیگردد چون ہمہ

شعائر اسلام موقوف گردد دار الحرب میگردد بعضے میگویند که اگر یکے را از شعائر اسلام موقوف سازند دار الحرب میشود اما اصح و ارجح آنست که ما دام که حرب قایم است و مسلمانان از استخلاص آن ملک عاجز گردیده منقاد نگشته اند و استیلاء کفار بحدی نشده که هر چیزیرا از شعار اسلام که خواهند موقوف سازند و مسلمانان نے باستیمان ایشان اقامت دارند و بر املاک خود بے اذن ایشان متصرف اند آن ملک دار الاسلام است و دار الحرب نشده و تصرفات عارضی ایشان معتبر نیست و بعد تسلط اسلام آن تصرفات اعتبار ندارد و چون مسلمان از جنگ برگردند و منقاد شوند گو که فکر جمع اسباب در دل داشته باشند اما از مقاومت در مانند و اقامت مسلمانان باستیمان ایشان گردد و تصرف بر املاک خود باذن ایشان کنند و جریان شعائر اسلام از راه بے تعصبی ایشان باشد نه از روے قوت مسلمانان آن ملک دار الحرب میگردد و تصرفات ایشان جائز است و هبه ایشان جاری و اما غلبه و تسلط مسلمانان بر بلاد کفار پس تصرفات ایشان دران ملک جائز است در اموریکه موافق شریعت اند و در غصب اموال مسلمین نیست واللہ اعلم بالصواب **سوال** ششم۔ صلوة الوسطی کدام است و فرضا اگر یکے وسطی میشود چهار نماز باقی می مانند و تصدیق کمال از انها بر میخیزد **جواب** در صلوة الوسطی هفت قول است تعیین هر یکے از پنج نماز و مجموع نمازها تا قول ششم و مبهم بودن بدستور ساعت جمعه و لیلة القدر و اسم اعظم قول هفتم اصح و ارجح همین است که صلوة وسطی صلوة عصر است و چهار نماز باقی کمال تقید از انها بر نمیخیزد زیرا که تقید صلوة وسطی در نفس او نیست بلکه در محافظت آداب ائده است چون وقت مستحب و جماعت و مسجد و اسباغ وضو و مسواک و اذان و اقامت و مزید اطمینان و کثرت اذکار و مزیت تاکید درین امور از قبیل مزیت افضل بر فاضل است نه فاضل بر ناقص و در ثبوت اینقدر تفاوت خود شبهه نیست واللہ اعلم **سوال** هفتم شریعت معلوم است که احکام ظاهری را گویند و بدان مامور هستند و طریقت و حقیقت و معرفت که ذکر آن در رسائل می آید در فهمید نمی آید که چه چیز است **جواب** لفظ شریعت دو معنی دارد عام و خاص معنی اول ماجاء عن رسول اللہ صلے اللہ علیه وسلم فی امور الدین من اعتقاد و عمل و خلق و حال و نیته و رخصة و عزیمة و امر و نهی و معنی دوم آنچه تعلق بعمل جوارح دارد از عبادت مالی و بدنی و بیان آن عهده فقه است و در کتب فقه مذکور میشود همین را مقابل طریقت و اخوات آن میکنند پس انچه تعلق باخلاق و نیات و آداب عبادات بر وجه عزیمت دارد طریقت است و آنچه تعلق باخلاص و عین الیقین و تحصیل مشاهده و استغراق دران دارد حقیقت است

و آنچه تعلق بمکاشفه اسرار اعتقادات دارد از کیفیت توحید و معیت و قربیت و اسرار محبت و ولا و مراتب ولایت و اولیا و مانند آن۔ آنرا معرفت گویند و اینهمه در معنی اول شریعت داخل اند آرے در ہر فنے کاملان آن فن غیر منصوص را استنباط نموده با منصوص ملحق ساخته شرح و بسطے دیگر داده علم جداگانه استخراج کرده اند و ہمین اسما مسمی نموده اند سوال ہشتم معرفت کمال ہر شے بچه طور میشود زیرا که از دیدن و شنیدن و خوردن معرفت کامل حاصل نمیشود جواب حقائق اشیاء ظلال صفات الٰہی اند و ظہور آنہا در خارج مربوط العلل اربعه است فاعلی و غائی و مادی و صوری و ظہور کمال این حقائق به ترتیب آثار مختص آنہا است و حصول ثمرات خاصه بآنہا پس معرفت کمال ہر چیز بالاجمال به تجلی ذات حق است بر سالک در ضمن آن شے که این تجلی بعد مشاہده کثرت در وحدت در مقام سیر باللہ فی الاشیاء حاصل میشود و بالتفصیل بملاحظه مبادی و خواص اوست از قوانین حکمیه مع تشخیص مبدء تعین و مراتب تنزل آن از قوانین کشفیه و اگر از محسوسات باشد ادراک بحواس نیز در تتمیم معرفت حقیقت او داخل است و اللہ اعلم۔ سوال نہم قصۂ ابلیس که در کلام اللہ وارد است معلوم نیست که سوال و جواب او بچه طور۔ گردیده بطور الہام یا بطور دیگر جواب طور این کلام در نقلیات ہیچ وارد نشده اما وجدان چنان دریافت میکند که از راه ہاتف بود یعنی این شقی ندائے می شنید و میدانست که این ندای حق است و در نفس الامر یکے از ملائکه مظاہر قہر کلام الٰہی را ادا می ساخت که این او را نمیدید و نمی شناخت لیکن باید دانست که کفر این ملعون کفر جہل و احتجاب نیست بلکه کفر جحود و عناد است پیش از لعنت قوت ملکیه که بہم رسانیده بود و تلقی از غیب میکرد زائل نکرده اند و سلب ننموده تا از الم قبض و فرط تعطش بیقرار نگردد و قدم در راه توبه نه نہد بلکه ہمین راه را ممزوج بسخط و عتاب نموده در کسوت اہانت طرد بر پا داشته اند اما در جوہر روح او رقیقه مظلم افگنده اند که گاہے خود را مستحق حبس و گاہے در لباس استغنا و مایوسی گمان کرده بقوت طاعات و اسماد مکتسبه در شیاطین و مردم تصرف میکند و ان رقیقه مظلم را باقرائن ان مموه ساخته خلق را بضلال و جہل و قسوت و تکثر امانی باطله رنگین مینماید نعوذ باللہ منه و اللہ اعلم سوال دہم مشہور است سجده ارواح و از کلام اللہ ہمین قدر معلوم گردیده که الست بربکم قالوا بلے و تعبیر معلوم نیست که بچه وجه بود و ساجد بیک سجده و دو سجده و تارک آن و ممتثل امر حق اند کورین کدام کس شدند جواب سجده درین موقف مروی نیست مومنین که خاتمه ایشان بر ایمان میشود جواب بے توقف داده اند

و کافران توقف اما بعض فقها میگویند که انبیا دو سجده کرده اند و عوام مومنین یک سجده کافران نکرده سند این سخن معلوم نیست آرے در احادیث و آیات گرفتن چهار میثاق معلوم میشود اول از جمله اولوالعزم دوم از سائر انبیا سوم از علما چهارم از عامه قال تعالی واذ اخذنا من النبیین میثاقهم ومنک ومن نوح وابراهیم وموسیٰ وعیسیٰ ابن مریم واخذنا منهم میثاقا غلیظا و جاے دیگر فرموده اند واذ اخذ الله میثاق النبیین لما اتیتکم من کتاب وحکمة ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن به ولتنصرنه و جاے ارشاد شد واذ اخذ الله میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبیننه للناس ولا تکتمونه و جای دیگر فرموده واذ اخذ ربک من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم واشهدهم علی انفسهم الست بربکم قالوا بلی والله اعلم

سوال یازدهم ۔ در حالت برهنگی کلام حرام ست و چون زن و شوهر فراهم آیند ذکر الله ضرور ست این دو امر فیما بین مبائنت دارند جواب در حالت برهنگی کلام حرام نیست بلکه مکروه است و این مکروه هم با یکدیگر است نه مجرد تلفظ بزبان و ذکر الله در جای نتن و نجاست منع است و در شغل جماع نه و معهذا علما نوشته اند که اما ذکر الله در بیت الخلا و هم در وقت جماع پیش از در آمدن و کشف عورت کردن پس مسنون است مبائن و منافات نیست والله اعلم

سوال دوازدهم ۔ دیدن جناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم در حالت منام فرقه سنیه و شیعه هر دو را میسر میشود و هر یک الطاف آنجناب بیان میکنند و احکام موافق خود نقل مینمایند اغلب که هر دو کسانرا افراط کردن در آن جناب خوش نمی آید و خطرات شیطانی را آنجا دخل نیست این راچه تصور توان کرد جواب مضمون حدیث من رآنی فی المنام فقد رآنی را اکثر علماء تخصیص بصورت مدفونه در روضه منوره نموده اند و بعضے تعمیم کرده بجمیع صورتها که آنجناب از ابتدای نبوت تا وفات در جوانی و کلان سالی و سفر و حضر و صحت و مرض بران بوده اند توارد سنی و شیعی بران صورت احتمال هیچ نیست و وقوع آن ثابت نشده ولا نقض بالفرضیات اما تحقیق اینست که دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در خواب بر چهار قسم میتواند شد یکے رویاے الٰهی که اتصال تعین با آنجناب است و ملکے علے التحقیق که دیدن متعلقات آنجناب است از دین ایشان و سنت ایشان و ورثه ایشان و نسب مطهر ایشان و درجه سالک در متابعت و محبت ایشان و مانند آن بصورت آنجناب مقدس در پرده مناسبات که در فن تعبیر معتبر اند و رویای نفسانی که ظهور صورت اعتقادیه خود است که بر لوح خیال منقوش است

مثل انتقاش صورت بر کاغذے این ہر سہ قسم در حق آنجناب جائز ست و قسم چہارم کہ شیطانی است یعنی تمثل شیطان بصورت آنجناب ہمین منتفی و ممتنع است اما در قسم سوم شیطان گاہے آوازے و کلامے تلبیس میکند و وسوسہ می اندازد چون بشہادت بعض روایات کہ در وقت قرأت سورہ نجم وقت سکوت آنجناب شیطان حرف وسوسہ گفتہ بعض سامعین مشرکین را مشتبہ ساخت در حین حیات اینمعنی ممکن باشد در خواب چرا ممکن نیست لہذا در شریعت غرا احکام خواب را صحت نمیشمارند و در احادیث مشہورہ نمی شمارند احیاناً اگر از اہل بدعت دیدن آنجناب بصحت رسد ازین قبیل خواہد بود واللہ اعلم ہموارہ از نامہ ہا محظوظ کردہ باشند والسلام **جواب شبہات مشرکین درباب مشیت الہی** قولہ تعالے سیقول الذین اشرکوا لوشاء اللہ ما اشرکنا و قولہ تعالیٰ ولا یرد باسہ عن القوم المجرمین درین مقام شبہے مشرکین راہست حاصلش آنکہ رد عذاب از قوم مجرمین مستحقین عذاب میتواند شد بیانش آنکہ مسلمانان میگویند کہ ہر چیز بمشیت الٰہی است پس شرک کہ اعلے اقسام کفر است و تحریم حلال کہ ادنے اقسام کفر است ہمہ بمشیت الٰہی است زیرا کہ اگر مشیت او تعالیٰ متعلق بخلاف آن میشد البتہ ہمان قسم واقع میشد ما و پدران ما چہ قسم شرک و چہ تحریم حلال چہ میتوانستیم کرد والا مشیت ما غالب بر مشیت خدا میشد و چون شرک و تحریم حلال بمشیت او تعالیٰ شد عذاب بران چہ قسم متصور شود کہ خلاف آن مقدور خلق نیست حق تعالیٰ ازین شبہہ بسہ طریق جواب فرمود موافق ترتیب مناظرہ اول نقض دوم حل سوم قول بالموجب نقض اینست کہ حق تعالیٰ باجماع مسلمانان و کافران بعضے امم سابقہ را بر شرک و تحریم حلال عذاب فرمودہ است اگر این عذر واقعی مے بود اینہا چرا معذب میشدند مثل عاد و ثمود و قوم مدین و فرعون و ہامان کہ کفار آن زمان احوال این امم را بتواتر شنیدہ بودند بلکہ آثار عذاب را دیدہ و حل اینست کہ مشیت دفع عذاب نمیکند چیزہا است کہ بمشیت الٰہی واقع میشوند مثل زنا و سرقہ و لواطت و قتل و ظلم و بران عذاب شدہ و میشود زیرا کہ این مشیت تابع ارادہ و مشیت بندگان است تا ہر چہ ارادہ کنند موافق آن حق تعالیٰ پیدا میکند آرے مشیت قاہرہ کہ خلاف ارادہ و مشیت بندہ باشد دافع عذاب است زیرا کہ بندہ دران مشیت مثل جماد لا یعقل میشود و فرق چون ظاہر ست درمیان کسیکہ خود را از بالاے بام اندازد یا در چاہ بر تابد و کسیکہ بے اختیار بلغزش پاے از بالاے بام بیفتد یا در چاہ فرو رود برائے ہمین فرمودند کہ ہل عندکم من علم فتخرجوہ لنا الخ

و قول بالموجب آنست که مسلم داشتیم که شرک کافران و پدران ایشان بمشیت الٰہی است لیکن تعذیب ایشان نیز بمشیت الٰہی است پس دفع آن نمیتواند شد چنانچه دفع کفر و شرک نمیتواند شد پس بگفته خود الزام خوردند و ہمین است معنی قول بالموجب در اصطلاح اہل مناظره که دعوی خصم را مسلم دارند و بگفتهٔ او او را الزام دہند و ہمین است معنی قل فللّٰه الحجة البالغة الخ اما قوله قل ہلم شہداءکم الذین یشہدون ان الله حرم ہذا پس در جواب یہودیان واقع است و متعلق بقوله تعالیٰ ذلک جزیناہم ببغیہم و قوله تعالیٰ یوم یحشرہم جمیعا یا معشر الجن قد استکثرتم من الانس سابق مذکور رفته است که و کذلک جعلنا فی کل قریة اکابر مجرمیہا لیمکروا فیہا و ما یمکرون الا بانفسہم و ما یشعرون بعد ازان قدرے از مکر آنہا مذکور شده قوله تعالیٰ و اذا جاءتہم آیة قالوا لن نؤمن الخ و عید واقع شده ماکرین را بذلت و رسوائی و قتل و اسر در دنیا حالا مذکور میفرمایند که روز قیامت ہمه مکر کنندگان را یکجا حاضر کنند و فرقه جن را که اصل الاصول مکر اند خطاب فرمایند قد استکثرتم من الانس یعنی بسیار گرفتید شما از فرقهٔ انس یعنی بسیارے از آدمیان بمکر خود تابع و عابد و مطیع و فرمانبردار خود ساختید تا آنکه در شہوات غرق ماندند و اصلا بخدا توجه نکردند و فکر آخرت در خاطر ایشان خطور نکرد چون آدمیان ازین خطاب بوے عتاب خواہند شنید عذر خود در تابع شدن جنیان بیان کردن آغاز خواہند نہاد و حاصل عذر اینست که ما بمکر جن و شیاطین ازانجہت فریب خوردیم که ما را تنبیه قریب و مواخذه عاجله بر شرک و معاصی از طرف شما واقع نشد بلکه مہلت دراز داده اید و باعث اتباع بہره مندی بود جنیان را از انس که نذور و قربان از طرف آدمیان بایشان میرسید و انجاح مطالب جزئیه مثل دادن فرزند و مال و چیزہاے و در رسانیدن و از احوال غائبان اطلاع دادن و دفع اعداء نمودن و حاضر شدن در وقت ندا و دعا از طرف جنیان بآدمیان میرسید و سرعت مواخذه واقع نشد تا آنکه در ہمین کار و بار عمر را اتمام کردیم و باجل خود رسیدیم و اگر فی الفور بر ہر شرک و بر ہر گناه تنبیه و تعذیب میشد ما متنبه شده از اتباع جن دست بردار میشدیم و توبه میکردیم و ندامت میکشیدیم حق تعالیٰ خواہد فرمود النار مثواکم خالدین فیہا یعنی چون شما دنیاے خود را در اتباع جنیان و قبول وساوس شیاطین گزرانیدید در آخرت ہم آتش که اصل ماده جن و شیاطین است مقام شما است الا ما شاء الله یعنی چنانچه در بعض اوقات در دنیا ہم خالی از اتباع جن و شیاطین

می بود دیده درینجا هم بعض اوقات خالی از ابتلاع جن از آتش بطبقهٔ زمهریر خواهد رسید و هر گاه جزاء
کمال موافقت با عمل پیدا کرد ثابت شد که ان ربک حکیم علیم و این امر مخصوص بفرقهٔ جن و انس نیست
بلکه کذلک نولی بعض الظالمین بعضا یعنی همچنین مسلط خواهیم کرد و والی خواهیم نمود بعض ظالمین را
بر بعض اگرچه از یک جنس باشند مثل آدمیان مضل باهم همین قسم جزا خواهند یافت و گمراه شوندگان
از انها بیزار خواهند شد و همچنین بعض جن از بعض بلکه بعض عرب به بعض عرب و بعض هنود به بعض هنود۔

جواب مسئله مس مصحف ۔ مسئله مس مصحف محدث و جنب و حائض و نفسا را مختلف فیها ست
و آن صاحب مذاهب مختلفه حنفیه و شافعیه و بخاری نوشته اند حاجت اعاده نیست لیکن عدم جواز
گرفتن مهار شتر یکه بران مصحف محمول باشد نسبت بشافعیه کرده اند در کتب شافعیه موجود نیست
ظاهرا شخصی بطریق مبالغه گفته باشد آری حمل صندوقِ مصحف و خریطه که دران مصحف باشد
نزد ایشان درست نیست و مذهب بخاری که مرقوم نموده اند در کتاب خود بآن تصریح ننموده مگر
از ذکر مذهب ابن عباس که قرأت قرآن مرجنب را جائز داشته اند استنباط میتوان کرد که مس
مصحف نیز او را جائز باشد حالا اصل اینهمه مذاهب باید فهمید انشاء الله تعالی عقدها همه حل خواهند شد
و استبعادات همه مرتفع خواهند گشت حقیقت اینست که در احادیث صحیحه همین وارد شده که
لا یمس القرآن الا طاهر در مس همین حدیث اصل است و در قرأت این حدیث که لا یقرأ القرآن
الحائض ولا الجنب و در حمل هیچ حدیث وارد نشده و همچنین در کتابت هیچ حدیث وارد نشده دیگر آنکه
کتابت مستلزم مس است پس حکم کتابت حکم مس باشد یعنی حرمت بخلاف نظر که مستلزم مس نیست
و للملزوم حکم اللازم بنابر قاعدهٔ عقلیه حالا باید شنید که مراد از قرآن درین عبارت لا یمس القرآن الا طاهر
حقیقت قرآن که کلام نفسی است و دال بران که کلام لفظی است مراد نیست اذ لا یمکن مسهما لان
الاول من صفات الباری جل جلاله و الثانی کیفیة قائمة بالهواء پس مراد نیست مگر نقوش داله
بران یعنی مکتوب و بهمین معنی اشاره کرده اند مفسرین مثل کشاف و مدارک جائیکه گفته اند المراد
من المس المکتوب پس این عبارت توجیه است بیان مذهب کسی نیست آمدیم بر آنکه اختلاف درمیان
حنفی و شافعی چه قسم افتاد بیانش اینست که مراد از قرآن درینجا مصحف است بالاجماع و مس مصحف
بالنص حرام شد تفتیش باید کرد که مصحف چه چیز را میگویند ظاهر است که مصحف بلکه جمیع اسماء کتب بر قدر مکتوب

ازان کتب در عرف محصور نیست بلکه حواشی آن کتاب و ما بین السطور و جلد متصل و غلاف که بجلد متصل است همه را مصحف و کتاب می نامند پس مس این چیزها حرام شد و این چیزها را تبعاً حکم مکتوب دادند بناء للفرق بین المتصل والمنفصل مقرر است که در بیع زمین انچه متصل بآن زمین باشد داخل میشود بلا ذکر و انچه در معرض انفصال باشد داخل نمیشود مثل مفتاح و اوانی موضوعه و چهار پایه ها بخلاف اشجار و عمارات که بلا خلاف داخل میشود پس مذہب حنفیه درست شد و مس غلاف متجافی خواه بعلاقه یا بغیر علاقه همچنین خریطه که در و مصحف باشد بلا تکلف جائز شد که مس این چیز مس آن چیز نیست لا عرفاً ولا حقیقةً و شافعیه گفته اند که در عرف چون تعمق نموده شود و وقت نظر نموده آید و رعایت احتیاط منظور باشد ظرف شئے را گو منفصل باشد حکم شئے میدهند پس حمل هم حرام شد لانه مستلزم لمس الظرف و حکم الظرف حکم المظروف ولهذا در عرف مس آوندی که در و چیزے محترم باشد جائز نمیدارند و مقام ادب بلند تر ازین مے فهمند بعد ازان قیاس مساوات درست میکنیم و میگوییم که ظرف الشئ وکذا ظرف ظرف الشئے له حکم ما تحته و قیاس مساوات درینجا صحیح است که مقدمه اجنبیه صادق است لان ظرف الظرف ظرف لیکن درینجا مغالطه وارد میشود بر شافعیه اینکه می باید که مس آن خانه که دران صندوق مصحف نهاده باشد محدث را جائز نباشد جواب آنکه ظرف شئے دو قسم میباشد الاول ما ینتقل بانتقال الشئ عرفاً وهو الظرف المخصوص به والثانی ظرف لا ینتقل بانتقاله کالبیت فانه یقال الدرة فی الحقة والحقة فی البیت فالدرة فی البیت لکن البیت لا ینتقل بانتقال الدرة بخلاف الحقة پس این قسم ظرف مختص بآن شئے نشده والاضافة للاختصاص فلا یکون ظرفاً مختصاً بذلک الشئے فلا یحرم مسه لان الحرام مس الظرف المختص به و نیز باید دانست که فرق است بالاجماع در بیان آنچه الفاظ قرآن دران مکتوب باشند بر وجه قرانیت حتے که آنرا مصحف یا بعض مصحف توان گفت پس مس او محرم است چنانچه یک پرچه کاغذ که بر وے یک آیت قرآن مکتوب باشد یا تعویذیکه در وے آیت قرآن مکتوب باشد یا روپیه که بر وے آیت قرآنی منقوش کرده باشد پس مس این چیزها همه حرام است نزد حنفیه ایضاً وکذا عند الشافعیة زیرا که در الانوار مرقوم است ولا یحرم حمله فی الامتعة والعدل اذا لم یکن مقصوداً بالحمل وان علم بخلاف صندوق که در و محض مصحف نهاده باشد و منشاء این فرق همانست که ظرف الشئ ما یکون مختصاً بذلک الشئے بخلاف ما یشترک

فیہ ذلک الشئ وغیرہ ومذہب بخاری از بسکہ متروک العمل است حاجت توجیہ ندارد وہنوز چیزے منقح از کتاب او معلوم نمیشود آرے استدلال او بفرستادن کتاب بسوی قیصر کہ در و دو آیۃ قرآنی مکتوب بود برجواز مس جنب یا محدث مصحف را درست نیست زیرا کہ نوشتن دو آیت در خطے یا در کتابے بنا بر قرائت نبود والامس کتاب گلستان کہ در و آیۃ اعملوا آل داود شکرا وقلیل من عبادی الشکور و دیگر آیات قرآن است مس جائز نباشد وہمچنین مس خطوط کہ در مقام تعزیت انا للہ وانا الیہ راجعون مینویسند و در مقام شکر الحمد للہ رب العالمین مے نگارند کسے را درست نباشد وبنا بر اینست کہ تفاسیر را بشرطیکہ غالب دران قرآن نباشد مس جائز داشتہ اند اینست توجیہ مذاہب متنوعہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال سوال رنگ نوروز چہ معنی دارد جواب نوروز کہ عبارت از تحویل شمس است در برج حمل ہر سال منجمان رنگے چہ از سیان مردم وچہ از فلزات ونباتات وحیوانات وطعوم وایام وساعات پس ہمچنین از رنگہاے برائے ہر یکے تشخیص کردہ اند ومیگویند تشخیص آن اینست کہ ہرگاہ لون جنسی را باین قاعدہ استخراج کنیم مطابق می افتد پس باین مناسبت رنگ نوروز مقرر میکنند نہ آنکہ فی نفسہ داشتہ باشد وثانیاً آنکہ وقت نوروز را برنگ صاحب ساعت وصاحب طالع ترتیب دادہ بیان میکنند و این الوان دران کواکب حقیقی نیست اما نسبت کردن بہ نوروز اسناد مجازی است بعلاقہ ظرفیت زمانی سوال ترکان کہ دوازدہ سال را باسم جانوران قرار دادہ اند بچہ وجہ است وعوام کہ آنرا سواری نوروز گویند چہ معنی دارد جواب ترکان تعمق در مناسبات خفیہ این اسامی مقرر کردہ اند اما ظاہر آنست کہ بمجرد اصطلاح است ویا باستقراء ناقص کہ وقت تسمیہ بدست آمدہ مثل تولد این حیوانات دران سال بیشتر شدہ باشد یا مردم را میل بصفات مالوفہ این حیوانات افزون گشتہ باشد وتسمیہ مردم آنرا بسواری نوروز محض توہم واہی است سوال تقسیم بروج دوازدہ گانہ ونامہای آنہا برائے اجزاء سطح فلک است یا برائے جملہ از کواکب کہ بر صورت مسمیات ان اسما واقع شدہ جواب اہل یونان اسامی بروج برائے اجزاء فلک مقرر کردہ اند کہ بہ تثلیث ہر یک از چہار مربع منطقۃ البروج کہ مابین الاعتدال والانقلاب حاصل شدہ در خطوط کواکب واحکام سعادت ونحوست ہمانرا بکار مے برند وتسمیہ باین اسماء بنا بر آن بود کہ اعتقاد ہمین عدم انتقال آنہا بود ومتاخرین در آنہا متابعت متقدمین کردند واما اہل ہند بروج را راس میگویند وبدو نوع اعتبار میکنند یکے در ضبط ایام

وفصول وظلال باعتبار نقاط و دیگر در ضبط خطوط واحکام سعادت ونحوست بحسب صور واول را حساب سائن مینمایند وثانی را حساب برین واین تفریق حساب فلک و اختلاف فلک ثامن النسبت است اگرچہ اہل ہند موافق اہل فرنگ اعتقاد وجود فلک ندارند بلکہ خلاے انکار ندپس بہ بساطت وترکیب چہ رسد واللہ اعلم **سوال** قال الشیخ محی الدین بن العربی فی فضائل الشہور ان افضل الشہور عندنا رمضان ثم شہر ربیع الاول ثم رجب ثم شعبان ثم ذوالحجۃ ثم شوال ثم ذوالقعدۃ ثم المحرم وعلل بالتعلیلات المتعددۃ وقال الی ہہنا انتہی علمی فی فضیلۃ الشہور القمریۃ واما البقیۃ الشہور وہی الصفر والربیع الآخر والجمادان فہی متساویۃ فی الفضائل فیما یغلب ظنی فانی ما تحققت فیہا تفاضلا فلم یکن لی ان اقول ما لیس لی بہ علم وقال فی موضع آخر انما اختار اللہ من الشہور رمضان لمشارکتہ باسم اللہ تعالی فقد ورد ان رمضان من اسمائہ تعالی فتعینت لہ حرمۃ یباہی بہا علی سائر الشہور انتہی وقال جریان احکام الشریعۃ علی الشہور القمریۃ دون الشمسیۃ والمسئول من ہذا الکلام امور ہل الفضائل للشہور کذلک وہل رمضان یکون من اسماء اللہ تعالی فما معناہ وما السر فی اجراء احکام الشریعۃ علی الشہور القمریۃ دون الشمسیۃ

الجواب لایخفی ان نظر التفضیل بین الاشیاء یختلف باختلاف المقاصد فعند الامراء الفیل افضل من الفرس وعند الغزاۃ بالعکس وعند الزراع البعیر افضل منہما ولابل التعطل العی قاطبۃ افضل منہا جمیعا اذا تمہد ہذا فنقول برکۃ رمضان فی ہذہ الآیۃ برکۃ عامۃ البتۃ الذی انزل فیہ القرآن وفیہ تقام فریضۃ الصوم وفیہ لیلۃ القدر ببرکاتہا المعلومۃ وبرکۃ ربیع الاول بمولد النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیہ ابتداء وبتشبر کاتہ صلی اللہ علیہ وسلم علی الامۃ حسب ما یبلغ علیہ من ہدایا الصلوۃ والاطعامات معا وبرکۃ عامۃ نبویۃ والنبویۃ بعد الالٰہیۃ وبرکۃ رجب برکۃ خاصۃ للہ وبرکۃ شعبان برکۃ خاصۃ نبویۃ لاہل المجاہدۃ والملازمۃ النوافل اذ ہو شہر النبی صلی اللہ علیہ وسلم والبرکات الخاصۃ بعد العامۃ وبرکۃ ذی الحجۃ برکۃ خاصۃ للہ فی مکان مخصوص ولکنہا مقصودۃ وبرکۃ شوال وذی القعدۃ کذلک الا انہا وسیلۃ الی الحج المقصود ولکن یکون فی شوال بقایا برکات رمضان دون ذی القعدۃ فلذلک قدم علی ذی القعدۃ وبرکۃ المحرم اکثرہا کانت فی الامم السابقۃ وما اصاب منہا سید الشہداء من الارتفاع الی درجات الشہادۃ کان فی صورۃ البلاء والمصیبۃ فلذلک اخرت فضیلتہ ولیس فی الشہور الباقیۃ مزید برکات واختصاصات واما برکۃ شعبان فمن جہۃ لیلۃ البرات وما فیہا من تقدیر حوادث السنۃ

وبرکة ذی الحجة حسب ما دل علیه قوله صلی الله علیه وسلم ما من ایام العمل الصالح فیها احب الی الله من عشر
ذی الحجة یعدل فیها صیام کل یوم منها بصیام سنة وقیام کل لیلة بقیام لیلة القدر وبرکة یوم عرفة
فان صیامه کفارة سنتین ماضیة وآتیة وفضل المحرم من حیث انه فاتحة السنة فالشیخ لم یلتفت الیه ومع هذا
فالشیخ حیث بین هذا الترتیب هو بنفسه لا حاجة لنا الی التعرض له الا انا اشرنا الی مواضع الخلاف معه
فلیفهم بالتدبر واما تسمیة الحق سبحانه برمضان فقول مجاهد وعسی ان یکون سمعه من ثقة اذ اسماء الله تعالی
توقیفیة ولعل سبب تسمیته ان هذا اللفظ یشعر بالحر والحرقة والاذابة وهی شان من شئون نور الله المختار
کما ورد فی الحدیث الصحیح حجابه النور لو کشف لاحرقت سبحات وجهه ما انتهی الیه بصره من خلقه وحسب
ما اشار الیه جبرئیل علیه السلام لو دنوت انملة لاحترقت وحسب ان ما روی ان الطور احترقت من
سطوة التجلی والحق سبحانه یفعل انواره آثار الحرارة فلعله یسمی بذلک رمضان ولکن المشهور المعروف
انه اسم الشهر فقط واما تعلیق الحق سبحانه سلسلة التکوین من اختلاف الفصول واختلاف الایام
واختلاف الظلال بالشمس وتعلیق سلسلة التشریع من الحج والصوم والاعیاد بالقمر فذلک حق
لاشک فیه والسر فی ذلک امران ظاهر وباطن فالاول ان اختلاف الشهور القمریة منوط باوضاع
الظاهرة الاختلاف فی الحس والشهور الخمسة التی فی باطن الانسان لا یخلو عن ظلمة تعیین
الانوار الضعیفة فی وجهها وشعاعها ولیس ماحیا لآثار تلک الظلمة الطبعیة التی علیها حفظ ضوابط
الشرع دون ظهور شمس الحقیقة الماحیة باطلاع الحجب فناسب القمر نظام التشریع والذی یظهر عند التامل
ان شرائع النصاری والیهود تبتنی عباداتها واعیادها ایضاً علی الشهور القمریة وانما یحفظ المواسم
فیها بالعکس بالمشهور والله اعلم **سوال** مردے مقلد بہ حسن ظن خویش کہ با یکے مجتہد دارد اقتدا
بوے مینماید در برخے از احکام شرع کہ قول وے بکتاب و سنت مخالف است و کافہ علمائے دین
باینجانب رفتہ اند چہ طور عمل نماید و بروز قیامت از عہدۂ احکام اسلام چگونہ برآید کہ بر کتاب و سنت
عمل نکرد و بر قول کسے کہ مامور باطاعت او نبود عمل نمود نص صریح و حدیث صحیح بگذاشت و آیات
درباب اقتدای پیغمبر فراموش نمود قولہ تعالیٰ واتبعوہ لعلکم تہتدون واطیعوا الرسول لعلکم ترحمون
وما آتاکم الرسول فخذوہ وما نہاکم عنہ فانتہوا وغیر ایشان آیات وحدیث کہ درباب اقتدای آنحضرت
سرور علیہ السلام وارد است بموجب آیۂ فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون سوال نمودہ امیدوار

جواب شافی است **جواب** علماء متاخرین از مجتهدان چند قسم گذشته اند جماعت بودند که شمه از
اجتهاد و ترجیح داشتند و جماعت در مزاولت علوم دیگر نیز کمال داشتند اما مزاولت علوم شرعیه
از قرآن و حدیث و فقه کمتر داشتند ایشان خود از استعداد اجتهاد عاری بودند و جمع اول بعضے
ازان قسم بودند که مزاولت فقه بیشتر داشتند و مزاولت قرآن و حدیث کمتر این جماعت نیز از بهره
اجتهاد خالی بودند و از جماعه اولی اکثرین ملکه استنباط از قرآن و حدیث نیافته بودند اگرچه در فوائد
قیود و رفع اختلافات کتب تحصیلی ملکه درست بهم رسانیده بودند و جماعه اقل قلیل که قدرت در ملکه
استنباط و عبور بر کتاب و سنت و معرفت اختلافات فقها بیشتر داشتند بنا بر مصلحتے راه اجتهاد
نسپردند و آن مصلحت اینست که مقتضای جبلت مردم این ست که هر کسے بر فهم خود می نازد و بر مرتبه
کمال دیگرے را اگرچه اجمالا اعتقاد نماید اما بشهادت وجدان باوجود استقرار امرے در خاطر خود قول
افضل را نیز از امثال خود و اقران خود قبول نمیکند چه جای هم درجگان خود پس درینصورت اگر یک
کس در عصرے شروط اجتهاد بهم رسانید و استنباطات احکام خلاف سلف مینمود هر یکے موافق
استعداد خود چه ناقص و چه متوسط راهے می پیمود و اختلاف بحدے میرسید که اتحاد شریعت در
عبادات و معاملات برهم میخورد و باب امر معروف و نهی منکر مسدود میشد چنانکه تا وقتیکه مردم
بر هر چهار مذهب استوار نشدند و تقلید ایشان اختیار نکردند هفتاد و چند فرقه پیدا شدند و بعد
از ایشان تابعان همه فرقه ها باقی ماندند و مذاهب دیگر مخترع نگشت بنا برین مصلحت تا حصول
شهادت عقل و نقل بر وفاقت فهم و کثرت عبور و صلاح قلب و نور باطن و بے طمعی و خلوص از
هوا و مزید تقوی چنانچه ازین مجتهدین مردی گذشته در خود نیافتند و مع ذلک در جرح و تعدیل سوای
نقل احوال ایشان مسلکے ندیدند و در سلیقه فهم عربیه موافق لغت قدیم نیز خود را قاصر یافتند و از امور
بسیار که از قرائن مجلس و قائل مستنبط میشوند خود را محروم دیدند بنا بران راه اجتهاد مسدود دساختند
پس عذر ایشان پیش حضرت رب العزت همین است که خداوندا در اختراع آرای خود مفسده ها دیدیم
و در اتباع سلف استحکام بدین و آثار قبول عند الله بیشتر یافتیم بنا بر آن معرفت ناسخ و منسوخ و ظاهر و
ماول و مطلق و مقید بر ذمه ایشان گذاشتیم که مثل ایشان درین امور قوت نداشتیم و همین مصالح
حالا هم ثابت است لیکن با اینهمه قائل شدن بتحریم اجتهاد مذهب کسے نیست مگر از فرقه متعصبان

بطریق لن نترک ما وجدنا علیه آباءنا ورد زبان خود ساخته اند وغیر ایشان چنانچه از اکثر فقهای شافعی استدراکات وتعصبات بر امام خود وفتوی بر مذهب ائمه دیگرے مروی است لیکن حنفیه وحنابله درین باب زیاده از دیگران راه تعصب میروند چنانچه صاحب اشباه والنظائر گفته که اگر از ما پرسند که مذهب شما چگونه است ومذهب مخالف شما چگونه حالانکه در اصول میگویند المجتهد یخطی ویصیب گوییم مذهب ما صواب است محتمل خطا ومذهب مخالف ما خطا است محتمل صواب واگر در تحقیق باب اجتهاد کوشیده شود همان خوف موجود است که نوشته مارا مردمان حجت ندانسته در استخراج مذاهب رکیکه از تحلیل وتحریم در شریعت خلل ها بیندازند واما کسیکه حق تعالی او را قوت اجتهاد واقعی داده بالضرورة الوجدانیه پای بند تقلید نمیباشد لیکن همه را دعوت بمذهب خود نمیکند چون بمذهب خود محل فتنه میداند باینکار نمی پردازد بالجمله اگر کسے اینوقت اجتهاد خواهد چند چیز را بر خود لازم گیرد تا روبروی رب العلمین مالک یوم الدین شرمنده نشود اول جودت فهم وملکه تدقیق در استنباط از کتب عربیت وقواعد منطق وضوابط فهم وتکمیل تحصیل درین کتب دوم مزاولت کتاب وسنت بوجه عبور وتدقیق سوم تخلیه نفس از هوا وتعصب چهارم اتصال روحانی پیدا کردن بجناب نبی صلی الله علیه وسلم پنجم تصفیه نفس از هیئات ظلمانیه وعمل از نورانی فرق فهمد کما ورد استفت قلبک ولو افتاک المفتون ششم اطلاع بر مذاهب فقها تا نقض اجماع لازم نیاید ومذهب رکیک بر کسے روشن نگردد تا باو میل نماید اگر اینهمه شروط میسر باشد هنیئاله الاجتهاد وهریئا واما آنکه باین پایه نرسیده اگر خواهد که فی الجمله از ربقه تقلید بر آید وبر مذهب دیگر در بعضے مسائل عمل نماید گو که قوت اجتهاد نداشته باشد او را چند چیز لازم است واین جمع مذاهب را تلفیق گویند واین را چند صورت است اول آنکه از روے دلیل حقیت قول بعضے ائمه باوجود عبور بر ادله مخالف آن ترجیح یافته باشد برین تقدیر هیچ قیدے نیست دران مسئله موافق حدیث صحیح غیر منسوخ ظاهر الدلالة عمل نماید گو که در مسائل دیگر مقلد یک شخص باشد دوم آنکه عملے از اعمال مانند وضو یا نماز یا صوم یا بابے از معاملات بر طور دیگرے درینصورت اگر بعضے شرط بعض است مانند مسائل حیض ونواقض وضو برای صلوة پس احتیاط نماید در آنکه عمل مذکور چنان نشود که پیش هیچ یک درست نباشد اگر بر همه مذاهب درست باشد این را اخذ بالاحتیاط گویند واگر بر یک مذهب درست باشد اخذ بالقول گویند سوم آنکه در باب دیگر تعلق ندارد مانند صلوة وصوم

در زکوٰة و مانند نکاح یا بیع درینجا مختار ست اگر خواهد بعضے ابواب بر مذہب کسے بکند و بعضے دیگر بر مذہب کسے چہارم آنکہ مذہب سہل موافق ہوائے نفس از ہر مذہبے انتخاب نماید و این درست نیست زیراکہ از قبیل اتباع ہوا است نہ اتباع امر خدا چنانکہ نوشتہ اند اگر کسے در ربا و مثلث و بات بطور حنفی و در مطعومات بطور مالکی و در طہارت منی و نفی تحریم بزنا بطور شافعی عمل نماید از اشقیا مقرر باشد پنجم آنکہ بمذہبے کہ انتقال میکند روایت مرجوحہ آن مذہب بگیرد کہ اکثر علمای آن مذہب آنرا متروک داشتہ اند این نیز درست نباشد و بعد ازین ہمہ خلاصہ کلام آنکہ اگر مسلمانے را بمزاولت علوم عربیہ فہم کتاب و سنت بسلیقہ بے تکلف میسر شود و حدیثے دریابد کہ محققان فن حدیث حکم بہ صحت آن کردہ اند و از جملہ فقہاے اہل سنت جمعے بران رفتہ بوجہیکہ از مخالفت اجماع بیرون آمدہ و از استادان معتبر شروح و حواشی دریافتہ باشد انتفاء نسخ آنرا پس آن مسلمان را حق و موکد تر ہمین است کہ از ہر مذہبے کہ باشد دران مسئلہ اتباع حدیث بکند و در چیزیکہ اینچنین نص یافتہ نشود بہر کسیکہ حسن ظن داشتہ باشد تقلید او نماید و درین قسم حکم واضح شارع را نبوہم آنکہ صاحب مذہب در ترک آن حجت داشتہ باشد نگزارد و باین قدر مخالفت ہرگز از ان مذہب خارج نمیشود چنانچہ از ائمہ اربعہ بصراحت و تاکید ثابت شدہ است کہ ہرکہ حدیث صحیح را بر خلاف قول ما در یابد عمل بحدیث بکند کہ فی الحقیقت مذہب ما ہمین است و چگونہ چنین نباشد در توہم خلاف آن نسبت سلب ایمان از اکابر لازم می آید گویا دعوی رسالت مقتدای خود میکنند و دیدہ و دانستہ مقتدا را مجوز مخالف امر رسول صلعم می پندارند نعوذ باللہ من ذالک و نیز شبہہ نیست کہ عصات ہر مذہب باوجود مخالفت صاحب مذہب از ان مذہب خارج نمیشوند پس باقتداء قول پیغمبر چگونہ از ان مذہب خارج شوند و آیاتیکہ صاحب سوال در اقتداے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ذکر کردہ بر ہمین محمول است و درین امر ہیچکس را عذرے نیست و فی الحقیقت اگر مقلدان مذہب تفحص کنند مے یابند کہ این بلا تقلید ایشانرا بحدے کشید کہ قول ہر یکے را از احاد فقہا در مقابل حدیث مے آرند و ترجیح میدہند و این از ان قبیل است کہ علما را بہ پیغمبری رسانیدہ شود بلکہ بخدای زیراکہ در حدیث صحیح ترمذی آمدہ است کہ عدی ابن حاتم از جناب نبوت صلی اللہ علیہ وسلم در تفسیر آیہ اتخذوا احبارہم و رہبانہم اربابا من دون اللہ عرض کرد کہ یا رسول اللہ آیا ایشانرا بخداے مے پرستیدند و خدا

میداننستند فرمودند که بگفته ایشان حلال و حرام میدانستند گفت آرے فرمودند همین است
ارباب گرفتن و ظاهرست که منصب ضرب تکلیف و نصب شریعت مخصوص بخداست و بے نص قاطع او
کسے را این منصب دادن شرک محض است نعوذ بالله منها و نص قاطع مثل اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و من
یطع الرسول فقد اطاع الله فاتبعونی یحببکم الله در شان دیگرے وارد نیست و اطاعت اولی الامر
محصورست در مباحات چنانچه فرموده فان تنازعتم فی شئی فردوه الی الله و الرسول لیکن عادت مبارک
جناب نبوی صلی الله علیه وسلم چنانکه در لا یصلین احدکم العصر الا فی بنی قریظة و در اختلاف فتاوی
خلفای اربعه در لفظ حین و غیر آن معلوم شده است که آرا مجتهدین را در فروع تصویب میفرمودند
اگرچه یکے از دیگرے بصواب نزدیکتر مے بود و همچنین کسیکه تصویب مذاهب میکنند و این امر اتفاقی
اهل هر چهار مذهب است و بهمین وضع اعتراف مینمایند که حق حقیقی دائر است و بعضے مسائل اقرب ست
از دیگر بحق رجحان یکے از مذاهب در خاطر کسے نسبت باین ظن معقود میتواند شد که شاید این حدیث
معارضی یا تاویلے داشته باشد و آنچه فقیر نوشته است که محروم نماند اولا باعتبار افضلیت و اولویت ست
لهذا ترک رفع یدین میکنم و ثانیا بنابر عدم وجوب است و آنکه موجب اتهام رقص و فتح باب غیبت نمیشود
که عوام را کیفیت رفع و اهل حق و اهل باطل معلوم نیست خصوصا افاغنه و تورانیان را که در ابتدائے
ما غالب و اکثر بودند و ثالثا اختلاف صحابه هم تعیین یکے را ضعیف ساخته است **سوال** حضرت
سلامت بعد تسلیمات معروض میدارد ارشاد و در سیر قدمی چیست و سیر نظری چیست و این هر دو لفظ
در کلام حضرت مجدد واقع است و بیان فرمایند که طریق تلقین طریقه جذب چیست و طریق تلقین
طریقه سلوک چیست **جواب** سیر نظری مشاهده مقامی بدون یافتن انوار و آثار آن در خود و سیر قدمی
دخول دران مقام و یافتن انوار و آثار آن در خود و لفظ جذب و سلوک چهار معنی وارد اول گسسته
گشتن رشته عقل بصدمه وارد و ناگسستن آن دوم ظهور آثار مطلوبیت و محبوبیت در طالب و ظهور
آثار محبت و درد و طلب در مطلوب و اینمعنی نیز بمضمون یحبهم و یحبونه نمیشود مگر به محبوبیت لیکن مراد
از آثار محبوبیت سبق مشاهده است بر مجاهده و مراد از آثار محبت سبق مجاهده است بر مشاهده سوم
خرق حجب وجود و لفنا و لبقا و تهذیب باطن باخلاق صالحه و اقوال صالحه فاضله چهارم وقوع سلوک
بنوع مصالحه معاش بوجهے که این مصالحه فوت نشود و این مراتب را فهمیده تلقین آن نمودن میتواند شد

رواه البخاری فی صلوة الخوف و رواه مسلم فی صلوة الجهاد ۱۲

مطلب دوم

از کسیکه قوت باطن دارد و طے مراتب فناو بقا کرده است والله اعلم واحکم جواب سه مطالب رقیمه کریمه رسید مشتمل بر سه مطلب بود اول طریقه سهروردیه حضرت مجدد الشیخ احمد السرہندی عن ابیه الشیخ عبد الاحد عن الشیخ رکن الدین گنگوہی عن ابیه الشیخ عبد القدوس گنگوہی عن شیخه الشیخ قاسم درویش الاودہی عن شیخه السید بڈہن بہرائچی عن شیخه السید اجمل عن شیخه السید جلال المعروف بمخدوم جہانیان السید بن احمد ہما عن ابیه السید احمد الکبیر عن ابیه السید جلال البخاری عن الشیخ بہاء الدین زکریا الثانی عن الشیخ رکن الدین ابی الفتح عن ابیه الشیخ بہاء الدین زکریا عن صاحب الطریقة الشیخ شہاب الدین السہروردی و نیز شیخ رفیع الدین امام که از اجداد حضرت مجدد اند پیش امام شیخ بہاء الدین زکریا و از خلفاء ایشان بودند پس محتمل است که ایشانرا از اجداد خود اجازت این طریقه رسیده باشد بلکه موروث خاندان ایشان ہمین طریقه باشد و طریقه چشتیه و قادریه و نقشبندیه از مکتسبات ایشان و والد ایشان باشد دیگر اعتذار از شغل ہمه اوست و تحقیق این آنست که مراد تحصیل حالتے است که لازم اضطراری قلب شود و اختیار رفع آن نماند اگر کسے را اعتقاد حقیت وحدة وجود ثابت است ملازمت این شغل باین حالت میکشد والا ہرگز نمیکشد بلکه ہمیشه باطنش حکم میکند که این خیال من خلاف واقع است این شغل صاحب را ہرگز نفع نخواہد داد و شبہه نیست که ظہور این معنی خود بخود بتصفیه قلب اولی و اقوی است و از مدخلیت تصنع و تکلف بعید تر است و خواجه خرد رحمة الله علیه نوشته اند که مادام شخصیکه معتقد توحید وجودی نیست حصول فنا فی الله و وجود اورا ممکن نیست و در حق منکر او ہمه فناہا در حجب نورانیه است که غیر حق است و تجلیات او ہمه انوار لطائف و غیره نه ظہورات حق تعالی و تحقیق توحید وجودی طولے میخواہد مجمل آنکه آیات کلام الله و احادیث رسول الله صلے الله علیه وسلم معیت و قرب ذاتی صریحا اثبات میکنند و جوابش بآنکه ہمه مصروف از ظاہر اند بے امتناع او نمیتوانند شد و اینہمه از خلاف عقل ماست نه از کتاب و سنت چه انصاف است که منصوصات شرع را غیر شرعی و مخیلات عقل ناقص خود را شرعی نام کنیم در جامع ترمذی در حدیث لو دلیتم بحبل الی الارض السابعة السفلی لہبط علی الله و در حدیث ان الله یقبل الصدقة من الطیب ہمیشه صریح مینویسید که مذہب سلف اجرای آن بر ظاہر ست بلا کیف بالجمله نفی غیریت محضه و اتحاد و حدت فی الجمله منصوص است و آواز انی انا الله از آتش و کنت سمعه و بصره دلیل واضح است و بشرط انصاف از کلام حضرت مجدد نفی وحدت وجود مطلقا ثابت نیست بلکه نفی بعض اقسام آن

اما آنچه در ذهن مستقر میشود ازاله آن بزودی دشوار و دوام تکرار متعذر الطرفین دیگر حقیقت ذکر جهر و حق آنست که انکار آن سفاهت واضح است در تلاوت قرآن جهر صریح است ما اذن الله لشئ ما اذن یعنی تغنی بالقرآن بجهر به و در تلبیه حج آمده افضل الحج العج والثج ای رفع الصوت بالتلبیة و اراقة الدم و قرآن را فضیلت معروف است وکنا نعرف انقضاء صلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم بالذکر و فضل الذکر الذی یسمعه الحفظة علی الذی لا یسمعه الحفظة بسبعین ضعفا و بناء طریقه چشتیه و اویسیه و قادریه که همه پیران ما اند بر ذکر جهر است حکم بآنکه فعل حرام موجب قرب الهی نمیشود باطل است بلکه ذکر جهر موجب جمعیتے است که بالاتر ازان جمعیتے نیست چون خواجه علاء الدین غجدوانی بعد رفتن حضرت خواجه نقشبند علیه الرحمة به حج ذکر جهر استماع کردند و بعد مراجعت عذر آوردند بآنکه شمارا بسبب قوت باطن حاجت این نبود مارا ازین نفع بسیار شد حضرت خواجه نقشبند انکار آن نکردند چون خود از روح حضرت خواجه عبد الخالق غجدوانی ذکر خفیه و عمل بر عزیمت گرفته بودند خود نمیکردند مثل شما که در فقهیات تقدیم حدیث باجتهادیات میکنید در همین معنی تردد بیجا است اگرچه مذهب حنفیان باشد دران روایت اگرچه مشهور است لیکن فقیر بالعینه آن کتاب یاد کردن محتاج تفحص است یک دفعه خواجه سرای عالم بفقهیات از طرف بادشاه روم امیر حج شده آمد در مدینه با شیخ ابراهیم کردی ملاقات نمود گفت که درین سفر بدعت عظیم ازین مردم دور کردم فرمودند کدام بدعت گفت ذکر جهر از مسجد و شهر بیت المقدس موقوف کنانیدم ایشان این آیة خواندند و من اظلم ممن منع مساجد الله ان یذکر فیها اسمه وسعی فی خرابها چند روایت که از فتاوی نوشته بود پیش نمود فرمودند اگر کار بتقلید است شما مقلد دیگر و من مقلد دیگر و روایات شما بر من حجت نیست و اگر کار به تحقیق است اینک گوی و میدان بعد ازین چند رساله در اثبات ذکر جهر نوشته اند بعض ازین رسائل پیش فقیر هم موجود است

بالجمله الحق احق بالاتباع والسلام ؛

فقط

مجموعہ رسائل خمسہ شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی رح

رسالہ فیض عام

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد رب العالمین و نعت سید المرسلین صلوات اللہ علیہ و آلہ الطیبین و اصحابہ التابعین واضح باد کہ عاصی گنہگار نالایق ساکن موضع بردوان پرگنہ حویلی ڈھاکہ جلالپور در سنہ یکہزار و دو صد و بست و نہ ہجری از مرزاپور متعلق بنارس بدار الخلافت شاہ جہان آباد بجناب ہدایت و ارشاد مآب قبلہ قبلہ پرستان و کعبہ کعبہ شناسان محقق حق و یقین مدقق مسائل دین متین امام العابدین رئیس العارفین پیشوای سالکین رہنمای طالبین سرخیل محدثین سر دفتر مفسرین افضل فضلای زمان افصح فصحای دوران محی مراسم دین محمدی مبطل مذاہب گمراہان ابدی وسیلہ نجات عرصہ رستخیز مولانا مرشدنا شاہ عبد العزیز محدث دام فیوضاتہ و برکاتہ حاضر شدہ بیعت حاصل کردہ چند سوالات دینی و دنیوی کہ از سالہا مرکوز خاطر بودہ بجناب ممدوح گزرانیدہ و جواباتیکہ ازان جناب ارشاد شدہ ہر یکے ازان ہادی راہ ہدایت و تعلیم مرشد طریق مستقیم است خدا توفیق رفیق کند کہ عامل جواب مذکور شدہ رفاہیت و نجات آخرت بہم رساند بمنہ و کرمہ سوال بکدام چیز از منہیات متنفر و راغب در اوامر شود جواب بسیار گفتن لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰہِ و نفی و اثبات کلمہ توحید و ضرب آن بر قلب بشدّ و مدّ و خواندن معوذتین صبح و شام مفید انیمعنی است سوال بوقت فجر دو رکعت سنت است و دو رکعت فرض و بوقت ظہر چہار رکعت سنت و چہار رکعت فرض و دو رکعت سنت و در وقت عصر چہار رکعت فرض و در مغرب سہ رکعت فرض و دو سنت و بوقت عشا چہار رکعت فرض و دو سنت و سہ وتر میخوانم سوای آن در پنج وقت کدام کدام نماز بکدام وقت خواندن ضرور شود اینما گردد جواب فرض و سنت دائمی ہمین قدر اما اگر فرصت دست دہد چہار رکعت بسلام واحد بعد از زوال آفتاب و قبل از نماز ظہر ادا

باید کرد مسنون است وچهار رکعت قبل از نماز عصر از مستحبات است ومابین مغرب وعشا صلوٰة الاوابین است وآن هم مستحب است شش رکعت هم آمده وبیست رکعت هم آمده بشرط فرصت هر قدر که شود باید نمود ونماز اشراق بعد از طلوع آفتاب تا یکپاس روز برآمده ونماز چاشت از یک پاس روز برآمده تا قریب زوال ونماز تهجد بعد نیم شب تا صبح صادق ادا باید نمود ونماز اشراق دو رکعت است وچهار رکعت هم آمده ونماز چاشت چهار رکعت است ونماز تهجد از دو رکعت تا دوازده رکعت بطور تراویح باید خواند وبعد از دو رکعت سلام باید گفت وبعد از چهار رکعت تسبیح وتهلیل خوانده در ترویحه دیگر شروع باید نمود

سوال بعد از نماز پنجگانه برای خواندن تسبیح ومناجات هرچه ارشاد شود جواب بعد از نماز صبح لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِیْنُ صد بار ورد باید ساخت وبعد از نماز ظهر اگر فرصت باشد حَسْبِیَ اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِیْلُ پانصد بار واگر فرصت نباشد بست وپنج بار وبعد از نماز عصر تسبیح فاطمه که مشهور ومعروف است باید خواند وبعد از نماز مغرب کلمه تجید یعنی سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ پانصد بار باید خواند وبعد از نماز عشاء درود بهر صیغه که باشد صد بار متوجه بسمت مدینه منوره شده واستحضار صورت مبارک پیغمبر صلی الله علیه وسلم نموده باید خواند

سوال از مناجات مندرجه کلام الله واحادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم واز مناجات تصنیفات خود عربی ویا فارسی ارشاد شود جواب مناجات کلام الله بعضے بزرگان جمع نموده اند مصدر بلفظ ربنا واقعشده ومناجات احادیث در کتاب حصن حصین بقید اوقات وحالات مرقوم است فقیر مناجات تصنیف نکرده است مگر والد بزرگ فقیر دعای موسوم اعتصام تصنیف فرموده اند بزبان عربی آنرا نقل کنانیده باید گرفت ودر روز وشب یکبار باید خواند

سوال برای عفو جرائم وعاقبت بخیر جواب برای عفو جرائم استغفار بسیار مناسب است وبرای عاقبت بخیر اکثار ذکر کلمهٔ طیبه وتلاوت آیة الکرسی بعد از نماز

سوال برای محفوظ ماندن از عذاب قبر جواب مداومت سورهٔ تبارک الذی بعد نماز عشاء قبل از خفتن وسورهٔ حم السجده نیز همین حکم دارد

سوال برای اینکه از تزویر وتحریص نفس خبیث وابلیس لعین محفوظ مانده شود جواب اکثار کلمه لاحول ولاقوة الا بالله ومداومت معوذتین بعد از نماز صبح ومغرب یازده یازده بار

سوال سوای رمضان المبارک روزه بکدام ماه باید کرد جواب سوای رمضان المبارک روزه نهم ذی حجه نهایت کثرت ثواب دارد وگناهان دو ساله را تکفیر کند وروزه دهم محرم که روز عاشوره است نیز بسیار مسنون وموجب کفارت یکساله است وسوای

این دو روزه تا سه روزه در هر ماه نیز مسنون ست بهتر آنست که سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم باشد
یا اول یا آخر ماه یا اول عشره هر ماه یک روزه بگیرند نیز ادای سنت میشود و روزه دوشنبه و پنجشنبه از
مستحبات ست و روزه صبح شب برات و روزه شش عید و روزه عشره ذی حجه سوای روزه عید و روزه هر قدر
ایام که میسر شود در ماه رجب از مستحبات ست و ثواب بسیار بران موعود **سوال** درود و استغفار برای
وظیفه دوام هر چه ارشاد شود **جواب** درود باین صفت هر شب اگر باشد و الا شب جمعه صد بار مداومت باید کرد
اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدِنِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ وَّاٰلِهٖ وَبَارِکْ وَسَلِّمْ و بهترین استغفارات سید الاستغفار ست
در وقت خفتن با ملاحظه معانی باید خواند و سید الاستغفار در کتاب سبیل الرشاد مذکور ست و تمام آن
کتاب جواهر نفیسه است نقل باید کرد و وظائف و صلوة را موافق آنچه در آن مرقوم است بجا می باید آورد
و آن کتاب گویا خلاصه سلوک طریق خاندان ماست خصوصاً فوائد سلوکیه که از حضرت والد ماجد بسوی طالبان
و مریدان فیضان نموده در ان مجموعه مندرج است حضرت شاه محمد عاشق قدس سره که از اجل خلفای
حضرت والد ماجد بودند آنرا تالیف فرموده اند بقدر شش جزو خواهد بود **سوال** آداب تلاوت قرآن شریف
جواب آداب تلاوت قرآن تهذیب و استقبال قبله حتی الامکان و حروف را بخوبی ادا کردن و مد و شد
فرو نگذاشتن و در مقام وقف وقف کردن اینست آداب ظاهری و اما آداب باطنی پس مبتدی را
تصور کردن گویا که بحضور رب العزت تلاوت میکنم و او تعالی در مقام استماع نشسته میشنود و منتهی را
تصور کردن که این کلام را بلا واسطه از زبان حضرت رب العزت میشنوم و فرق در میان مقامین آن
اینست که در صورت اول زبان از خود و گوش از حضرت رب العزت و در صورت دوم زبان از حضرت
رب العزت و گوش از خود باینچنین مقام ارشاد فرموده است حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه چنانچه
شیخ الشیوخ در عوارف از ایشان نقل کرده اند اِنِّیْ لَاَقْرَءُ الْاٰیَةَ حَتّٰی اَسْمَعَهَا مِنْ قَائِلِهَا یعنے
میخوانم آیه را و تکرار میکنم تا اینکه شنوم آیت را از قائل آن و شیخ الشیوخ بعد نقل این کلام در عوارف
گفته که حضرت امام صادق رضی الله عنه در این وقت بمنزله شجره موسی میشد و اِنِّیْ اَنَا اللّٰهُ رَبُّ
الْعَالَمِیْنَ میگفت **سوال** برای دفع عذاب مرگ هر چه ارشاد شود بعمل آرد **جواب** برای سهل شدن
سکرات موت مداومت آیة الکرسی و سورۂ اخلاص مروی است و برای دفع عذاب القبر مداومت سوره
تبارک الذی بعد از نماز عشاء و قبل از خفتن در حدیث آمده و همچنین خواندن سورة الدخان مروی ست

سوال۔ سوال وجواب گور بدستخط ومہر حضرت پیر و مرشد عنایت گردد جواب۔ جواب گور موافق احادیث مرقوم میشود حاجت مہر نیست واین جواب وردزبان باید ساخت وبارچہ لک از خوشبو نویسانیده نزد خود باید داشت جواب اینست اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ رَضِيْتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ دِيْنًا وَّبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَرَسُوْلًا وَبِالْقُرْاٰنِ اِمَامًا وَبِالْكَعْبَةِ قِبْلَةً وَبِالْمُؤْمِنِيْنَ اِخْوَانًا وَبِالصِّدِّيْقِ وَبِالْفَارُوْقِ وَبِذِي النُّوْرَيْنِ وَبِالْمُرْتَضٰى اَئِمَّةً رِضْوَانُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ مَرْحَبًا بِالْمَلَكَيْنِ الشَّاهِدَيْنِ الْحَاضِرَيْنِ وَاشْهَدَا بِاَنَّا نَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ عَلٰى هٰذِهِ الشَّهَادَةِ نَحْيٰى وَعَلَيْهَا نَمُوْتُ وَعَلَيْهَا نُبْعَثُ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى سوال یک پارچہ مستعمل برائے کفن عنایت شود جواب انشاء اللہ تعالیٰ داده خواهد شد سوال اگر شجره بدستخط پیر و مرشد بعبارت عربی یا فارسی بطور مناجات نظم گردد بسیار بمراد ست جواب فقیر بسبب ضعف بصارت نبشتن نمیتواند وشجرهٔ قادریه بلغت فارسی وہم بلغت ہندی ہم مناجات منظوم است ہرچہ پسند آید نقل آن بگیرند سوال شجره درقبر نہاده خواہد شد یا نہ واگر نہاده خواهد ترکیب آن عنایت شود جواب شجره درقبر نہادن معمول بزرگان است لیکن این رادو طریق است اول اینکه برسینه مرده درون کفن یا بالائے کفن گزارند این طریق رافقہا منع میکنند ومیگویند که از بدن مرده خون وریم سیلان میکند وموجب سوء ادب باسماء بزرگان میشود وطریق دوم اینست که جانب سر مرده اندرون قبر طاقچه بگذارند ودران کاغذ شجره رانہند سوال آنچه درروایت از جناب مرتضے علی علیہ السلام طریقہ بآنجناب مرحمت شده قلمی فرموده مرحمت گردد یا ملخص آن نویسانیده عنایت شود جواب! بروایت جناب مرتضے علی کرم اللہ وجہہ مشرف شده بعیت نموده بودم ایشان بعد از تذکره ہا فرموده بودند که درزمان ما یعنی صحابه کرام برائے وصول الی اللہ سه طریق مسلوک بودند دو طریق ازان موقوف شده یعنے صلوٰة وتلاوت قرآن شریف سوم که ذکر است باقی ودران طریق نیز تفاوت بسیار راه یافته بعد ازان طریق صلوٰة وتلاوت قرآن فرمودند طریق صلوٰة که بطور اشتغال ادا کرده شود طول وتفصیلے بسیار دارد وانیوقت بسبب تشویشات مرض خود وصحبه امکان تحریر نیست وطور تلاوت برائے مبتدی اینست که خود راقاری وحق رامستمع تصور وتخیل نماید که بحضرت رب العالمین قرآن میخوانم چنانچه شاگرد بحضور استاد میخواند وبرای منتہی اینست که حق راقاری وخودرا مستمع قرار دہد وزبان خودرا نائب تصور کند وگوش رامستمع گویا حضرت حق بزبان من کلام

میکند و من می شنوم و یقین است که درین تصور بسبب غلبۂ محبت حالی که عاشق صادق را در وقت استماع کلام محبوب بالمشافہ رو میدہد حاصل خواہد گردید وگرہ کشائی مدعا خواہد شد واللہ المغنی

سوال ترکیب زیارت حضرت خضر علیہ السلام و استمداد و مراد از آنجناب ہر چہ ارشاد شود بعمل آرد جواب ترکیب زیارت حضرت خضر علیہ السلام این وقت نبود انشاء اللہ تعالی متعاقب برآوردہ نوشتہ خواہد شد

سوال ہر گاہ کسے بحالت مرض الموت دریافت کہ امید زندگی نیست خواہ بعد یک روز یا دو روز یا زیادہ ازان فوت کند درین حالت پس از ادراک اینمعنی و قبل از موت مریض را بالشرط بحال بودن ہوش و حواس او یا ورثہ مریض را برائے رفاہیت و نجات مریض چہ تدبیر باید کرد جواب مریض را چون حالت بہم رسد کہ مایوس از زندگی گردد و قرب اجل متحقق شود وارثان او را باید کہ اول بغسل و یا بوضو و یا تیمم بوجہ احسن پاک سازند و رو بقبلہ چارپایہ او را فرش کنند گرد و پیش او را بوجہ احسن صاف و شست و شو نمودہ بپاشیدن گلاب و نگاہداشتن عطریات خوشبو سازند بعد از آن ذکر دنیا و فکر باقیماندگان بحضور او موقوف دارند بکا و نوحہ اصلاً تجویز نکنند و با کسیکہ تعلق بفوت شوندہ دارد از زن و فرزند مواجہہ ننمایند اگر خود بخود آنرا یاد کند یکدو بار بحضور او آرند و بعد او مت کلمہ استغفار روبروے او بجہر نمایند تا بخودی خود او را یاد آید و بر زبان براند و او را ابتا کید امر نکنند کہ کلمہ استغفار بخوان بل خود وقتاً بعد وقت کلمہ استغفار بآواز بلند بخوانند تا او را یاد دیگر گردد و ہمچنین ہول قبر و خوف حساب و شدائد عقبے ذکر نکنند بلکہ وسعت رحمت الٰہی و بخشش گناہان و شفاعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم عموماً و ذکر ارواح صالحین لاسیما مشائخ و پیران طریقت پیش او نمایند و امر ازائل شدن گناہ گناہگاران و قبول اعمال اندک پیش او مذکور نمایند تا رجاء او بر خوف غالب باشد و آنچہ دران وقت وصیت کند بخوشدلی قبول نمایند و ضامن شوند کہ این وصیت را البتہ بجا خواہیم آورد تا خاطر او متردد نشود و بحضور او سورۂ یسین و سورہ الحمد و سورہ اخلاص خوانند و دیگر سور و آیات قرآنی گاہ گاہ سپیکردہ باشند

سوال ترکیب نماز استسقا و کسوف و خسوف و عاشورا عنایت شود جواب برائے نماز استسقا ز بسیر باجماعۂ مسلمین در عیدگاہ سہ روز متواتر بیرون آید و برآمدن پیادہ بہتر است و در پارچہ کہنہ و مستعمل بیرون آید و تزئین و تجمل مثل عید نکند و بتذلل و خشوع و شرمندگی در عیدگاہ رفتہ دو رکعت نماز نفل بقراءت جہر بخواند بعد ازان خطبہ بگوید و دعاے استغفار از گناہان بسیار کند و امام را باید کہ نقل چادر

از زیر به بالا و از بالا بزیر و از راست بچپ و از چپ براست بکنند و بجد و کوشش دعا و زاری بجا آرد و
دعائیکه در حدیث آمده است آنرا بخوانند و دعا اینست اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًا مُغِيْثًا مَرِيْئًا مَرِيْعًا نَافِعًا
غَيْرَ ضَارٍّ عَاجِلًا غَيْرَ اٰجِلٍ اَللّٰهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ وَبَهَائِمَكَ وَانْشُرْ رَحْمَتَكَ وَاَحْيِ بَلَدَكَ الْمَيِّتَ نماز کسوف
بدین طریق است که امام جمعه با مردمان دو رکعت نماز نفل مانند سایر نمازها بقراءت پوشیده بخواند هر قدر
که طول قرائت میسر شود بهتر است و در دعا و استغفار مشغول باشد تا که آفتاب روشن گردد و در نماز
خسوف جماعت نیست هر شخص دو رکعت نماز نفل تنها تنها بخواند و در دعای استغفار مشغول باشد تا که
ماهتاب منجلی گردد و طریق نماز عاشورا در کتب مشائخ چنین مرقوم یافته که روز عاشورا وقتیکه آفتاب بلند گردد
دو رکعت نماز نفل بخواند در رکعت اول بعد فاتحه آیة الکرسی یکبار و در رکعت دوم بعد فاتحه آخر سوره حشر بخواند و بعد از سلام
درود هر قدر که خواهد بخواند و در بعضے روایت مشائخ چنین نوشته شد که شش رکعت بخواند و در رکعت
اول سوره والشمس و در رکعت دوم انا انزلناه و در رکعت سوم اذا زلزلت الارض و در چهارم قل هو الله
و در پنجم قل اعوذ برب الفلق و در ششم قل اعوذ برب الناس و بعد از فراغ سر بسجده نهد و حاجت خود
بخواهد سوال درین زمانه وجه حلال چگونه میسر شود جواب وجه حلال درین زمانه و در زمان سابق
نیز بچهار صورت حاصل میشود و میشد اول نوکری بشرطیکه اعانت کفر و ظلم دران نباشد
و کار غیر مشروع نیز دران نباشد دوم زراعت بشرطیکه اداے حقوق عاملان بوجه مشروع گردد
سوم تجارت در امور مباح بشرط ادای حقوق و عدم تطفیف در کیل و وزن و غش وغیر ذلک
چهارم صناعت و حرفت بهمین شروط سوال ترکیب زیارت قبور جواب هرگاه که براے زیارت
قبرے از عوام مومنین برود اول پشت بقبله رو بسینه میت نماید و سوره فاتحه یکبار و اخلاص
سه بار و در وقت در آمدن بمقبره این الفاظ بگوید السلام علیکم اهل الدیار من المومنین والمسلمین
یغفر الله لنا ولکم وانا ان شاء الله بکم للاحقون و اگر قبر بزرگے از اولیا و صلحا باشد روی بسوے سینه
آن بزرگ کرده بنشیند و بست و یکبار بچهار ضرب سُبُّوْحٌ قُدُّوْسٌ رَبُّنَا وَرَبُّ الْمَلٰٓئِكَةِ وَالرُّوْحِ
گوید و سوره انا انزلناه سه بار بخواند و دل را از خطرات خلاص کرده مقابل سینه آن بزرگ
آرد برکات روح در دل این زیارت کننده خواهند رسید سوال براے دریافت اینکه اهل قبر
کامل ست یا نه و در صورتیکه اهل قبر کامل باشند از و استمداد بچه صورت باید کرد جواب بعضے

از اهل قبور مشهور بکمال اند و کمال ایشان متواتر شده طریق استمداد از ایشان آنست که جانب
سر قبر او سوره بقر انگشت بر قبر نهاده تا مفلحون بخواند باز بطرف پائین قبر بیاید و آمن الرسول
تا آخر سوره بخواند و بزبان گوید ای حضرت من برای فلان کار در جناب الٰهی التجا و دعا میکنیم شما نیز
بدعا و شفاعت امداد من نمائید باز رو بقبله آرد و مطلوب خود را از جناب باری خواهد و کسانیکه کمال
ایشان معلوم نیست و مشهور و متواتر نشده دریافت کمال آنها بهمان طریق است که بعد از فاتحه و درود
و ذکر سبوح حال خود را مقابله سینه مقبور بدارد و اگر راحت و تسکین و نورے دریافت کند بداند که این
قبر اهل صلاح و کمال است لاکن استمداد از مشهورین باید کرد سوال ترکیب استخاره وغیره برای دریافت
حالات آینده جواب در قول جمیل مشهور است و مذکور ست و طریق سهل آنست که شب چهار شنبه
و پنجشنبه و جمعه متواتر بعد از نماز عشاء و فراغت از امور دنیوی بسم الله الرحمٰن الرحیم را صد بار خواند
الم نشرح هفتده بار با بسم الله بر سینه و روی خود دم نماید و دعا نماید بجناب باری که در فلان امر آنچه
واقع شدنی است در خواب یا یقظه بهتف هاتف بمن بنمای بعد ازان صد بار این درود بخواند اللهم
صل علے سیدنا محمد بعدد کل معلوم لک اگر خواهند دعاے استخاره که در حدیث آمده است مع استخاره
برائے مطلب خود سه بار بخوانند و بحال قلب خود نظر کنند اگر عزم درست دران کار باشند بعمل آرند
و اگر در عزم فتور گردد موقوف دارند دعای استخاره در مشکوة موجود است سوال برائے مشکلات
و صعوبات دنیوی جواب دعاء الکرب با طهارت و وضو و بے قید عدد درین باب مجرب است و دعا اینست
لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْحَلِیْمُ الْکَرِیْمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ
الْعَظِیْمِ اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْأَلُکَ مُوْجِبَاتِ رَحْمَتِکَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِکَ وَالْغَنِیْمَةَ مِنْ کُلِّ بِرٍّ وَّالسَّلَامَةَ
مِنْ کُلِّ اِثْمٍ لَا تَدَعْ لِیْ ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهٗ وَلَا هَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهٗ وَلَا حَاجَةً لِّیْ مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْیَا وَالْآخِرَةِ
اِلَّا قَضَیْتَهَا یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ و در اعمال مشائخ ختم خواجگان نیز مجرب است و طریقه او معروف و مشهور
و ختم یَا بَدِیْعَ الْعَجَائِبِ بِالْخَیْرِ یَا بَدِیْعُ یکهزار دو صد بار در اول و آخر درود دو صد بار نیز خوانده تنها بخواند
خواه بجماعت سوال برائے حفظ آبرو و حرمت جواب اسم یا عزیز چهل و یکبار خوانده بر روے خود
دمیدن وقت صبح و هر وقتیکه اراده رفتن در بار بحضور صاحبان حکومت منظور باشد مجرب ست اگر همین
اسم را در انگشتری نقره که نگینه اش نیز از نقره باشد در شکل مربع کنده کنانیده در وقت شرف قمر که در سه

میباشد و از اہل نجوم تحقیق آن میتواند شد تیار ساختہ بعطر خوشبو نمودہ باحتیاط نگاہدارد در وقتیکہ بدربار پیش اہل حکومت رفتن منظور باشد در خنصر دست راست پوشیدہ بروند و ہمچنین در وقتیکہ در عدالت و در کچہری بنشینند نیز مجرب است و شکل مربع اینست

ز	ی	ز	ع
ع	ز	ی	ز
ز	ع	ز	ی
ی	ز	ع	ز

سوال برائے فراغت رزق **جواب** در وقت چاشت چہار رکعت نماز بگزارند بعد از فراغ بسجدہ روند و در سجدہ یکصد و چہار مرتبہ یا وہّاب بخوانند و اگر فرصت نباشد پنجاہ مرتبہ بخوانند و سورۃ الکہف در روز جمعہ خواندن نیز موجب وسعت رزق است و ہمچنین سورہ واقعہ در یکشب دو بار خواندن بعد از مغرب و بعد از عشا نیز مجرب و بعد از نماز صبح صد بار یا مغنی و اگر فراغت باشد یکہزار و یکصد بار و سورہ مزمل بعد از نماز عشا بست و یکبار و اگر فرصت نباشد ہفت بار و اگر اینقدر ہم فرصت نباشد یکبار لیکن چون باین آیت رسد رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ فَاتَّخِذْہُ وَكِيلًا حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ بست و پنج بار بخوانند بعد ازین سورہ تمام کنند **سوال** برائے ادائے قرض **جواب** دعای مشہور بعد از نماز سہ بار خواندن مجرب است و دعا اینست اللہم انی اعوذ بک من الہم والحزن واعوذ بک من العجز والکسل واعوذ بک من الجبن والبخل واعوذ بک من غلبۃ الدین وقہر الرجال اللہم اکفنی بحلالک عن حرامک واغننی بفضلک عمن سواک **سوال** برائے محفوظ ماندن از جمیع آفات وبلیات ومکروہات دنیاوی **جواب** سی و سہ آیت بعد از نماز شام باید خواند اگر فرصت نباشد آیۃ الکرسی دہ بار بوقت صبح و یا حفیظ دو ہزار بار خواند و حزب البحر درین باب مجرب است **سوال** آنچہ در باب محفوظ ماندن از جمیع آفات خواندن سی و سہ آیہ حکم فرمودہ بودند کدام سی و سہ آیت است یا مطلق سی و سہ آیت از ہر سپارہ کہ باشد تفصیل آن ایما گردد **جواب** سی و سہ آیۃ این است چہار آیہ از اول بقر تا مفلحون و سہ آیہ از آیۃ الکرسی تا خالدون و سہ آیۃ آخر سورہ بقر از لِلّٰہِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ تا آخر و آیۃ سورہ اعراف از قولہ تعالیٰ اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰہُ تا المحسنین و دو آیۃ از آخر سورہ بنی اسرائیل از قُلِ ادْعُوا اللّٰہَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ تا آخر و دہ آیۃ از سورہ والصافات تا لازب و سہ آیۃ از سورہ رحمن از یا معشر الجن تا فلا تنتصران و سہ آیۃ از سورہ حشر از لو انزلنا ہذا القرآن تا آخر سورہ حشر و دو آیۃ از اول سورہ جن قُلْ اُوْحِیَ اِلَیَّ تا شططا **سوال** برای تسخیر حکام اینکہ ہموارہ حکام زمان شفیق و مہربان باشند و نوعے ایذا نرسانند **جواب** وقتیکہ نزد ایشان

بروند یا رحمٰن کل شئی و راحمہ یا رحمٰن ہفتدہ بار خواندہ برروی ایشان دم کنند و در خانہ خود متوجہ
بجانہ حاکم شدہ یا مقلب القلوب دو صد بار بخوانند و دعا کنند کہ حق تعالی دل او را مسخر سازد
و سابق عمل یا عزیز کہ مرقوم شد در ینباب مفید است **سوال** اکثر در خواب حالات عجیب و غریب
کہ گاہے اتفاق دیدن آن بلکہ بوہم و خیال ہم نرسیدہ دیدہ میشود ازان موجب کدورتہا میگردد
درین باب ہر چہ ارشاد شود **جواب** وقت نوم معوذتین و آیۃ الکرسی یکبار خواندہ بر سینہ و روے
خود دم باید کرد و اگر ازین ہم رفع نشود این اسم راسہ بار خواندہ بر اعلای بدن خود دم باید کرد
بعد ازان وقت خواب این دعا را باید خواند باسمک اللّٰہم وضعت جنبی وبک ارفعہ ان شاء اللہ
تعالی احفظنی من نومی جنبی بما تحفظ بہ عبادک الصالحین واعوذ بک من ہمزات الشیاطین
وان یحضرون اسم اینست یا شدید **سوال** ترکیب سفر کردن بہر انواع کہ ارشاد شود بعمل آرد **جواب**
وقتیکہ ارادہ سفر سازد و مستعد روانگی شود دو رکعت نفل بگذارد و این دعا بخواند بسم اللہ خرجنا و
بسم اللہ ولجنا وعلی ربنا توکلنا اللّٰہم انا نسألک خیر المخرج وخیر المولج اللّٰہم ہون علی السفر
ہذا واطولی البعد کن لی صاحبا فی السفر وخلیفۃ فی الاہل اللّٰہم اعذنی من وعثاء السفر وکابۃ
المنقلب وسوء المنظر فی المال والاہل والولد اللّٰہم زودنی فی سفری ہذا البر والتقوی ومن
العمل ما ترضی بعد ازان انگشت شہادت دست راست را گرد سر خود و گرداگرد مال و متاع و جانوران و رفقاے
خود بگرداند و بگوید بسم اللہ لا الہ الا اللہ حوالینا حصار و محمد رسول اللہ قفل و مسمار خلقت فی حرز اللہ
وفی کنف اللہ وفی حمایۃ اللہ الذی ہو اعز واجل واکبر مما اخاف الہی بستم دست و پا و زبان و گوش
و ہوش کسانیکہ مارا بد خواہند و بد ارادہ کنند از دزدان و رہزنان و عیاران و ظالمان و اشرار
خلائق از درندگان و گزندگان و چرندگان و پرندگان بالف الف لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم
وصلی اللہ علی خیر خلقہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین و بعد از خواندن این حصار سہ بار دستک زند
و روانہ شود و بر سواری دست راست اول خود را بہ بیند و بسم اللہ بگوید و جائیکہ خطر باشد اسم
یا حفیظ نہصد و نود و ہشت بار خواندہ بر جان و مال و رفقا دم کند و سورۃ لایلاف بے طہارت و جلسہ
و استقبال قبلہ اکثر اوقات خواندہ باشد **سوال** براے رفع شر اعداے دنیوی ہر چہ ارشاد شود بعمل آرد
جواب براے دفع شر اعداے دنیوی وقت بے وقت و بے قید طہارت و عدد و شرائط دیگر مداومت

این دعا مجرب است و وقت خواندن این دعا صورت اعدا در خیال آورده سنگ بر سینه انها بزند بسیار مجرب است اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَجْعَلُکَ فِیْ نُحُوْرِهِمْ وَنَعُوْذُ بِکَ مِنْ شُرُوْرِهِمْ و خواندن سوره تبت یدا و سوره فیل برای دفع اعدا نیز مجرب است سوال حسب و نسب و شرافت و نجابت چیست جواب حقیقت حسب بزرگی خاندان شخصے است بشرطیکه در آبای قریبه باشد تا هفت پشت مثلا شخصے از اولاد ملوک یا از اولاد امرای کبار یا از اولاد شیخ عمده یا از اولاد عالمی مشهور بوده باشد و حقیقت نسب بزرگی خاندان شخصے است که در آبای بعیده باشد مثلا حسینی بودن و هاشمی بودن و علوی بودن و قریشی بودن و ابراهیمی بودن و علی هذا القیاس و بعضے اشخاص میباشند که در هر دو امر تفوق دارند مثلا اولاد حضرت غوث الاعظم که هم سید اند و هم شرف اولاد این قسم بزرگ دارند و بعضے حسب دارند نسب ندارند مثل تیموریه در راجپوتان و اولاد امام اعظم علیه الرحمة و بعضے ها نسب دارند و حسب ندارند مثل تعدادیان جاهل و سادات بارهه و شرافت و نجابت در عرف عوام اکثر در مقام بزرگی نسب مستعمل می شود

تمت

ایضاً از ارشادات مولانا شاه عبد العزیز رحمة الله علیه

بحسب سوال سائل خمر نزد ابو حنیفه رحمة الله علیه معرف است باین تعریف هو الذی من ماء العنب اذا اشتد و غلا و قذف بالزبد پس هر گاه ادرا دنی طبخ نمایند او را در عربی بازق و در فارسی باده نامند و آن نیز بالاجماع حرام ست زیراکه طبخ یسیر موجب انقلاب حقیقتش نمیشود و خاصیت اسکار که بسبب رقت قوام و سرعت نفوذ در و لیست متغیر نمیگردد و هر گاه آنقدر بپزند که ثلث او برود آنرا مثلث مے نامند و آن بر قاعده حنفیه حلال است زیراکه بسبب تغیر قوام از رقت بغلظت از حد خمر بر آمد و بسائر اشربه مسکره ملحق گشت که قدر مسکر ازان حرام است و کم از حد اسکار مباح است و نزد دیگر علمای اهلسنت آنهم حرام است لان ما اسکر کثیره فقلیله حرام و اگر آنقدر بپزند که نصف او برود آنرا منصف و جمهوری نیز گویند زیراکه جمهور آنرا هم حلال میدانند و اگر آنقدر بپزند که دو ثلث آن برود آنرا طلا گویند و همین ست که در احلیفه ثانی برای اهل شام که خوگر بخوردن شراب بودند و بعد اسلام ترک آن نمودند مبتلا بامراض گشتند و شکایت آن پیش خلیفه ثانی بردند خلیفه ثانی بمشوره صحابه تجویز نمودند و در شرح وقایه و غیره مثلث را بحد طلا تعریف کرده وانمود و آنرا هم مختلف فیه گفته و مراد ازان آنست که بعد ما

تلثین آب انداز ند و نگاہدارند تا آنکہ اشتداد و غلیان پدید آید وجہ الحرمۃ کما ہو عند الجمہور ہو الاسکار والقلیل والکثیر سواء فیہ و وجہ الحلۃ ہو عند ابی حنیفۃ رض الخروج عن حد الخمر و بر فقہاء حنفیہ کہ در غیر خمر حقیقی قدر مسکر را حرام میدانند مخالفت احادیث مشہورہ وارد براین کہ ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام و فی لفظ ما اسکر منہ الجرۃ فجرعۃ حرام و فی لفظ آخر ما اسکر منہ الفرق فملأ الکف منہ حرام دائرہ بسیار تنگ میشود و بتوجیہات ضعیفہ ملتجی میشوند اقواہا ان ہذا التحریم لیس تحریما بالحقیقۃ بل لاجل سد الذریعۃ حتے لا یتوسل بقلیلہ الی کثیرہ کالنہی عن القبلۃ للصائم الشاب والنہی عن النظر الی وجہ الاجنبیۃ لانہ یدعو الی الفساد والا فعلۃ الحرمۃ ہو الاسکار ولیس فی القلیل اسکار فلا وجہ لحرمتہ واما الخمر فلنجاستہا فقلیلہا وکثیرہا سواء ہذا ہو تحریر مذہب ابی حنیفۃ رض والحق عندنا فی ہذہ المسئلۃ ما ہو عند الجمہور

واللہ تعالی اعلم

سوالات عشرہ کہ شاہ بخارا از عمدۃ المفسرین زبدۃ المحدثین صاحب الادب والتمیز مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ کردہ بود و جوابات مولانا ممدوح بتفصیل ذیل داد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین الرحمن الرحیم مالک یوم الدین والصلوۃ والسلام علی خاتم النبیین وسید المرسلین محمد وآلہ اجمعین سوال اول آنکہ فرقہ امامیہ کہ فی زماننا مذہب ایشان مروج است در اسلام وایمان آنہا چہ گفتہ آید وطریق سلام در ملاقات با اینہا کردہ آید یا نہ دوم آنکہ اگر کسے قذف عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا ویا سب صحابہ کبار رضوان اللہ تعالی علیہم نماید و سنی او را بہ قتل رساند در قصاص آن چہ حکم است وعلی ہذا القیاس در خوارج ونواصب سوم آنکہ در اجماع تفضیل شیخین کہ نزد اہل سنت محقق است آیا تفضیل الشیخین بر مرتضی علی رضی اللہ عنہ من کل الوجوہ ثابت است یا نہ چہارم آنکہ امامت تفضیلیہ جائز است یا نہ و در صلوۃ مقتدیان او کہ اہل سنت باشند چہ حکم است پنجم آنکہ در سب مروان و معاویہ نزد اہل سنت چہ تحقیق رفتہ ششم آنکہ اگر حنفی المذہب در بعضے احکام بر مذہب شافعی مثل رفع یدین وغیرہ عمل نماید چہ حکم است ہفتم آنکہ در تحصیل علم منطق وانگریزی مثلاً شخصے اشتغال آن دارد بر جواز و عدم آن چہ حکم است وایضاً در علم فارسی کہ سوائے حدیث وقرآن باشد چہ حکم است و در فتاوی

سراج المنیر من تصنیف تاج محمد مفتی در این باب لفظے چند کہ مشاہدہ نمودہ بود گذارش مینماید ہکذا عبارتہ تعلم العلم یکون فرض عین وہو قدر ما یحتاج الیہ وفرض کفایہ وہو مازاد علیہ لینفع غیرہ ومندوب وہو التبحر فی الفقہ وحرام وہو علم الفلسفۃ والشعبدۃ والتنجیم والرمل وعلم الکاہنین والسحر ودخل فی الفلسفۃ علم المنطق انتہے کلامہ ونیز بر جواز نوکری نصاری چہ حکم است ہشتم آنکہ در استماع غنا نزد ابوحنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ چہ حکم رفتہ وکسے از اہل سنت بحل آن حکم کردہ است یانہ نہم آنکہ در مقدمہ خنثاے مشکل چہ حکم است نکاحش رواست یانہ دہم آنکہ بر تقدیر ثبوت کل دخان حرام بر حلت وحرمت حقہ چہ حکم است واین حدیث من اکل البنج لقمۃ فکانما زنی بامہ سبعین مرۃ ومن زنی بامہ مرۃ فکانما ہدم الکعبۃ سبعین مرۃ وایضاً من اکل البنج ومات علی ہذا یحشرہ اللہ عزوجل فی القیامۃ مکتوباً بین عینیہ ہذا آئس من رحمۃ اللہ عزوجل صحیح است یانہ چنانچہ علاء الدین محمد ابراہیم التبریزی کہ اہل امامیہ است در تنبیہ الغافلین تحقیق این نمودہ و گفتہ کہ این قول رسول اللہ ہست صلی اللہ علیہ وسلم

اجابہا مولانا شاہ عبدالعزیز محدث ومفسر دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

جواب سوال اول آنکہ شبہہ نیست کہ فرقہ امامیہ منکر خلافت حضرت صدیق اکبر رض اند ودر کتب فقہ مسطور است کہ ہر کہ انکار خلافت حضرت صدیق اکبر کند منکر اجماع قطعی شد وکافر گشت قال فی فتاوی عالمگیری الرافضی اذا کان یسب الشیخین ویلعنہما العیاذ باللہ فہو کافر وان کان یفضل علیا کرم اللہ وجہہ علی ابی بکر رضی اللہ عنہ لا یکون کافرا لکنہ مبتدع ولو قذف عائشۃ رضی اللہ عنہا بالزنا فقد کفر وایضا فیہ من انکر امامۃ ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ فہو کافر علی قول بعضہم وقال بعضہم ہو مبتدع ولیس بکافر والصحیح انہ کافر وکذلک من انکر خلافۃ عمر رضی اللہ عنہ فی اصح الاقوال ویجب انکار الروافض فی قولہم برجع الاموات الی الدنیا وتناسخ الارواح الی ان قال وہؤلاء القوم خارجون عن ملۃ الاسلام واحکامہم احکام المرتدین انتہی وہرگاہ بموجب روایات فقہ کفر آنہا ثابت شد پس در ملاقات ایشان نیز حکم ملاقات کفار جاریست یعنی ابتدا بسلام نباید کرد الا عند خوف الضرر العظیم اللاحق منہم در رد جواب نیز بقدر ضرورت اکتفا باید نمود واگر در افعال تعظیمیہ دیگر غیر از سلام خود بعمل آرند در مقام مکافات بقدر مشروع بعمل باید آورد وہمچنین در عیادت وتعزیت وتہنیت واجابت دعوت مکافات

منظور باید داشت چنانچہ حکم کفار ہمین است وکذا حکم الخوارج والنواصب **جواب سوال ثانی**
آنکہ قاذف عائشہ رضی اللہ عنہا بلا شبہہ مرتد است اورا پیش حاکم بردہ بشہود اثبات قذف وسب
برو نمودہ بقتل باید رسانید بحکم حدیث من بدل دینہ فاقتلوہ واینہمہ برای آنست کہ قصاص
از قاتل دفع شود والا چون شخصے بگوش خود این کلام شنیع بشنود ومتکلم آن کلام را بکشد عند اللہ
ماخوذ نمیشود واما عند القاضی اگر شہود معتبر ندارد مستوجب قصاص خواہد گشت وہمین است
حکم خوارج ونواصب اگر قذف وسب نمایند **جواب سوال ثالث** آنکہ تفضیل شیخین بر حضرت
مرتضی علی رضی اللہ عنہم اجمعین من کل الوجوہ نیست بلکہ علماء محققین نوشتہ اند کہ تفضیل احد
الشیخین علی الآخر من جمیع الوجوہ محال چہ تفضیل حضرت مرتضے علی در جہاد سیفی وسنانی وفن
قضا وکثرت روایت حدیث وہاشمیت وختنیت لاسیما زوجیت حضرت بتول از اکابر حضرت صدیق اکبر قطعی
است ہمچنین تفضیل آنجناب در قدم اسلام واول من صلی بودن بر حضرت فاروق نیز قطعی است بلکہ مراد
از تفضیل شیخین بر جناب مرتضی نیست مگر تفضیل اینہا در تشبہ بہ نبی من حیث سیاستہ الامۃ وحفظ الدین
وسد باب الفتنۃ وترویج احکام الشریعۃ واشاعۃ الاسلام فی البلدان واقامۃ الحدود والتعزیرات وہمین است
مقاصد خلافت کبری ولہذا تقدیم شیخین درین امر مجمع علیہ صحابہ بود بلکہ در صواعق محرقہ ودیگر کتب حدیث
معتبرہ مذکور است کہ جناب رسالتمآب صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فرمودند سألت اللہ ان یقدمک یا علی
فابی اللہ الا تقدیم ابی بکر **جواب سوال رابع** آنکہ تفضیلیہ دو قسم اند اول کسانیکہ حضرت علی مرتضی را
بر شیخین تفضیل میدہند ولیکن در محبت شیخین وتعظیم اینہا ومناقب ومدائح اینہا واتباع روش وطریقہ
وتمسک باقوال وافعال اینہا سرگرم وراسخ قدم اند مانند آنکہ اہل سنت باوجود تفضیل شیخین بر جناب
مرتضے علی رضی اللہ عنہ بوجہے کہ مذکور شد نسبت بجناب مرتضوی کمال رسوخ ومحبت واتباع طریقہ وتمسک
بقول وفعل آنجناب سرگرم اند واین قسم تفضیلیہ داخل سنیان اند لیکن درین مسئلہ خطا کردہ اند وخلاف
ایشان را با جمہور اہل سنت از قبیل خلاف اشعریہ با ماتریدیہ باید فہمید امامت این قسم تفضیلیہ جائز
است وبعضی از علمای اہل سنت وصوفیہ اینہا برین روش بودہ اند مثل عبد الرزاق محدث وسلمان
فارسی وحسان بن ثابت وبعضے صحابہ دیگر وقسم دیگر از تفضیلیہ کسانے باشند کہ گویند مارا محبت
مرتضی علی رضی اللہ عنہ واولاد واتباع طریقہ اینہا وتمسک باقوال وافعال اینہا کافی است

وشیخین وصحابه دیگر را بد نگوئیم لیکن با آنها سروکارے هم نداریم نه محبت نه عداوت نه اتباع ونه ترک اتباع ونه تمسک باقوال وافعال اینها ونه اعراض واین قسم تفضیلیه بلاشبهه متبدع اند وحکم امامت ایشان حکم امامت متبدع است وهیچکس از معتبران اهل سنت این قسم تفضیلیه نبوده است

جواب سوال خامس آنکه مروان علیه اللعنة را بد گفتن وبدل از وبیزار بودن خصوصا در سلوکے که باحضرت امام حسین واهلبیت مینمودند وعداوت مستقره از آن بزرگواران در دل داشت از لوازم سنت ومحبت اهل بیت است که از جمله فرائض ایمان است واما معاویه بن ابی سفیان پس صحابی است و در حق او بعضے احادیث نیز وارد است وعلمای اهل سنت در حال او مختلف اند علماء ماوراء النهر ومفسرین وفقهاء این همه حرکات وجنگ وجدل او را که باجناب مرتضی علی نمود حمل بر خطاے اجتهادی دارند ومحققین اهل حدیث بعد تتبع روایات صحیح دریافته اند که این حرکات او خالی از شائبه نفسانی نبود وخالی از تهمت تعصب اموبه وقرشیه که بجناب ذی النورین داشت نبوده است پس نهایت کار ش اینست که مرتکب کبیره وباغی باشد والفاسق لیس باهل اللعن اگر مراد از سب همین قدر ست این فعل او را بد گفتن وبد دانستن بلاشبهه بر محققین انیمعنی واضح است واگر مراد از سب لعن وشتم است پس معاذ الله که کسے از اهل سنت پیرامون آن گردد چه نزد اینها برائے فاسق ومرتکب کبیره استغفار مامور به است فیکون اللعن حراماً خاصة که او هم صحابی است شفاعت رسول الله صلعم وعفو صاحب حق یعنی جناب مرتضی علی رضی الله عنه در حق او زیاده بر فساق دیگر متوقع ومرجوست وبالقطع معلوم است که بعضے صحابه در زمان آنحضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله واصحابه وسلم مرتکب کبیره شده اند مثل ماعز اسلمی که زنا کرده بود ومثل حسان بن ثابت که در قذف عائشه صدیقه رضی الله عنها شریک گشته آنحضرت صلعم اینها را حکم بتکفیر نفرموده اند وهنوز قذف عائشه رضی الله عنها منصوص التحریم در قرآن نشده بود بر خلاف اینوقت که حالا قاذف عائشه بلاشبهه کافر است لانکاره نص القرآن

جواب سوال سادس آنکه اگر حنفی المذهب بر مذهب شافعی عمل نماید در بعضے احکام بیکے از سه وجه جائز است اول آنکه دلائل کتاب وسنت در نظر او دران مسئله مذهب شافعی را ترجیح دهد دوم آنکه در ضیقے مبتلا شود که گذاره بدون اتباع مذهب شافعی نماند مثل احکام میاه درین دیار یا احکام مفقود سوم آنکه شخصے باشد صاحب تقوی واو را عمل باحتیاط منظور افتد واحتیاط در مذهب شافعی باید مثل دادن صدقه فطر زائد از قدر دو آثار یا گوشت طاوس

مروان

عمل بمذهب غیر

نخوردن وعلی ہذا القیاس لیکن درین ہر سہ وجہ شرط دیگر ہم ہست وآن آنست کہ تلفیق واقع
نشود یعنی بسبب ترکیب مذہب صورتے متحقق نشود کہ بہر دو مذہب روا نباشد مانند آنکہ قصداً ناقض
وضو بداند باز بہمان وضو نماز عقب امام بے قراءت فاتحہ بگذارد کہ در ہیچ مذہب روا نشد وضو بر مذہب
حنفی باطل گشت ونماز بر مذہب شافعی واگر سوائے این وجوہ ثلثہ ترک اقتدائے حنفی نمودہ اقتدا بشافعی
کرد یا بالعکس کردہ قریب بحرام است زیراکہ لعب است در دین **جواب سوال سابع** آنکہ در تحصیل علم
منطق ہیچ باک نیست زیراکہ علم منطق از علم مقصود بالذات نیست بلکہ از علوم آلیہ است مانند نحو
وصرف وآلہ ہر چیز را در حلت وحرمت حکم آن چیز است کہ ذی الآلہ است مثل توپ وتوپخانہ واسپ
وسلاح خانہ کہ آلہ حرب است پس اگر حرب عبادت است مثل جہاد کفار ودفع سراق وقطاع الطریق
واستعمال آلات واتخاذ ادوات آن حرب نیز از قبیل عبادت خواہد شد واگر آن حرب حرام و
معصیت است مثل بغی وقطع الطریق پس استعمال آلہ آن حرب نیز حرام ومعصیت خواہد بود
وہکذا فی کل آلۃ مع ذی الآلۃ نہایت کار آنکہ اگر کسے علم منطق تحصیل کردہ در تائیدات مذاہب
باطلہ وتشکیکات عقائد حقہ استعمال کند البتہ درین کار گنہگار باشد نہ در نفس تحصیل علم آمدیم
بر آنکہ در کلام قدما ہجو این علم ومنع از استعمال آن بکثرت وارد شدہ آنرا بر چہ چیز حمل باید کرد جواب
آنکہ ہجو ومنع از التحصیل این علم محمول بر یکے از دو چیز است یا آنکہ مراد ایشان منع از انہماک در اشتغال
این علم باشد بوجہے کہ مقصود بالذات گردد واز حد وسایل خارج شود وتمام عمر دران مصروف گردد
واز تحصیل مقصود بالذات باز دارد واشتغال بجمیع علوم آلیہ مثل نحو وصرف ومعانی وبیان باین
وجہ ممنوع وحرام است ویا آنکہ دران زمان بیشتر اشتغال این علوم در تائیدات مذہب اعتزال
وفلسفہ رائج بود ودر امثلہ حدود ورسوم وقضایا واقیسہ واشکال مسائل قدم عالم واثبات ہیولی
وصورت وغیر ذلک مستعمل میشد وہر کہ باین علم مشتغل میگشت ذہن او باین مزخرفات مملو
ومشحون میگردید ورفتہ رفتہ رسوخ در ذہن او پیدا میگردید باین جہت حرام ومعصیت گردید
حالا این امور از منطق بالکل برطرف شدہ وآنرا اہل حق جزوے از اجزاے علم کلام کہ رئیس
علوم دینیہ است گردانیدہ اند حرمت ومعصیت بودنش نیز برطرف شدہ اذا الحکم مرتفع بارتفاع العلۃ
وآنچہ در فتاوائے سراج المنیر مرقوم است ودخل فے الفلسفۃ المنطق مراد از ہمان منطق است کہ

جزو فلسفه بود و امثله آن در مسائل فلسفه مستخرج شده بود نه این منطق مجرد که جزو علم کلام است
والله اعلم بالصواب و تعلم انگریزی یعنی آئین خط و کتابت و لغت و اصطلاح اینها را دانستن
باکے ندارد و اگر به نیت مباح باشد زیرا که در حدیث وارد است که زید بن ثابت بحکم آنحضرت صلی الله علیه
وعلی آله واصحابه وسلم روش خط و کتابت یهود و نصاری و لغت آنها را آموخته بود برائے این غرض که
اگر برائے آنحضرت عم خطے باین لغت و رسم خط برسد جواب آن تواند نوشت و اگر بمجرد خوش آمد آنها و اختلاط
با آنها تعلم این لغت نماید و باین وسیله پیش آنها تقرب جوید پس البته حرمت و کراهت دارد و قد مر آنفا
ان الآلة له حکم ذی الآلة و نوکری نصاری بلکه جمیع کفره چند قسم است بعضے مباح و بعضے مستحب و بعضے
حرام و بعضے کبیره قریب بسر حد کفر تفصیلش آنکه اگر کافر این کس را برائے اقامت رسوم صالحه و سر انجام
امر محمود مثل دفع دزدان و قطاع الطریق و افتا موافق شرع شریف در عدالت و بنائے قناطر و ترتیب
و ترمیم عمارات نافع مثل مهمانسرائے و غیر ذلک استیجار کند بلا شبهه جائز است بلکه مستحب است بدلیل قصه حضرت
یوسف علے نبینا و علیه الصلوٰة والسلام که از پادشاه مصر که دران وقت کافر بود دارو غگی خزائن مصر درخواست
تا اقامت عدل در تقسیم نماید و بدلیل قصه والده حضرت موسیٰ علے نبینا و علیه الصلوٰة والسلام نوکری
فرعون را برای شیر دادن حضرت موسی علے نبینا و علیه السلام قبول کرد و اگر برائے امور دیگر نوکر بود و
اختلاط با کفره لازم آید و مشاهده رسوم و اوضاع منکره آنها دران خدمت اتفاق افتد و اعانت بر ظلم
شود مثل منشی گری و خدمتگاری و سپاه گری یا تعظیم مفرط برای آنها و تذلیل خود در نشستن و ایستادن
ضرور افتد حرام میگردد و اگر برای قتل مسلمانے و برهم کردن ریاست یا ترویج کفر و تجسس مطاعن دین و
نحو ذلک نوکری بگیرند کبیره عظمے است بسر حد کفر **جواب سوال ثامن** آنکه استماع غنا مجرد از مزامیر
و ملاهی در مذهب امام ابو حنیفه رحمه الله روایات مختلفه است اصح آنست که جائز است و دف هم جائز است
و احادیث کثیره مؤید این روایات اند قال شیخ الاسلام ابن الهمام قید حرمة التغنی بما اذا کان فی
اللفظ ما لا یحل کصفة المذکر والمرأة المغنیة الحسینة ووصف الخمر المهیج الیها والمزنیات والحانات
و هجاء مسلم او ذمی الا اذا اراد انشاد الشعر للاستشهاد او لیعلم فصاحته و بلاغته نعم اذا قیل ذلک علی الملاهی
منع و ان کان مواعظ و حکما للذة نفسها لا لذلک التغنی و ثمت الولیمة والعقیقة و عند الولادة و عند
مجیٔ الغائب انتهی و قال فی الزیلعی اختلفوا فی التغنی المجرد قال بعضهم انه حرام مطلقا و منهم من یقول

لاباس بالتغنی لیفید لهم القوافی والفصاحة ومنهم من قال یجوز التغنی لدفع الوحشة اذا کان وحده ولا یکون علی سبیل اللهو وقال السرخسی فی البدائع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور ومباح ان کان ذلک السرور مباحا کالغناء فی ایام العید وفی العرس وفی وقت مجیء الغائب ووقت الولیمة والعقیقة وعند الولادة وعند الختانة وعند حفظ القرآن **جواب سوال تاسع** آنکه غلبهٔ مشکل لا هر دو شهوت در یکمرتبه نمی آید بلکه غالب و مغلوب می باشد اگر شهوت فرج غالب است نکاح او بامرد باید کرد و اگر شهوت او در ذکر غالب باشد نکاح بازن باید ساخت و در اجرای شهوت دیگر او را صبر لازم است **جواب سوال عاشر** آنکه کل دخان حرام حدیث نیست و در حلت و حرمت حقه اختلاف است اصح آنست که مکروه تحریمی است از جهت بوی بد که از دهان حقه کش می آید مثل پیاز خام و سیر خام و از جهت تشبه باهل نار که دود از درونه ایشان خواهد برآمد و من اکل الفجل و بات الخ اصلا در کتب حدیث نیست بلکه از الفاظ رکیکه این هر دو کلام صریح معلوم میشود که مجعول و موضوع است و نوشتن علاء الدین تبریزی اعتباری ندارد که درین باب اعتبار بر قول محدث معتبر که حدیث را بیان نماید باید کرد اما وعاظ احادیث غیر معتبره برای تخویف و ترهیب ذکر میکنند و از حال آن احادیث مطلع نباشند تفصیل مسئله حقه این است که در کشیدن تماکو وجه حرمت متحقق نیست زیرا که علت حرمت در نباتات منحصر بر دو چیز است سمیت و سکریت و این حشیش خالی ازین هر دو چیز است لیکن در استعمال آن باین کیفیت که دخان او را درون بکشند سه وجه از کراهت بهم میرسد یکی بوی بد که از دهان حقه کش می آید دوم تشبه باهل نار و این هم علت کراهیت است چنانچه در تخصر یعنی دست بر تهیگاه نهاده ایستادن و در تختم بحدید نهی در شرع وارد شده سوم آنکه استعمال این وضع مسلم را ملابس نار میگرداند و ملابست بانار مکروه است لانها صورة عذاب الله تعالی و لهذا از کی یعنی داغ نهادن نهی و کراهیت آمده و هر چند این ثلاثه مستلزم نهی تنزیهی است اما بسبب اجتماع منجر بکراهیت تحریمی شد و بعضی از اهل معقول گفته اند که لفظ کل دخان حرام هر چند حدیث نباشد از کلام درست ست زیرا که دخان نزد اهل عقل مرکب از دو چیز است ارضیت و ناریت و هر دو حرام اند فالمرکب منهما یکون حراما جواب ازین سخن آنکه حرمت ارضیت و ناریت بعلت سمیت است و چون علت مرتفع شود حلال گردد مثال استعمال نوره با برگ پان و طین ارمنی و طین مختوم در ادویه پس اگر استعمال این دخان بطریق اصلاح بدن باشد مثل تحلیل ریاح

و در رفع قبض علت حرمت نخواهد داشت و در بعضے کتب در حرمت آن از آیه یوم تاتی السماء بدخان مبین یغشی الناس هذا عذاب الیم استدلال کرده گفته اند ازین آیت معلوم شد که دخان آله عذاب است و آله عذاب را استعمال کردن درست نیست و جواب ازین شبهه اما صغریٰ و کبریٰ هر دو ممنوع اند زیرا که دخان چنانکه آله عذاب است آله تنعم هم است چنانچه در استعمال عود که در حدیث صحیح وارد است که مجامرکم الالوة یعنی عود رطب را برائے بهشتیان در بهشت در مجامر خواهند آورد و نیز استعمال آله عذاب مطلقاً ممنوع نیست زیرا که عذاب قوم نوح علے نبینا و علیه الصلوة والسلام آب طوفان بود۔ تمت

تتمه دلائل شیعه و بیان حدیث ثقلین

منقول از تحفه اثنا عشریه باب هفتم

بسم الله الرحمن الرحیم

باید دانست که اقسام دلیل نزد شیعه چهار است کتاب و خبر و اجماع و عقل کتاب که قرآن مجید است بزعم ایشان قابل استدلال نیست زیرا که اعتماد بر قرآنیت او حاصل نمیشود الا وقتیکه ماخوذ باشد بواسطه امام معصوم و قرآنی که از ائمه است در دست ایشان موجود نیست و این قرآن را ائمه بزعم ایشان معتبر نداشته اند و قابل استدلال و تمسک نشمرده چنانچه از کلینی وغیره کتب معتبره ایشان منقول خواهد شد و این مطلب بچند وجه ثابت است اوّل آنکه جماعه کثیر از امامیه از ائمه خود روایت کرده اند که قرآن منزل را تحریف کلمات از مواضع آن و اسقاط آیات بلکه سور نیز بوقوع آمده و ترتیب هم متغیر شده و حالا آنچه موجود است مصحف عثمان است که هفت نسخه آنرا نوشته باکناف عالم شهرت داد و کسے را که قرآن منزل بر اصل ترتیب و وضع میخواند ضرب و شلاق نمود تا آنکه طوعاً و کرهاً همه آفاق برین مصحف اجماع کردند پس این مصحف قابل تمسک و استدلال نباشد و نظم و الفاظ او و عام و خاص او محل اعتماد نباشد چه جائز است که این احکام که درین قرآن موجود اند همه آنها یا اکثر آنها منسوخ باشند بآیاتے و سورتے که اسقاط کرده اند یا مخصوص باشند بآیات و سور مسقطه وجه دوم آنکه ناقلان این قرآن بلا تشبیه مثل ناقلان توریت و انجیل اند که بعضے از ایشان اهل نفاق بودند مثل عظمائے صحابه و کبرای ایشان و بعضے از ایشان مداهن و دنیا طلب و دین فروش مثل عوام صحابه که بطمع مال و مناصب اتباع رئیسان خود کرده اند و از دین مرتد شدند مگر چهار کس یا شش کس باقی همه

سنت پیغمبر را جواب داوند و با خاندان او دشمنی و عداوت پیش گرفتند و کتاب او را تحریف و خطاب او را تغییر
کردند مثلاً بجای من المرافق الی المرافق و بجاے ایمتہ ہی ازکی من ائمتکم ائمۃ ہی اربی من امۃ نوشتند و
علی ہذا القیاس چنانچہ در دعای صنمی قریش کہ او را قنوت امیر المومنین و متواتر انگارند کورست و بعض آن دعا
در باب ثانی گذشت پس چنانکہ بر توریت و انجیل اعتماد نتوان کرد و عقیدہ و عمل را از آن نتوان گرفت ہمچنین
باین قرآن موجود تمسک نباید کرد و ہمچنانکہ احکام آنہا منسوخ شدہ اند بہ قرآن مجید ہم چنین ازین قرآن ہم
چیزے بسیار النسخ شدہ و ناسخ را غیر از ائمہ کسے نمیداند سوم آنکہ ثبوت نزول قرآن و اعجاز او بلکہ ثبوت نبوت
پیغمبر نیز موقوف است بر ثبوت صدق ناقلین و چون ناقلین ثبوت نبوت پیغمبر این جماعہ باشند کہ بسبب غرض
فاسد خود نصے را کہ حضور یک لک و بست و چہار ہزار کس پیغمبر فرمودہ بود اخفا و کتمان نمودند و ہیچکس عند الحاجت
اظہار نساخت تا آنکہ حق خاندان نبوت تلف شد و اصل عظیم دین کہ ہم جنب نبوت است یعنی امامت
برہم گشت بر نقل اینہا چہ اعتماد شاید بنا بر غرض فاسدی اینہمہ تو طیہا بر بستہ باشند کہ فلانے نبی بود
معجزہ ہا آورد و قرآن بر و نازل شد و ہمہ بلغا از معارضہ او عاجز شدند و در واقع ہیچ نباشد و اما خبر پس حال
آن درین باب بہ تفصیل گذشت و تازہ این است خبر را میباید کہ نا قلے باشد پس ناقل خبر شیعہ اند یا غیر شیعہ
و غیر شیعہ را خود اصلا اعتبار نیست زیرا کہ صدر اول ایشان کہ مقاطع الاسانید اند مرتدین و منافقین و
محرفین کتاب اللہ و معاندین خاندان رسول بودہ اند و شیعہ باہم در اصل امامت و تعیین ائمہ و اعداد ایشان
اختلاف فاحش دارند و اثبات یک قول از اقوال ایشان نمیشود الا بہ خبر زیرا کہ کتاب ازین مذکورات بہ نہجی کہ
الزام مخالف نماید ساکت است پس اگر ثبوت خبر و حجت آن موقوف بر ثبوت آن قول بود دور صریح
لازم آید و نیز حجۃ بودن خبر بسبب آنست کہ قول معصوم است یا بواسطہ معصوم از معصوم دیگر رسیدہ و عصمت
شخص معین ثابت نمیتواند شد الا بخبر زیرا کہ کتاب ساکت است و عقل عاجز و معجزہ بر تقدیر صدور نیز
موقوف بر خبر زیرا کہ مشاہدہ تحدی و معجزہ ہر کس را اتفاق نمی افتد و اجماع نیز بسبب دخول معصوم در آن
حجت است و باز در نقل اجماع لغائبین خبر در کار است و عصمت شخص معین را بہ خبر مساوی بہ خبر معصومی
دیگر کہ بواسطہ او رسیدہ ثابت کردن دور صریح است و نیز حجیت خبر موقوف بر نبوت نبی و امامت امام
است و چون اصل ثابت نشد فرع چگونہ ثابت شود بالجملہ نزد شیعہ تواتر خود از حیز اعتبار افتاد زیرا کہ
کتمان واقع از عدد متواتر بظہور آمد و اظہار غیر واقع در حکم روست و اخبار آحاد خود بالاجماع درین مطالب

معتبر نیست پس استدلال به خبر ممکن نیست واما اجماع پس بطلان آن اظهر ست زیراکه اجماع بعد ثبوت نبوت
و شرع است چون نبوت و شرع ثابت نمیتواند شد اجماع چگونه ثابت شود و نیز حجیت اجماع نزد
ایشان بالاصالة نیست بلکه بنابر آنست که قول معصوم نیز در ضمن آن میباشد و هنوز در
بودن معصوم و تعین آن که کدام ست و نقل قول او بحث و تفتیشے میرود و نیز اجماع صدر اول و ثانی
یعنی قبل از حدوث اختلاف در است خود معتبر نیست زیراکه اجماع کردند بر خلافت ابوبکر و عمر و حرمت
متعه و بر تحریف کتاب و منع میراث پیغمبر و دفع امام برحق از حق خود و غصب تعلقات خاندان رسول
و بعد از حدوث اختلاف در است و تفرق ایشان بفرق مختلفه اجماع چه قسم متصور شود خصوصاً
در مسائل خلافیه که احتیاج باستدلال و اثبات به حجیت منحصر در انهاست دخول معصوم در اجماع
و موافقت قول با قول سائر امت ثابت نمیشود مگر باخبار و حال اخبار در تعارض و تساقط و ضعف و وهن
قسمے که هست روشن است و نیز نقل اجماع در هر مسئله خلافیه بالخصوص امری ست که شدنی نیست و علماء
شیعه را بلکه اثنا عشریه را بالخصوص درین نقل باهم تکاذب و تجاحد واقع است بعضے از انها نقل اجماع
فرقه خود میکنند و دیگران تکذیب میکنند و انکار مینمایند و چون اجماع یک فرقه از امامیه که یک فرقه از شیعه اند
با فرقه دیگر که یک فرقه از امت اند به نقل خود ایشان ثابت نشود اجماع جمیع امت ثابت کردن چه قسم
متصور باشد و این را بچند مثال روشن کنیم صاحب سبل السلام الے معالم الاسلام که از عمده علمای اثنا عشریه
است در شرح حدیث عقل بتقریبے میگوید که کلام الشیخ ابی الفتح الکراجکی فی کنز الفوائد یدل علی اجماع
الْإِمَامِيَّةِ عَلَى الْبَدَاءِ وَاِنَّهٗ مِنْ خَصَائِصِهِمْ فَانْكَرَهٗ سَائِرُ الْفِرَقِ وَكَلَامُ الْعَلَّامَةِ الحلی فی النهایة
والتهذیب وکشف الحق یدل علی الاصرار فی الانکار و نیز شیخ شهید ثانی که از اجله علمای ایشان است
فصل مستقل دارد در آنکه شیخ ایشان در جاها مدعی اجماع فرقه شده است حالانکه خود او در جاهای دیگر
مخالف آن گفته نقلے از ان فصل مے آریم قال فصل فِيْمَا يَشْتَمِلُ عَلٰى مَسَائِلَ ادَّعَى الشَّيْخُ فِيْهَا
مَعَ اَنَّهٗ وَنَفْسُهٗ خَالَفَ فِيْ حُكْمِ مَا ادَّعَى الْاِجْمَاعَ فِيْهِ اَوْرَدْنَاهَا لِلتَّنْبِيْهِ عَلٰى اَنْ لَا يَغْتَرَّ الْفَقِيْهُ بِدَعْوٰى
الْاِجْمَاعِ فَقَدْ وَقَعَ فِيْهِ الْخَطَاءُ وَالْمُجَازَفَةُ كَثِيْرًا مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْفُقَهَاءِ سِيَّمَا مِنَ الشَّيْخِ الْمُرْتَضٰى فِيْمَا ادَّعٰى فِيْهِ الْاِجْمَاعَ
مِنْ كِتَابِ النِّكَاحِ وَدَعْوَاهُ فِيْ خِلَافِ الْاِجْمَاعِ عَلٰى اَنَّ الْكِتَابِيَّةَ اِذَا اَسْلَمَتْ وَانْقَضَتْ عِدَّتُهَا قَبْلَ اَنْ يُسْلِمَ الزَّوْجُ
يَنْفَسِخُ النِّكَاحُ وقال فی النهایة و فی کتاب الاخبار لا ینفسخ النکاح بینهما انتهے گفت فصل است

در آنچه مشتمل باشد بر مسائل دعوی کرده است ابو جعفر اتفاق را در انها با وجود آنکه وی بذات خود مخالفت
کرده است در حکم آنچه دعوی اجماع کرده در ان وارد کردیم آنرا برای خبردار کردن بر آنکه عالم فریب نخورد
بسبب دعوی اتفاق پس بتحقیق واقع شده دران خطا و مجازفت بسیار از هر یک از علما خصوصاً از شیخ
مرتضی پس انچه دعوی کرده است دران اجماع را از کتاب نکاح دعوی اوست در خلاف اجماع بر آنکه زن
کتابیه وقتیکه اسلام آرد و بگذرد عدت او پیش ازین که مسلمان شود شوهر فسخ میشود نکاح و گفته است در نهایة
و در کتاب اخبار است فسخ میشود نکاح درمیان آن هر دو - و همین قسم هر باب از ابواب فقه تکذیب شیخ و سید
مینماید و این رساله بس دراز است قریب صد مسئله بلکه زاید دران مندرج است و اما عقل پس تمسک
بآن در شرعیات است یا در غیر شرعیات اما در شرعیات پس نزد این فرقه اصلا قابل تمسک نیست
زیراکه از اصل منکر قیاس اند و او را حجت نمیدانند و اما در غیر شرعیات پس موقوف است بر تجرید آن از
شوائب وهم و الف و عادت و احتراز از خطا در ترتیب و صورت اشکال و این معنی بدون ارشاد
امام حاصل نمیتواند شد زیراکه هر فرقه از طوائف آدمیان بعقل خود چیزها را ثابت کنند و چیزها را منکر
شوند و باهم در اصول و فروع تخالف نمایند و به عقل ترجیح نمیتوان داد و الا ایشان تخالف و تزاحم
در ترجیح هم متحقق خواهد شد پس لابد ورای عقل حاکمی و مرجعی باید که احد الجانبین را صواب
و دیگر را خطا قرار دهد و این قسم حاکم و مرجع غیر از نبی و امام نمیتواند شد و چون ثبوت امامت که
موقوف علیه عقل است در حیز توقف است تمسک بعقل نیز محل اعتماد نباشد و معهذا کلام در دلائل
شرعیه است و امور شرع را بالعقل صرف ثابت نمیتوان کرد زیراکه عقل از معرفت آنها بالتفصیل عاجز
است بالاجماع آری عقلی که مستمد و مدد گیرنده از شریعت باشد و اصل آن حکم را از شارع گرفته
باشد میتواند قیاس چیز دیگر بیان کرد لیکن چون قیاس نزد این فرقه باطل است پس عقل را
مطلقاً در امور شرعیه دخل نماند خاصةً در قواعد و کلیات شرع هنوز تردد و اضطراب است عقل را
در چه چیز بکار خواهند برد ثَبِّتِ العَرْشَ اَوَّلاً ثُمَّ النَّقْشُ ثابت بساز عرش را اول باز نقش و نگار را
فائده جلیله باید دانست که قیام جمیع براهین عقلیه باعتقاد بدیهیات است پس اگر جمیع انکار
بدیهیات پیش گیرند مثل سوفسطائیه که اَلْوَاحِدُ نِصْفُ الاِثْنَیْنِ وَالنَّفْیُ وَالاِثْبَاتُ لَا یَجْتَمِعَانِ
وَلَا یَرْتَفِعَانِ وَالْجِسْمُ الْوَاحِدُ لَا یَکُوْنُ فِیْ آنٍ وَاحِدٍ فِیْ مَکَانَیْنِ وَالْغَائِبُ عَنِ الْحَوَاسِّ

لَیْسَ لَهُ حُکْمُ الْحَاضِرِ وَمَا تُسَمّٰی بِاِسْمِ الشَّیْءِ لَا یَکُوْنَ عَیْنَ ذٰلِکَ الشَّیْءِ و امثال این قضایا را انکار کنند اثبات هیچ مطلبی نزد ایشان ببراهین عقلیه نتوان نمود همچنین قیام جمیع دلائل شرعیه و مقدمات دینیه بر اثبات ملت حنیفیه است که از زمان حضرت ابراهیم خلیل تا این وقت در جمیع ادیان مسلم است و اصول آن متفق علیه جمیع ملل مثل اِنَّ الْمَعْبُوْدَ وَاحِدٌ وَاِنَّهٗ یُرْسِلُ الرُّسُلَ وَیُظْهِرُ الْمُعْجِزَةَ وَاِنَّ الْمَلَائِکَةَ مُرْسَلُو اللّٰهِ اِلَی الْخَلْقِ مَعْصُوْمُوْنَ عَنِ الْکِذْبِ وَالْخِیَانَةِ فِی التَّبْلِیْغِ وَاِنَّ لِلّٰهِ اَحْکَامًا تَکْلِیْفِیَّةً عَلٰی عِبَادِهٖ یُجَازِیْ بِهَا وَعَلَیْهَا یَوْمَ الْبَعْثِ وَالنُّشُوْرِ بِالْجَنَّةِ وَالنَّارِ۔ و هر آئینه معبود یک است و تحقیق او تعالی می فرستد پیغمبران را و ظاهر میکند معجزه را و هر آئینه فرستادگان خدا اند بسوی خلق محفوظ اند از دروغ و خیانت در رسانیدن و بدرستیکه خدا را است حکمهای تکلیف دادن بر بندگان او جزا میدهد بآن و بر آن روز برانگیختن و پراگنده شدن به بهشت و دوزخ و اثبات اصول و قواعد ملت حنیفیه بر طور شیعه ممکن نیست پس اثبات هیچ مطلبی از مطالب دینیه بدلائل نزد ایشان ممکن نیست پس این فرقه سوفسطائیه دین اند تفصیل این اجمال و ایضاح این ابهام آنکه ایشان نبوت حضرت خاتم الانبیاء را که ماخذ این اصول و قواعد است نسبت باین است از امیر المومنین و ائمه اطهار روایت کنند و معلوم بالقطع است که ایشان بلا واسطه از امیر المومنین و ائمه اطهار روایت ندارند مگر بوسائط و وسائط ایشان را حال معلوم است که خود ایشان آنها را تکذیب مینمایند و متهم میدارند و فی الواقع هم وسائط ایشان چنانچه نبوت خاتم الانبیاء روایت کرده اند همچنان جسمیت و صورت حق تعالیٰ نیز روایت کرده اند دروغ صریح بر بسته و نیز وسائط در روایت شرائط امامت و تعیین ائمه تخالف و تعارض دارند بحدیکه تطبیق اصلا ممکن نیست پس کذب بعضے از ایشان لا علی التعیین متیقن شد و تواتر کاذبان و دروغگویان را که بجهت غرض فاسدی تشهیر افترائی نموده باشند چنانچه در مقدمه خلافت در قرن اول بعمل آمد هیچ اعتباری نیست و سوای چهار صحابی یا شش صحابی نزد ایشان قابل اعتماد نیست و تواتر این روایات از آن چهار کس یا شش کس بالقطع معلوم الانتفا است و اگر بالفرض از اینها تواتر هم شده باشد خبر چهار یا شش کس درین قسم امور که عقل اکثر عوام استبعاد بلکه در بعضے جاها حکم باستحاله هم میکند چه قسم افاده یقین نماید و صحابه دیگر همه نزد ایشان مرتد و خارج

ازدین و صاحب الاغراض الفاسده و دروغگویان و کذابان بوده اند و معهذا شیعه از انها
روایت ندارند روی سلیم بن قیس الهلالی فی کتاب وفات النبی صلی الله علیه وسلم عن ابن عباس
عن امیر المومنین و غیر واحد عن الصادق انّ الصحابة ارتدوا بعد النبی صلی الله علیه وسلم الا
اربعة انفس و فی روایة عن صادق الا ستةً پس آنچه این گروه مرتدین بزعم ایشان از ادعاے
رسالت و اظهار معجزه علی وفق الدعوی و نزول قرآن و عجز بلغا از معارضه آن و احوال جنت
و نار و تکلیفات شرعیه و نزول وحی و ملائکه بلکه نبوت انبیاء ماضیین و دعوت ایشان بتوحید
فی العبادة و نهی از اشراک دران روایت کنند مردود باشد زیراکه خبر جمعے است که اجماع کردند بر خلاف
وصیت پیغمبر که بحضور یک لک و بست و چهار هزار کس بتاکیدات تمام فرموده بود علی الخصوص که روایت
این جماعت هم نزد خود شیعه متواتر نشده نزد فرق دیگر که همرنگ آن جماعه اند متواتر شده و اگر بمجرد شهرت
و شیوع دران قرن و مابعد آن قرن اکتفا کرده شود پس کمال بے احتیاطی در دین لازم آید زیراکه
آن قرن و مابعده من القرون همه بر مخالفت اوامر و نواهی پیغمبر کمر بسته اند و قرآن را تحریف کرده
و احکام بسیار خلاف ما انزل الله دران قرون بحدے شائع و مشهور گشته که از اصل شریعت هم مشهور
تر گردیده امثل غسل الرجلین در وضو که حادثه الیست لغایة کثیرة الوقوع و هر پنجوقت اشخاص لاتعد
ولا تحصٰے دیده اند و همه بر غلط روایت نموده و همچنین مسح علے الخفین و این قسم بدعات را که رئیسان
آن قرون از طرف خود احداث کرده رواج داده اند برابر احکام اصلیه شریعت و انسته مثل سنت
تراویح و حرمت متعه و غیر ذلک پس این جماعه بیدین و بیباک چه بعید است که اتفاق نموده باشند
برامر نبوت و نزول وحی و ملائکه و ذکر بهشت و دوزخ براے تخویف مردمان و ترغیب ایشان و
تواتر وقتے مفید یقین میشود که اهل تواتر را غرضے فاسد در میان نباشد و اینجا اغراض بعدو شمار
موجود اند و احتمال است که چند کس از انها منشاء روایت این دعوی و صدور معجزه براے غرضے
شده باشند و سائر ایشان بجهت طمع موافقت و مداهنت کرده از ایشان قبول نموده تشهیر کرده
باشند و نیز احتمال است که از کاهنان و منجمان پیشین شنیده بودند که شخصے در قریش پیدا شود
و بدست او ملک روی زمین و خزائن بیشمار افتد از اولاد عبد مناف نامش فلان و نام پدرش
فلان پس هر مفلسے را بخیال فاقه کشی متابعت او در سر افتاده باشد هر صاحب سبق را تلذذ

بزنان ایران زمین که سفید پوست و نازک بدن میباشند در خاطر خطور کرده باشد و هر دنیا پرست را سیر بساتین کسری و گلگشت قزوین و شیراز و سکونت در قصور قیصر دامن کش طبع شده باشد و از یہود نیز جمعے بموجب اخبار و کتب قدیمہ خود این ماجرا را دانسته نص از توریت موافق مدعاے او برآورده و قصص و اخبار انجار العبارت بلیغه براے او درست کرده داده باشند و معهذا ہنوز ثبوت نزول توریت و وقوع قصص انبیا ہم در ترددات و دار و گیر است با موافقت آنہا و ناموافقت چہ میکشاید و چہ میرود بالجملہ اول جاہلان عرب باین اغراض اتباع نموده باشند باز مردم را غلط بر غلط افتاد و بنابر مطامع و مستلذات دنیوی و نفسانی پے در پے اتباع آن جم غفیر لازم شمردند و رفته رفته صورت دینی و مذہبی قرار گرفت چنانچہ در اکثر امور شرعیہ بزعم شیعه ہمین قسم رو داد و واقع است مثلاً آنچہ در تواتر غسل رجلین شیعه میگویند ہمین تشقیقات و احتمالات است که مذکور شد بلکه درینجا زیاده تر و قوی تر زیرا که غسل رجلین نسبت بمسح رجلین مشقتے و کلفتے وارد و در قبول مشقت و رنج و تشہیر آن بحسب ظاہر فائده دنیوی دریافته نمیشود بخلاف امر نبوت که مقدمه ریاست عامه است که خیلے دلچسپ و خاطر نشین است و محل طمع و حرص براے این امور ہزاران بلکه لکوک جان خود را برباد میدہند اگر اجتماع بریک کلمه و یک روایت نمایند چہ عجب باشد و مدد دروغ ایشان این ہم شده باشد که ہرگاه کسے با ایشان منازعت نموده محاربه برخاست نکبت کشید و تباه و خراب شد عوام را خصوصاً کسانیکه در زمان متاخر پیدا شدند اعتقاد حقیت روایت اوائل خود قوی تر شد چنانچہ شیعه در امر خلافت خلفاے ثلثه و شہرت آن در مردم آن زمان و قوت اعتقاد متاخرین اہل سنت ہمین قسم احتمالات دارند و اگر تواتر این قسم اشخاص مفید علم قطعی شود باید که تواتر یہود نیز که بالاتر ازین اشخاص مذکورین در تحریف کتاب اللہ و تکذیب و مخالفت انبیا و پند و وصایاے آنہا نبودند در تائید دین موسیٰ علیه السلام مفید یقین شود زیرا که یہود نیز نص صریح حضرت موسیٰ بتواتر نقل میکنند که فرمود شَرِیْعَتِیْ مُؤَبَّدَۃٌ مَادَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ یعنی شریعت من ہمیشه کرده شده است تا وقتیکه آسمان است و زمین + وَتَعْظِیْمُ السَّبْتِ مُؤَبَّدٌ مَادَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ تعظیم سبت ہمیشه کرده شده است تا وقتیکه آسمان و زمین است و ہمچنین تواتر نصاری که نص صریح حضرت عیسے را بر آنکه او ابن اللہ است وَاَنَّ رِسَالَتِہٖ

ابن البشر قد ختمت قبل مجیئه بتحقیق رسالت پسر آدمی تمام شد پیش از آمدن او روایت
کنند و قرآن محرفے که بدست این جماعه است حکم توریت و انجیل محرف دارد که از وی آیتہاے
بسیار و سورہاے بیشمار ساقط کرده اند و کلمات او را تبدیل نموده و ترتیب او را تغیر داده اگر با این
قرآن متواتر کذائی تمسک جائز باشد بانجیل نیز جائز باشد و در انجیل مرقس که انجیل ثانی است
و از صحاح این نص موجود است و اناجیل اربعه نزد ایشان متواتر اند قال غرس رجل اشجارًا
فی ارضه و بنی حوالیها الجدران وحفر فیها بیرًا و بنی علیها بیوتًا فلما کملت
عمارة البستان اودعه عند الزراع وسافر الی بلد اٰخر واقام بها فلما حان ان
ینضج الثمار ارسل عبدًا من عبیده الی الزراع لیاخذ ثمارة فلما جاء واراد
ان یاخذ ثمرة ضربوه وارسلوه خائبًا ثم ارسل عبدًا اٰخر فاذوه وضربوه وشجوا
راسه ثم ارسل اٰخر فقتلوه فکان یرسل عبیده الیهم تتری فیضربون بعضهم
ویقتلون بعضهم وکان له ابن واحد یحبه لم یکن له ولد سواه فارسله الیهم فلما
راه الکفار قال بعضهم لبعض هذا الذی یرث بعده الجنة فهلموا نقتله ونرث البستان
فوثبوا علیه فقتلوه فلاجرم یغضب علیه صاحب الحائط ویرجع الیهم وینزعه من
ایدیهم ویردیهم ویضعه عند اٰخرین گفت نشانید شخصے درخت ها را در زمین خود و بنا کرد
گرداگرد آن دیوارها و کند دران چاهے و ساخت بر آن خانه ها پس هرگاه تمام شد عمارت باغ
سپرد آنرا نزد مزارعان و سفر کرد بسوے شهر دیگر و اقامت کرد دران پس هرگاه وقت رسید
این که پخته شوند میوه ها فرستاد غلامے را از غلامان خود بسوے مزارعان تا که بگیرد میوه هاے آنرا
پس هرگاه که آمد و خواست این که بگیرد میوه را زدند او را و فرستادند او را بے مطلب باز فرستاد
غلامے دیگر پس ایذا دادند او را و زدند او را و بخون آلوده کردند او را و شکستند سر او را باز فرستاد دیگرے را پس
کشتند او را پس بود که می فرستاد غلامان خود را بسوے ایشان پے در پے میزدند بعض ایشان را
و میکشتند بعض ایشان را و بود او را یک پسر که دوست میداشت او را و نبود او را پسرے سواے وے
پس فرستاد او را بسوے ایشان پس هرگاه دیدند کافران گفت بعض ایشان بعض را آنست
آنکه وارث شود بعد وے باغ را پس بیائید قتل کنیم او را و وارث شویم باغ را پس حمله کردند بر وے

پس کشتند اوراپس ضرور غضبناک شود برین کار صاحب باغ ورجوع کند بسوی ایشان وبستاند آن
آن باغ را از دست ہائے ایشان وہلاک کند ایشانرا وبہ بہند او را نزدیک دیگران پس ازینجا معلوم شد
کہ اثبات ملت حنیفیہ کہ سبیل آن قول بہ نبوت خاتم الانبیا است بدون اتباع اہل سنت در اصول
مذہب میتواند شد زیراکہ ایشان اصول دین خود را اخذ کردہ اند از جماعۂ صحابۂ کبار مثل عشرہ مبشرہ
وعبادلہ اربعہ ومکثرین ودیگر اہل بدر واہل بیعت الرضوان ومہاجرین اولین کہ حق تعالی در کتاب
خود بر صدق وصلاح ایشان گواہی دادہ قولہ تعالی اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ وقولہ تعالی مُحَمَّدٌ
رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗٓ اَشِدَّآءُ الی آخر الآیہ ودر آیات بسیار در حق ایشان کلمات خوشنودی
ورضامندی ارشاد فرمودہ قولہ تعالی لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ يُبَايِعُوْنَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ
الی غیر ذٰلِكَ مِنَ الْاٰيَاتِ بازا وائل اہل سنت این نصوص را در قرآن واحادیث شنیدہ از حال
ایشان تفحص وجہی نمودند معلوم کردند کہ ہر ہمہ ایشان صادق الاعتقاد وشدید المحبت والرسوخ
بودہ اند ودر اعلای اعلام شریعت غرا ہیچ وجہ قصور نکردہ اند ودر حفظ احکام ملت حنیفیہ بیضا بنوعی
مداہنت روا نداشتہ اند وکتاب خدا را بہتر از جان خود عزیز میداشتند ودین الٰہی را در محافظت وحمایت
فوق الانفس والمہج می انگاشتند وسنن رسول او را در عادات فضلا عن العبادات مہما امکن تقویت میکردند
وعوام صحابہ بجہت خوف سیاست وبرکت صحبت ایشان نیز ہمین وتیرہ داشتند وتابعین ایشان
باحسان نیز بتاثیر صحبت ایشان وبالعکاس اشعہ انوار ایشان سلوک ہمین طریق لازم گرفتہ اند و
ہلمّا قرنًا فقرنًا واتباع والقیاد این جماعہ مرپیغمبر را محض لوضوح حق بود نہ برائے جلب النفع ودفع
ضررے بلکہ ہر کہ از جماہیر عرب براغ مؤلفۃ القلوب متہم شدہ بود گو رئیس قوم وصندید عشیرہ باشد اورا
تحقیر واہانت مینمودند مثل ابوسفیان واقرع بن حابس کہ در مجلس خلیفۂ ثانی باوصف ریاستے کہ داشتند
خواریہا کشیدہ اند در صف النعال جا یافتہ وفقرا ومساکین اہل ایمان وغلامان وکم اصلان اینہا مثل
صہیب وعمار صدر مجلس بودند وعند الاقتدار ولایت وملک وسلطنت را بخویشاوندان واقارب خود نداداند
وقدم اسلام وکثرت صحبت پیغمبر وشدت رفاقت او را در تقسیم این مناصب ملاحظہ کردند واکثر ایشان
بعد از قیل وقال وجنگ وجدال وکشتہ شدن بزرگان واقارب خود واصرار بر کفر وبعد از رویت
معجزات قویہ ایمان آوردہ اند واگر بقول کہنہ ومنجمین واہل کتاب بطمع مال ومناصب میگر دیدند

بایستی که اول وہلہ اظہار ایمان مینمودند و زمان دراز در پیروی امور پیغمبر و عداوت او نمیگذرانیدند
و چون بنقل در روایت ایشان ثابت شد دعوی نبوت و ظہور معجزات و نزول قرآن و عجز بلغا از معارضۂ
آن یقین حاصل شد که فی الواقع چنین بود و ثبوت صدق و صلاح ایشان بشہادت قرآن و رسول
بر وجہ دائر نیست تا معذوری لازم آید بلکه بر وجہ تاکید اعتقاد و مزید یقین ست والا تفحص حال ایشان
کافی ہست در اعتقاد صحت خبر ایشان و صدق متواترات ایشان و اتباع سبیل ایشان و لزوم طریقۂ ایشان
پس اگر شیعه بقرآن یا خبر رسول یا اجماع تمسک کنند لابد تنزل کرده باشند از حرف شیعیه خود و شوبی از
مذہب اہل سنت بر خود لازم گرفته والا این تمسکات ایشان مثل لامع سراب یا نقش بر آب بے حقیقت و بے ثبات
خواہد بود پس واضح شد که بنا بر اصل شیعیت ہیچ دلیلے از دلائل ایشان راست نمیشود و چون دست
بدامن اہل سنت زدند و باین قرآن و اصول ملت حنیفیه قائل شدند لابد بجمیع امور متواترہ ایشان مثل
تفویض امر نماز بابوبکر صدیق و فضائل و مناقب او و غسل رجلین و مسح خفین که مانند قرآن و اصول متواتر
ثابت شده اند قائل باید شد و قبول باید کرد والا تحکم بے اصل لازم خواہد آمد نان کسے خوردن و شکر دیگری
بجا آوردن لطفے ندارد ۵ وجد و شمع باده ای زاہد چه کافر نعمتے است ؛ دشمن مے بودن و ہم رنگ مستان
زیستن + این فائده را باید که از دست ندہی که بسے مفید ست و نیز از ابواب سابقه معلوم شد که بنائے
مذہب تشیع بر روایات اصحاب ائمه ہست از ائمه و احوال آن اصحاب نیز معلوم شد که اکثر آنہا دروغگو بودند
و خود ائمه آنہا را تکذیب فرمودند و ہیچ امامے نبوده است الا بعض اصحاب او را امام لاحق تکذیب نموده
بدلیل آنکه آن بعضے بامامت او قائل نبودند و معتقد امامت شخصے دیگر یا قائل توقف و انقطاع امامت
بودند معہذا بسبب حسن ظن که باصحاب ائمه دارند تکذیب امام لاحق بلکه تکذیب خود آن امام را بچوی
نمیشمارند و بر روایات ہمه آنہا اعتماد کلی دارند پس چرا بیاران و اصحاب رسول که کمتر از امام در تاثیر
صحبت نخواہد بود حسن ظن نمیکنند و روایات آنہا را مقبول نمی سازند غایت ما فی الباب آنکه بعضے
روایات از ائمه مخالف روایات صحابه خصوص در مقدمات متعلقه بامامت نزد ایشان رسیده باشد
و شبہه در صدق صحابه ایشان را پیدا شده باشد لیکن چون این مخالفت در اصحاب بر امام جار ہست
و این شبہه در ہمه آنہا ساری معہذا مانع قبول روایت نشده پس در حق اصحاب چرا مانع قبول روایت
شود و ما ہذا الا التعصب المحض و العناد البحت و التحقیر لجناب رسول الله صلی الله علیه و سلم

والاہانۃ بتاثیر صحبتہ لاحول ولاقوۃ الا باللہ حالانکہ خود ائمہ عذر این مخالفت را بیان فرمودہ اند و اصحاب را بالصدق وصف نمودہ و در صحاح ایشان مروی و ثابت است لیکن غشاوۃ التعصب چشم ایشان را کور و گوش ایشان را کر ساختہ است من کتاب الکافی للکلینی فی باب اختلاف الحدیث بحذف الاسناد عن منصور بن حازم قال قلت لابی عبد اللہ ما بالی اسئلک عن المسئلۃ فتجیبنی فیہا بالجواب ثم یجیبک غیری فتجیبہ فیہا بجواب آخر فقال نجیب الناس علی الزیادۃ والنقصان قال قلت فاخبرنی عن اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صدقوا علی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ام کذبوا قال بل صدقوا قال قلت فما بالہم اختلفوا فقال اما تعلم ان الرجل کان یاتی علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیسالہ عن المسئلۃ فیجیبہ فیہا بالجواب ثم یجیبہ بعد ذلک بما ینسخ ذلک فنسخت الاحادیث بعضہا بعضاً ایضاً بحذف الاسناد عن محمد بن مسلم عن ابی عبد اللہ قال قلت لہ ما بال اقوام یروون عن فلان وفلان عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا یتہمون بالکذب فیجیئ منکم خلافہ قال ان الحدیث ینسخ کما ینسخ القرآن از کتاب کافی مر کلینی را در باب اختلاف حدیث بدور کردن اسناد از منصور ابن حازم است گفت گفتم مر ابی عبد اللہ را چیست حال من می پرسم ترا از مسئلہ پس جواب میدہی مرا در ان بجوابی پس مے آید نزد تو سوای من پس جواب میدہی او را در ان بجواب دیگر پس گفت ہر آئینہ ما جواب میدہیم مردم را بر زیادت و کمی گفت گفتم پس خبر دہ مرا از اصحاب رسول خدا صلعم راست گفتند بر محمد یا دروغ گفت بلکہ راست گفتند گفت گفتم پس چیست حال ایشان کہ اختلاف کردند پس گفت ہر آئینہ مردی بود کہ می آمد بر رسول خدا صلعم پس می پرسید او را از مسئلہ پس جواب میداد او را در ان بجواب باز جواب میداد بعد ازین بآنچہ نسخ میکرد آنرا پس نسخ میکردند حدیث ہا بعض آن بعض را و نیز بہ حذف اسناد از محمد بن مسلم از ابی عبد اللہ گفت گفتم او را چہ حال است قوم ہا را روایت میکنند از فلان وفلان از رسول خدا صلعم و تہمت کردہ نمیشوند بدروغ پس می آید از شما خلاف آن گفت ہر آئینہ حدیث نسخ کردہ میشود چنانچہ نسخ کردہ میشود قرآن فائدۃ اخری اجل من الاولیٰ ولقبناہا بسعادت الدارین فی شرح حدیث الثقلین فمن شاء فلیجعلہا مع الابواب الخمسۃ التی بعدہا رسالۃ علحدۃ **فائدہ** دیگر است بزرگتر از اول ولقب دادیم آنرا بسعادت ہر دو جہان در شرح حدیث ثقلین پس ہر کہ خواہد باید کہ کند آن را با ابواب پنجگانہ پس از وی ہستند رسالہ جدا باید دانست کہ باتفاق شیعہ وسنی این حدیث ثابت است کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انی

تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بہما لن تضلوا بعدی احدہما اعظم من آخر کتاب اللہ وعترتی اہل بیتی ہر آئینہ من گذاشتم در شما دو چیز گران آنقدر کہ اگر گرفتید بآنہا ہرگز گمراہ نشوید بعد من یکے ازان ہر دو بزرگتر است از دیگر قرآن شریف و اولاد من از اہل بیت من پس معلوم شد کہ مفروضات ربی و احکام شرعی مارا پیغمبر حوالہ باین دو چیز عظیم القدر فرمودہ است پس مذہبے کہ مخالف این دو باشد در امور شرعیہ عقیدۃً و عملاً باطل و نامعتبر ست و ہر کہ انکار این دو بزرگ کند خارج از دین شود حالا در تحقیق باید افتاد کہ ازین دو فرقہ یعنی شیعہ و سنی کدام یک متمسک باین دو حبل متین است و کدام یک استخفاف این دو چیز عالیقدر میکند و اہانت مینماید و از درجہ اعتبار ساقط می انگارد و طعن در ہر دو پیش میگیرد و این بحث را بنظر تامل و انصاف باید دید کہ طرفہ کارے و عجیب ماجرای است و در ین بحث غیر از کتب معتبرہ شیعہ منقول نخواہد بود چنانچہ در تمام رسالہ از ملتزمات است اما کتاب امامیہ و شیعہ از درجہ اعتبار ساقط شد و مثل تورات و انجیل قابل تمسک نماند زیرا کہ تحریف بسیار در و راہ یافتہ و احکام بسیار از و منسوخ شدہ و آیات و سور بسیار کہ ناسخ احکام و مخصص عمومات بودند بدزدی رفتہ و آنچہ باقی است بعضے الفاظ او مبدل و بعضے زائد و بعضے ناقص روی الکلینی عن ہشام ابن سالم عن ابی عبد اللہ ان القرآن الذی جاء بہ جبرئیل الی محمد صلے اللہ علیہ وسلم سبعۃ عشر الف آیۃ از ابی عبد اللہ ہر آئینہ قرآن آنکہ آوردہ بود آنرا جبرئیل بسوی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہفدہ ہزار آیت بود و روی عن محمد بن نصر عنہ انہ قال کان فی لم یکن اسم سبعین رجلا من قریش باسمائہم واسماء آبائہم و روایت کرد از محمد بن نصر از وی وے گفت بود در لم یکن نام ہفتاد مرد از قریش بنامہائے ایشان و نامہائے پدر ایشان و روی عن سالم بن سلیمۃ قال قرأ رجل علی ابی عبد اللہ وانا اسمعہ حروفا من القرآن لیس ما یقرأہ الناس فقال ابو عبد اللہ مہ اکفف عن ہذہ القرأۃ واقرأ کما تقرأہ الناس حتی یقوم القائم فاذا قام القائم قرأ کتاب اللہ علی حدہ و روی الکلینی وغیرہ عن الحکم بن عتبۃ انہ قال قرأ علی بن حسین وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی ولا محدث قال وکان علی بن ابی طالب محدثا و روی عن محمد بن الجہم الہلالی وغیرہ عن ابی عبد اللہ ان امۃ ہی اولی من امۃ لیس کلام اللہ بل محرف عن موضعہ والمنزل ائمۃ ہی ازکی من ائمتکم و روایت کرد از سالم بن سلیمہ گفت خواند مردی بر ابی عبد اللہ و من می شنیدم آنرا حرفہا از قرآن نبود آنچہ میخوانند مردم پس گفت ابو عبد اللہ باز مان و باز ایستان

ازین قرآنها و بخوان چنانچه میخوانند آنرا مردم تاکه قائم شود امام مهدی پس هرگاه که قائم شود امام مهدی
بخواند کتاب خدارا بر طریقه آن و روایت کرد کلینی وغیره از حکم بن عتبه هر آئینه وے گفت که خواند علی بن
حسین و نفرستادم پیش از تو هیچ پیغمبرے و نه صاحب الهام گفت و بود علی ابن ابیطالب صاحب الهام
و روایت کرد از محمد بن الجهم الهلالی وغیره از ابی عبدالله هر آئینه جماعت وے بالاتر است از جماعه نیست
کلام خدا بلکه بیجا کرده شده است از طور خود و نازل کرده شده چنین است امامان که آنها پاک تراند از
امامان شما و نزد ایشان ثابت و متقرر و مشهور است که بعضے سور تمامها ساقط شد مثل سورة الولایة و بعضی
سور باکثرها مثل سورة الاحزاب فانها کانت مثل سورة الانعام پس ازین سور آنچه در فضائل اہل بیت
و احکام امامت ایشان بود ساقط کردند و لفظ ویلک قبل از لاتحزن ان الله معنا نیز ساقط
کرده اند و لفظ عن ولایة علی بعد ازین آیت وقفوهم انهم مسئولون و لفظ و یملکهم بنو امیة
بعد ازین آیت خیر من الف شهر و لفظ لعلی بن ابیطالب بعد ازین آیت وکفی الله المومنین
القتال و لفظ آل محمد ازین آیه وسیعلم الذین ظلموا آل محمد ای منقلب ینقلبون و لفظ علی بعد
از ولکل قوم هاد ذکر کل ذلک ابن شهر آشوب المازندرانی فی کتاب المثالب له وعلی هذا القیاس
کلمات بسیار و آیات بیشمار را شمرده اند پس حالا نزد ایشان درمیان قرآن مجید محفوظ و درمیان
توریت و انجیل فرقے نماند و تمسک باین هر سه وجهے ندارد که محرف و مبدل و منسوخ بناسخ مجهول
اند و اما عترت رسول پس باجماع اہل لغت عترت شخص اقارب اورا گویند و اینها نسبت بعض
عترت را انکار کنند مثل حضرت رقیه و حضرت ام کلثوم بنات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعضے را
داخل عترت نمیشمارند مثل حضرت عباس عم رسول الله و اولاد او و مثل حضرت زبیر ابن صفیه عمه
رسول ص و اکثر اولاد حضرت زهرا را نیز دشمن دارند و بد گویند مثل زید بن علی بن الحسین که خلیفه عالم و
متقی و متورع بود و از دست مروانیان شهید شد و پسر او یحیی ابن زید را نیز دشمن دارند و همچنین ابراهیم
بن موسی کاظم را و همچنین جعفر ابن موسی کاظم را و اورا ملقب بکذاب کرده اند حالانکه او از کبار اولیاء
الله بود و بایزید بسطامی ازو اخذ طریقت کرده و بغلط شهرت یافته است که بایزید بسطامی مرید جعفر
صادق است و جعفر ابن علی را که برادر حضرت امام حسن عسکری بود نیز ملقب بکذاب نموده اند و
و حسن ابن الحسین المثنی و پسر او عبدالله محض را نیز که محمد اکبر بلقب محض است مرتد و کافر شمارند

وابراہیم بن عبداللہ را وزکریا بن محمد باقر را ومحمد بن عبداللہ بن الحسین ومحمد بن القاسم بن الحسین و
ویحیی بن عمر را کہ از احفاد زید بن علی بن الحسن است نیز کافر ومرتد دانند وجماعہ سادات حسنیہ و
حسینیہ را کہ قائل بامامت وبزرگی زید بن علی بودہ اند ضال وگمراہ شناسند حالانکہ کتب انساب و
تواریخ سادات دلالت صریح میکند برآنکہ اکثر اہلبیت حسنیان وحسینیان معتقد امامت زید بن
علی وفضیلت آن بزرگوار بودہ اند وجماہیر اثنا عشریہ درحق آن بزرگواران اعتقاد کفر وارتداد وخلود
در نار دارند چنانچہ در باب معاد از کتب ایشان منقول خواہد شد ووجہش ہم ظاہر است زیراکہ منکر امامت
یک امام نزد ایشان مثل منکر نبوت یک نبی کافر است وَالْکَافِرُ مُخَلَّدٌ فِی النَّارِ وانیہمہ بزرگواران
منکر امامت امام وقت خود بلکہ امامت بعضے از ائمہ ماضیین نیز بودہ اند وطائفہ قلیلہ از اثنا عشریہ بران
رفتہ اند کہ اینہا در اعراف خواہند بود مثل حضرت عباس عم رسول صلعم وبعضے گویند کہ بعد از عذاب شدید
بشفاعت اجداد خود نجات خواہند یافت واین ہر دو قول رکیک ومردود اند وموافق قواعد و
اصول ایشان ہمان قول اول است زیراکہ شفاعت درحق کفار بالاجماع مقبول نیست واعراف
دار الخلد نیست وسعد البود ایشان را در اعراف وجہے نیست کہ اینہا منکر امامت بودند ومنکران
امامت کفار اند وبا وصف اینہمہ روایت میکنند کہ محب علی لا یدخل النار ودر محبت ایشان با
امیر المومنین ہیچ شبہہ نیست اما ناصبیت این فرقہ را تماشا باید کرد کہ چہ قدر بزرگان را کہ جگر پارہائے
ایمہ وبرادران ایمہ بودند بچہ مرتبہ اہانت واستخفاف مینمایند ودرحق چندکس کہ معدود از اہلبیت ایمہ
اثنا عشر وبعض اقارب ایشان باشند در پردہ محبت ہزاران عیوب وقبائح نسبت کنند واستخفاف و
اہانت زیادہ از حد نمایند بالاتر از خوارج ونواصب آرے + دوستی بیخرد خود دشمنی است - وبعد از
تتبع کتب وروایات ایشان تفصیل آن قبائح وعیوب کَالشَّمْسِ فِی نِصْفِ النَّہَارِ ہویدا میگردد
ولیکن دریجا چندے از کفریات ایشان بطریق نمونہ از خروارے ثبت مے افتد اول آنکہ گویند
امام وقت وصاحب زمان بآن مرتبہ جبان وہراسان وخائف وبزدل بودہ است کہ از مدت
ہزار سال بخوف جماعہ قلیلہ مختفی شدہ وہرگز وجود انقلاب دول وبرہم شدن عباسیہ وتسلط
چنگیزیہ کہ بعد از قبول اسلام خود را محب اہل بیت میگفتند وبعضے از ایشان مذاہب تشیع اختیار کردہ
بودند وبعد از تسلط صفویہ بر عراقین وخراسان کہ محب صادق شیعہ وخیر خواہ این گروہ است

وبعد از رواج این مذہب در سلاطین دکن و بنگالہ و پورب و امارت و وزارت این فرقہ در ہند و سند
ہرگز بر نمے آید و اور اطمینان حاصل نمیشود دوم آنکہ از حضرت صادق در جمیع کتب ایشان روایت
است کہ فرمود یا معشر الشیعۃ خدمۃ جواریںا لکا وفروجہن لکم اللہ اللہ نفوس خبیثہ ایشان
چہ قسم این بہتان عظیم راسہل دانستہ وباین جناب پاک نسبت کردہ سوم آنکہ بر حضرت نسبت میکنند
کہ فرمودند در حق حضرت کلثوم بنت سیدۃ النساء علیہا السلام اول فرج غصب منا سبحان اللہ
چہ کلمہ ایست کہ از زبان ایشان بر مے آید نزدیک است کہ آسمان فرود افتد و زمین بشگافد اول در حق
آن سیدہ پاک بضعۃ الرسول فلذۃ کبد البتول چہ فحش وسوء ادب است وکدام خصلت خبیثہ را
بدامن پاک آن طاہرہ مطہرہ مے بندند و دیگر در حق حضرت امیر وحضرت حسین چہ قدر بی حفاظی
وبے ناموسی ثابت میکنند و در حق حضرت صادق کہ این کلمہ بران جناب تہمت مینمایند چہ قدر
بے حمیتی وبے غیرتی اعتماد دارند این لفظ را اول بزرگان بر زبان نمی آرند علی الخصوص ذکر
این عفیفہ مستورۃ الاسم والمسمے از اقارب بلکہ بزرگان خود امریست کہ اراذل واوباش نیز
ازان احتراز واجب میدانند بازاریان دہلی را دیدیم کہ در ہنگامہ افاغنہ قندہار کہ خود را ابدالیان
لقب کردہ اند زنان بسیاری را بے ناموسی شد وہر گز من بعد نام این فعل قبیح بر زبان نیاوردند
وعار کردند واحتمال آنکہ در بضعۂ طاہرہ رسول این قسم فعل خبیث واقع شود جیز او کرتا کار ہیچ مسلمان
نیست لاحول ولا قوۃ الا باللہ۔ چہارم آنکہ گویند کہ حضرات بنات واخوات خود را بکفرہ فجرہ بزنے میدادند
مثل حضرت سکینہ کہ در نکاح مصعب بن زبیر بود وعلی ہذا القیاس دیگر قریبات خود را در عقد کفرہ
نواصب می درآوردند چنانچہ در کتب انساب سادات بتفصیل مشروح است پنجم آنکہ نسبت کنند
بحضرت صادق کہ قرآن مجید را بر زمین بر تافت واہانت نمود وطعنے کہ بر عثمان باب احراق مصحف
ابن مسعود نمودہ اند بعینہ بحضرت صادق ثابت کنند روی الکلینی عن زید بن جہم الہلالی عن
الصادق انہ قراء ولا تکونوا کالتی نقضت غزلہا من بعد قوۃ انکاثا تتخذون ایمانکم دخلا بینکم ان
تکون ایمۃ ہی ازکی من ایمتکم فقلت جعلت فداک ایمۃ قال ای واللہ قلت انما نقرأ اربی
قال وما اربی واومی بیدہ فطرحہا اہانۃ۔ روایت کردہ است کلینی از زید بن جہم ہلالی از صادق
علیہ السلام بدرستیکہ میخواند ونباشید مانند زنیکہ شکست ریسمان خود را بعد از درستی پارہ پارہ

میکنید سوگندہاے خود را موجب خلل درمیان خود تا که باشند امامان که آنها پاک تر انداز امامهاے شما پس گفتم کردہ شوم قربان تو ائمہ است گفت آرے قسم خدا گفتم چیست این بیت که خواندہ میشود از نی گفت چیست از نی و اشارت کرد بدست خود پس برانداخت آنرا باہانت ششم آنکه آنچه منافی ایمان وصد علامات مومن است بنص حضرت امیر المومنین بسوے ائمہ نسبت کنند و میخواہند بشہادت حضرت امیر رخنه در ایمان ائمہ اندازند که حضرات ائمہ بر تقیہ و اخفاے حق و اظہار باطل در طول حیات خود باوصف عدم خوف ہلاکت در حق شان اصرار داشته اند نص متواتر امیر المومنین که در نہج البلاغة موجود است اینست قال علیه السلام علامة الایمان ان لاتوثر الصدق حیث یضرک علی الکذب حیث ینفعک کذا فی نہج البلاغة گفت علیه السلام نشانی ایمان اینست لپسند نکنی راستی را جائیکه زیان دہد ترا بر دروغ جائیکه سود دہد ترا چنان است در نہج البلاغة ہفتم بعضے تفاسیر آیات قرآن بائمہ نسبت کنند که ہرگز بر قواعد عربیت و نحو راست نمی نشیند پس سامع آن تفسیر بر قصور حضرات در فنون عربیت و ناواقفیت ایشان بر قواعد نحو استدلال کند و ہمچنین بعضے تفاسیر که مخل بربط کلام و موجب انفکاک نظم و انتشار ضمائر و برہمی سیاق سخن باشد بحضرات منسوب سازند تا مردم را سوء اعتقاد در کمال علم ایشان حاصل شود ہشتم آنکه از ائمہ روایت کنند که ایشان از جہاد منع میفرمودند باوصف آنکه در قرآن مجید قسمے که درین امر تاکید و تقیید فرمودہ اند بر ہر طفل مکتب پوشیدہ نیست پس القاع مخالفت کنند در ثقلین حالانکه تتمہ حدیث ثقلین این عبارت ہم روایت کردہ اند که لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض ہرگز جدا نشوند آن ہر دو تا که وارد شوند نزد من بر حوض و ازین عبارت صریح مستفاد میشود که پیغمبر معیار معرفت اقوال و مذاہب عترت طاہرہ بنا بر آنکه مردم بر ایشان دروغ خواہند بست و افترا خواہند کرد بما عنایت فرمودہ است و آن ہمین است که روایاتے که از ایشان بشنویم بر قرآن عرض کنیم ہر چه را قرآن قبول داشت صحیح است و ہر چه را تکذیب کرد کفر است و قرآن محفوظ متواتر لائق تر است بآنکه معیار باشد از عترت طاہرہ چه عترت بحکم بشریت موت و غیبت مکانی و بعد زمانی و دیگر لواحق دارند که کلید باب دروغ بندی و افترا سازی است بخلاف قرآن که بسبب شہرت و تواتری که دارد پیش ہر کس در ہر وقت و ہر مکان موجود است و در حفظ الہی محفوظ لَا یَاْتِیْهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖ تَنْزِیْلٌ مِّنْ حَکِیْمٍ حَمِیْدٍ نہم آنکه تجویز جماع مطلقه

بجناب ایشان نسبت کنند و این در حقیقت تجویز زنا است معاذ الله من ذلک [10] دہم آنکہ بازی کردن
بقضیب و خصیتین در عین نماز بجناب ائمہ نسبت کنند حاشاہم ذلک اول نماز کہ اعظم ارکان دین است
چہ جای لعب و بازی است دوم آنکہ این بازی کدام لطافت دارد [11] یازدہم تجویز نماز باوجود آلودگی
جامہ بنجاسات غلیظہ بجناب ائمہ نسبت کنند تعالی جنابہم عن ذلک [12] دوازدہم خوردن بچہ جانور مردہ بجناب
ایشان نسبت کنند حاشاہم عن ذلک [13] سیزدہم تجویز بوس و کنار بازن در عین نماز بجناب حضرات
نسبت نمایند و روایات منقولہ از کتب ایشان درین ہمہ مسائل کہ مذکور شد انشاء اللہ تعالی در باب
فروع بیاید [14] چہاردہم منع مردم از تعلیم واجبات دین مر زنان را بجناب ائمہ نسبت کنند روی شیخ
الطائفة عن ادیم بن الحر قال سألت ابا عبد الله علیه السلام عن المرأة ترى فیما یری النائم علیها
غسل قال نعم لاتحدثوهن فیتخذنه علة روایت کرد ابو جعفر طوسی از ادیم بن حر گفت پرسیدم
از ابا عبد اللہ علیہ السلام از زنی کہ بہ بیند در آنچہ می بیند خوابندہ بروی غسل است گفت آری حدیث
نکنید از ایشان پس خواہند گرفت این را علت و درین صورت لازم می آید کہ
جناب ائمہ راضی باشند بخواندن نماز در حالت جنابت کہ آن کفر است بالاتفاق
حالانکہ رضا بالکفر نیز کفر است بالاتفاق معاذ اللہ من ذلک و نیز راضی باشند بجہل مکلف بواجبات
شریعت وہو مناقض لمنصب الامامة قادح فی استحقاقها قاطع للعدالة والمروة و ازین خدیع تر
و قبیح تر درین باب روایت صاحب المحاسن است کہ از کاظم علیہ السلام آوردہ - انه قال لاتعلموا
هذا الخلق اصول دینهم ہر آئینہ وی گفت تعلیم مکنید این مردم را عقائد دین ایشان سبحان اللہ
این چہ روایت قبیح و حکایت شنیع است کہ نسبت بجناب میکنند چون ایشان از تعلیم اصول
دین مردم را منع فرمایند دیگران چہ قسم تعلیم کنند ؎ چو کفر از کعبہ برخیزد کجا ماند مسلمانی - [15] پانزدہم
ترک عمل باوامر اللہ نسبت بجناب ائمہ کنند خصوصاً بجناب باقر و حضرت صادق علیہما السلام
کہ ایشان ترک تقیہ میکردند حالانکہ از حضرت صادق روایت کنند التقیة دین آبائی پس این
حضرات در دین آبای کرام خود چہ قبیح یافتند کہ ترک دادند [16] شانزدہم خلاف نص صریح کتاب اللہ
بجناب ائمہ نسبت کنند تا ایقاع مخالفت فیما بین الثقلین نمایند و مردم را در امر دین متحیر سازند
گویند در زر و سیم غیر مسکوک حضرات ایشان زکوۃ واجب ندانستہ اند و خود ہم ندادہ اند معاذ اللہ

میخواهند که حضرات را در وعید والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله داخل نمایند
۱۷ هفتدهم گویند که جامه دریدن وگریبان چاک کردن مردان را و زنان را در موت پسر و پدر و دیگر اقارب
حضرات ائمه جائز داشته اند معاذ الله ایشان را در بے صبران و جزع کنندگان داخل مینمایند و از بشارات
قرآنی که در حق صابرین وارد است خارج میسازند و در وعید لیس منّا من شق الجیوب شامل اعتقاد
میکنند ۱۸ هیژدهم تخصیص قصاص بغیر اعمی که خلاف نص قرآنی است بجناب ایشان نسبت میکنند
۱۹ نوزدهم حکم باسترقاق ولد ذمی که مسلمانے را قتل کرده باشد نسبت بحضرات ائمه نمایند خلاف قاعده شرائع
است لا تزر وازرة وزر اخری ولا یجزی والد عن ولده ولا مولود هو جاز عن والده اگر اینقسم انتقام
گرفتن در شرع جائز بود فرق درمیان توره چنگیز خانی و شریعت محمدی چه خواهد بود و جواز استرقاق اولاد
حربی بآن است که توقع محاربه است ازان اولاد برائے تقلیل سواد آنها اولاد ذمی قاتل باآنکه نه مستعد
حرب اند و نه داخل سواد اهل حرب بچه وجه استرقاق درست باشد که صریح نقض عهد است و مخالف جمیع
ادیان و ملل که وفا بعهد را واجب دانند و نیز مخالف نص قرآنی که النفس بالنفس - ۲۰ بستم آنکه از حضرات
ائمه نقل کنند که از روز قتل عمر که بزعم ایشان نهم ربیع الاول است تا سه روز از اثم گناه صغیره و کبیره
بر کسے نوشته نمیشود پس درینصورت اباحت کفر و جمیع معاصی دران سه روز بجناب ائمه نسبت
نمایند - ۲۱ بست و یکم - جواز استعمال آبے که با و استنجا کرده باشند در شرب و دیگر حوائج و طهارت بجناب آن
طیبین و طاهرین نسبت کنند - ۲۲ بست و دوم - از حضرت ائمه روایت کنند که امت مرحومه بالقب امت
ملعونه است رواه الصیرفی عن ابی عبدالله علیه السلام و بعضے روایات تشبیه امت مصطفویه بخنازیر
از حضرت صادق روایت کنند کما رواه الکلینی عنه علیه السلام حالانکه در نص قرآنی خیر امة ایشان را
خطاب داده اند در حق ایشان فرموده وکذلک جعلناکم امة وسطاً بالجمله غرض این طائفه اقلاع
مخالفت است فیما بین الثقلین تا سه کلاه دین شریعت گم شود و تمسک بکتاب الله بسبب
ادعاے تحریف و زیادة و نقصان و تغیر و تبدیل برهم خورد و تمسک بعترة بجهت تکفیر و حکم بار
تداد بعضے و روایت مخالف کتاب الله از بعضے متعذر شود و خلائق خدا مثل بهائم و انعام
غیر مقید بقیدے هرچه خواسته باشند کرده باشند

تمت

رسالہ وسیلۃ النجاۃ

تصنیف فخر المحدثین ذو العلم والتمیز مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ حق حمدہ والصلوٰۃ والسلام علی حبیبہ وجندہ اللہم یا مقلب القلوب ثبت قلوبنا علی دینک۔ **سبب تالیف** شخصے از آشنایان کہ بمذہب تشیع الفت داشت استدعا نمود کہ چند کلمہ در بیان دلائل حقیت فرقہ ناجیہ باید نوشت بحکم الدین النصیحۃ اجابت آن مسئول کردہ آمد و این رسالہ را وسیلۃ النجات نامیدہ شد السلام علی من اتبع الہدیٰ **سوال** درمیان اہل سنت وشیعہ گفتگو بسیار واقع شدہ سنیان دعوی میکنند کہ مذہب ما برحق است وموافق قرآن وحدیث است وکتابہای شیعہ ہمہ باطل وافترا نسبت مذہب اہل بیت ہست بلکہ مذہب اہل بیت ہمین ہست کہ ما میداریم وشیعہ ہم ہمین دعوی میکنند کہ قرآن مذہب ماست وطریقہ ما طریقہ امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ است وکتابہای سنیان را غیر معتبر میگویند دراین بارہ جواب شافی از آیات قرآنی کہ دران جای دم زدن کسے نباشد وعذر منقطع گردد باید نوشت کہ طالبان راہ نجات برآن عمل نمایند واز مذہب باطل دست بردارند **جواب** اے برادر اول بنای ہر مذہبے را دریافت کن وکتابہاے ہر فریق را یکسو گذار ودر طاق بنہ وچون بر بناے ہر یکے واقف شوی آن بنا را برآیات قرآنی مطابق کن وبناے ہر کدام مذہب کہ محکم وراسخ بینی آنرا مذہب حق دانستہ کتابہای آنہا بخوان وبعمل آر وبناے ہر مذہبے کہ باطل یابی کتابہاے آنہا را وساوس شیطانی دانستہ درآب انداز وگرد آن ہرگز مگرد وآنہا را پارہ پارہ کن ویقین دان کہ آن مذہب اہل بیت نیست بلکہ مذہب شیطان است پس بدانکہ بنای مذہب اہل سنت برایمان وتقوی وصلاح وراستی ابوبکر وعمر وعثمان وعلی وغیرہم از مہاجرین وانصار ودیگر اصحاب سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ ہزارہا کس بودند ہمراہ آنحضرت صلعم درراہ خدا جہاد ونماز کردند وتامدت حیات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمیشہ در نصرت وحمایت

او بودند و بعد وفات آنحضرت صلعم در خلافت خود عدل و انصاف و راستی گزیدند و خدمت اهلبیت و محبت آنها بجا آوردند و امیر المومنین علی علیه السلام همیشه با آنها نشست و برخاست نمود و همراه آنها با کفار جهاد کرده و در پس آنها نماز خوانده و همیشه با آنها محبت داشته و بعد وفات آنها در حق آنها دعای خیر نموده بسیار مدح و مناقب آنها بیان فرموده و بنای مذهب شیعه بر کفر و نفاق خلفاء ثلاثه و غیرهم هزاران صحابه سید ابرار است که اینها میگویند که همه آنها ایمان نفاق آورده بودند و هجرت هم برای ریاست و طمع دنیا کرده بودند و همه جهاد و عبادت آنها برای ریا بود نه برای خدا و بعد وفات آنحضرت صلعم با اهل بیت او ایذا رسانیدند و مرتضی علی رض را یاری نکردند و حق او نیز در گرفتند و متابعت و نماز علی علیه السلام همراه اینها بنابر خوف و تقیه بود حتی که علی رضی الله تعالی عنه دختر طاهره خود را در نکاح عمر برای تقیه داد و نام پسران خود ابوبکر علی و عمر علی و عثمان علی هم برای تقیه نهاد و صحابه مخلصین اندک بودند ابوذر و مقداد و سلمان و عمار و جابر رض و چند کس دیگر ای برادر چون بنای هر دو مذهب دریافتی پس بدانکه دلیل بر بنای مذهب اهل سنت آیات قرآنی بسیار اند که هر یک ازان برای اثبات و استحکام آن بنا کافی است و بنابر اختصار درین مقام چند آیات نوشته میشود قوله تعالی وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ و سابقین که اولین اند از مهاجرین و انصار و آنانکه پیروی و متابعت سابقین کردند به نیکوئی یعنی با ایمان و طاعت راضی شد خدا تعالی از اینها و راضی شدند آنها از خدای تعالی وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ و مهیا کرد خدا برای آنها بهشتها که جاری اند زیر منازل یا درختان آنها نهرها خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا اینهمه مهاجرین و انصار و متابعت کنندگان آنها در بهشت تا باشند همیشه این آیت برملا ندا میکند که مهاجرین و انصار سابقین همه بهشتی اند و متابعت کنندگان آنها که بعد آنها بودند و طریقه آنها اختیار کردند آنها هم بهشتی اند و شک نیست که ابوبکر صدیق رضی الله عنه از مهاجرین اولین است که وقت هجرت همراه پیغمبر صلعم بود و عمر و عثمان و علی رض و بسیاری دیگر از مهاجرین اولین اند و هر که ابوبکر رض را از مهاجرین اولین نداند بسبب انکار این آیة کافر باشد قال الله تعالی إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا چون بیرون کردند رسول خدا صلی الله تعالی علیه

وآله وسلم کفار مکه در حالیکه دوم دو کس بودند چون بودند هر دو در غار چون میگفت رسول خدا صلے اللہ تعالی علیه وآله وسلم مر یار خود را که ابوبکر صدیق است اندوهگین مشو بدرستیکه خدا با ماست ومتابعت کنندگان آنها بواقعی مهاجرین وانصار اند که بعد انبها ایمان آوردند وهجرت ونصرت کردند وحق تعالی درین آیت خبر داد که آنها همیشه در بهشت خواهند بود پس ثابت شد که ایشان قطعی بهشتی اند هر که ایشانرا بهشتی نداند بسبب انکار این آیت کافر باشد واگر درین مقام شیطانی بیاید وترا وسوسه دهد که شاید مراد ازین آیت مهاجرین باشند که شیعه در حق آنها حسن ظن دارند که هجرت آنها فی سبیل الله بود وهجرت ابوبکر وغیره برای طمع دنیا بود جواب او بگو که ای ابلیس دروغ میگوئی بلکه هجرت جمیع مهاجرین برای خدا بود چنانچه در آیتے که اول بعد هجرت درباب قتال نازل شده أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا اذن ودستوری داده شد بجنگ کردن کفار مر کسانے را که میخواهند کارزار کردن را یعنی مهاجرین را بسبب آنکه آنها از دست کفار ظلم کشیده بودند وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ وبدرستیکه خدا تعالی بر نصرت کردن آنها هر آئینه قادر است الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۔ آنانکه بیرون کرده شدند از سراهای شان بغیر حق مگر آنکه میگفتند آنها که پروردگار ما تعالی است یعنی از ایشان هیچ گناهے نشده که بسبب آن بیرون کرده شدند مگر فقط بسبب ایمان آنها را بیرون کردند پس ازین ثابت شد که هجرت جمیع مهاجرین خالصاً لله تعالی بود نه برای طمع دنیا پس ثابت شد که همه مهاجرین رض منصور اند ای برادر هر که ایمان بقرآن دارد چون بروی ثابت شد که خدا تعالی کسے را جنتی فرمود وگفت که آنها در جنت بر سبیل ابد ودوام باشند تمام اعتراضات او در حق وی ساقط گشت چراکه حق تعالے عالم الغیب است ومیداند که از فلان بنده در فلان وقت حسنه یا در فلان وقت سیئه بظهور خواهد آمد وباوجود آن اگر او را فرماید که این را جنتی نمودم درین ضمن اشارت بمغفرت جمیع زلات وی متحقق گشت پس دیگر بندگان را در حق آن کس طعن وتشنیع نمودن اعتراض بجناب الهی کردن است گویا که اعتراض کننده میگوید که این بنده بد است خدا تعالی او را چرا بهشتی میکند وظاهر است که اعتراض کردن درین مقام کفر است وبنده را که خدا تعالی بهشتی خوانده است البته وے بهشتی است واعتراض کسے در حق وے ضررے ندارد واو را دوزخی نمیکند لیکن اعتراض کننده وی کافر است

پس باین وجه تمام شبهات شیاطین ساقط شد و احتیاج نماند که بجواب آن پرداخته شود اما برای تسلی سائل رجم الشیاطین کرده میشود پس اگر شیطان بیاید و ترا وسوسه کند که در سورهٔ انفال در قصهٔ بدر نازل شده قوله تعالیٰ یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اِذَا لَقِیْتُمُ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوْهُمُ الْاَدْبَارَ ترجمهٔ آیت ای کسانیکه ایمان آورده اید چون ملاقات کنید بکفار پس پشت مدهید از جنگ کفار قوله تعالیٰ وَمَنْ یُّوَلِّهِمْ یَوْمَىِٕذٍ دُبُرَهٗۤ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ اَوْ مُتَحَیِّزًا اِلٰی فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰىهُ جَهَنَّمُ و هر که پشت و هد از جنگ کفار مگر در حالیکه برگردنده باشد برای جنگ یا پناه آرنده بسوی جماعت مومنین پس تحقیق رجوع کرد بخشمے از خدا و جای او جهنم است و گویند که صحابه در جنگ احد و حنین گریخته اند در جواب او بگو در بدر که مقام نزول آیت است کسے نگریخته بلکه همه ثابت قدم ماندند چنانچه حق تعالیٰ میفرماید وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَّاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ ترجمهٔ آیت بدرستیکه نصرت داد شمارا خدا تعالیٰ در جنگ بدر و حالانکه شما خوار بودید در چشم کفار بسبب قلت و در قصهٔ بدر فرمود اِذْ یُوْحِیْ رَبُّكَ اِلَی الْمَلٰٓىِٕكَةِ اَنِّیْ مَعَكُمْ ترجمه یاد کن اے محمد صلے اللہ علیہ وسلم چون وحی میکرد پروردگار تو بسوی فرشتگان که من با شمااَم قوله تعالیٰ فَثَبِّتُوا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا ترجمه پس ثابت دارید مومنان را و آیت مذکوره بر کفر دلالت ندارد بلکه بر آنکه گریختن از جنگ کفار حرام است و حق تعالیٰ است اگر خواهد بخشد اگر خواهد عذاب کند و لهذا چون در جنگ احد فرار واقع شده حق تعالیٰ از ان عفو فرمود قوله تعالیٰ وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ پس اعتراض ساقط شد و در روز حنین اولا فرار نمودند و ثانیا چون عباس رض آواز داد و یا عباد الله هذا رسول الله صلعم به ندائے او در آمدند و جنگ عظیم نمودند و توبه متحقق گشت و از پس که ایشان ناصران دین خدا تعالیٰ بودند حق تعالیٰ بموجب وعدهٔ خود قوله تعالیٰ لَیَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ یَّنْصُرُهٗ نصرت ایشان کردند و غیبے از ملائکه برائے ایشان فرستاد و بشارت نزول سکینه که خاصهٔ مومنین کامل الایمان ست درباره ایشان نازل فرمود چنانچه میفرماید قوله تعالیٰ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِیْ مَوَاطِنَ كَثِیْرَةٍ وَّیَوْمَ حُنَیْنٍ ترجمه بدرستیکه نصرت داد شمارا خدا تعالیٰ در غزوه هاے بسیار و حنین و میفرماید قوله تعالیٰ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِیْنَتَهٗ عَلٰی رَسُوْلِهٖ وَعَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ ترجمه پستر نازل فرمود خدا تعالیٰ سکینه و آرام خود را بر پیغمبر خود صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم و بر مومنان که به ندائے عباس بازگشتند و آمده تدارک

مافات کرده قتال شدید نمودند قوله تعالی وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ترجمه و فرستاد لشکرهای ملائکه که شما اے صحابه بچشم خود ندیدید آنها را و قوله تعالی وَعَذَّبَ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا ترجمه و عذاب کرد و شکست داد کفار را ای عزیز تامل فرما کسانیکه اینقدر رحمت الٰهی دستگیر حال آنها باشد هرگاه که بمقتضای بشریت بلغزند فرشتگان برای امداد آنها آیند و سکینهٔ الٰهی درباره آنها نزول یابد کار مسلمانان باشد که تمام آیات رحمت و مغفرت را فراموش کنند و آنها را هدف مطاعن سازد معاذ الله تعالی من خبث الباطن و شر الشیطان و شر که و باز اگر شیطان بیاید و ترا وسوسه کند که شاید آنها منافق باشند که درانوقت منافقان هم بودند چنانچه در قرآن مجید ذکر منافقان هم بسیار آمده در جواب بگو که آری منافقان بودند لیکن منافقان در اعراب بودند دهقانان که مساکن آنها گرد مدینه بود یا بعضے از ساکنان و در اهل مکه یعنے مهاجرین و در انصار که ایمان و نصرت شان منصوص است کسے منافق نبود چنانچه میفرماید قوله تعالی وَمِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِّنَ الْاَعْرَابِ مُنٰفِقُوْنَ ترجمه و بعضے ازان کسان که در گرد شما باشند ای اهل مدینه از بادیه نشینان منافقان اند قوله تعالی وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِیْنَةِ مَرَدُوْا عَلَی النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ترجمه و بعضے از اهل مدینه خالی شدند از نیکی در حالیکه خو کرده اند بر نفاق نمیدانی اے محمد آنها را که عالم الغیب نیستی و میدانیم آنها بعد ازان حق تعالی آنها را هم ممتاز ساخته چنانچه میفرماید قوله تعالی مَا کَانَ اللّٰهُ لِیَذَرَ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلٰی مَآ اَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتّٰی یَمِیْزَ الْخَبِیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ ترجمه نیست و نه سزد خدا تعالی را که بگذارد مومنان را بر حالتیکه شما هستید بران یعنے مختلط مومن و منافق تا که تمیز دهد و جدا کند پلید را از پاک یعنی منافقان را از مومنان پس حق تعالی تمیز داد و آنحضرت صلعم را از حال آنها مطلع گردانید و آنحضرت صلعم بحذیفه بن الیمان رضی الله تعالی عنه که صحابی است اظهار فرمود برای فضیحت و رسوائی پسران ایشان که مومنین مخلصین بودند بر دیگران ظاهر نکرد اگرچه بسیاری از منافقان بسبب علامات نفاق فضیحت هم شدند و همه کس آنها را دریافتند لیکن حق سبحانه و تعالی بوجهے قبائح در قرآن یاد فرموده و در حق آنها وعید شدید بیان نموده بوجهے احسن ظاهر شد و در صحابه که اهل سنت در حق آنها حسن اعتقاد دارند کسے منافق نبود چنانچه حق تعالی در حق منافقان می فرماید قوله تعالی فَاِنْ یَّتُوْبُوْا یَكُ خَیْرًا لَّهُمْ ترجمه پس اگر توبه کنند منافقان از نفاق خود باشد بهتر مر ایشان را قوله تعالی وَاِنْ یَّتَوَلَّوْا یُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِیْمًا فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ

ترجمہ اگر رو گردانند از توبہ و بر نفاق خود مانند عذاب کند خدا تعالی آنہارا عذاب سخت در دنیا
و آخرت قولہ تعالی وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَّلَا نَصِيرٍ ترجمہ و نباشد ایشانرا در زمین ہیچ
یارے و نہ مددگارے یعنی در زمین کسے یاری آنہا نکند و خدا تعالی در حق مہاجرین برخلاف این قبائح
اوصاف حمیدہ میفرماید و وعدہ نصرت میدہد چنانچہ در آیت سابق در باب اذن قتال در حق مہاجرین
خواندم فقط قولہ تعالی وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ گذشت ترجمہ تحقیق خدا تعالی بر یاری
کردن مہاجرین قادر ست یعنی آنہارا یاری خواہد داد و ہمدرین آیت ذکر ہمین مہاجرین میفرماید
قولہ تعالی وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ ترجمہ۔ البتہ یاری خواہد داد اللہ تعالی کسے را کہ دین اورا
یاری دہد و شک نیست کہ حق سبحانہ و تعالی جمیع صحابہ را کہ بعد آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم
باقی ماندند خصوصاً خلفاء راشدین را یاری داد کہ ہزارہا مشرکان و مرتدان را کشتند و ملک کسرے
وقیصر را برہم زدند و خلفاء راشدین را تمام صحابہ یاری کردند پس معلوم شد کہ خلفائے ثلثہ از
مہاجرین فی سبیل اللہ اند کہ حق تعالی وعدہ نصرت کہ بمہاجرین دادہ بود در حق ایشان
بوجہ اتم راست کرد و معلوم شد کہ بواقعی اصحاب نیز ناصران دین خدا بودند و اگر منافق بودندے
کسے دست آنہا ہم نمیگرفت و در زمین کسے یار و نصیر آنہا نبودے و نیز ظاہر شد کہ آنچہ منکرین
قرآن گویند کہ علی رض بعد آن حضرت طلب خلافت نمود و خانہ بخانہ مہاجرین و انصار برای قائم کردن
حجت میگشت و کسے از آنہا یاری او نکرد و حمایت او ننمود این سخن شان کفر صریح و کذب جلی و
انکار این آیت است چہ حق تعالی درین آیت وعدہ نصرت بمہاجرین کردہ و شک نیست کہ
امیر المومنین علی رض از رئیس مہاجرین اول است و محال ست کہ کسے اورا یاری نکردی پس ثابت
شد کہ کسانیکہ این سخن بجناب پاک مرتضوی نسبت میکنند دشمن آنجناب اند کہ آیت منافقین
در حق او میخوانند و میگویند قولہ تعالی وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِن وَلِيٍّ وَّلَا نَصِيرٍ و ثابت شد کہ دوستان
آنجناب اہل سنت اند کہ اورا نسبت نفاق نمیکنند بلکہ میگویند کہ اگر آنجناب برای طلب خلافت برخاستی
و ارادہ آن داشتی و از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لفظے در حق خود شنیدی البتہ تصرف او نافذ گشتے و ہمہ رض
بیاری او برخاستندے چنانچہ دربارہ مہاجرین ورود یافتہ پس معلوم شد کہ آنجناب خلافت صدیق
برحق دانستہ بیعت نمود و ہمیشہ ناصر و معین آنہا بودہ والحمد للہ علی نعمائہ باز بشنو کہ حق تعالی

در فضیحت منافقان چه میفرماید قوله تعالی لَئِن لَّمْ يَنتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم
مَّرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا مَّلْعُونِينَ
ترجمه بهرآئینه اگر باز نیایند منافقان از نفاق خود و اگر باز نیایند کسانیکه در دل آنها بیماری است
چون ضعف ایمان و مانند آن و اگر باز نیایند کسانیکه خبر بدمے افگنند در مدینه از غیب لشکر اسلام
میفرماید اگر باز نیایند و توبه نکنند این هر سه گروه البته برگماریم و مسلط گردانیم ترا ای محمد بر ایشان پس
همسایه تو نباشند در مدینه مگر اندک زمانه یعنی زود از شهر مدینه بیرون روند خوار و راندگان قال الله تعالی
أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا۔ ترجمه۔ هر کجا که یافته شوند گرفته شوند و کشته شوند کشته شدنی
بسیار از این آیت ثابت شد کسانیکه توبه از نفاق نکردند در مدینه از آنها کسے نماند و آنها خراب شدند
و هلاک گشتند و کشته شدند پس معلوم شد تمام صحابه که بعد آنحضرت در مدینه باقیماندند همه ناصران دین
خدا و حق پرست و اصحاب خلص بودند پس آنچه آنها بران اجماع و اتفاق کردند عین حق و هدایت
باشد نه ظلم و ضلالت چون قباحت منافقان شنیدی وصف مهاجرین هم برعکس این بشنو
قال الله تعالی وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ترجمه
و کسانیکه هجرت کردند در راه خدا تعالی از پس آنکه ظلم کرده بودند بر ایشان کفار مکه البته جا دهیم
ایشانرا به بلده نیکو یعنی در مدینه مطهره قوله تعالی وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ ترجمه۔ و هرآئینه صواب
آخرت بزرگتر ست یعنی بر ایشان اگر کسے بقرآن ایمان داشته باشد همین یک آیت او را
برای دفع تمام وساوس شیطانی کافیست چه حق سبحانه و تعالی در این آیه در حق مهاجرین
فی سبیل الله دو وعده کرده یکے در دنیا دوم در آخرت و شک نیست وعده دنیا بوفا رسید و همه
مهاجرین در مدینه جا گرفتند خصوصاً خلفاء ثلثه که هم در حیات خود همانجا بودند و هم بعد وفات همانجا
مدفون گشتند شیخین بمرقد منور جناب رسالت پناه صلی الله تعالی علیه و آله وسلم پیوستند و عثمان رض
در بقیع رونق افزا گردید و اگر معاذ الله منافق بودندے بحکم آیت سابقه که در ذکر منافقین خواندم
حق تعالی رسول خدا را بر آنها مسلط کردے و آنها زود از مدینه بیرون شدندی و گرفته شدندے و کشته
شدندی بخواری و رسوائی و کسے سخن آنها هم شنیدے چه جاے امامت و خلافت پس کالشمس فی
نصف النهار واضح و لائح شد که آنها مهاجرین فی سبیل الله و قطعی بهشتی اند و در آخرت اجر و ثواب

آنہا بحکم وعدۂ دوم بزرگتر خواہد بود و ہمچنین دیگر صحابۂ آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کہ بعد وفات
وے تمام در مدینہ باقی ماندند ہمہ ناصران دین خدا بودند و کامل الایمان و نفاق را بحکم آیت قرآنی
گرد آنہا راہ نبود پس ہر چہ آنہا بعد آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم بر آن چیز اتفاق
و اجماع کردند عین ہدایت و دیانت باشد و کار مسلمان نیست کہ با اینہمہ تصریحات قرآنی بر کسے
از آنہا اعتراض کند و مع ہذا باز اگر شیطان بیاید و وسوسہ کند کہ شاید از آنہا بعد پیغمبر علیہ السلام وقت
اقتدار و غلبہ چیزے خلاف شریعت بظہور آمدہ باشد کہ بسبب آن شیعہ در شبہہ افتادہ اند در جواب او
بگو کہ دروغ میگوئی بلکہ ہر چہ آنہا در ایام خلافت و قدرت خود کردہ اند برای اجرای احکام شرع و از باب
امر معروف و نہی منکر کردہ اند نہ بنابر تعصب و فساد چنانچہ حق تعالی در وصف مہاجرین در آیت سابق
کہ در باب اذن بقتال خواندم میفرماید قال اللہ تعالی الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ
وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ترجمہ بعضے حال صفت مہاجرین اینست کہ اگر
تمکین و قدرت دہیم ایشانرا در زمین برپا دارند نماز را و بدہند زکوۃ را و امر کنند دیگران را باحکام شرعی و نہی فرمایند
از منکرات و خلاف شریعت پس محال است کہ از مہاجرین در وقت اقتدار و تمکین ظلم و فساد بظہور آید پس
نسبت کردن ظلم بر آنہا انکار این آیت باشد نعوذ باللہ منہ باز اگر کسے وسوسہ کند کہ در قرآن وارد شدہ
قال اللہ تعالی يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ
عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ ترجمہ ای کسانیکہ ایمان آوردہ اید ہر کہ برگردد و مرتد شود از شما از دین خود
پس زود باشد کہ بیارد خدا تعالی یعنی قائم کند برای قتال مرتدان قومی را کہ دوست میدارد خدا آنہا را
و آنہا دوست میدارند خدا را مہربانان بر مومنان غلبہ کنندگان بر کافران
قولہ تعالی يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ترجمہ کہ جہاد خواہند کرد آن قوم بر مرتدان
در راہ خدا و نخواہند ترسید از ملامت ہیچ ملامت کنندہ و اگر گوید کہ این آیت چہ معنی دارد در جواب او بگو کہ در این
آیت کمال مناقب صدیق اکبر و غیرہ اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم ست کہ آنہا مسیلمہ کذاب را
در خلافت صدیق اکبر بکشتند و دیگر فرقہ ہای اعراب کہ تفصیل آنہا طول دارد مرتد شدہ بودند و انکار زکوۃ
میکردند ہمہ آنہا جہاد کردند و آنہا را تہ تیغ کشیدند و بسیاری از آنہا باز اسلام آوردند و ازین آیت تہمت ارتداد
از صحابہ بوجہے باطل شد کہ فوق آن متصور نیست چہ اگر کسے از صحابہ مرتد بودے معاذ اللہ دیگر مومنان

کامل الایمان بآنها جهاد کردندے وآنها را بکشتندے وشک نیست که بخلفاء ثلثه رض کسے ازین کامل
الایمان جنگ نکرده بلکه علی وابوذر رض مومنان کامل الایمان متابعت وموافقت آنها کردند پس
واضح گشت که آنها مومنان کامل الایمان وقطعی جنتی واز مهاجرین فی سبیل الله اند که در وصف آنها
آیات لاتحصے وارد شده قال الله تعالیٰ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِیْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِیْنَ فِیْهَا
اَبَدًا صفت شان است وظاهر شد که تمام مهاجرین وانصار بر عین حق وکمال ایمان وهدایت بودند واجماع
واتفاق شان مرضی ومقبول الٰهی است پس کسے را بر آنها طعن وتشنیع نمودن جائز نباشد بلکه شب وروز
دعای مغفرت در حق آنها خواندن وظیفه مسلمانان است وهر که طعن وتشنیع کند ودر حق آنها دعای خیر
نکند وبآنها کینه دارد کافر ست واز جماعه مسلمین خارج چنانچه حق تعالیٰ مسلمانان را در قرآن بر سه قسم
منقسم ساخته قوله تعالیٰ لِلْفُقَرَآءِ الْمُهٰجِرِیْنَ الَّذِیْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِیَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ یَبْتَغُوْنَ
فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَّیَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ومال فیٔ برای فقرا است که هجرت کنندگان اند
آنانکه بیرون کرده شدند از خانه ها واموال شان در حالیکه طلب میکردند فضل خدا را ورضامندی
ونصرت میکردند دین خدا ورسول او را یعنی هجرت ایشان برای خدا ورسول او صلی الله تعالیٰ علیه
وآله وسلم وبرای نصرت دین خدا تعالیٰ بود نه برای اغراض دنیوی قال الله تعالیٰ اُولٰٓئِكَ هُمُ
الصّٰدِقُوْنَ وآن گروه ایشان اند راست بازان هم در اقوال وهم در افعال قسم دوم قوله تعالیٰ
وَالَّذِیْنَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِیْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ ومال فیٔ برای کسانے هست که جا گرفتند در
سرای هجرت وخان ایمان یعنی مدینه مطهره پیش از هجرت مهاجرین قوله تعالیٰ یُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ
اِلَیْهِمْ ترجمه دوست میدارند کسے را که هجرت کند بطرف ایشان یعنی بمهاجرین محبت دارند قوله
تعالیٰ وَلَا یَجِدُوْنَ فِیْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ اُوْتُوْا ونمے یابند انصار حسدے وغدغه در سینه ها
خود از انچه عطا داده شود بایشان یعنی انچه رسول کریم صلے الله تعالیٰ علیه وآله وسلم بایشان عطا
فرماید بآن راضی میشوند وقبول میکنند قوله وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
خَصَاصَةٌ وایثار میکنند ومقدم میدارند انصار مهاجران را بر نفسهای خود اگرچه هست بر ایشان حاجت
یعنی اگرچه انصار هم حاجت بمال دارند اما بسبب علو همت میخواهند که حاجات مهاجران روا گردد و
تمام اموال بر ایشان قسمت یابد قوله تعالیٰ وَمَنْ یُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ

ترجمہ وہر کہ نگاہداشتہ شود از بخل نفس خود پس آن گروہ ایشانند فلاح یافتگان ای عزیز حق سبحانہ تعالی انصار را در این آیت بمحبت مہاجرین وخدمت آن بزرگواران ستایش نمودہ وہمین سبب فلاح را وابستہ ایشان فرمودہ پس ہر کرا راہ نجات وفلاح خود جستن منظور باشد مانند انصار محبت مہاجرین را شیوہ خود سازد واز کینہ وعداوت وطعن وتشنیع آنہا دور بودہ شب و روز دعای مغفرت در حق آنہا خواند تا در زمرہ قسم سوم محشور شود چنانچہ میفرماید قولہ تعالی وَالَّذِينَ جَاءُوا مِن بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ ترجمہ وفی برای کسانی است کہ آمدند بعد مہاجرین وانصار میگویند قولہ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ ترجمہ اے پروردگار بیامرز مارا وبرادران مارا کہ سبقت کردند از ما بایمان قولہ تعالی وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ آمَنُوا ترجمہ ومگردان در دلہای ما کینہ وعداوت برای کسانیکہ ایمان آوردند یعنی در حق صحابہ دعای خیر میکنند ومیگویند کہ حق تعالی دلہای ما را از کینہ صحابہ پاک سازد قولہ تعالی رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ - ای پروردگار ما بدرستیکہ تو مہربان رحمت کنندہ ہستی بر مادعای ما را اجابت فرما از ین آیت ثابت شد کہ در حق صحابہ دعای خیر باید نمود وکینہ را یکسو باید نہاد وبہیچ جہ زباندرازی نباید کرد تا در زمرہ اہل اسلام محشور گردد وگرنہ از ہر سہ قسم مسلمانان خارج میشود نعوذ باللہ من عذاب اللہ تعالی این آیت بنای مذہب اہل سنت وجماعت وبحمد اللہ سبحانہ این بنا بنہجے راسخ است کہ اگر تمام جن وانس جمع شدہ خواہند کہ این بنا را بر کنند وجنبش دہند نتوانند کرد چہ جنبش این بناء آنگاہ متصور گردد کہ چنانچہ اہل سنت بر ایمان مہاجران وانصار وغیرہ صحابہ سید ابرار آیات بینات ونصوص محکمات قائم کردند ووساوس شیاطین را بوجہی دفع کردند کہ ہباء منثور اگشت واثرے ازان نماند مخالفان ہم اگر در دعوی خود صادق اند ہمین نمط آیات محکمات را کہ تاویل را بآن راہ نبود بر کفر ونفاق جمیع مہاجرین وانصار قائم کنند آنگاہ بحث وگفتگوی کتابی وسوال وجواب علمی بکار برند وگرنہ عبث زباندرازی کردن وآیات ونصوص را انکار نمودہ برای خود آتش دوزخ خریدہ از قسم سوم مسلمانان خارج میشوند وخود معلوم است کہ در قرآن یک آیت ہم بر کفر ونفاق مہاجرین وانصار موجود نیست وچگونہ این معنی صورت بندد کسانی را کہ حق تعالی جابجا مدح ومناقب بیان نمودہ باشد وایمان وتقوی وجہاد وصلوۃ وغیرہ اعمال صالحات شان ذکر کردہ باشد قولہ تعالی وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ بودہ باشد وشہادت بخلود جنت

و بشارات نعیم مقیم داده باشد باز چه طور آنها را کافر و منافق گوید معاذ الله من الکفر والنفاق پس ظاہر
شد که بنای مذہب منافقین بر آیات قرآنی نیست بلکه بقصه ہاے تواریخ و واہیات عقل است و
قرآن مکذب و مبطل آن قصه ہا و مطمس آن خیالات شان است پس معلوم شد که مذہب ایشان مذہب
اہل بیت نیست چرا که مذہب اہل بیت خلاف قرآن نباشد و معلوم شد که مذہب اہلبیت ہمین مذہب
اہل سنت است که موافق قرآن است و اگر ہنوز ہم ترا وسوسه باقیماند بشنو که امام زین العابدین علی
بن الحسین علیه السلام و علی آبائه الکرام در صحیفه کامله که نزد شیعه معتبر و معمول است چه میفرمایند عن زین العابدین
علیه السلام۔ اللهم واتباع الرسل ومصدقوهم من اهل الارض بالغیب عند معارضة المعاندین لهم بالتکذیب
والاشتیاق الی المرسلین کما فضلتهم بحقائق الایمان فبکل دهر و زمان ارسلت فیه رسولاً و اقمت لاهله
دلیلاً من لدن آدم الی محمد صلی الله تعالی علیه وسلم من ائمة الهدی وقدوة اهل التقی علی جمیعهم السلام
فاذکرهم منک بمغفرة و رضوان حاصل این عبارت آنکه خدایا اصحاب جمیع پیغمبران راکه در وقت تکذیب
کفار تصدیق انبیا نمودند و ایمان بانها آوردند یاد کن بمغفرت و رضوان و چون اصحاب محمد صلی الله
تعالی علیه و آله وسلم بر اصحاب جمیع پیغمبران فضیلت دارند چنانچه آنحضرت صلی الله تعالی علیه و آله
وسلم سید المرسلین ست اصحاب او سادات اصحاب جمیع پیغمبران اند در حق آنها و علیه تخصیص میفرمایند
قوله اللهم و اصحاب محمد صلی الله تعالی علیه و آله وسلم خاصة خدایا علی الخصوص اصحاب محمد را صلی الله تعالی علیه و آله وسلم
نوازش فرما و یاد بمغفرت و رضوان نما بعد ازین در مقام مدح صحابه بهره میفرمایند قوله الذین احسنوا الصحابة ترجمه و آنانکه نیکو کردند صحبت پیغمبر
را و حق صحبت بجا آوردند ایضاً والذین ابلوا البلاء الحسن فی نصره۔ ترجمه و آنانکه دادند عطای
نیک را در نصرت آن حضرت صلی الله تعالی علیه و آله وسلم قوله و کنفوه۔ ترجمه و در میان خود گرفتند
و از شر اعدا محافظت نمودند آنحضرت را قوله اسرعوا الی وفادته وسابقوا الی دعوته۔ ترجمه
و سرعت نمودند در حاضری خدمت او و زود دعوت او را قبول نمودند قوله واستجابوا له حیث
اسمعهم حجة رسالته۔ ترجمه و اجابت و قبول نمودند چون شنوانید ایشان را حجت رسالت
خود که قرآن است قوله و فارقوا الازواج والاولاد فی اظهار کلمته۔ ترجمه و گذاشتند زنان
و پسران خود را در ظاهر کردن کلمه و دین آنحضرت صلعم یعنی هجرت برای خدا و برای اظهار کردن
اسلام بود نه برای طمع دنیا و غیره قوله و قاتلوا الآباء والابناء فی تثبیت نبوته و انتصروا به

ترجمہ - وجنگ وجدل کردند باپدران وپسران خود در محکم ساختن نبوت او وغالب آمدند بر کفار بسبب نصرت آنحضرت و خدمت او ہر کرا دین وعقل باشد بروی مخفی نخواہد ماند کہ اینہمہ اوصاف جمیع صحابہ اند از مہاجرین وانصار چہ ہمہ ہا حمایت ونصرت کردہ اند وبہ پدران وبرادران خو جنگیدہ اسلام را قوی ساختہ اند معہذا ہر معرکہ وغزوات حاضر بودند ونصرت براعدای دین حاصل نمودہ اند وفقط چند کس حالیکہ سلمان وابوذر وغیرہ تمام جنگہارا فتح نکردہ اند وتمام کفار راگشتہ غلبہ حاصل نمودہ اند چنانچہ در غزوہ بدر سہ صد وسیزدہ کس ودر احد ہزار کس ودر حنین دوازدہ ہزار ودر تبوک سی ہزار ہمچنین در اکثر غزوات ہزار ہا صحابہ رض می بودند وہمہ آنہا نصرت ومحمایت میکردند وہمہ را غلبہ وقوت دست میداد پس ثابت شد کہ بمذہب امام زین العابدین ہم مغفور وبہشتی ولائق مدح وثنا ہستند پس بنا ومذہب مخالفین کہ صحابہ را در چند تن حصر میکنند از بیخ برکندہ شد فظاہر کہ این قول اہلبیت نیست بلکہ وسوسہ شیطان ہست کہ از ان پناہ بخدا تعالی باید جست ایضاً ومن کانوا مُنْطَوِيْنَ عَلٰى مَحَبَّتِهٖ ترجمہ - وآنانکہ بودند پیچیدہ بر محبت آن سرور یعنی عاشق او بودند - ایضاً يَرْجُوْنَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُوْرَ فِيْ مَوَدَّتِهٖ - ترجمہ - امیدوار بودند سودے را کہ زیان ندارد یعنی ہمہ اصحاب آنحضرت ص دوستی آنحضرت ص را برای آخرت اختیار کردہ بودند واین ایشانرا البتہ سودمند خواہد بود نہ موجب خسارت قولہ وَالَّذِيْنَ هَجَرَتْهُمُ الْعَشَائِرُ اِذْ تَعَلَّقُوْا بِعُرْوَتِهٖ - ترجمہ - وآنانکہ بگذاشتند وترک کردند آنہارا قبیلہ ہای شان چون دست زدند بحلقہ ہدایت آن سرور - ایضاً وَانْتَفَتْ مِنْهُمُ الْقَرَابَاتُ اِذْ سَكَنُوْا فِيْ ظِلِّ قَرَابَتِهٖ - ترجمہ - ونیست ونابود شدند از ایشان رشتہہای قرابت چون ساکن شدند درسایہ قرابت آنحضرت صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم یعنے چون صحابہ بآنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم ایمان آوردند وبخدمت وی کمر بستند تمام کفار عرب برای عداوت برخاستند ورشتہہای قرابت قطع کردند ایضاً فَلَا تَنْسَهُمُ اللّٰهُمَّ مَا تَرَكُوْا لَكَ وَفِيْكَ - ترجمہ - پس فراموش مکن در حق صحابہ خدایا آنچہ ترک کردند برای تو ودر راہ تو یعنی جزای ہجرت ونصرت ایشان البتہ عنایت فرما ایضاً وَارْضِهِمْ مِنْ رِضْوَانِكَ - ترجمہ - وخوشنود ساز وراضی کن ایشانرا از رضوان وخوشنودی خود قولہ وَبِمَا حَاشُوا الْخَلْقَ عَلَيْكَ - ترجمہ - وجزا دہ آنہارا بسبب آنکہ جمع کردند خلق را بر تو قولہ وَكَانُوْا مَعَ رَسُوْلِكَ دُعَاةً لَكَ وَاِلَيْكَ ترجمہ وبودند آنہا ہمراہ رسول تو صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خوانندگان خالصاً برای تو وبطرف تو یعنی چنانچہ خود در صحبت آنحضرت ص کامل شدہ بودند خالصاً للہ تعالی

دیگر انرا ہم بطرف خدا میخواندند و بسیار کنندہ کسانرا کہ جمع کردند بر دین اسلام یعنی ہزارہا مرد و زن بسعی آنہا در حلقہ اسلام آمدند اگر کسے طالب راہ قرآن و راہ اہل بیت خواہد درین مقام تامل نمودہ بالفور توبہ از وسوسہ شیطان نمودہ براہ قرآن خواہد آمد چہ جمع کنندگان خلق بر دین اسلام ہمہ صحابہ بودند ہم در حیات آنحضرت و ہم بعد وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ آنکہ صرف ابوذر و عمار رض یا چند کس دیگر در تمام بلاد رد کفر میکردند و تمام خلق خدا را تعلیم و ارشاد میکردند اگر کسے احمق ہم این سخن نگوید چہ جای کسیکہ دعوی علم قرآن داشتہ باشد قولہ وَاشْكُرْهُمْ عَلَى هِجْرَتِهِمْ فِيكَ دِيَارَ قَوْمِهِمْ - ترجمہ - و جزا دہ ایشانرا بر ہجرت کردن ایشان در راہ تو شہرہای قوم خود را - ایضاً وَخُرُوجِهِمْ مِنْ سَعَةِ الْمَعَاشِ اِلٰى ضِيْقِهٖ - ترجمہ - و جزا دہ بر بیرون شدن شان از فراخی معاش خود بسوی تنگی آن یعنی بسبب ہجرت از خانہا خود و عیش خرم کنارہ گزیدند و در دیار غربت در تنگی عیش افتادند ایضاً وَمَنْ عَلٰى مَنْ كَثَّرْتَ فِيْ اِعْزَازِ دِيْنِكَ مِنْ مَظْلُوْمِهِمْ - ترجمہ - و احسان بکن بر ان کسانیکہ بسیار کردی بوجود آنہا مطیعان خود را در عزیز ساختن دین تو از مظلومان صحابہ یعنی مہاجرین اول مظلوم بودند بعد از آنکہ ہجرت کردند و فتح شد دین بسبب آنہا غالب گشت و بسیار مردمان مسلمان شدند ایضاً اَللّٰهُمَّ وَاَوْصِلْ اِلَى التَّابِعِيْنَ لَهُمْ بِاِحْسَانٍ الَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ خَيْرَ جَزَائِكَ - ترجمہ - خدایا و برسان بہ پیروان صحابہ کہ بہ نیکی پیروی آنہا کردند و راہ آنہا اختیار نمودند بہترین جزاء تو آن تابعین کہ میگویند خدایا بیامرز ما را و برادران ما را کہ سبقت کردند از ما بایمان یعنی در حق صحابہ دعای خیر و مغفرت میکنند این کلام امام علیہ السلام اشارت است بآنکہ قسم سوم از مسلمانان ہمان کسان اند کہ در حق صحابہ دعای خیر میکنند پس ثابت شد کہ موافق قرآن و موافق مذہب اہل بیت اہل سنت و جماعت تابعان صحابہ اند کہ در حق آنہا دعای خیر میکنند و کینہ یکسے از انہا ندارند و دعای حضرت سجاد علیہ السلام دربارہ مغفرت ایشان است پس ایشان مغفور و فرقہ باخیر اند نہ مخالفان ایشان باز بشنو کہ امام علیہ السلام در مدح تابعین چہ میفرمایند - ایضاً الَّذِيْنَ قَصَدُوْا سَمْتَهُمْ آن تابعین کہ قصد کردند جہت و راہ صحابہ را - ایضاً وَتَحَرَّوْا وِجْهَتَهُمْ و قصد بجانب ایشان کردند و دیدہ و دانستہ براہ ایشان رفتند ایضاً و مضوا علی شاکلتہم و رفتند بر طریقہ و مذہب صحابہ قولہ لَمْ يَثْنِهِمْ رَيْبٌ فِيْ بَصِيْرَتِهِمْ و باز نگردانید آن تابعین را شکے در بصیرت صحابہ یعنی شک

نکردند درانکه صحابه برہدایت اند و بربصیرت و روشنائی ایضاً وَلَمْ یَخْتَلِجْهُمْ شَکٌّ فِیْ قَفْوِ آثَارِهِمْ۔ ترجمہ۔ وخلجان نکرد و تخلیدا ایشانرا شکے در متابعت و پیروی آثار آنہا یعنی صحابہ رابرحق دانستہ متابعت آنہا کردند و درحق بودن آنہا شک نیاوردند قولہ وَالْاِئْتِمَامِ بِهِدَايَةِ مَنَارِهِمْ۔ ترجمہ وشک نکردند در اقتدا کردن بہدایت و روشنائی صحابہ یعنی صحابہ رابرہدایت دانستہ اقتدای آنہا نمودند قولہ مُكَانِفِيْنَ وَمُوَازِرِيْنَ لَهُمْ۔ ترجمہ آن تابعین حمایت کنندگان واعانت کنندگان صحابہ اند یعنی اگر کسے ملحد یا گمراہ بجناب پاک صحابہ طعن کند آن تابعین بجواب طعن اورا دور کنند و رحم نمایند ازین لفظ تمام وساوس شیطانی کہ مخالفان بر صحابہ تہمت میکنند باطل شد و معلوم شد کہ طعن درحق ایشان کار مسلمانان نیست بلکہ شیوہ اہل اسلام جواب ورد طعنہ ہای صحابہ است وشک نیست کہ این وصف سوای اہل سنت در ہیچ فرقہ یافتہ نمیشود بلکہ روافض ہزارہا طعن بگمان فاسد بجناب آن پاکان نسبت میکنند ہمچنین خوارج خذلہم اللہ تعالی پس معلوم شد کہ فرقہ ناجیہ اہل سنت اند نہ مخالفان شان ہو المطلوب ایضاً يَدِيْنُوْنَ بِدِيْنِهِمْ۔ ترجمہ۔ اعتقاد میدارند آن تابعین بہ دین صحابہ قولہ وَيَهْتَدُوْنَ بِهَدْيِهِمْ۔ ترجمہ۔ وراہ میروند براہ صحابہ۔ قولہ يَتَّفِقُوْنَ عَلَيْهِمْ۔ ترجمہ۔ اتفاق میکنند بر صحابہ یعنی بر حمایت و نصرت صحابہ متفق اند و ہر بے دین شیطان وار آمدہ بر صحابہ شبہہ اندازد اورا جواب میدہند و میرانند قولہ وَلَا يَتَّهِمُوْنَهُمْ فِيْمَا اَدَّوْا اِلَيْهِمْ ترجمہ وتہمت نمیکنند صحابہ را در چیزے کہ ادا کردند و برسانیدند از احکام دین واحادیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بدیشان یعنی صحابہ را صادقین دانستہ تمام روایات احادیث از ایشان قبول کردہ بران عمل میکنند پس ثابت شد احادیث کتابہای اہل سنت کہ از اہل بیت و صحابہ مرویست ہمہ معتبر و مقبول است و مذہب حضرت امام زین العابدین علیہ السلام است و ظاہر شد کہ روایات شیعہ و خوارج کہ از صحابہ مروی نیستند نزد امام زین العابدین علیہ السلام کذب وافترا است واگر در بعضے روایات شیعہ نسبت بہ بعضے اہل بیت یا بعضے صحابہ کنند چون آن روایات مخالف قرآن و مخالف مذہب حضرت امام زین العابدین عم برآید ظاہر شود کہ نہ آن قول اہل بیت است و نہ قول صحابہ بلکہ کدام مفتری وکذاب بر ائمہ طاہرین افترا کردہ باشد پس بقول امام زین العابدین عم تمام روایات وکتب شیعہ باطل وافترا است اہل اسلام ومحبان قرآن واہل بیت را ازان کنارہ گرفتن فرض عین است اے مومن طالب

نجات آنچه مذکور شد از کلام الٰہی و کلمات حضرت سجاد اگر کسے طالب راہ جنت باشد یک کلمہ ازینہا
در حق او کفایت است و اگر سعادت ازلی نصیب او نشد و بحکم ختم اللہ علی قلوبھم بر کفر خود ثابت ماند
او بسبب انکار قرآن برائے خود دوزخ خرید کرد و او را بحث کردن در طریقہ مسلمانان چہ سود خواہد داشت
واللہ الہادی وعلی کرمہ اعتمادی سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

تمت

رسالہ مولانا شاہ عبد العزیز صاحب

در دفع اعتراضات بر بعض عبارات حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمۃ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین
مورد اشکال موافق آنچہ ازین عبارت مفہوم میشود چند چیز است - اول آنکہ مقام محبت ارفع است
از مقام خلت پس باوجود حصول مقام محبت تحصیل مقام خلت چہ درکار است جوابش آنکہ صاحب
اشکال خود اقرار کردہ است بآنکہ شب معراج بجناب حضرت خاتمیت مقام محبت عطا شدہ بود چنانچہ
از خبر بیہقی آوردہ واز جامع صغیر نقل کردہ بعد ازان خود نقل نمودہ کہ آنحضرتؐ خود را خلیل گفتہ اند
ونیز از کتب صحیحہ آوردہ ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا پس معلوم شد کہ باوجود حصول مقام
محبت کہ ارفع از مقام خلت است حصول مقام خلت درکار بود والا بحصول آن فخر نمی فرمودند و
نمے گفتند ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا ونیز از احادیث صحیحہ صاحب اشکال خود
فہمیدہ است کہ جمیع کمالات از خاتمیت واولوالعزمی ورسالت بآنجناب عطا شدہ است و
ظاہر است کہ درین کمالات بعضے ارفع اند وبعضے غیر ارفع پس معلوم شد کہ باوجود حصول

ارفع حصول غیر ارفع هم درکار میشود خصوصاً وقتیکه آن غیر ارفع طریق حصول ارفع باشد و در راه آن واقع شود که درین صورت حصول آن غیر ارفع موقوف علیه حصول ارفع است اگر نظر بآن کنند که آن غیر ارفع فی نفسه کمال است نیز مطلوب است و اگر نظر بآن کنند که آن غیر ارفع طریق حصول ارفع است پس نیز مطلوب است مثل آنکه جسم را نامی بودن کمال است و حساس بودن کمالے است دیگر ارفع ازان و نطق و عقل کمالے است ورای این دو کمال و آن هر دو کمال در طریق این کمال آخر واقع اند پس آن هر دو کمال بهر دو وجه مطلوب اند لذاتهما و بغیرهما و همچنان مقام خلت را نسبت با مقام محبت باید فهمید دوم آنکه مقام خلت هم جناب آنحضرت را صلی الله علیه وسلم حاصل بود چنانچه احادیث صحیحه بآن ناطق است پس حصول آن بعد از هزار سال چه معنے دارد جوابش آنکه حصول مقام خلت آنجناب را بلاشبهه یقینی و قطعی است بدلیل احادیث صحیحه و هم باین دلیل که در راه مقام محبت واقع است و موقوف علیه مقام محبت است و حصول الموقوف بدون الموقوف علیه محال لیکن تصرف دران مقام خلت فرمودن و طالبان را بالاصالة بآن مقام رسانیدن و طریق تحصیل این مقام را مدون و مفصل ساختن موعود بود که بعد از هزار سال حاصل خواهد شد مانند آنکه موافق احادیث صحیحه متواتره خلافت تمام روی زمین از مشرق تا مغرب و از جنوب تا شمال آنحضرت را بطریق اجمال حاصل بود بدلیل اعطیت مفاتیح کنوز الارض و در روایت دیگر است که وضعت مفاتیح کنوز الارض فی یدی و در صحیحین وارد است که زویت لی الارض مشارقها و مغاربها و سیبلغ ملک امتی ما زوی لی منها و در روایت دیگر ان الله زوی لی الارض مشارقها و مغاربها و اعطیت مفاتیح کنوز الارض و در بعض روایات که در صحاح آمده جاءنی جبرئیل بمفاتیح کنوز الارض علی فرس ابلق حال آنکه این معنی در زمان سعادت نشان آنجناب و در عهد کرامت مهد خلفاے راشدین واقع نشد بلکه فتح هند بر دست سلطان محمود غزنوی و فتح ترکستان بر دست دیگران و فتح روم بالکلیه بر دست عثمان ترکمانی و اولاد او بوقوع آمده و هنوز ملک حبشه و ملک وسیع چین و خطا از قلمرو آنحضرت خارج است انشاء الله تعالی در عهد حضرت مهدی و حضرت عیسی بوقوع خواهد آمد و خلافة الارض که میراث حضرت ابو البشر است کمالے است عمده در آنوقت آنجناب را بتوسط بعضے افراد

امت کہ اعوان مہدی و عیسے علیہما السلام خواہند بود حاصل خواہد شد چنانچہ در جامع صغیر باین معنے اشارتے واقع شدہ کہ خیر امتی عصابتان عصابۃ تغزوا الہند و عصابۃ تکون مع عیسے ابن مریم حالا مثل آفتاب روشن گشت کہ آنحضرت را جمیع کمالات حاصل بود و تصرف دران کمالات بتوسط بعضے افراد امت واقع شدہ در رنگ آنکہ آنحضرت را علوم اولین و آخرین حاصل بود چنانچہ در صحاح ستہ واردست کہ اوتیت علم الاولین والآخرین لیکن تصرف در علم کلام مثلاً بتوسط شیخ ابوالحسن اشعری و شیخ ابومنصور ماتریدی و استاد ابواسحٰق اسفراینی و امام غزالی و امام رازی و امثال این مردم آنجناب را حاصل شد و ہمچنین تصرف در علم فقہ و تفصیل احکام شرعیہ از کتاب الطہارت تا کتاب السلم و الشفعہ و فرائض و وصایا بتوسط حضرت امام اعظم و امام شافعی آنجناب را حاصل شد و ہمچنین تصرف در آداب طریقت و مقرر کردن اشغال و اوراد و ذکر جہر و خفی و طور مراقبہ آنحضرت را بتوسط حضرت سید عبدالقادر جیلانی و حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند و حضرت خواجہ بزرگ معین الدین چشتی و امثال این بزرگواران حاصل شد قولہ و کمالات مختصہ آنجناب کہ در علم بود ہمہ عطا نمود فیہ بحث ظاہر زیرا کہ اگر مراد عطاء تقدیری است پس مسلم است لیکن در ان اللہ اتخذنی خلیلا نیز اتخاذ تقدیری مراد خواہد شد و اگر عطاء وقوعی است پس امنع ظاہر است زیرا کہ مقام محمود و مقام وسیلہ ہنوز حاصل نشدہ در ہر پنج وقت بعد استماع اذان امت ماموربا این دعا گردیدہ کہ آت محمدا الوسیلۃ والفضیلۃ وابعثہ مقاما محمودا الذی وعدتہ انک لا تخلف المیعاد چنانچہ ہر پنج وقت باین دعا ہم مامور شدہ کہ اللہم صل علے محمد وعلے آل محمد کما صلیت علی ابراہیم وعلے آل ابراہیم انک حمید مجید قولہ وخلاف مقتضی طبیعت بودن از کجا ثابت شد دلیل برین از نقل باید آورد جوابش آنکہ مراد اینجا از طبیعت طبیعت عنصری نیست بلکہ مراد از طبیعت طبیعت کمالیہ است و کمال آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم مقتضی آن بود کہ تہذیب ظاہر باعمال جوارح و تہذیب قلب و نفس و عقل باعمال باطن فرمایند و تصرف در ماورا آن تفویض بکمل امت نمایند زیرا کہ اہم المقاصد و موقوف علیہ جمیع کمالات ہمین را میدانستند و اینمعنی بر واقفان سیرت مصطفویہ از شغل جہاد و تعلیم ارکان اسلام و قواعد اجمالیہ سلوک از مداومت ذکر لسانی و تکثیر مناجات و ادعیہ و اذکار و تفقد احوال قلب از حب و بغض و احوال مدرکہ از یقظہ و غفلت و توجہ آن قوت مدرکہ در ضمن ہر تعبیر و تجدد

خواه انفسی باشد خواه آفاقی بسوء مبدء و ایثار حب الله بر ما سوی و بذل جان و مال و اہل و
اولاد در حب او و مانند این اعمال اوضح من الشمس است و ابین من الامس چنانچه در تفسیر ان
لک فی النهار سبحا طویلا در احادیث مروی و مذکور ست و قاعده مقرری است که شغل مالوف بحکم العادة
طبیعة ثانیة مقتضی طبیعت میشود و خلاف آن خلاف مقتضی طبیعت نیست دلیل انی این مطلب
اما دلیل نقلی پس در احادیث صحاح موجود است که مر رسول الله بمجلسین فی مسجده فقال کلاهما علی
خیر و احدهما افضل من صاحبه اما هولاء فیدعون الله فان شاء اعطاهم وان شاء منعهم واما هولاء
فیتعلمون الفقه او العلم ویعلمون الجاهل فهم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فیهم و دلیل اصرح
برین مقدمه آنست که حق تعالی در مقام عتاب میفرماید واصبر نفسک مع الذین یدعون ربهم
بالغداة والعشی یریدون وجهه اگر خلاف مقتضے طبیعت آنحضرت نمیبود امر بصبر چرا میفرمود
و همچنین آیه ولا تطرد الذین یدعون ربهم بالغداة والعشی یریدون وجهه و دلیل لمی برین
مقدمه آنست که تعلیم این امور یعنے تهذیب ظاهر و آنچه در حکم ظاهر است از عقل و قلب و نفس موقوف
علیه جمیع کمالات است و بنیاد تمام کارخانه ولایت اگر درین امور آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدم
نمی نهادند و بکمال جهد تصرف دران نمی نمودند بنیاد کارخانه خراب بود و هیچکس از امت قائم مقام
آنحضرت درین تعلیم نمیتوانند شد زیرا که این امور بغیر نصوص صاحب شریعت نمیتوان دریافت
و کشف و عرفان بدریافت این مطالب نمیرسد بخلاف کمالات دیگر که دریافت آن بکشف و
فراست نیز میتوان شد و شده است لیکن کشف و معرفت هم موقوف بر تهذیب ظاهر و مافی حکمه
است پس تعلیم تهذیب ظاهر و مافی حکمه مغنی است از تعلیم تفاصیل مکشوفات اگر گوئی این کلام
و این آیات و احادیث بلکه تتبع سیرت جناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم چنانچه دلالت میکند بر ترک
تصرف ایشان در تسلیک طریق خلت همچنان دلالت میکند بر ترک تصرف ایشان در جمیع
ولایات بعین ما ذکر فی المقدمات گویم فی الواقع شغل و تصرفیکه آنجناب را در تهذیب ظاهر
و مافی حکم الظاهر بوده در تهذیب باطن و کشف باطن نبود چنانچه از تتبع سیر هویدا است
لیکن در مقام خلت و دیگر ولایات فرق بدیهی است بدو وجه اول آنکه از مقامات دیگر
نشان داده اند و طریق تحصیل آن بیان نموده تارة صریحا و تارة کنایة مثلا یحبهم و یحبونه

سورۂ توبہ سورۂ فتح

ورجل یحب اللہ ورسولہ ویحبہ اللہ ورسولہ ورضی اللہ عنہم ورضوا عنہ ولقد رضی اللہ عن المومنین اذ یبایعونک تحت الشجرۃ فعلم ما فی قلوبہم وآن اللہ امرنی بحب اربعۃ من اصحابی و اخبرنی انہ یحبہم الی غیر ذلک من الآیات والاحادیث الدالۃ علی ان بعض الافعال والاشغال علامۃ حب اللہ ای کون الشخص محبا للہ وبعضہا موصل الی محبوبیۃ اللہ بخلاف مقام خلت کہ ہرگز از طریق تحصیل وعلامات حصول این نشان نداده اند وجہ دوم آنکہ وآن آیات دیگر در زمان قریب از زمان سعادت نشان آنحضرت رائج ومتداول شدند وصحابہ وتابعین وتبع تابعین وہلم جرا الی زمان الجنید واقرانہ ثم ہلم جرا الی زمان رؤساء القادریۃ والچشتیۃ کثر التداول وطرق تحصیل آن مدون ومبوب ومفصل گردید بخلاف مقام خلت کہ درین عہود متطاول اصلا کسے مذکور آن نکردہ ونہ طریق تحصیل آنرا کسے بیان نمود تا ہزار سال گذشت وطریق تحصیل آن مقام در پردہ اختفا واحتجاب ماند تا آنکہ حق تعالی حضرت مجدد را بروی کار آورد وایشان را منشاء ظہور این مقام کہ در جوہر شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مودوع ومکنون بود گردانید وہزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقہ میسر شد الحمد للہ علی ذلک حالا بیان این طریقہ بوجہی نمایم کہ اختصاص آن باتباع مجددیہ کالشمس فی رابعۃ النہار منکشف گردد بگوش تامل باید شنید وقبل از حضرت مجدد طرق سلوک ہمہ از راہ محبت ومحبوبیت بودہ اند اول راہ محبت می پیمودند وآخر بمرتبہ محبوبیت فائز میشدند وآنچہ لوازم محبت است از ذکر جہر ووجد وشوق وانکسار وتضرع وصبر وتوکل ورضاجوئی وادراک اقسام صفات خصوصاً احاطہ ومعیت واستغراق در توحید وجودی وفعلی وخود را کالمیت فی ید الغسال داشتن وصفات خود را وغیر خود را مستہلک در صفات او دیدن بلکہ ذات خود را در ذات او مندمج ساختن وحسن وجمال او را در ہر مظہر مشاہدہ نمودن دران کوشش بلیغ مینمودند تا آنکہ بانوار وتجلیات در ابتداء سلوک وفنا وبقا در انتہاء آن فائز میگشتند ودم اتحاد میزدند کہ انا من اہوی ومن اہوی انا تا آنکہ حضرت خضر علیہ السلام بحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی کہ از اخص طریقہ مجددیہ بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در عہد حضرت خواجہ نقشبند این معنی برگ وبار پیدا کرد لیکن در عہد حضرت خواجہ عبید اللہ احرار علوم توحید با این نسبت ممتزج شدند وغلبہ پیدا کردند تا آنکہ حضرت مجدد قدس اللہ سرہ آن ہمہ را در بطون بطون رسانیدند واز چاک سینہ خود سراغ محبوبیت پیدا کردند

حالا عنایت ساری موقوف شد و شوق و اشتیاق و وجد و مناجات و تضرع یک طرف ماند
هرچه هست در قلب و روح و سر و خفی و اخفی و عناصر و بدن است تا آنکه انوار و تجلیات از باطن خود
در باطن خود مے افتد و رفته رفته بمقام خلت میکشد معنے محبت عاشقی است و معنے محبوبیت
معشوقی است و معنی خلت یارانه است اینجا صحبت یارانه است و سابق عاشقی و معشوقی بود درینجا
راز و نیاز از جانبین است و سر گوشیها از طرفین واقع میشود و در عاشقی نعره و بیتابی و سر بر
در و دیوار شکستن و در معشوقی ناز و دلال و فخر و مباہات بوده است اینست طریق خلت بطریق
اجمال و اگر تفصیل آن کسے خواهد با اتباع مجددیه چند سال نشست و برخاست نماید و در وجدان
خود نظر کند که چه رنگ پیدا میشود و را بے طرق سابقین و از لیسکه الوجدان لایکون دلیلا علی الغیر
اگر غیر منکر شود باکے ندارد ؎ نقشبندیه عجب قافله سالار انند ؛ که برند از ره پنهان بحرم قافله را ؛
قاصرے گر کند این طائفه را طعن قصور ؛ حاش لله که برآرم بزبان این گله را ؛ همه شیران جهان
بستهٔ این سلسله اند ؛ روبه از حیله چسان بگسلد این سلسله را ؛ وجه سوم آنکه خلت حالتے است
ممتزج از محبت و محبوبیت من الجانبین پس نسبت او با مقام محبت و محبوبیت نسبت مرکب و بسیط است
والبسیط مقدم علی المرکب طبعاً فقدم وضعاً اول درین امت محبت صرفه و محبوبیت صرف راسخ شد باین طریق که در
اوائل سلوک محبت باشد و در آخر آن محبوبیت کما فی السالک المجذوب یا بالعکس کما فی
المجذوب السالک و چون دوره بسائط تمام شد دورهٔ مرکب شروع شد ؎ چون فراغت ز مفردات
آمد ؛ وقت مشق مرکبات آمد ؛ و عجب آنست که هر چند این طریقهٔ مجددیه در رواج و شیوع و فیضان
فیوض الٰہی در ضمن آن بر امت مصطفویه متاخر است از طرق دیگر لیکن مبدء آن مقدم است
بر مبادی طرق دیگر زیرا که این طریقه منسوب است بحضرت صدیق اکبر رضؓ و او اول خلفاء است
و اول من اسلم من الرجال البالغین است و نیز در حق او استحقاق خلت منصوص است چنانکه
ارشاد پیغمبر است لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا الی آخر الحدیث و اگر کسے بخاطر
خطور کند که درین صورت لازم می آید که عوام اتباع مجددیه افضل باشند از اولیاء سابقین سبحانک
هذا بهتان عظیم گوئیم جوابش بسه وجه است اول آنکه این وقتے لازم آید که طریق خلت را افضل
از جمیع طرق انگاریم حالانکه چنین نیست بلکه محبوبیت افضل است از مقام خلت بدلیل لاثرن

حبیبی علی خلیلی دوم آنکه افضلیت بعلو مرتبه است در هر مقام که باشد خواه خلت خواه محبت خواه
محبوبیت مثالش آنکه بادشاهان و امرا یاران و مصاحبین میباشند که مدام در حضور
حاضر باشند و راز و نیاز بآنها در میان و امراء و صوبه داران عمده و رساله داران و داروغه هاے
کارخانه جات و متصدیان دفاتر میباشند و مرتبه اینهمه اشخاص بسیار بلند از مرتبه یاران
و مصاحبان میباشد گو دوام حضور و صحبت دائمی مخصوص بیاران و مصاحبان مجلس است
بلکه باخواص و خدمتگاران سوم آنکه منتهیان هر طریقه را اینمعنی یعنی دوام حضور و قرب
دائمی حاصل است پس نسبت این قرب دائمی نیز از منتهیان طرق دیگر نمیتواند شد آرے
مبتدیان این طریقه را باینوجه ترجیح و تفضیل میتواند بود که در مجاهدات و ریاضات و کشف
و کرامات و ظهور خوارق عادات مبتدیان طرق دیگر ارجح باشند و لهذا گوینده گفته است ؎
اول ما آخر هر منتهی است * آخر ما جیب تمنا تهی است * حاصل آنکه فضل جزئی را بجاے کلی
گرفتن و ملاحظه وجوه فضلش نکردن کار قاصر فهمان است قوله پس متوسطے از افراد است آنحضرت
صلی الله علیه وسلم را باید که از راه دیگر مناسبت بمحیط داشته باشد تا او اکتساب کمالات آن مرتبه
نماید و بحقیقت آن مرتبه متحقق گردد این الفاظ ناشی از کدام عالم ست منجر بتشویش میشود گویم هیچ جاے
تشویش نیست زیراکه مراد از راه دیگر محبت و محبوبیت است و ازین هر دو راه مناسبت بمحیط دائره خلت
میتواند شد لما سبق ان الخلة ماهیة ممتزجة من المحبة والمحبوبیة وبحصول احد الجزئین من شئ
یحصل مناسبة مع ذلک الشئ وهذا الامر کالبدیهی ظاهر امعترض از راه دیگر راه وراے اتباع
پیغمبر علیه السلام فهمیده و به تشویش افتاده حال آنکه خود در کلام سابق اقرار نموده که جناب پیغمبر
ما صلی الله علیه وسلم جمیع راه ها کشاده بودند هیچ راهے از حیطه جمعیت ایشان بیرون نمانده
باز این توهم چه معنی دارد و هر چند ازین عبارت بطریق صراحت مستفاد نمیشود که مراد ازین فرد
ذات شریف خود را مراد داشته باشد لیکن واقع چنین است و هر که از احوال حضرت ایشان
آگاه است میداند که جمیع این قیود در ذات حضرت ایشان متحقق بود زیراکه ایشان را قبل از آنکه
این طریقه عنایت شود از والد بزرگوار خود حضرت شیخ عبد الاحد قدس سره طریقه قادریه را که بناے
آن بر محبوبیت است باستیفاء کسب فرموده بودند و حضرت شیخ عبد الاحد از شاه کمال کنتلی

و ایشان از سید فضیل وہلم جرا الی آخر السلسلة و عجب تر آنکه حضرت ایشانرا بعد از آنکه این طریقه عنایت شد و سالہاے تسلیک طالبان درین طریقه فرمودند باز حضرت شیخ سکندر نبیرہ حضرت کمال کیتھلی قدس الله سرہما بامر و اجازت از صاحب طریقه محبوبیت خرقه را آورده در سرہند بحضرت ایشان پوشانیدند پس از راه مقام خلت بمقام محبوبیت رسیدند چنانچه سابق از راه محبوبیت بمقام خلت رسیده بودند و این قسم نیرنگیہا از عجائب معاملات خداست با بندگان برگزیده خود چنانچه حضرت پیغمبر ما را صلے الله علیه وسلم در ابتداے بوضع حجر اسود و شرکت در بناے کعبه مقام ابراہیمی حاصل شده بعد ازان در مدینه منوره بسبب اشتغال بجہاد و مقابله با یہود و نصاری مقام موسوی و عیسوی حاصل شد بلکه از شب معراج وقوع اسرا بسوے بیت المقدس آغاز ہمینی شده بود تا غزوه تبوک که اول غزوات شام است ہمینی تضاعف و تزاید پذیرفت تا آنکه در حجة الوداع باز بکمال ابراہیمی مشرف شدند و مقام ابراہیمی دران روز جلوه عظیم نمود و النہایة ہی الرجوع الے البدایة متحقق گشت - قوله و در بعضے جا حضرت مجدد نوشته اند آن فرد خضر باشد یا الیاس و در ینجا خود را صریح مراد داشته اند گوئیم درین کلام تناقض نیست زیرا که در مکشوفات اکثرش مبہم القا میشود باز تعیین آن مبہم میفرمایند و در وقتیکه شئے مبہم القا میشود عقل را در تعیین ما صدق آن مبہم جولانی رو میدہد - چنانچه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم این قسم ابہام و تعیین واقع شده در صحیحین موجود است انی رایت دار ہجرتکم ما بین نخل و ما و فذہب و ہلی آنہا الیمامة او ہجر فاذا ہی المدینة یثرب ہمچنین است حال حضرت مجدد درین کشف اول ایشانرا بطریق ابہام معلوم شد که فرد متوسط چنین و چنان می باید چون دیدند که اساس این طریقه حضرت خضر نہاده اند خیال باینطرف رفت باز ملاحظه نمودند که حضرت خضر با مردم اختلاط بسیار دارند و طریقه خلت را خلوت و انزوا لازم است خیال بطرف حضرت الیاس رفت و اینہمه بنا برین بود که متوسط در حصول کمالے براے پیغمبر عالی مقدار جز پیغمبر نمیتواند شد و در افراد این امت غیر ازین دو بزرگ پیغمبرے نیست آخر معلوم فرمودند که این متوسط را پیغمبر بودن ضرور نیست بلکه کمال متابعت پیغمبر خود کافی است درین امر و نیز مقصود انزوا و خلوت در انجمن است که بناے طریقه حضرت خواجگان بر آنست نه خلوت جسمانی و بہر حال بالیقین معلوم شد که آن متوسط ذات شریف

ایشان است تحدیثاً بنعمة الله که بآن ہر کس مامور ہست اما بنعمة ربک فحدث واشگاف بآن معنی اظہار نمودند این قسم اختلافات را تناقض فہمیدن کار کسے است که با مکشوفات این مردم آشنا نیست والا از کلام شیخ اکبر در جاہائے بسیار مستفاد میشود که خاتم الاولیاء این امت حضرت امام مہدی است و در جاہائے بسیار خود را خاتم الاولیاء قرار داده اند ۵ چو نشنوی سخن اہل دل مگو که خطاست ۵ سخن شناس نه دلبرا خطا اینجاست ؛ قوله منم که این کمالات را بر رسول خدا کسب کنانیدم اقول ازین عبارت صریح خیانت در نقل و تحریف واقع شده زیرا که متبادر از کسب کنانیدن آن است که این فرد بجائے شیخ و مرشد باشد و رسول خدا حاشاہ عن ذلک بجائے طالب و تلمیذ باشند و ہرگز مفاد کلام حضرت ایشان اینمعنی نیست حق عبارت آن بود که منم این کمالات را کسب کرده منسوب بجناب رسول خدا ساخته ام و در کمالات بانہایت آنجناب بطریق نیاز گذرانیده ام و در جریده اعمال آنجناب نویسانیده ام - اگر بزبان طالب علمانه این معنی را اراده کرده شود باید گفت که ہرگاه گفته شود که این صفت فلانے را بواسطه فلان چیز حاصل شد دو معنی بہم میرسد اول آنکه واسطه واسطه فی الثبوت باشد یعنی آن صفت اولاً واسطه را حاصل شده ازان بطریق سببیت مثل آنچیز بذی الواسطه حاصل شد کحرارة الماء بواسطة النار فان ہناک حرارتین احدہما قائمة بالنار والاخری قائمة بالماء ناشیة عن حرارة النار و اینمعنی ہرگز مراد حضرت ایشان نیست دوم آنکه واسطه واسطه فی العروض باشد یعنی صفت واحده قائم شود بواسطه حقیقةً و ہمان صفت واحده قائمه بالواسطه منسوب گردد بذی واسطه مثل حرکة جالس السفینة بواسطة السفینة فان ہناک حرکة واحدة قائمة بالسفینة لا بالجالس نعم ینسب ہذه الحرکة الی جالس السفینة بالعرض والمجاز و مراد حضرت ایشان ہمین معنی است یعنی کسب این کمالات من کردم و آن کمالات بمن قائم شده منسوب بجناب رسول خدا گشته اند بحکم آنکه اعمال امت در جریده اعمال پیغمبر محسوب میشود و آنحضرت فی نفسه مستغنی اند از کسب این کمالات لحصول کمال ارفع منه و اینمعنی ہیچ قباحت ندارد و نیز این را بدلائل بسیار ثابت کرده میدہم بعون الله و توفیقه از انجمله قصه مفاتیح کنوز ارض و تصرف تمام زمین از مشرق تا مغرب از دست تابعان آنحضرت بآنحضرت منسوب گشت و بعد از صدہا سال بلکه زیاده بر ہزار سال زویت لی الارض مشارقها و مغاربها

متحقق شد واز انجمله آنکه فتح فارس وروم وہلاک کسری وقیصر از دست شیخین رضی اللہ عنہما واقع
شد وبعد از چند سال از وفات آنحضرت بآنجناب منسوب گشت واز انجمله آنکه در حدیث صحیح وارد است
که آنحضرت حضرت علی را فرمودند که یا علی انک تقاتل علے تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله واینمعنی بعد از
سی سال از دست حضرت علی مرتضی بوقوع آمد ودر جریده اعمال آنحضرت محسوب گشت اینجا میتوان گفت
که قتال علے تاویل القرآن کمالی بود عمده وآنحضرت را حاصل نشده مگر بواسطه مرتضے زیرا که کمال
آنجناب که قتال علی تنزیل القرآن بود ارفع واکمل است از قتال علی تاویل القرآن لیکن چون
این قتال یعنے تاویل القرآن آنحضرت را بیواسطه متوسطے از افراد امت ممکن نبود ناچار متوسطے را
بہر روے کار آوردند که بواسطه او این قتال منسوب بآنجناب گردد وجہ عدم امکان آنست که در عہد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قتال علے تاویل القرآن متصور نیست زیرا که ہر تاویل را که آنحضرت بزبان خود
فرمایند آن تاویل تنزیل میگردد پس قتال بر آن قتال بر تنزیل میشود نه بر تاویل ومنکر آن تاویل
کافر میشود گویا که منکر نص صریح قرآن شد پس لابد متوسطے باید ذو جہتین من جہة خلیفه ومجتہد باشد
تا انکار تاویل او کفر نگردد وبانکار تنزیل منجر نشود ومن جہة متحد الحکم بپیغمبر که خلیفه حکم مستخلف دارد
چون انکار حکم او بالعرض انکار حکم پیغمبر است آن کارش منسوب بآنحضرت میشود ودر جریده اعمال
آنحضرت این کمال ہم ثبت گردد کذا ہذا العبینه قوله آن راه از کجا آوردند اقول مراد از عالم دیگر عالم امتزاج
محبت ومحبوبیت است که تعبیر از آن بمقام خلت کرده میشود واین را از نزد خدا آوردند چنانچه حضرت
علی مرتضے کرم اللہ وجہه قتال علے تاویل القرآن را از نزد خدا آوردند وآن قتال از عالم دیگر است
از قبیل جہاد کفار ہم نیست واز قبیل قتل مسلمین ہم نیست ہیئت ممتزجه دارد واینمعنی ایشانرا بحکم
خلافت نبوة ومتابعت آنجناب حاصل شده چنانچه حضرت ایشانرا نیز بسبب کمال متابعت
آنجناب روزی شده وعجب است از کسانیکه بر حضرت ایشان طعن میکنند باین حیله که حضرت
ایشان دم استقلال میزنند وبرزخ را از میان برمیدارند ونمیشنوند ونمے بینند که کلام حضرت
ایشان در مکتوبات وغیر آن مشحون ومملو است از تحریص بر کمال متابعت پیغمبر وجا بجا برای
خود وتابعان خود ہمین معنی را از خدا طلب دارند وجا بجا میفرمایند که بناء طریق ما بر کمال متابعت
سنت است واجتناب از بدعت وہل ہذا الا ظلم عظیم ختم اللہ علی قلوبہم وعلی سمعہم وعلی ابصارہم غشاوة

قولہ برزخ محمد رسول اللہ ازمیان برنمیخیزد ومراتب ولایت ظلیلے تمام بواسطہ باشد از ولایت موسوی
حاصل شدن معنی ندارد اقول فی الحال گزشت کہ ولایت ظلیلی آنحضرت را حاصل بود وتصرف دران
نفرموده بودند بسبب شغل بمہم تر ازان حضرت ایشان را محض بکمال متابعت آنحضرت حاصل شد
از پیشگاہ جناب الٰہی ومنسوب بآن حضرت گردید چنانچہ تصنیف مثنوی شریف کہ پر از جواہر گوناگون
علم سلوک وعلم معرفت است از حضور خداوندی بمولانا جلال الدین رومی قدس اللہ سرہ محض بکمال
متابعت پیغمبر خود عنایت شد ومنسوب بحضرت رسالت گشت نہ آنکہ تصنیف مثنوی آنحضرت را
ممکن باشد لقولہ تعالیٰ وما علمناه الشعر وما ینبغی لہ ارتفاع برزخ را فہمیدن از قبیل اوہام شیطانیہ
است معاذ اللہ من ذلک وحل شبہہ بالکلیہ آنکہ معانی ومضامین مثنوی ہمہ ماخوذ از مشکوۃ نبوۃ است
وکسوت شعر پوشانیدن مخصوص بمولانا جلال الدین رومی است چنانچہ اجزاے مقام خلت یعنی محبت
ومحبوبیت ہمہ ماخوذ از جناب ختمی است وتصرف در ہیئت ممتزجہ در اختصاص کافی است چنانچہ واضع
سکنجبین اگر دعوی اختصاص سکنجبین بخود کند سزاوار است کہ سرکہ وشہد از دیگرے باشد وخواص
سرکہ وشہد از دیگر آموختہ باشد کذا ہذا قولہ ودعای اللہم صل علی محمد کما صلیت علی ابراہیم بعد از
ہزار سال مقرون باجابت گشت ومبذول مستجاب شد اقول ودرین ہیچ استبعاد نیست لقولہ
تعالیٰ یدبر الامر من السماء الی الارض ثم یعرج الیہ فی یوم کان مقداره الف سنۃ مما تعدون ازین
آیۃ صریح معلوم میشود کہ بعضے کارہاے خدا بامتزاج فیض سماوی وارضی صعوداً وہبوطاً در مدت
ہزار سال تمام میشود فلیکن من جملتہا ہذا الدعاء وایضاً بعضے مواعید الٰہی درباره پیغمبر واہت پیغمبر
در زمان حضرت امام مہدی بوقوع خواہد آمد اگر دعاے این مطالب کرده شود قبول آن قطعاً
زیاده تر بر ہزار سال خواہد گزشت ودر تفاسیر وروایات صحیحہ آمده است کہ حضرت آدم در حق خود
وذریت خود دعای بسیار نموده بودند وبعضے ازان دعاہا در عہد حضرت سلیمان علیہ السلام مستجاب
شد وایضاً دعاے حضرت ابراہیم وحضرت اسمٰعیل علیہما السلام ربنا واجعلنا مسلمین لک ومن ذریتنا
امۃ مسلمۃ لک الی قولہ ربنا وابعث فیہم رسولا منہم یتلوا علیہم آیاتک ویعلمہم الکتاب والحکمۃ ویزکیہم بعد
ہزاران سال مقرون باجابت شد وہمچنین وعده ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض
یرثہا عبادی الصالحون بعد ہزاران سال مقرون باجابت شد۔ قولہ درین مدت ہزاران

اولیا وخلفاء راشدین بودند از ہیچ یکے این کار نشد تعجب است اقول محل تعجب کلام بیہودہ
این شخص است نمی فہمد کہ ارادہ الٰہی مخصص بعضے حوادث ببعض اوقات وببعض امکنہ وبعض اشخاص است
سوال لِمَ دران جاری نیست وچون وچرا دران گنجایش نیست نمیتوان گفت کہ حضرت خواجہ
بزرگ خواجہ معین الدین چشتی چرا مخصوص بارشاد اہل ہند شدند تا آنکہ شہرہ آفاق است کہ ایشانرا
ولی الہند میگویند وقبل ازیشان از وفات آنحضرت ؐ قریب ششصد سال گزشتہ بود ودرین
مدت ہزاران ہزار اولیاء وخلفاء راشدین بودند از ہیچیک اینکار نشد تعجب است وفتح ظاہری
ملک ہندوستان بردست سلطان محمود غزنوی انار اللہ برہانہ مخصوص شد حالانکہ قبل از وے مدت
سہ صد سال تقریباً گزشتہ بود ودران مدت سلاطین عظام وخلفاے ذوی الاحترام بودند
از ہیچ یک اینکار نشد جاے تعجب است قولہ وآثار آن اکتساب کہ برسول خدا نسبت میکند
کجا است خیلے تعجب است گوئیم معنی نسبت کردن برسول خدا سابق گزشت این شخص واسطہ
فی العروض در لحوق صفتے از صفات اضافیہ بجناب حضرت رسالت پناہ متوسط واقع میشود وامت
ایشانرا ازان کمال مکسوب خود بہرہ ور میسازد وآثار آن جز تہذیب باطن کہ عبارت از لطائف
ست بحصول ملکہ یادداشت وحضور دائمی ونسبت بیرنگی در جمع کثیر از امت مصطفویہ امرے
دیگر نیست وبحمد اللہ این معنی کالشمس فی رابعۃ النہار متحقق است واگر تعیین مکان این جماعت کثیر
کہ سوال کجا ازان بود میتوان گفت کہ بخارا وسمرقند وبلخ وبدخشان وقندہار وکابل وغزنی وتاشکند
ودیار کند وشہر سبز وحصار شادمان کہ مسکن اہل اسلام است بے مشارکت ہنود ونصارے و
روافض موجود است غیر ازین طریقہ طریقہ دیگر دران دیار رائج نیست الاشذ وذاو ندرا قولہ این
فرد براے حراست است فرستاد دلیل انی این دعوی چیست گوئیم پر ظاہر است کہ از وجود
ذات شریف حضرت ایشان شبہات ملاحدہ وروافض وغالیان توحید ومبتدعان طرائق و
معتقدان شرک خفی وجلی بالکلیہ برطرف شد وتابعان ایشان بفضلہ تعالی در اتباع سنت
سرگرم ودر اجتناب از بدعت ہیش قدم پس بمنزلہ آن شد کہ شخصے بیاید ودعوی کند کہ مرا
فلان حکیم نائب خود درین شہر ساختہ ومردم از معالجہ او منتفع شوند واو ہم طریق دوا وعلاج را
بخوبی سرانجام دہد متیقن میگردد کہ این شخص صادق القول است کہ از عہدۂ خدمت خود بوجہ

احسن برآمده وسرانجام مهمات این خدمت نمود واگر سند فرمائی از دفتر حکیم مطلق مطلوب است آنهم موجود است جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع حدیث آورده است یکون فی امتی رجل یقال له صلة یدخل بشفاعته الجنة کذا وکذا عن ابن سعد عن عبد الرحمن عن زید بن جابر بلاغا انتهى وشیخ بدر الدین در کتاب حضرات القدس آورده اند که این بشارت اشارت بوجود مسعود حضرت ایشان باشد چه ایشان درمیان علما وصوفیه صله بودند که اختلاف فریقین را در وحدة وجود بلفظی راجع داشته اند وخود نوشته اند که الحمد لله الذی جعلنی صلة بین البحرین ومصلحا بین الفئتین وحضرت ایشان از پیغمبر عالم صلی الله علیه وسلم مبشر شده اند که فردا چندین هزار کس را بشفاعت تو بخشند منطوق حدیث ومضمون بشارت بران حضرت صادق می آید ودرین مدت هزار سال دیگرے باین لقب نگذشته است واین استنباط موید به نقلیات وکشفیات است ودر مکتوبات حضرت ایشان مسطور ست قوله اگر شکر نعمت است کدام قبول خواهد کرد آه طرفه ماجرا است شکر نعمت را صاحب نعمت باید که قبول کند از قبول وناقبول دیگران چه میکشاید فقد قال الله تعالى لئن شکرتم لازیدنکم پس بدعا که قبول شکر درجناب الهی است بموجب وعده او تعالی حاصل است از قبول کسان دیگر بکارے نیست ؎ اذا رضیت عنی کرام عشیرتی ۞ فلا زال غضبانا علی لئامها ۞ علاوه آنکه درین مدت دو صد سال صدها اولیا هزاران متقیان وصلحا از اتباع کرام حضرت ایشان بدل وجان شکر این نعمت عظمی را قبول کردند وهزار زبان اعتراف بآن نمودند جعلنا الله من خیر اتباعهم آمین رب العالمین

تمت

ستائش فراوان بیارگاه دادار وحید وکردگار مجید که درین زمان سعید واوان چون عید این شذرهاے ابریزینی فتاوی حضرت مولانا شاه عبد العزیز محدث دهلوی رحمه الله الولی القوی باهتمام تام وتصحیح تمام بار دوم در مطبع مجتبائی واقع دهلی صورت انطباع یافته نور افزاے چشم مشتاقان گردید وقلوب متحیران وادی افتا به تسلی وطمانینت انجامید

الحمد لله علی ذلک

محمد عبد الاحد عفی عنه پروپرائٹر مطبع مجتبائی دهلی ماه ربیع الاول سنه ۱۳۲۳

فہرست مضامین فتاوی عزیزی حضرت مولانا شاہ عبد العزیز رح

خاتمة الطبع

حمد خدائے جہان آفرین کہ مجموعہ فتاوائے حضرت مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی رح مع چند رسائل کہ حضرت ایشان در جواب بعض مسائل رسالہ نبشتہ اند بحسن انصرام وسعی مالا کلام

بار دوم

باہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا عنہ الصمد

در مطبع مجتبائی دہلی

حسن اطباع یافت

سنہ ۱۳۲۲ھ